

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

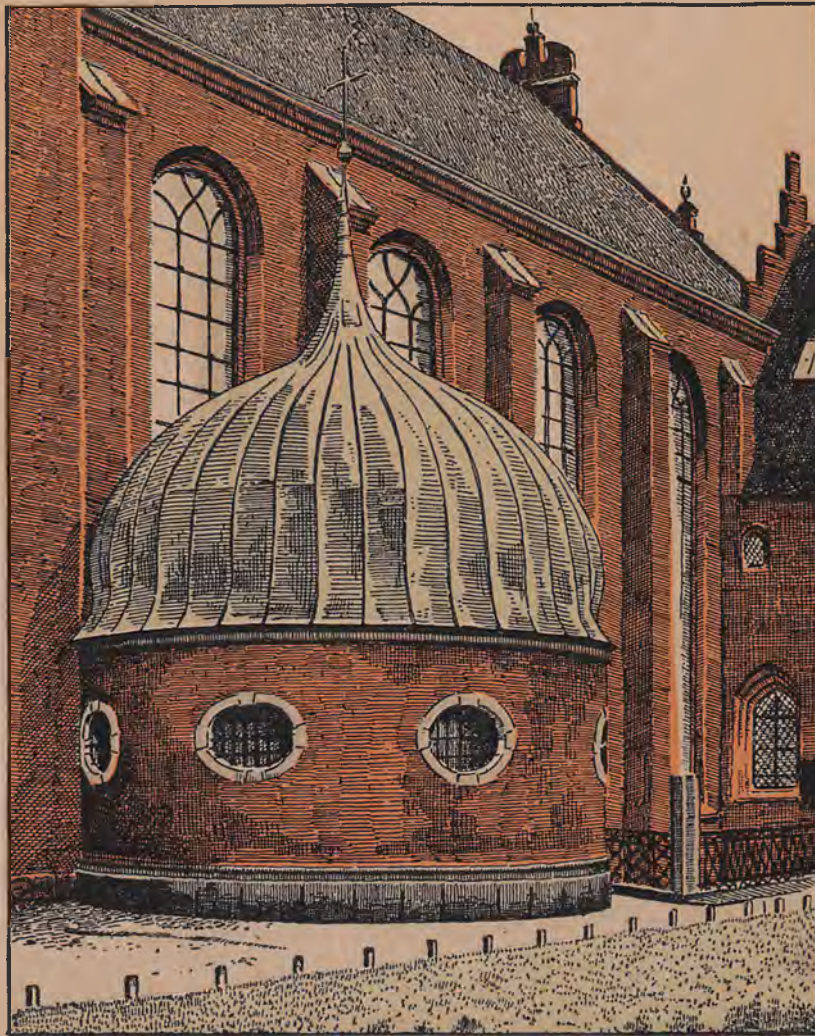
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBENHAVNS GAMLE KIRKER

TEKST AF VICTOR HERMANSEN
TEGNINGER AF HAKON SPLIID

KØBENHAVNS GAMLE KIRKER

KØBENHAVNS GAMLE KIRKER

TEKST AF VICTOR HERMANSEN

TEGNINGER AF
HAKON SPLIID

M C M X X X I I

H. HAGERUP'S FORLAG · KØBENHAVN

**COPYRIGHT BY
H. HAGERUP
COPENHAGEN
PRINTED IN DENMARK**

• anno • dñi • mcdxc • veni • sancte • spiritus • hielp • maria •

FRUE KIRKE

Paa det højeste Punkt indenfor den gamle Bygrænse har fra den tidligste Tid Stadens Hovedkirke haft sin Plads. Og som den ved selve sin Beliggenhed i det udvortes løftede sig over de andre Gudshuse, var den ogsaa ved sin Indvielse udmærket fremfor de øvrige Kirker, idet den var helliget selve Guds Moder.

Den nævnes første Gang, da Absalon, medens han var Ærkebiskop, altsaa i Tiden 1177—1201, bekræftede en Overenskomst om Overdragelsen af en vis Del af Tienden til »Kirkens Opbygning og Pryd«, men iøvrigt er adskilligt ved Brevet dunkelt og en sikker Fortolkning vistnok ikke mulig. Ogsaa Absalons Efterfølger som Biskop i Roskilde, Peder Sunesen, mindedes siden hen i Kirkens Dødebog som »denne Kirkes Grundlægger og den fromme Stifter af det Kannedesamslag, som her tjener Gud og den salige Jomfru«.

Der kan da være Tale om to forskellige Byggeforetagender eller om to forskellige Afsnit indenfor samme Værk, men da ingen af Opgivelserne er tidsfæstede, kan de i og for sig ogsaa være Udtryk for to samtidige Begivenheder, altsaa i Virkeligheden for kun eet Arbejde. Det være nu hermed som det vil, gennem Overvejelser

kan Spørgsmaalene næppe klares og ingen Fund af romansk Murværk er gjort, som vilde kunne løse Vanskelighederne. Hvordan den ældste Kirke har set ud, véd vi derfor ikke noget om.

Ved Oprettelsen af Kannikekonventet fik Roskilde Stift altsaa foruden det ældre Domkapitel, som var knyttet til Hovedkirken ved Isefjorden, endnu et Kapitel, og selvom det aldrig naaede det første i Rigdom og Betydning, hævede det dog Vor Frue Kirke op i Rang næst efter Domkirken — allerede i Middelalderen kaldes derfor ogsaa den københavnske Kirke med dette Navn — og det var Aarsag til, at man omkring Aar 1300 tog fat paa at rejse en tilsvarende Monumentalbygning.

Af Opmaalinger fra omkring 1730 og af Byprospekter fra Slutningen af 16. til Slutningen af 17. Aarhundrede kan man se, at Kirken har haft tre overhvælvede Skibe, et højt og bredt Hovedskib, der hævede sig over de lavere og smallere Sideskibe og fik sit Lys gennem spidsbuede Vinduer i Højkirkens Mure. Hertil sluttede sig i Øst et Kor, der var ligesaa højt som Midtskibet og omgivet af en Krans af fem Kapeller, der fortsatte Sideskibene. Dens Udstrækning har været den samme som den nuværende Kirkes og er kun overgaaet af Domkirkerne i Aarhus, Roskilde og Lund, et Vidnesbyrd — har man med Rette sagt, — om den vorde Hovedstads Betydning allerede i Middelalderen.

I den nyeste Tid har man endda faaet øget og haandgribelig Viden om Bygningen. Vel kunde man forinden danne sig en Forestilling om, hvorledes denne af fransk Højgotik prægede Kirke — efter Chr. Axel Jensens Dom et af den danske Murstensgotiks ældste og ypperste Monumenter — havde set ud ved at betragte Sanct Petri Kirken i Malmø, som utvivlsomt er opført med den som Forbillede, men om Enkelthederne kunde man selvsagt ikke dømme. Da blev der i 1925 ved Udgravningerne til et nyt Varmeværk i den

nuværende Koromgang gjort et overraskende Fund. Her viste det sig nemlig, at Murene til de tre østligste af Kapellerne stod bevaret i næsten Mandshøjde, opført af store røde Munkesten i Munkeskifte og med rigtprofilerede Piller af Formsten, der havde baaret Hvælvningernes Ribber. Og da Nationalmuseet foreslog, at man reddede dette sidste Minde om den middelalderlige Bygning, viste

KIRKENS VELGØRER, BISKOP PEDER JENSEN LODEHATS SEGL.
VOR FRUE KAPITELS SEGL.

Kirkens Bestyrelse stor Forstaaelse og Offervilje, saa at man uden Hensyn til Omkostningerne ændrede Planerne for det Anlæg, der havde foranlediget Fremdragelsen, og lod det gamle Murværk overdække og være tilgængeligt for Interesserede.

I Løbet af det 15. Aarhundrede blev der yderligere opført to Sideskibe til Indretning af Kapeller, saa at Kirken ved Middelalderens Slutning stod som en femskibet Bygning, og endelig blev der ved Hovedskibets Vestgavl rejst et Taarn. I 1483 nævnes, at man

nylig var gaaet i Gang med Opførelsen og i 1514 blev det kronet af et mægtigt, kobberklædt Spir.

Til Rejsningen af dette Spir er der fra gammel Tid knyttet Sagnet om Mestersvenden, som mente, at han var lige saa dygtig som Mesteren. Hvitfeldt fortæller i sin Danmarkskrønike, at »paa det Pas Spiret var forfærdiget, til Knappen skulde paasættes, befol Mesteren, som var halt, en Bjælke at udlægges og fastgøres, paa hvilken han gik ud til Enden og hug dér en Øxe udi, befol saa Mestersvenden, efterdi han lod sig være saa god som han, at han skulde gaa ud og tage hannem samme Øxe tilbage, og idet den anden gik ud og vilde ikke være ringere end hans Mester, faldt han ned og slog sig ihjel.«

Af middelalderligt Inventar er intet bevaret, og dette skyldes ikke de to store Ødelæggelser i nyere Tid, men en Begivenhed, som er enestaaende i vor hjemlige Reformationshistorie, Billedstormen i 1530. I den saakaldte Roskilde-Aarbog fortælles det, at »tredie Juledag, som er Sanct Johannes Apostel og Evangelist Dag, skete udi København i Vor Frue Kirke et slemt, fult, uhørligt, ukristeligt, kættersk og tyrkisk Stykke, Vold og Vælde i saa Maade: nogle af Københavns Borgere, hvilke siges at være disse efterskrevne, Ambrosius Borgmester, Konrad Køkkenfedt, Anders Guldsmed, Vilum Ronge, Hans Sort, Rasmus Bager, Skipper Tøger, Herman Røling, Jakob Pottemager, Peder Guldsmed, havde deres hemmelige Raad med nogle andre Skalke af Almuens Folk, besvorne til Hobe, Mester Hans Tavsens vitterligt og med hans Vilje. De ginge ind i Vor Frue Kirke og nederkastede alle Tavler og Billeder, slog og spyttede dem i Ansigterne, flækkede dem med Økser og huggede dem sønder, og siden ginge de ind i Koret og kastede der neder: Stolene, Fjælene og Panelværket og sønderrev Bøgerne til Koret. Dog forsvarede Byfogeden Højalteret, saa at det blev uskadt. Men

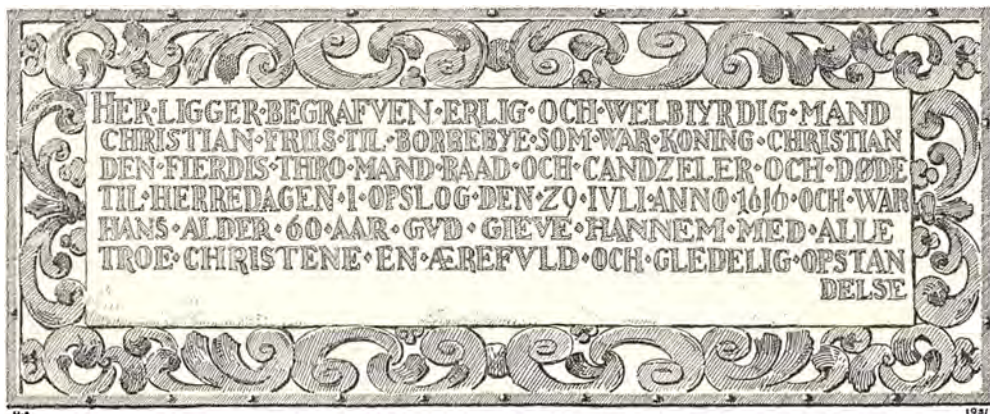

MURVÆRK OG HVÆLVINGSPILLE FRA DEN GOTISKE VOR FRUE KIRKE.

hvad Forsmædelse, Forhaanelse og Skældsord de gav Kannikerne, Vikarerne og andre fattige Præstemænd er langt at sige af.« Bygningen led derimod ingen Skade og, naar undtages, at der i 1613 blev rejst et nyt, ligeledes kobberdækket Spir, som har haft samme Højde som det nuværende Raadhustaarn, har Kirken staaet i sin gamle Skikkelse lige til Branden 1728.

Længe har det dog ikke varet, før det Indre atter var udsmykket, omend paa en anden Maade end i den katolske Tid. Kirken blev den ypperste i Riget, her blev Kongerne—indtil Enevældens Indførelse—kronede og salvede med stor Pragt, her blev og bliver Biskopperne indviet til deres Embede, herfra angives Reglerne for Guds-tjenestens Former. Det sidste fik sit Udtryk i et Brev, som Frederik den Anden i 1577 skrev til Universitetet, Københavns Borgmestre og Raad samt Kirkeværgerne for Frue Kirke. Da der fandt megen Uskikkelighed Sted i Kirken, idet Mands- og Kvindepersoner mange Steder stod i Stol sammen, skulde der med det første træffes en anden Ordning med Stolestaderne, saa at Mændene kom til at staa for sig paa den ene og Kvinderne paa den anden Side. Denne Kirke var nemlig, siges det udtrykkeligt, saa godt som Hovedkirken her i Landet, saa at der burde holdes særlig god Orden i den, for at andre kunde rette sig derefter.

Forlængst er det Inventar, som i det 16. og 17. Aarhundrede smykkede Kirkerummet, gaaet tabt og kun af Beskrivelser kender vi »den meget forgyldte, kostelige og højberømmeligt udskaarne Altertavle og Kor med stafferede Pulpiturer«, den kostelig forgyldte og udskaarne Prædikestol, Messingfonten, Orgelværket og Hvælvingernes Malerier. Hvad Branden i 1728 skaanede, var kun lidet, og det blev ødelagt sammen med det nytilkomne 18. Aarhundredes Udstyr ved Begivenhederne i 1807. Ogsaa af den Vrimmel af kostbare og prangende Gravmæler, som fyldte Vægge og Piller, og af

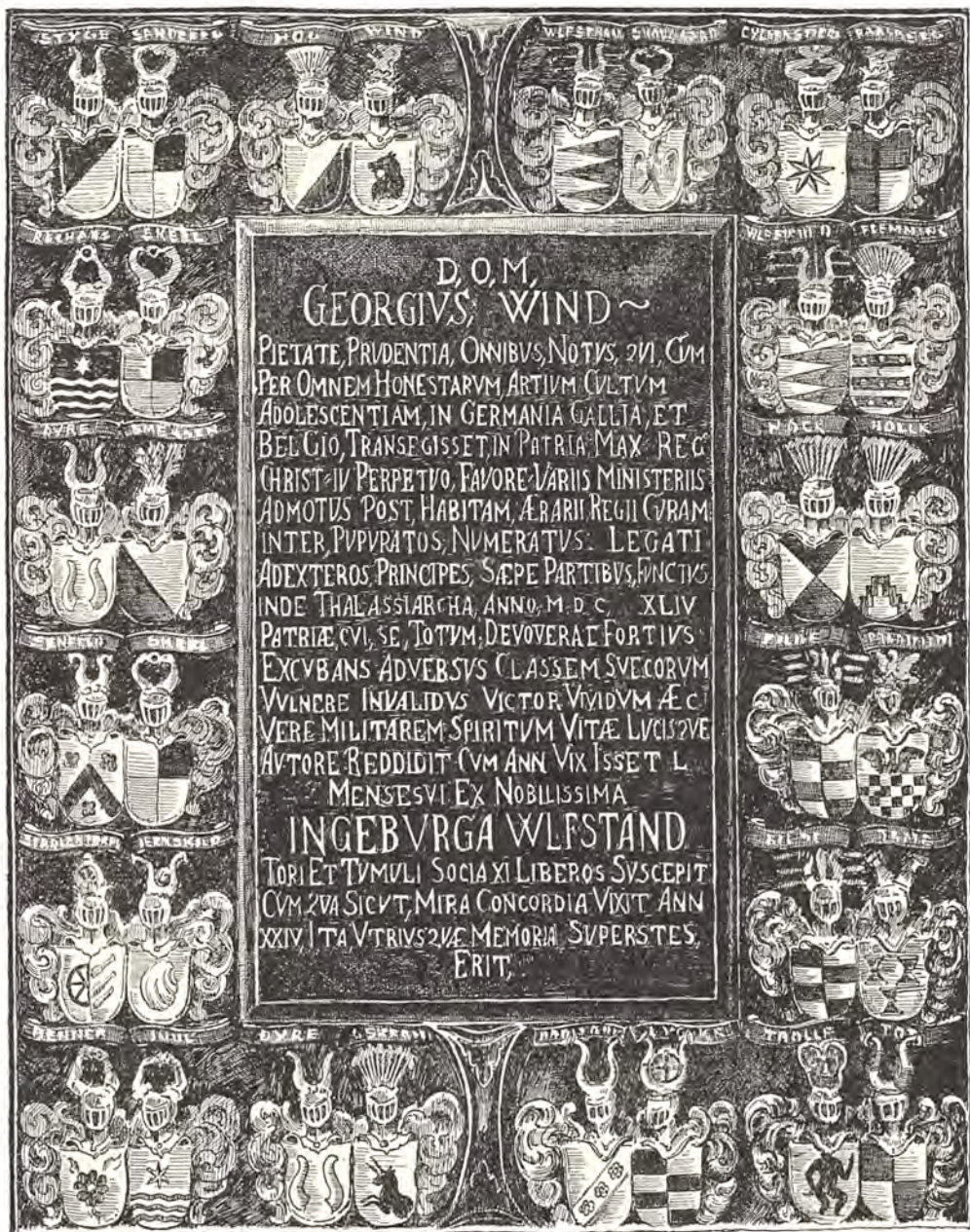
INDSKRIFTPLADE FRA CHRISTIAN FRIIS' KISTE.

INDSKRIFTPLADE FRA CHRISTOFFER VALKENDORFS KISTE.

de mange Sten, som dækkede Gulvet, — en stor Part af Rigets bedste Mænd havde valgt deres sidste Hvilested i denne Kirke — er der kun bevaret ganske faa Rester og som oftest kun i smaa og uanselige Brudstykker. Nogle faa Ligkisteplader blev opsamlet i 1813, da man ryddede de murede Begravelser under Koret nær ved Alteret, og foreløbig indsendt til Oldsagskommissionen, hvorfra de senere blev afgivet til Kirken og ophængt i den nordre Sidegang. Den ene er over Kongens Kansler Christian Friis til Borreby, som døde i sit 60. Aar paa Herredagen i »Opslog« (Oslo) den 29. Juli 1616, den anden er over hans Hustru Mette Hardenberg, der døde Aaret efter. Et Vaabenskjold med Rosenkrans-Vaabenet og 1575 stammer vistnok fra Righshovmester Peder Oxes Kiste, en Indskriftplade fortæller om Christoffer Valkendorf, der styrede Rigets Pengevæsen under Frederik II. og i Christian IV.s første Aar, og som med Iver tog sig af Stadens Trivsel og Udsmykning, et Vaabenskjold minder om den danske Arkæologis Grundlægger, Samleren og Lægen Ole Worm, død 1654, hvis Kunstkammer gik over til Kongen og blev Spiren til vore Museer. I Muren er indsat en moderne Plade og bag ved den en lille Blykapsel med Rester af Søhelten Cort Sivertsen Adeler, omtrent paa det Sted, hvor hans Sarkofag og Monument havde deres Plads før Ødelæggelsen 1807. En Sten er blevet bevaret næsten uskadt og bærer en latinsk Indskrift over Jørgen Wind, som døde den 17. Juli 1644 i København af et Skud, han fik i Kampen ved Kolbergerheide, hvor »han mandelig som en god og redelig Patriot og Rigens fornemme Admiral for sit Fædrelands tro og oprigtig Tjeneste godvillig udøste sit Blod og berømmeligen endte sit Liv«. Hans og hans Hustru Ingeborg Ulfstands seksten Anevaaben smykker Rammen omkring Indskriften.

Af de mange Adelsgravmæler er der iøvrigt kun bevaret Brudstykker — det betydeligste er et Relief af en Rytterfægtning fra

SPLID

1931

LIGSTEN OVER JØRGEN WIND 1644.

Generalfeltmarskal Axel Urups Monument — ligesom der af de talrige Mindesmærker over Gejstligheden og den lærde Stand ikke er andet, der har undgaaet Ødelæggelserne, end Stenen over Københavns Præsident Peder Resen, kendt som Retslærd og topografisk Samler, død 1688, og et Par Stumper af Ligstenen over Sjællands første lutherske Biskop Peder Palladius. Af et Epitafium over Biskop Henrik Bornemann, som maa være udført af Billedhuggeren Quellinus, er ret nylig fundet nogle Smaastykker, samt Bispens Buste, der baade giver en fyndig Skildring af hans lidenskabelige Karakter og ogsaa viser hans ydre Træk med det sirligt holdte, lange Hageskæg, som han gemte i en Fløjlsprung, naar han var paa Visitatsrejser.

Saa omfattende var Ødelæggelsen i 1728, at kun eet Begravelsessted forblev ganske urørt og ubeskadiget, og som rimeligt var, lod den afdødes Arvinger da til Erindring herom indhugge følgende Vers paa Ligstenen:

Da hver en Grav blev ødelagt
og mange Ben opbrændte,
holdt Gud paa mine Bene Vagt,
at intet ondt dem hændte.
Til Tegn i Tiden skal det staa
iblandt Guds Underværker,
at Han derfor kan Æren faa,
naar Folk min Tavle mærker.

Af den middelalderlige Kirke var kun Koret og et Kapel paa Sydsiden blevet staaende i en saadan Stand, at de kunde benyttes igen, men ellers maatte Skibet og Taarnet opføres af nyt. »For hist og her at benytte sig af nogle Stykker af den gamle Grundvold, fulgte man næsten overalt den forrige Bygnings Skabning«, som Thurah sagde i 1748, »selvom den just ikke i alle Stykker var efter

disse nye Tidens Smag«. Tegningen til den genrejste Kirke skyldtes Joachim Frederik Ramus, Professor i Matematik og Medlem af Kommissionen til Kirkens Opførelse, der lod Midtskibet og Sideskibene være af samme Højde, saa at de dannede en Kirkehal, og yderligere føjede hertil to lavere Sideskibe. Grundstenen blev nedlagt i 1731 og Kirken indviet den 30. April 1738, uden at den dog paa dette Tidspunkt endnu var helt færdig. Taarnet var under Opførelsen to Gange styrtet sammen, og først i 1739 var det muret saa højt op, at man kunde tænke paa at rejse Spiret. Vincents Lerche, der ogsaa sad i Kommissionen, fik i 1740 kongelig Godkendelse af sit Udkast til et Spir — i Virkeligheden var det en nærgaaende Kopi af et Projekt til St. Martins Kirke i London — og selvom Arbejdet ved hans Død blev overdraget til Generalbygmesteren Laurids Thurah, blev det dog hans Plan, som udførtes i Hovedtrækkene. Den 5. December 1744 blev »Spirets Ornament, som var to Knapper, 3 Kroner og 1 Fløj opsat«, og derefter holdt Kobbersmedemesteren, som stod i den mellemste Krone, en Tale, hvori han paakaldte Guds Beskærmelse over Kirken og Kongen. Herpaa lod Trompeter og Pauker sig igen høre og den kongelige Skaal blev uddrukket under et: Vivat! Længe leve vores allernaadigste Arvekonige og Herre, Kong Christian den Sjette! Og saa blev »det ganske kongelige Herskabs Skaaler, hver især, uddrukket af Kobbersmedesvendene, som arbejdede paa Taarnet, under et »Vivat, Længe leve«-Skrig, og Paukers og Trompeters Lyd, som varede indtil Mørkningen, da dette blev fuldendt, den Allerhøjeste ske evig Ære, uden nogen Skade.« Det Flyveblad, som i denne Anledning blev trykt, fortæller desuden, at hele Højden af Taarn og Spir var 387 Fod, saa at Thurah med god Grund kunde tale »om det herlige Taarn, der er det højeste i Staden, langt over alle de øvrige, og som rækker sit Spir op til Skyerne«.

I 1747 skænkede Kongen til Kirken »et skønt, fuldkomment og vellydende Klokkespil«, som blev ophængt i det nye Taarn, og som blev spillet ved Bryllupper og Ligbegængelser en Time eller to, ligesom vedkommende forlangte og betalte, men desuden gav han fire herlige Ringe-Klokker, der ogsaa blev anbragt i Taarnet, og to, der fik deres Plads i Tagrytteren. Den største af dem, der vejede ikke mindre end 12022 Pund, bar Indskriften: Denne Kongens Klokke i Steden for den forrige af samme Navn, som med Kirken udi Byens ulykkelige Brand forgik Aar 1728, først støbt Aar 1527 under Kong Frederik I. og skænket til gudelig Brug af Kong Frederik II. 1581, siden da den brast blev omstøbt og igen given Kirken en Fjerdedel større af Kong Christian IV. Aar 1646, er nu endelig Aar 1747 ved den stormægtigste og allernaadigste Konges Christian den Sjettes store Gavmildhed og gudelige Forsorg tilligemed denne Hoved Kirkes og Taarnets prægtige Bygning end meget ypperligere og en Trediedel større af ny støbt og given til Kirkens Højtids- og Storm-Klokke med 5 andre mindre Klokker. Gud give dem Lykke og Beskærmelse til sin Kirkes bestandige Brug! Kongens Klokke er mit Navn, Gud til Ære og Folket til Gavn. Støbt Anno 1747 i den stormægtigste Monark Kong Frederik den Femtes første glørværdigste Regerings-Aar«.

De andre Klokkeindskrifter havde følgende Ordlyd:

»Aar 1746 gav den gudfrygtige og allernaadigste Konge Christian den Sjette mig som den anden Klokke af ny støbt, med fem andre, til at samle Folket til Gudstjenesten udi denne efter Byens Brand af ny opbygte Frue Kirke, kaldet *Søndags-Klokke*.«

»Denne tredie Klokke, som med fem andre er ved den store Nordens Monark Christian den Sjettes landsfaderlige Forsorg og Godhed Aar 1746 af ny støbt, er givet denne Byens Hovedkirke som af Jomfru Maria fordum er kaldet Frue Kirke til en *Vagtklokke*.«

»Af sex Klokker, som ved den fromme og allernaadigste Konges Christian den Sjettes christelige Omhu for Guds Kirke er af ny støbt og Aar 1746 skænkede til Guds Tjeneste og denne Hoved-Kirkes Prydelse er denne Middags-Bede-Klokke den fjerde, kaldet *Tolv-Klokken*.«

Klokkerne bar desuden en latinsk Indskrift, som meldte, at de var støbt af Johann Barthold Holtzmann, og var »af en fortræffelig og særdeles angennem Lyd, alle indrettede efter Musikkens Toner«, men allerede i 1768 maatte de tre af dem støbes om, da de var revnede ved Ringningen.

Efterhaanden blev Kirkerummet atter smykket med nyt Inventar, — Billedhugger Ehbisch var Mester for Altertavlen og Prædike-stolen — og nye Gravminder kom til, derimellem Værker af Johannes Wiedewelt. I det ydre og indre var Kirken igen bragt i Stand, saa at man sidenhen, da den var bleven ødelagt, mindedes hvorledes den havde rejst sig:

»Høit, herligt, prunkende ved Kunst og Ælde, til Pryd for Landet og for Staden, fra Jorden hævedes dets feire Tinde, mod Skyen dets trekronete Spiir. Med drøje Slag fra Kæmpe-Klokke fremkaldte det til Højtid og til Andagt — og fromme Christne hørte det og ginge til Templet op, at takke og tilbede«.

I August Maaned 1807 var en engelsk-hannoveransk Hær blevet landsat ved Vedbæk og Køge, og havde indesluttet Hovedstaden med en Række Batterier og Skanser. Da Englændernes gentagne Opfordringer til Københavns Kommandant om at udlevere alle danske Krigsskibe bestandig blev afslaaet, begyndte den 2. September »et skrækeligt Bombardement med Bomber, Brandkugler, Raketter, Granater, Brandpile og gloende Kugler«, som især blev rettet mod Frue-, Petri- og Rundetaarn. Det fortsattes den følgende Dag og naaede sin Højde om Aftenen den 4. September. Om Natten

blev Frue Taarn antændt af en congrevesk Brandraket og Lørdag Morgen den 5. Kl. 4^{3/4} styrtede Spiret ned. En samtidig Beretning, som skyldes Præsten ude paa Frederiksberg, fortæller, at dengang Bombardementet begyndte, var der næppe gaaet en Time, førend man saa Ildløs, »hvorved Fjenden gav et forskrækkeligt Hurra-Skraal af sig, skønt dog ikke nær saa fælt, som da de fik den cannibalske Glæde at se Guds Hus antændes og styrtede for deres Brandredskaber«.

Da Spiret faldt, bredte Ilden sig til selve Kirken og trængte helt ned i de aabne Begravelser i Koret og paa Kirkegulvet, — »i Gravene de Dødes Been fortæres« — og ødelagde alt Inventaret, saa at Alteret og »alle hellige Kar var nedknuste, splittede, end ej at kende i sørgelige Spor«.

Da Frederik den Sjette første Gang saa Kirken efter Ødelæggelsen, bød han »hastigbestemt og med fast Beslutning«, at Landets Hovedkirke igen skulde rejses, og ved Nytaarstid 1808 blev det overdraget Arkitekten C. F. Hansen at udarbejde Planer og Overslag til den bedste og mest hensigtsmæssige Istandsættelse.

Selve Bygningen havde ikke taget større Skade, end at den kunde være blevet sat i Stand, som den var før, men da C. F. Hansen anførte, at det vilde have visse Fordele at dekorere Kirken i en ny Smag, »eller rettere sagt, den gamle græske og romerske Smag«, fik han af Kongen Tilladelse til frit at vælge den arkitektoniske Stil, som han fandt mest ædel og passende. I Løbet af et Par Aar havde han Planerne rede, og i Midten af 1811 tog man fat paa Arbejdet med Kirkebygningen, men foreløbigt gik det dog kun langsomt fremad. Ved Reformationsfesten 1817 ønskede Kongen imidlertid at fejre Højtideligheden ved at nedlægge Grundstenen til Kirkens Alter, og Bygningen maatte derfor til den Tid være under Tag og dens indre og ydre Form i det mindste antydet. Ved en

særlig anvist Sum paa 200,000 Rigsdaler Navneværdi lykkedes det at faa samtlige Kirkens Mure fuldt opført, Taget rejst og dækket med Sten, Sidevinduerne forfærdiget og indsat, det Indre antydet ved Søjler, Forskalling o. s. v., saa at Festen kunde finde Sted som planlagt. Efter at Bygningskommissionens første Medlem Ove Malling havde talt til Indledning »traadte Hans Majestæt ned i den for Alter-Grunden indrettede Fordybning og lagde Grundstenen paa den Maade, som ved saadan Højtidelighed er sædvanlig.« I Grundstenen blev bl. a. nedlagt en Plade med følgende Indskrift: »Aar efter Guds Byrd 1817 feiredes det tredie Aarhundredes Jubelfest, til Minde om den ved Dr. Morten Luther forkyndte evangeliske Lære. Paa Festens anden Dag, den 1ste November, lagde Danmarks Konge, Frederik den Sjette, Grundstenen til Alteret for Vor Frue Kirke, efter at Kirkens Mure ved Kongens priselige Omhu vare opreiste fra det Gruus, hvortil fiendtligt Overfald havde nedstyrtet dem«.

De gamle Sideskibsmure blev gjort lige saa høje som Midtskibet, Skibets Krydshvælvinger og de Piller, der bar dem, taget bort og erstattet af to Rækker Arkader, hvorover der igen hæver sig doriske Kolonader. Fra disse Søjlestillingers Gesims er der spændt en let Tøndehvælving af Træ over Kirkerummet, og i Loftet er der anbragt tre Aabninger, saa at Kirkens Indre faar Ovenlys. Koret har en Alterniche i Østvæggen, men markeres ellers kun ved en oval Balustrade, og til Siderne for denne er der indrettet to Smaarum, det ene som Daabskapel, det andet bestemt for Gejstligheden. Den oprindelige Tanke var at anbringe Prædikestolen — i Form af et antikt Alter — midt for Alteret i Korbalustraden, men efter Præsterens Ønsker blev den anbragt ved den ene Side af Kirken.

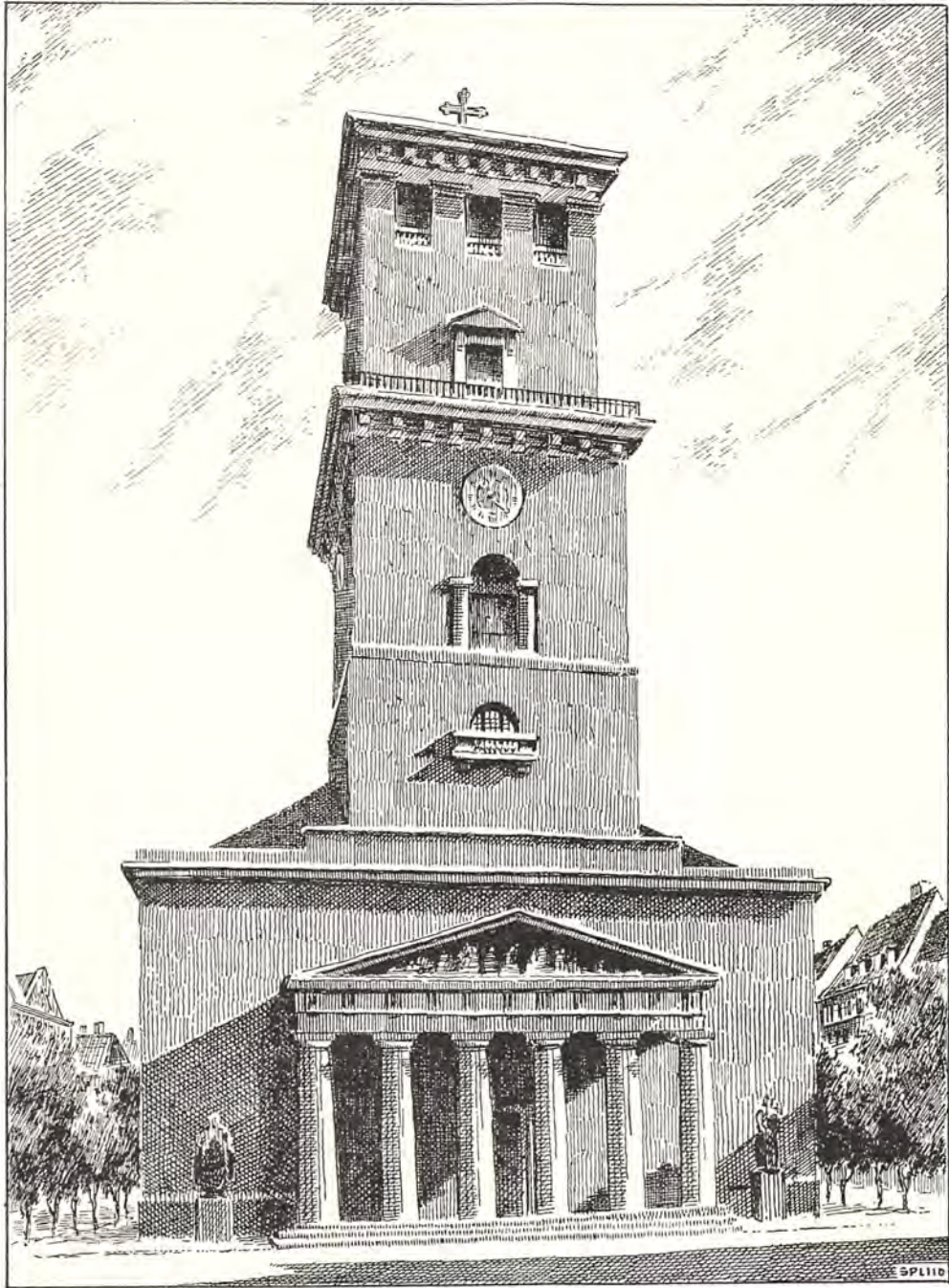
Det gamle Korparti med »sine mange skæve Hjørner« stod velbevaret, men da det efter Arkitektens Mening »paa en ubehagelig

Maade afbrød den Rolighed, hvormed Øjet hviler paa den imponante cirkelformige Storhed i Kirkens Form og er ej passende til det øvrige«, blev det nedbrudt og Koromgangen opført over de gamle Fundamenter som en regelmæssig Halvcirkel og kronet af en Halvkuppel.

»For at give Hovedfacaden den tilbørlige Værdighed« blev Side-skibenes Mure ført frem i Linje med Taarnets Vestmur, og foran denne blev der rejst en dorisk Portal. Taarnet — der, efter C. F. Hansens Udsagn, kun er til, fordi Sædvanen byder, at vore Templer skal være forsynede med Taarne — blev opført saaledes, at »det vedligeholdte den valgte græske Stil, hvorpaa Kirkens Komposition, forsaavidt Benyttelsen af de gamle Rudera tillader det, saavel udvendig som indvendig grunder sig«. Det blev rejst over de gamle Mure, kun 180 Fod højt, og afsluttet med et fladt Kobbertag og et stort forgyldt Kors.

I Taarnet blev til Erstatning for de ødelagte Klokker ophængt fire andre. Den største af dem, som tillige er Landets største og i Tværmaal holder ikke mindre end 194 cm, har mellem to Akantus-bladrækker en Indskrift, som oplyser, at den er »støbt af Søren Hansen Hornhaver paa Frederiksværk 1828«, og paa selve Klokkelegemet er indstemmet: F og W D 1 Nbr. Meningen med disse rebus-agtige Bogstaver er: Frederik og Wilhelmine Den 1. November, og det vil atter sige, at man har knyttet Fuldendelsen af dette store og dygtige Støberarbejde, som Klokken er, til en Begivenhed i Kongehuset: Kronprins Frederiks (den senere Frederik VII.) Formæling den 1. November 1828.

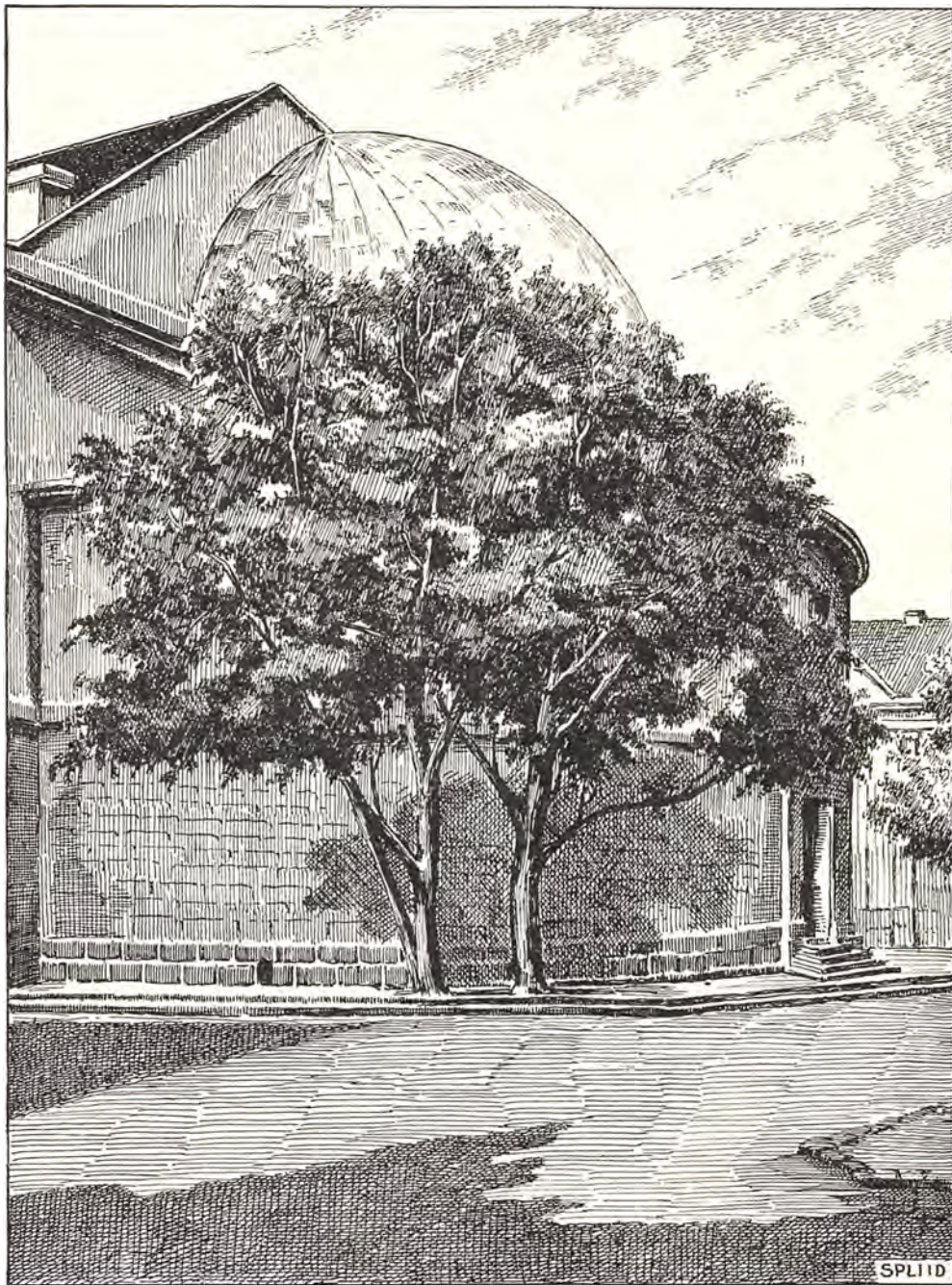
Paa en Blokvogn, som Inspektøren for Frederiksværk, Oberst E. P. Tscherning havde konstrueret til dette særlige Brug, og som han med Rette var stolt af, blev Klokken i Begyndelsen af December 1828 »da Vejene var meget fordærvede af idelig Regn, Dagene

VOR FRUE KIRKES HOVEDFAÇADE.

meget korte og Vejret ufordelagtigt«, kørt de 7½ Mil til København i Løbet af tolv Timer. Skønt Klokken selv vejer 8050 Pund og Beslaget dertil 2000 Pund, blev de seks Par Vognmandsheste, som dannede Forspandet, ikke overanstrengt, men kunde, efter Tschernings Udsagn, »have udholdt en saadan Transport Uger i Rad«.

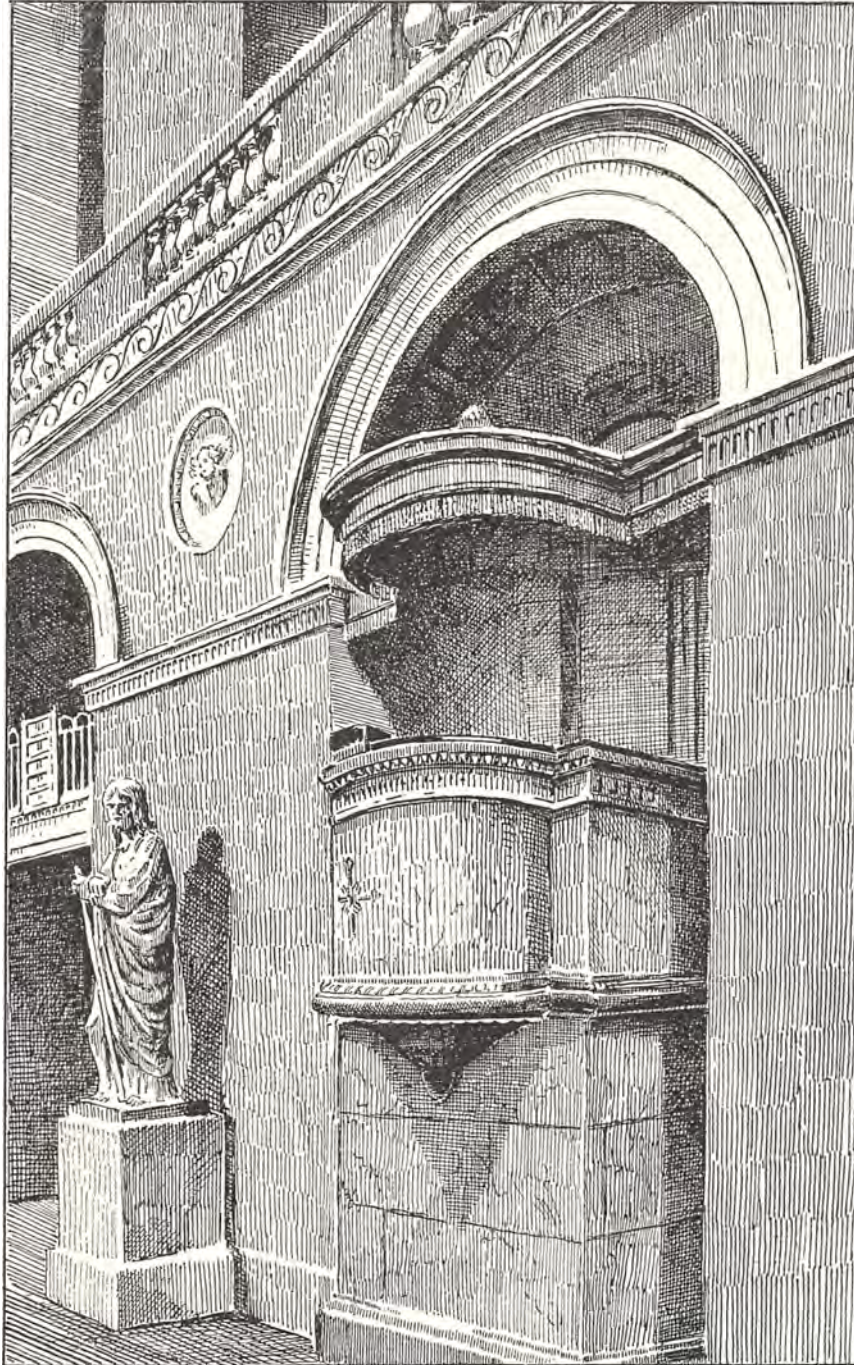
Den næststørste Klokke »Søndagsklokken« var oprindelig ogsaa et Værk af Søren Hornhaver, som støbte den paa Frederiksværk i 1827, men den er i sin nuværende Skikkelse en Omstøbning fra Anker Heegaards Etablissement i Frederiksværk 1876. Den bærer en latinsk Indskrift, som hyppigt træffes paa middelalderlige Klokker, og som her altsaa er en Efterligning: *Laudo deum, plebem voco congreco clerum* (Jeg priser Gud, kalder Folket, samler Præsteskab). Den tredie Klokke, »Middagsklokken«, taler ogsaa Latin og siger: *Ære være Gud i det Høje. Friderich Holtzmann i København gjorde mig i Aaret 1699*«. Desuden bærer den Christian den Femtes Brystbillede og Navnetræk. Efter sin Datering skulde den altsaa, hvis den altid har haft sin Plads i Vor Frues Kirketaarn, været sluppet uskadt gennem ikke mindre end to Ødelæggelser, baade Branden i 1728 og i 1807, men det er i sig selv højst usandsynligt og strider mod, hvad der direkte siges. Den maa være kommet andetsteds fra efter 1807 ligesom den fjerde Klokke: Niklokken. Den hørte oprindelig hjemme i Antvorskov Klosterkirke, men da denne blev nedbrudt i 1774, blev Klokkerne foreløbig bevaret ved Slottet og saa af en senere Ejer, Konferensraad Bruun, skænket til Frue Kirke. Da man modtog »den goddædige Opmærksomhed«, var man ikke klar over, om Klokken kunde bruges, som den var, eller om den maatte omstøbes sammen med det Metal, der var bevaret af de forrige Klokker, men det viste sig dog snart, at man ikke behøvede at forandre noget ved den. Som den eneste middelalderlige Klokke i det nuværende København gør den stadig Tjeneste i sin gamle Skikkelse.

KORET SET FRA SKINDERGADE.

Dens Indskrift er paa Latin og indeholder Paakaldelsen: »Hjælp hellige Anna! Kom hellige Aand! Hjælp Maria og hellige Clemens! samt Dateringen: »i Herrens Aar 1490«. Efter det sidste Ord i Indskriften har Støberen anbragt sit Mærke, og fra andre Klokker véd vi, at han hed Oluf Kægge.

Efterhaanden som Bygningen rejste sig og nærmede sig sin Fuldendelse, maatte man ogsaa tænke paa Kirkerummets Udstyr. Fra den gamle Kirke kunde intet anvendes dertil, da det, som Branden havde skaanet af Gravminder og som en senere Tid sikkert vilde have bevaret og istandsat, stred mod den nye Bygnings Stil og derfor blev skaanselsløst rømmet ud. Forskellige Planer var fremme, men allerede i 1815 var det paa Tale at overdrage Udførelsen af Apostelstatuerne til Thorvaldsen for derved at bevæge ham til at vende hjem fra Rom, uden at det dog foreløbig syntes, som om Opgaven fristede ham. Da han imidlertid i 1819 kom til København og Kommissionen for Kirkens Genopførelse havde henvendt sig til ham, om han paa en eller anden Maade vilde yde sit Bidrag til Rummets Udsmykning, varede det ikke længe, førend han ikke alene paatog sig den første Opgave, men udkastede en storstilet Plan til en Række Billedhuggerarbejder, der skulde pryde hele Kirken, fra Indgangens Gavlfelt til Højalteret. Med største Glæde modtog Kommissionen hans Tilbud og da det var blevet godkendt af Kongen, gav Thorvaldsen sig i Lag med Arbejdet og modellerede de to Relieffer, Kristi Daab og Nadverens Stiftelse, som er anbragt i de to Kapeller ved Alteret. Men først da han atter var i Rom, fik han den fornødne Ro til at samle sig om Værket, og her lykkedes det ham i Løbet af 1820'erne at faa udført Gruppen til Portalens Trekantgavl, forestillende Johannes Døberen prædikende i Ørkenen, og de tolv Apostelfigurer, som skulde have deres Plads langs Hovedskibets Vægge. Samtidig hermed skabte han i Kristusskikkelsen, der skulde an-

PRÆDIKESTOLEN.

bringes paa Højalteret, en helt ny Fremstilling, idet han viste Kristus, som siger: »Kommer hid til mig alle I, som arbejder og er besværede, og jeg vil give Eder Hvile«. Gennem utallige Gengivelser er sidenhen dette Arbejde blevet kendt og elsket, saalangt Kristendommen er naaet.

ALTERKALK OG VINKANDE.

Ved Kirkens Genindvielse i 1829 havde Thorvaldsen da fuldendt det Stovværk, han havde paataget sig, og Rummet stod smykket med hans Værker, men foreløbig var de kun udført i Gibs. Da han i 1838 kom hjem for anden Gang, blev de imidlertid erstattet af Marmor, og nye Arbejder kom til. Over Vestdøren blev anbragt en Relieffrise af Indtoget i Jerusalem, i Korrundingen en anden Frise af Kristus, der føres til Golgata, og til det lille Relief af den kristelige Kærlighed, som Thorvaldsen havde skænket for at hjælpe en nødstedt Familie og som Kommissionen havde købt til at pryde

Kirkens Fattigblok, udførte han et Modstykke: Skytsengelen, som fik sin Plads over Skoleblokken. Endelig blev den midlertidige Font, som var blevet opstillet i 1829, erstattet af den knælende Figur af Engelen, der holder Daabsfadet. Den fik sin Indvielse, da Billedhuggeren Friends Datter Thea Olympia blev døbt her den 24. Marts 1839 og Thorvaldsen selv var en af hendes Faddere.

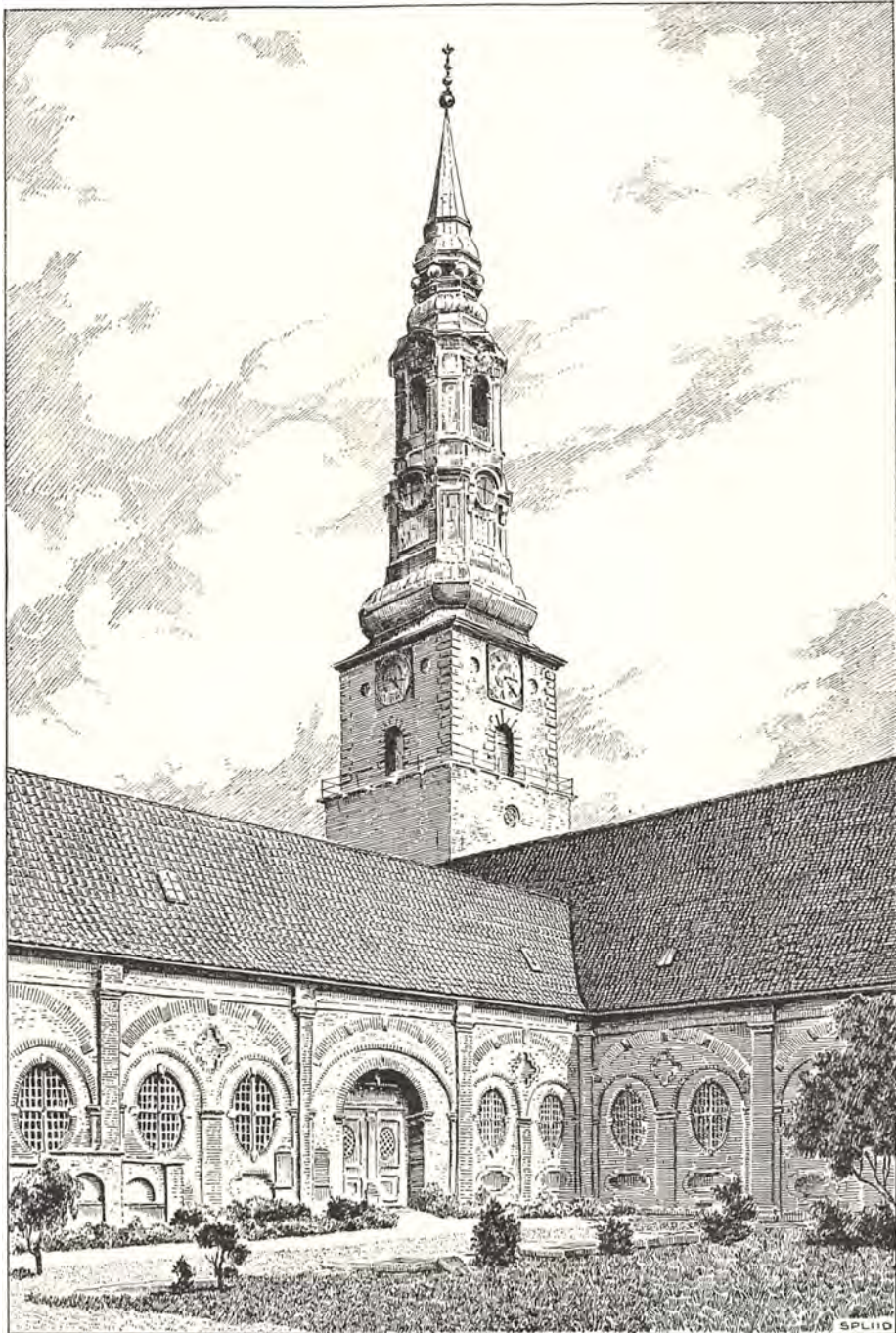
Endnu stod tilbage, at de to svage Figurer af Andreas og Taddæus blev afløst af mere tilfredsstillende Arbejder, men ogsaa dette naaede Thorvaldsen at faa fuldført i sine sidste Aar og med Rette kunde derfor hans Samtid udtale, at han havde beriget Frue Kirke med en Række Kunstværker, der vilde hæve den til den højeste Rang blandt Kristenhedens Kirker.

SCT. PETRI KIRKE

Sankt Peders Kirke, eller som den nu kaldes Sct. Petri Kirke, nævnes allerede omkring 1300 som en af Stadens fire Sognekirker, men af denne Bygning er nu intet mere bevaret, thi i en Ildsvaade, som 1386 hærgede en Del af Byen, brændte Kirken med sine to Klokker. I Løbet af det følgende Aarhundrede, nærmere bestemt ved Tiden omkring 1450, blev der imidlertid rejst et nyt Gudshus, og det staar endnu, selvom det ved Ombygninger og Tilbygninger sidenhen er blevet stærkt forandret. Ud mod Nørregade ser man dog klart, at det gamle tresidede Kor er bevaret, med store spidsbuede Vinduer, støttet af Stræbepiller med spidsbuede Blændinger, hvori der vel oprindelig har været Kalkmalerier, og kronet af en sengotisk Gavl, der kun i sine øvre Partier er ommuret.

SCT. PETRI KIRKE MED KAPELLER, SET FRA URTEGAARDEN.

Ogsaa selve Skibets Murværk er i det væsentligste blevet staaende, men mindre kendeligt, da det ved de nyere Byggearbejder er blevet dækket udadtil og gennembrudt af store Arkader indadtil. I det indre er ogsaa Hvælvingerne oprindelige, men Enkelthederne tilsløres af Overpudsning.

Fra første Færd bestod Kirken kun af Koret og Skibet, som efter sentmiddelalderlig Skik er af samme Bredde og danner eet Rum, men allerede o. 1500 blev det Taarn, som endnu staaer, rejst ved Skibets Gavl. Det er et anseligt Bygningsværk, lige saa bredt som Kirken, med et stort, rigt profileret Vestvindue, til hvilket der svarer Blændinger i Nord- og Sydmuren, medens Forbindelsen med Skibet er blevet skabt ved en stor Spidsbue. Taarnrummet dækkes af en oprindelig Hvælving, men Indtrykket af det er stærkt ændret ved Vinduets delvise Tilmuring og ved det senere Orgel og Sakristiloft. Ogsaa foroven er Taarnet i Tidens Løb blevet forandret, Glamhullerne til Klokestokværket er blevet muret til, og de blændingssmykkede Gavle, der efter gamle Billeder maa have lignet f. Eks. Glostrup eller Sct. Laurentii Taarn i Roskilde, er blevet taget ned.

Efter Reformationen ansaa man Kirken for overflødig, Sognet blev delt og henlagt til Vor Frue og Helligaands Menigheder, og det gamle Gudshus anvendtes nu i over en Menneskealder som Kongens Gjethus, hvor der blev støbt Kanoner og Klokker.

Fra Slutningen af det 16. Aarhundrede blev Kirken imidlertid atter brugt efter sin oprindelige Bestemmelse, idet Frederik II i 1585 overlod den til de indvandrede Tyskere og Nederlændere, og overdrog sin Bygmester, Hans von Steenwinkel, at bringe Bygningen i Stand igen. Siden har da den tyske Menighed haft sit Hjemsted her.

Paa Christian IV.s Tid gjorde Menighedens Vækst det nødvendigt, at Kirken blev betydeligt udvidet, og der blev derfor i 1631

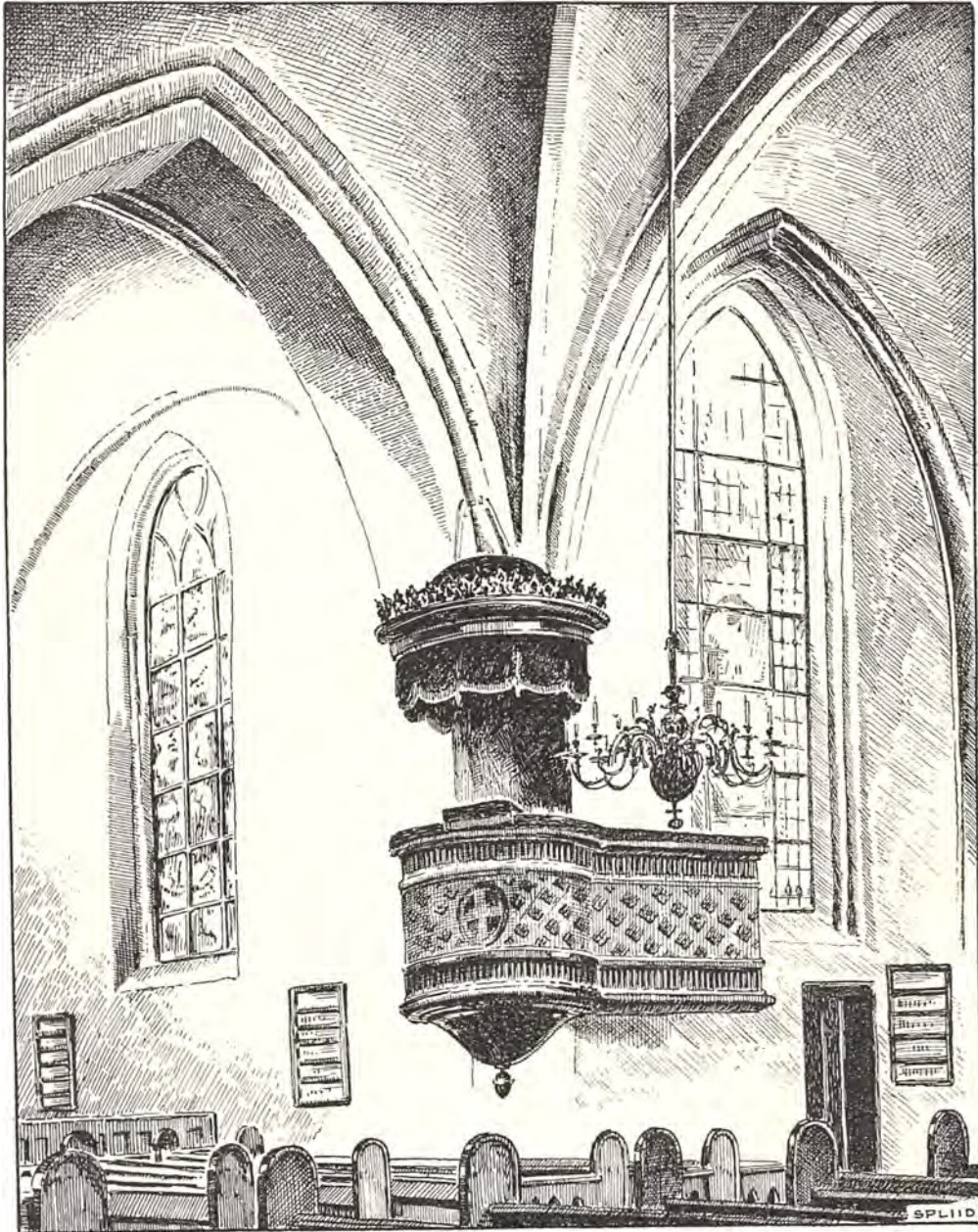

HOVEDPORTALEN.

opført en stor Tilbygning ved Skibets Nordside og i 1634 en tilsvarende mod Syd, saa at den fik sin nuværende Form af en Korskirke. Men da Præsten Dr. Johannes Lassenius en Menneskealder senere ved sin Veltalenhed samlede en mægtig Tilhørerskare, maatte den nordre Korsfløj yderligere udvides og i 1691 blev den første Sten hertil lagt af Kirkens Patron, Grev Conrad Reventlow. En Indskrifttavle i Muren fortæller nærmere om Værkets Fremgang. Men ikke alene for de levende Medlemmer af Menigheden blev der skaffet Plads, ogsaa for de døde blev der ved denne Tid draget Omsorg.

Kort før 1648 blev der Nordvest for Kirken rejst et Kapel, »det nye Kapel«, som i Aarene 1658—59 blev udvidet med »det lange Kapel« (hvoraf dog kun Gravkamrene er bevaret nu), men da Pladsen hurtig blev for trang, skred man i 1681 til Opførelsen af et stort trefløjet Anlæg. Hovedfløjen blev lagt i Fortsættelse af det tidligere Kapel, medens Sidefløjene strakte sig mod Nord og omfattede Kirkegaarden, den saakaldte Urtegaard. Ogsaa om dette Byggearbejde findes der, i Kapellet selv, en Tavle med tysk Indskrift indfattet af en enkel profileret Ramme.

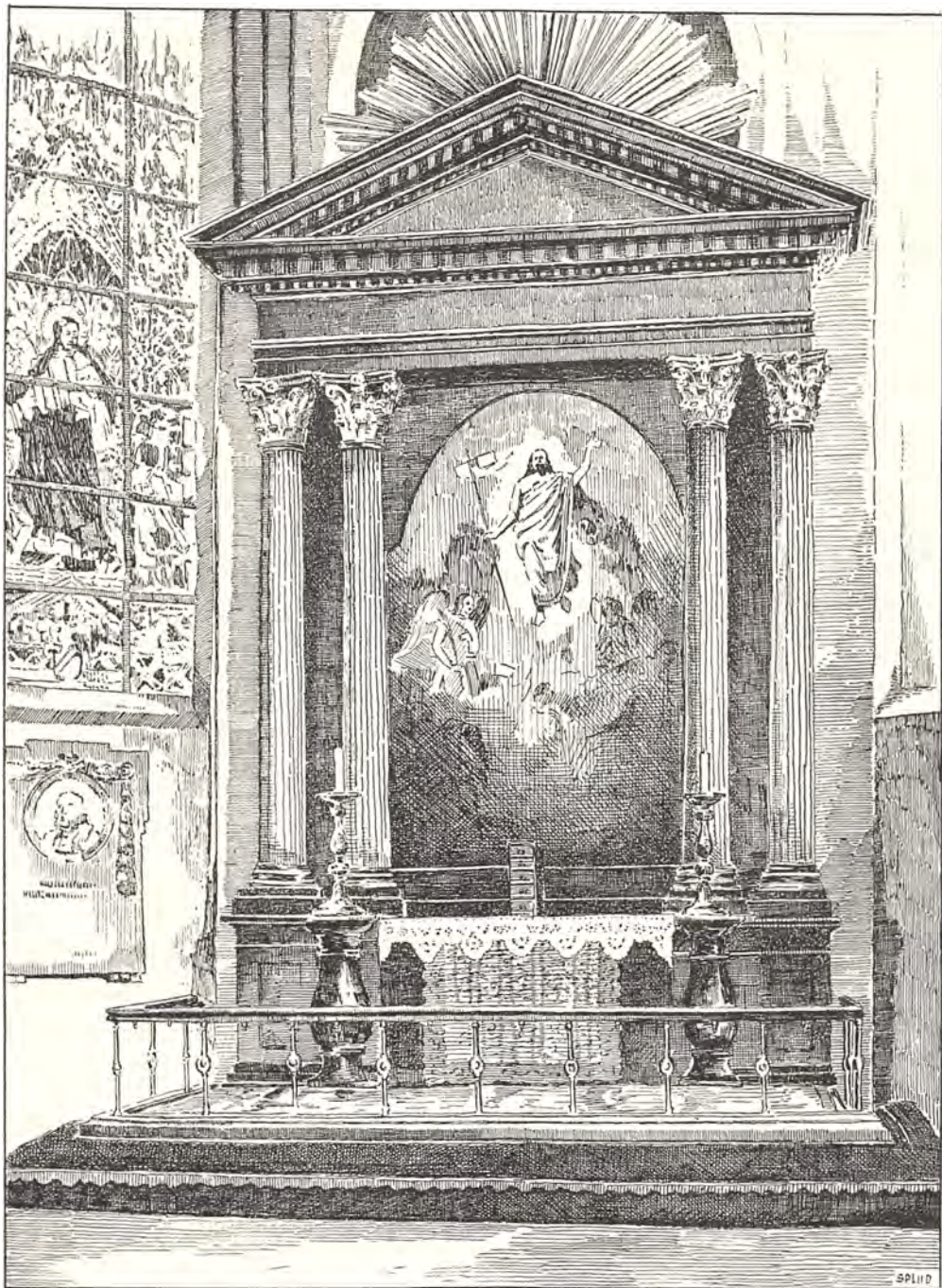
Ved den store Ildebrand i Oktober 1728 brændte Kirkens slanke Spir fra 1609, men Hvælvingerne og Murværket holdt ellers Stand. Derimod blev det Indre fuldstændig hærget og alt det Inventar, som var kommet til i Løbet af det 17. Aarhundrede og som for en Dels Vedkommende var skænket efter Lassenius's Tilskyndelse, gik beklageligvis tabt. Allerede i Sommeren 1729 begyndte Genopbygningen og medens den stod paa, holdtes Gudstjenesten i det store Gravkapel, som kun havde taget ringe Skade. Arbejdet gik hurtigt fra Haanden, saa at Kirken kunde genindvies den 2. September 1731 med Prædiken baade om Formiddagen og om Eftermiddagen og med smuk Musik af Stadsmusikanterne fra Taarnet.

SCT. PETRI KIRKES INDRE MED PRÆDIKESTOL.

Fra denne Tid stammer Kirkens Hovedportal paa søndre Korsfløj, en Søjlestilling over hvis Rundbue der er anbragt en kronet Kartouche med Christian den Sjettes Spejlmonogram og i den lave, brudte Gavl en Statue af Kirkens Værnehelgen, Sct. Peder med Bog og Nøgle. Stenhuggerarbejdet skyldes Didrik Gercken. Kongen skænkede Alteret og Prædikestolen, medens det øvrige Inventar kom som Gaver fra mange forskellige baade af den herboende Menighed og fra Udlandet. Kun Taarnet fik foreløbig en mere uanselig Skikkelse, idet der trods Menighedens Ønske og Arbejde blot blev opført en Kuppel eller Hat som Afdækning. De tre gamle Klokker fra 1630, 1631 og 1646 var smeltede ved Branden, men af Malmen blev der støbt fire andre, som stadig er i Brug. De bærer alle Indskrifter paa Tysk, den største med Oplysninger om Værket, de andre med fromme Paamindelsesvers. Mesteren for dem nævnes, mod Sædvane, mærkeligt nok ikke, men af Kirkens Regnskab véd vi, at det var den virksomme Klokkestøber Johann Barthold Holtzmann.

I 1750 fik Kirkens Bestyrelse at vide, at Kongen var til Sinds at skænke den betydelige Sum af 10—12 000 Rigsdaler, saa at Kirken kunde hjælpes til med det snarest at faa et »convenabelt og anstændigt Spir«. Skønt man straks henvendte sig til Hoftømrmester og Brandmajor Johann Boye Junge og af ham fik baade Udkast og Beregninger, trak Sagen dog af forskellige Grunde saa meget i Langdrag, at man først i Januar 1756 kunde slutte Kontrakten med ham. Ad frivillig Vej blev Resten af Pengene nu skaffet og i Foraaret 1757 tog Opførelsen sin Begyndelse. Den 2. Maj blev Fløjstangen med de tre forgyldte Kugler og Hanen sat op, »ved hvilken Lejlighed en af Tømmerfolkene holdt, som i saa Tilfælde Skik er, en Tale og under Paukers og Trompeters Lyd drak de kongelige Herskabs og andres Skaale. Før og efter blev af Frue Skole sjunget og af Stadens Musicantere en velklingende Musiqve opført«.

SCT. PETRI KIRKES ALTERTAVLE.

Hovedstaden var dermed blevet beriget med et nyt Spir, der, som Samtiden sagde, »giver en smuk Anseelse«. Kobberbeklædningen har nu faaet den naturlige Ir, men den har altid virket og skullet virke saaledes, idet den fra første Færd var »overstrøget med søgrøn Oliefarve dels til Zirat dels til Kobberets Conservation«. Konstruktionen kan man lettest lære at kende ved at gaa op i Bymuseet og betragte den Model, hvorefter Arbejdet er udført, og som er saaledes indrettet, at den set fra den ene Side viser det Ydre, medens man fra den anden Side kan følge, hvorledes Opbygningen er. Motiverne var hentet mange Steder fra, men med stor Dygtighed arbejdet sammen, Udførelsen blev erklæret for at være af bedste Materialer og Arbejde, og det er derfor ikke uden Grund, at der paa Boye Junges Sarkofag i Kapellet er et Relief, hvor Bygningskunstens Genius er fremstillet mellem hans to Hovedværker: Christiansborg og St. Petri Kirkes Spir.

Om Kirkens Skæbne under Englændernes Bombardement i 1807 fortæller et samtidigt Avisreferat, at »næst Frue Kirke har ingen Kirke liidt mere ved Bombardementet end *St. Petri*. Den Ødelæggelse, som indvendig er anrettet, overgaar al Forestilling. Hele Alteret, en Del af Orgelværket og mange af Stolene er aldeles sønderslaaede. Bomberne er gaaet lige ned i de dybeste Hvælvinger og har sønderslaaet Ligkisterne. Igennem de splittede Kister kan man endog se Ligene. Man regner, at der ialt er faldet over 500 Bomber foruden Brandraquetter etc. ned i denne Kirke, som maa have været et bestemt Sigtepunkt for Fjenden. I Kapelhvælvingerne ligger mangfoldige Bomber og Kugler af ethvert Slags. Alting ligger forstyrret imellem hinanden. Anmelderen stødte med Foden paa den berømte Jomfru Bihls Ligplade, der formodentlig er blevet kastet i Vejret, da en Bombe faldt ned i Kapellet og sønder slog hendes Ligkiste. Det besynderligste er, at denne Kirke trods denne

SØLVSTAGE OG MALMSTAGE FRA 1731.

Bomberegnet dog blev sparet for Luerne; vel opkom der Ild indvendig, men den blev straks slukket igen. Der er kun svag Udsigt til, at denne gamle og i mange Henseender smukke Bygning kan blive istandsat igen«.

Saa galt gik det dog ikke. Menigheden maatte i nogen Tid samles i Helligaandskirken, men i 1815 tog man fat paa Istandsættelsen og i Løbet af et Aar var man saa vidt, at Gudstjenesten atter kunde holdes i Sct. Petri. Senere har Kirken, i 1864—65, været Genstand for en lidet skaansom Restaurering, hvorefter Rummet fremtraadte med en ubehagelig Farvevirkning, men i de sidste Aar (1918—20) har man stræbt at bøde herpaa ved at indsætte mangefarvede Glasmalerier især med bibelske Emner.

Medens Kirkebygningens Kærne trods alle Forandringer er blevet bevaret og nu er et af de faa Mindesmærker, vi har fra det middelalderlige København, har til Gengæld Bygningens Anvendelse som Gjethus i det 16. Aarhundrede, Branden 1728, Ødelæggelsen 1807 og Restaureringen 1864 efterhaanden fornyet Inventaret, saa at der næsten intet gammelt er tilbage.

Af den katolske Gudstjenestes Udstyr er der saaledes ikke levnet det ringeste Stykke, og af den rige Udsmykning fra det 17. og 18. Aarhundrede er det ogsaa kun ret sparsomme Rester, der er kommet til os.

Med Undtagelse af en lille Sølvkalk fra 1684 gik Altersølvet fuldstændigt til Grunde ved Branden 1728 — en Guldsmed fik ligefrem overdraget at gennemsøge Aske og Grus og fandt derved over 7 Pund Sølv — og hvad Kirken nu har, stammer derfor fra den følgende Tid. Allerede i December 1728 købte man hos Guldsmed Jacob Borris en Sølvkande, Kalk og Disk, og et Aar senere en lille Sygekalk med Tilbehør. Fra Dresden kom der en Sølvkalk og Disk med et indgraveret tysk Vers og Giverens Navn, Christian Førster

3. Maj 1729, men den største Gave kom fra Dronning Sophie Magdalene, som Nytaarsaften 1731 skænkede de to store Alterstager, der nu kun bruges ved Højtiderne, og Kalk og Disk, tilsammen vejende 836 Lod Sølv og alt udgaaet fra Guldsmed Carsten Hufnagels Værksted. Desuden ejer Kirken en Kalk og Disk, Oblatæske og Kande af københavnsk Prøvesølv 1731 og med indstemplet Mestermærke for Philip Lorentz Weghorst samt en Kande og Syge-

ALTERKALK OG VINKANDE AF SØLV.

kalk fra Guldsmeden Jens Christensen. Fra denne Tid er ogsaa de to store Malmstager, som staar paa Alteret. Af Altertavlen, som var »meget vel og net udført efter Bygningskunstens Regler«, er derimod kun bevaret Storfeltets Maleri, forestillende Kristus paa Oliebjerget, malet og skænket af Heinrich Krock. Et andet Maleri, Kristi Himmelfart, af samme Kunstner, blev givet af Kirkens Patron, C. A. v. Plessen, 1732, og er nu tilligemed Alterbilledet op-hængt i Kirkens Nordskib. Prædikestolen var ligesom Altertavlen et Værk af Hofsnedkeren Friderich Ehbisch, men dens »zirlige,

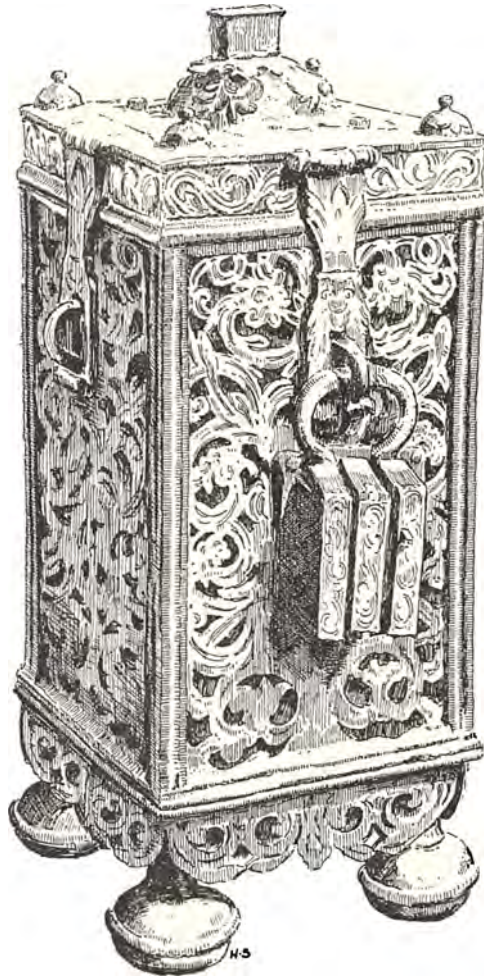
meget forgyldte og kunstige Billedhuggerarbejde« kendes nu kun af Billeder, og den har delt Skæbne med Fonten, der forestillede »en Engel i menneskelig Legemes Størrelse, som over alt var forgyldt og bar Fadet, hvoraf Daaben forrettedes«. Alt Træværket blev øde-

DØBEFONT AF MALM FRA 1830.

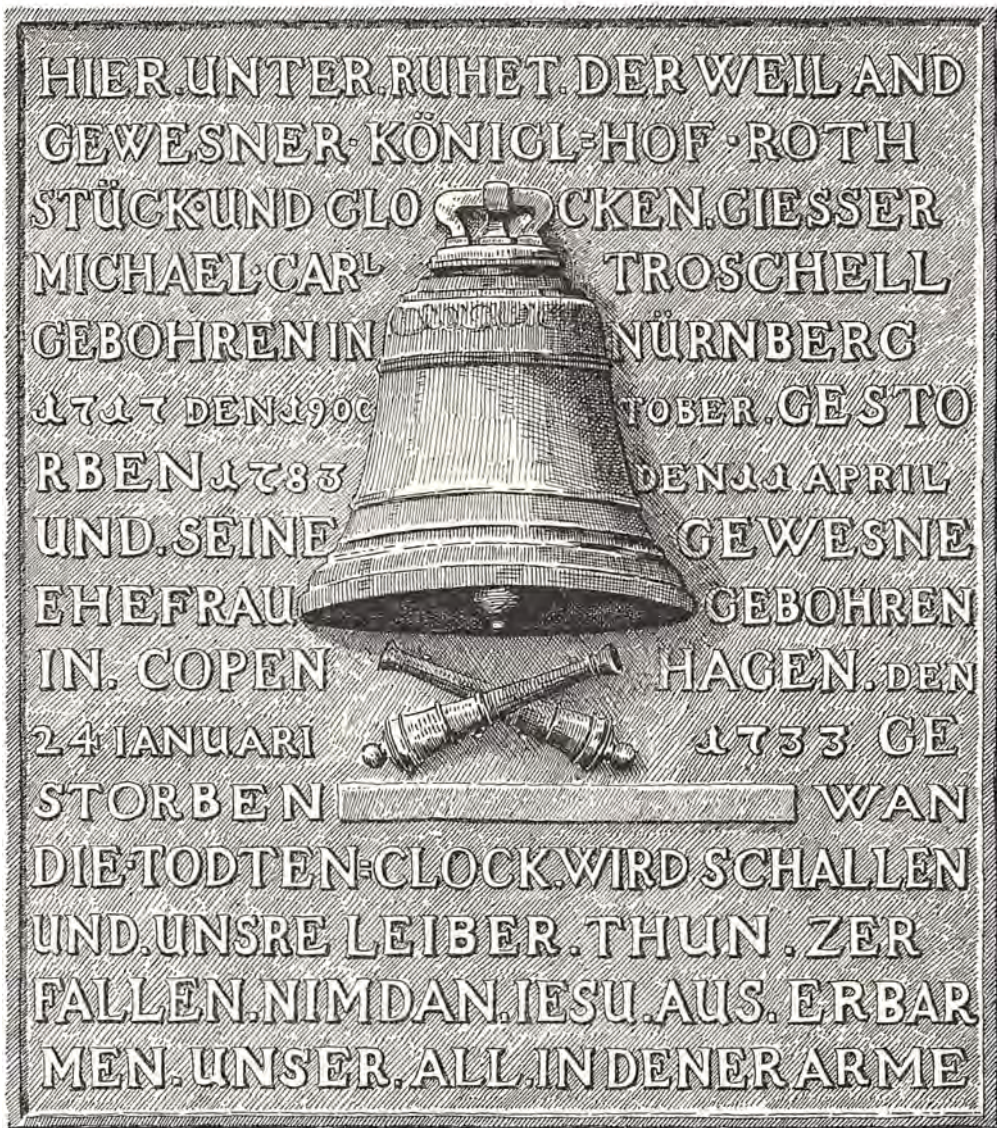
lagt i 1807. Det meste af det nuværende Inventar er derfor ikke ret gammelt. Altertavlen forestiller Kristi Opstandelse og er malet 1819 af J. L. Lund under hans Ophold i Rom, efter Bestilling af Giveren Geheimekonferensraad Const. Brun, Prædikestolen blev skænket af Tobaksfabrikant Siegumfeldt, medens Døbefonten, der

er et ganske smukt Empirearbejde i Form af en Trefod, er udført i Malm 1830 af Gørtler Joh. Evens. Stoleværket stammer derimod fra den sidste Istandsættelse.

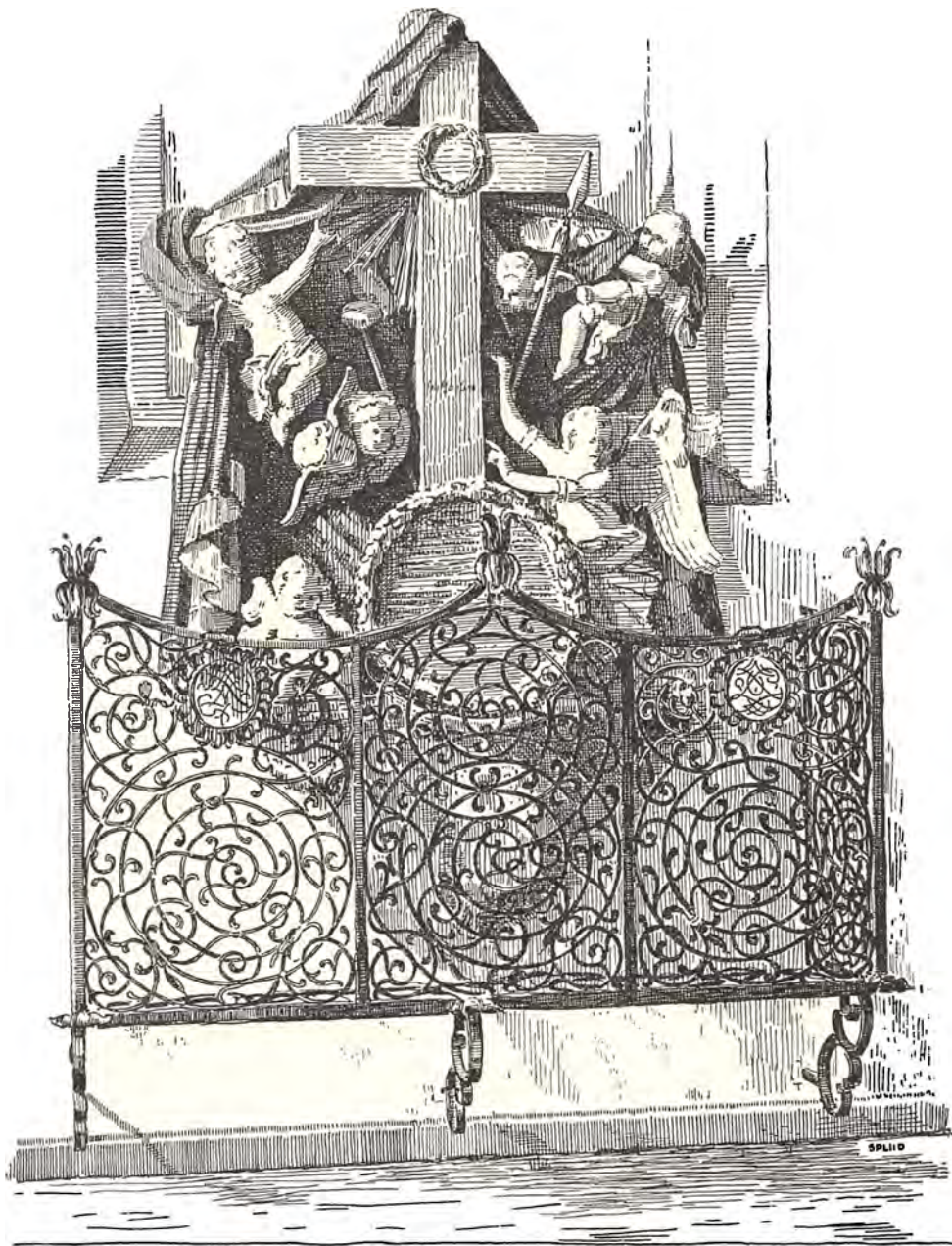

PENGEBLOK AF SMEDEJERN.

Naar der dog alligevel er nogle ældre Stykker i Kirken, kan det dels skyldes, at de er af et mere bestandigt Stof — den solide Pengeblok af gennembrudt Jern fra det 17. Aarhundrede (1679), Boghandler Chr. Cassubens (1693) og Klokkestøberen Carl Michael

KLOKKESTØBER M. C. TROCHELLS GRAVPLADE AF MALM.

EPITAFIUM OVER SOGNEPRÆST JOHANNES LASSENIUS.

MALMLYSEKRONE.

Troschells Mindetavler af Malm (1783) har ikke taget Skade ved Bombardementet —, dels har det sin naturlige Forklaring i, at de først i ny Tid er blevet opsat i Kirkerummet. Det gælder saaledes Epitafiet over Dr. Lassenius, som tidligere var anbragt over hans Grav i Kapellet, ligesom de tre Malmlysekroner, der nu findes i Kirken, indtil 1884 hang i Kapellet. Den ene bærer Lassenius's

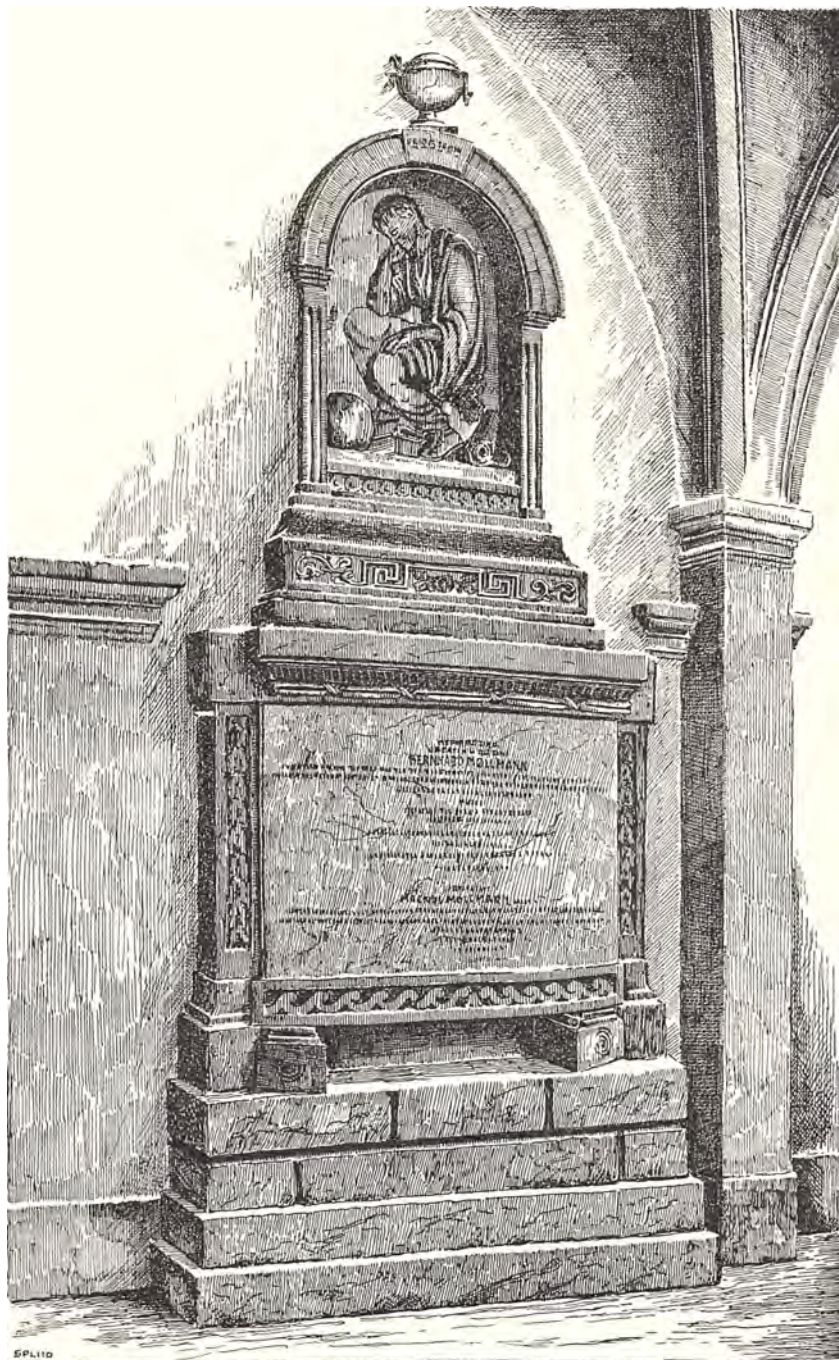
TYSK BYGNINGSINDSKRIFT I KAPELLET FRA 1681.

Navn og Aarstallet 1692, den anden er skænket af Chr. Karstens 1711 og den tredie har Jochum Wrijde givet 1713.

Lassenius's Epitaf, der sikkert er bekostet af hans Tilhørere kort efter hans Død 1692, har forneden en Indskrifttavle, hvor der paa Latin er gjort udførlig Rede for hans Liv, og krones af et stort Kors og oprindelig tillige alle Redskaberne fra Kristi Lidelseshistorie. Korset fremtræder paa Baggrund af et udbredt Draperi, der holdes af to svævende Smaaengle. Epitafiet er udført i forskellige Materia-

GEHEJMERRAAD CHR. VON LENTES KAPEL.

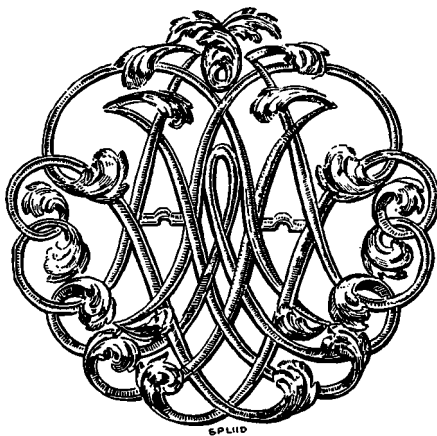
SP. 110

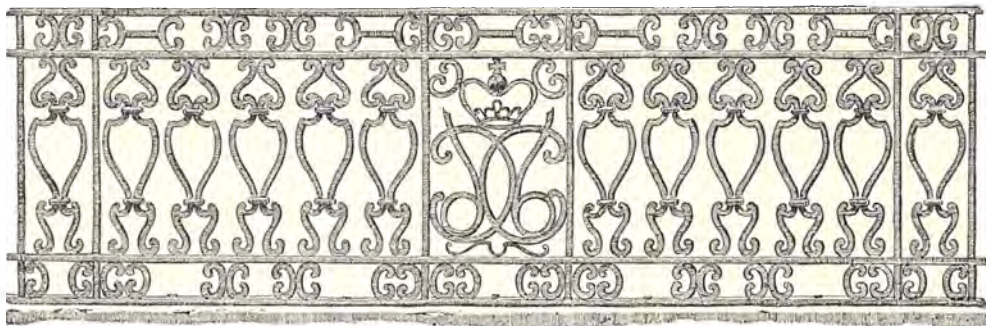
EPITAFIUM OVER HISTORIKEREN BERNHARD MÖLLMANN.

ler, Træ, Sandsten, Stuk og Marmor, og skyldes den bekendte Billedhugger Thomas Quellinus, der muligvis ogsaa har givet Tegningen til Jerngitteret. Af samme Kunstners Værksted er ogsaa et andet Arbejde udgaaet, nemlig Portalen og Epitafiet i det Lenteske Kapel. I 1703 havde Overkrigssekretær Chr. v. Lente mistet sin eneste Datter, der kun var sytten Aar gammel, og under Quellinus' Ledelse lod han ude i Urtegaarden opføre et lille Kapel, hvor hun og siden ogsaa han selv kom til at hvile i to Marmorsarkofager. Epitafiet bestaar af en Indskriftkartouche, over hvilken der foran et Draperi er anbragt en Vase med Lentes Vaabenskjold, støttet af to Engle. Ogsaa Gitterdøren til Kapellet har man formodet skulde være gjort efter Tegning af Quellinus.

Af den følgende Tids Kunstnere findes der ogsaa adskillige Arbejder. En Række af det 18. Aarhundredes betydelige Mænd, der hørte til Menigheden er blevet bisat i Kapellerne eller i Urtegaarden og mange af dem hædredes med kostbare Gravmæler. Saaledes er Andreas Gercken repræsenteret ved Mindesmærket over Hofapoteker J. G. Becker, medens Weidenhaupt er Mester for Boye Junges Gravmæle. Men de fleste skyldes dog Johannes Wiedewelt. Fra ham stammer Monumenterne over Prokansler Biskop Erik Pontoppidan (1765), den engelske Gesandt Walter Titley (1768), Deputeret i Søetaten D. B. Weyse (1776), Faderen Billedhuggeren Just Wiedewelt (1779), Sognepræsten Dr. Hauber (1779), Historikeren, Overbibliotekar B. Møllman (1779—80), Legatstifteren Abraham Pelt (1781) og Sognepræsten Dr. Balthasar Münster (1794). Endelig har H. E. Freund til det Münterske Gravsted (ude paa Urtegaarden ved det Lenteske Kapel) udført Portrætmedaillonerne over Sjællands Biskop, Arkæologen Fr. Münter og hans Søster Digterinden Frederikke Brun.

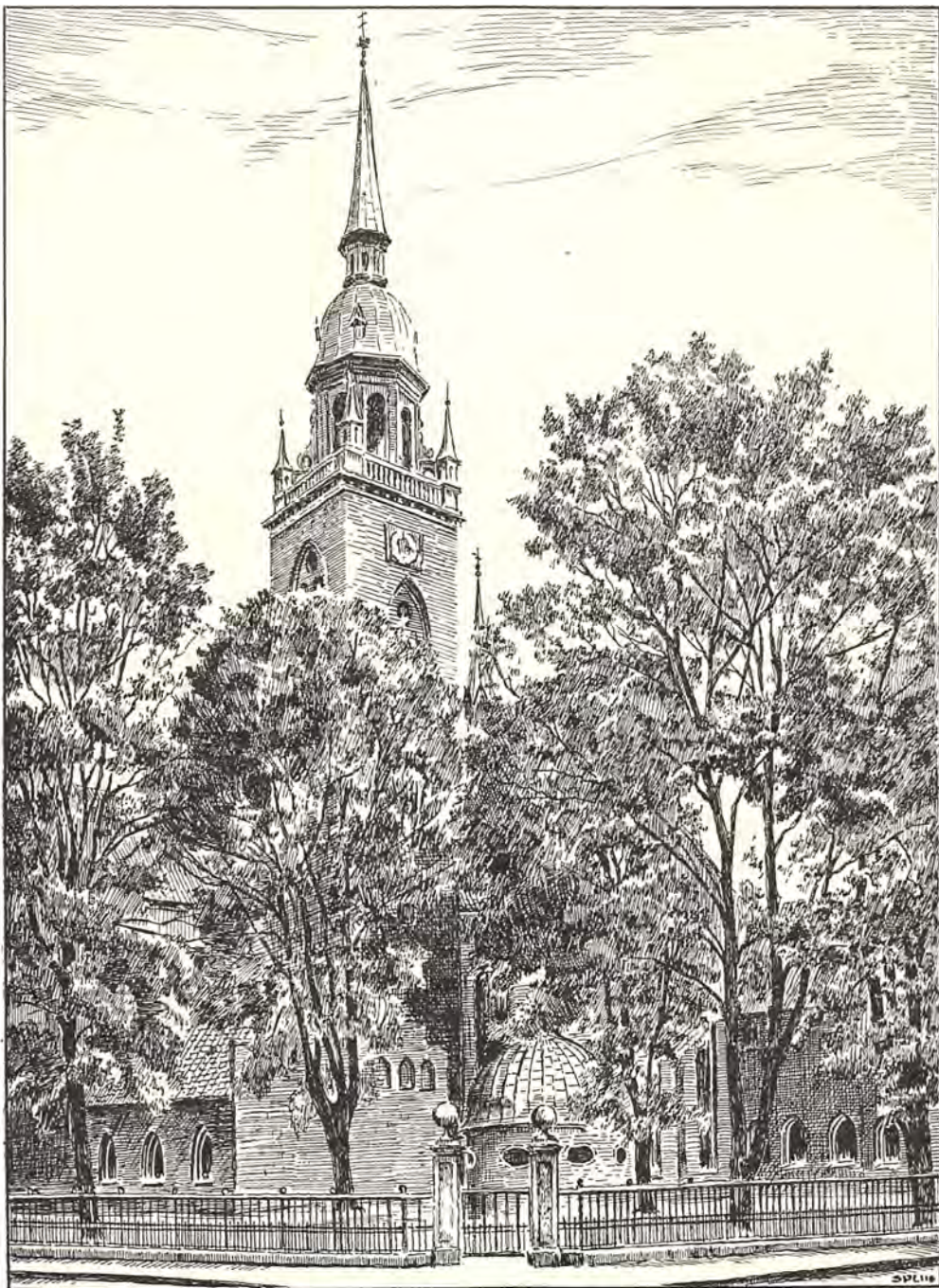
Fra gammel Tid havde Hovedstadens Kirker ligesom Landets andre Gudshuse været omgivet af Kirkegaarde, hvor alle de mange af Menigheden, som ikke kunde blive jordet indenfor Kirkens Mure, blev stedt til Hvile, men efterhaanden kunde disse Gravpladser ikke rumme flere og man maatte derfor, da den store Pest hærgede Byen i 1711, anlægge en Række Assistenskirkegaarde. Saaledes blev Sct. Petri Kirkes Hjælpekirkegaard indrettet paa den anden Side af Larslejstræde og indviet den 21. September 1711, men allerede i 1760 blev den nedlagt. Sidenhen er ogsaa de øvrige Begravelsessteder indenfor den gamle Voldlinje blevet sløjfet og kun Sct. Petri Urtegaard er blevet bevaret. Indhegnet af den høje Mur mod Larslejstræde og omgivet af Kapellets trefløjede Anlæg ligger den nu som det eneste Minde om Byens gamle Kirkegaarde.

HELLIGAANDSKIRKEN

Henimod Aar 1300 rejste Københavns Indvaanere sig mod deres Herre Biskop Johannes Krag af Roskilde, men snart maatte de falde til Føje og gaa ind paa at svare Afgift af nogle Jorder, som hidtil ikke havde været skyldsatte. Hvad de imidlertid herved mistede, vandt de igen paa anden Maade, idet Bispen bestemte, at disse Indtægter tillige med anden Jordskyld skulde henlægges til et Hospitalshus, som han (1296) var begyndt at opføre, og tjene til Underhold for de Syge, som blev optaget i dette. Der kan ikke være Tvivl om, at denne Stiftelse er den samme, som faa Aar efter (1307) nævnes i et Testamente som Helligaandshuset, og at det har haft sin Plads paa samme Sted, hvor det senere Helligaandskloster kom til at ligge. Meget vides der iøvrigt ikke om denne Forløber for Klosteret, men der nævnes dog i middelalderlige Dokumenter baade en Kirke og en Badstue ved Helliggejsthus, og det betænkes ikke blot i Testamenter, men ogsaa i Kristoffer af Bajerns Stadsret fra 1443. En af Bestemmelserne i denne gik nemlig ud paa, at Bagerne i København skulde bage deres Brød efter en bestemt Vægt, som Øvrigheden havde fastsat, men gjorde de ikke det, skulde de idøm-

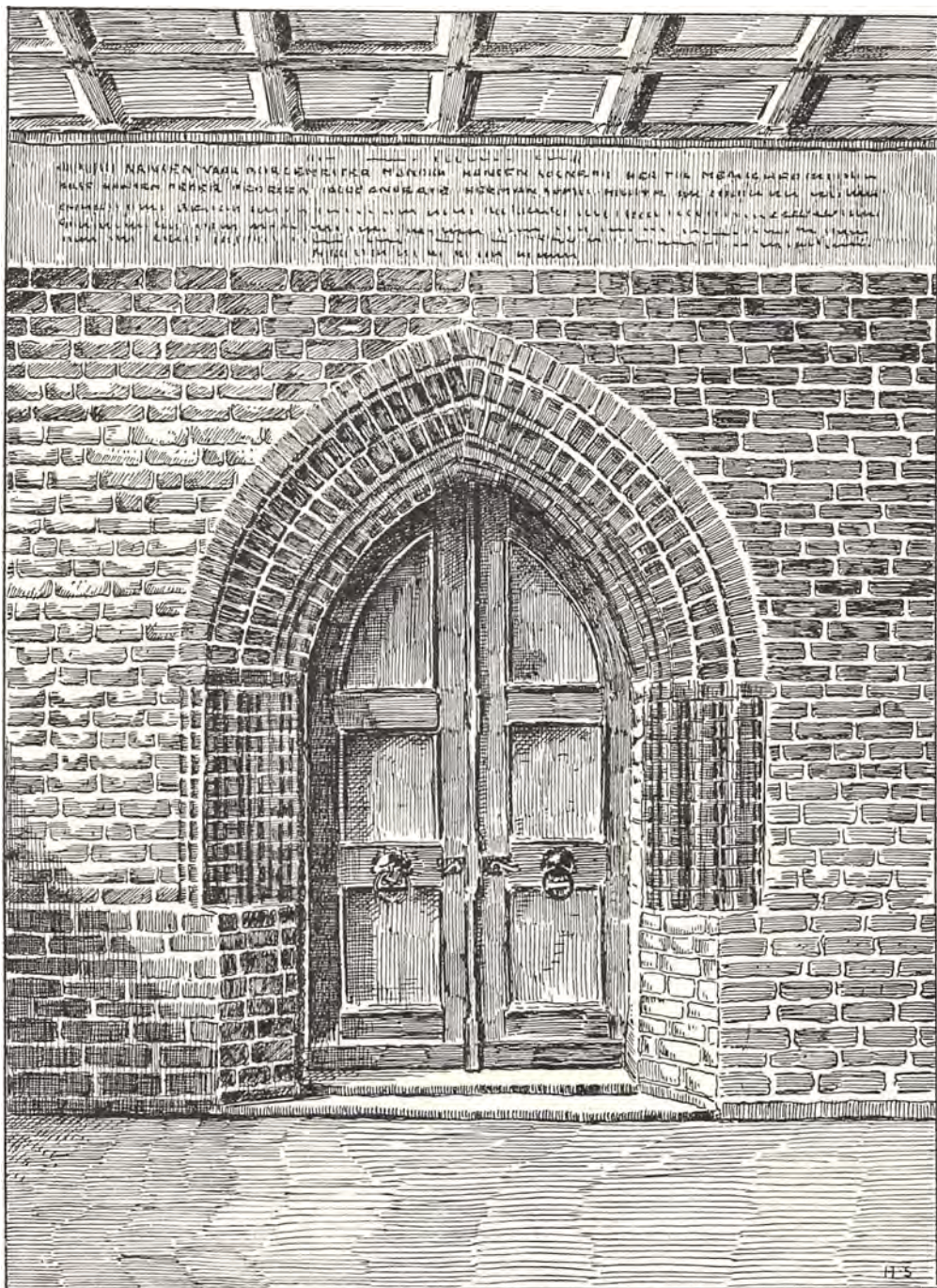

HELLIGAANDSKIRKEN SET FRA WALKENDORFSGADE.

mes Bøder, og det undervægtige Brød konfiskeres til Fordel for Byens to milde Stiftelser, Sanct Jørgens Hospital og Helliggejsthus.

I de sidste Par Menneskealdre før Reformationen blev der til Helligaandshuset knyttet et Kloster for Munke af Helligaandsordenen. Denne Orden havde [sit Hjemsted i Sydfrankrig, hvor dens Stifter, Gui af Montpellier, i Slutningen [af det 12. Aarhundrede oprettede det første Hospital, som han indviede til Helligaanden. Ret hurtigt bredte Ordenen sig, navnlig da den havde faaet en mægtig Befordrer i Pave Innocens III. Fra først af havde den haft et borgerligt Præg, knyttet som den var til Byerne, med Borgere som dens Medlemmer og Fattigpleje som dens Opgave, men ved den store Bulle af 1204, hvorved Innocens oprettede Hospitalet San Spirito in Sassia i Rom, gav han tillige et nyt Program for Ordenen. Efter Guis Død blev den romerske Stiftelse Moderklosteret for den nye Orden, og den blev ved store Privilegier, ogsaa fra de følgende Paver, sat i nøje Forbindelse med Pavestolen.

Paa sin Rejse til den hellige Stad i 1474 fik Christiern I. udvirket hos Pave Sixtus IV., at det gamle Helligaandshus i København blev direkte underlagt San Spirito og gjort delagtig i alle de Friheder, som var blevet tilstaaet dette Kloster. Det hedder herom i Pavens Brev, at da der i Byen Havn i Roskilde Stift, hvor Kongen mest plejede at opholde sig og overveje Rigets Sager, ikke fandtes noget Sted, hvor Hittebørn, Fattige og Uægtefødte kunde anbringes og opholdes, havde Christiern I. af særlig Kærlighed til San Spirito og Helligaandsordenen ønsket, at det nye Hospital, han havde ladet oprette og bygge i sin Residensstad, skulde staa under det romerske Kloster og dets Prior og Brødre leve efter Helligaandsordenens Regler. De pavelige Privilegier udvidedes yderligere, da Alexander VI. paa Kong Hans' Anmodning tilstod Klosteret Ret til at meddele den fuldstændige Aflad, og et bevaret Brev viser,

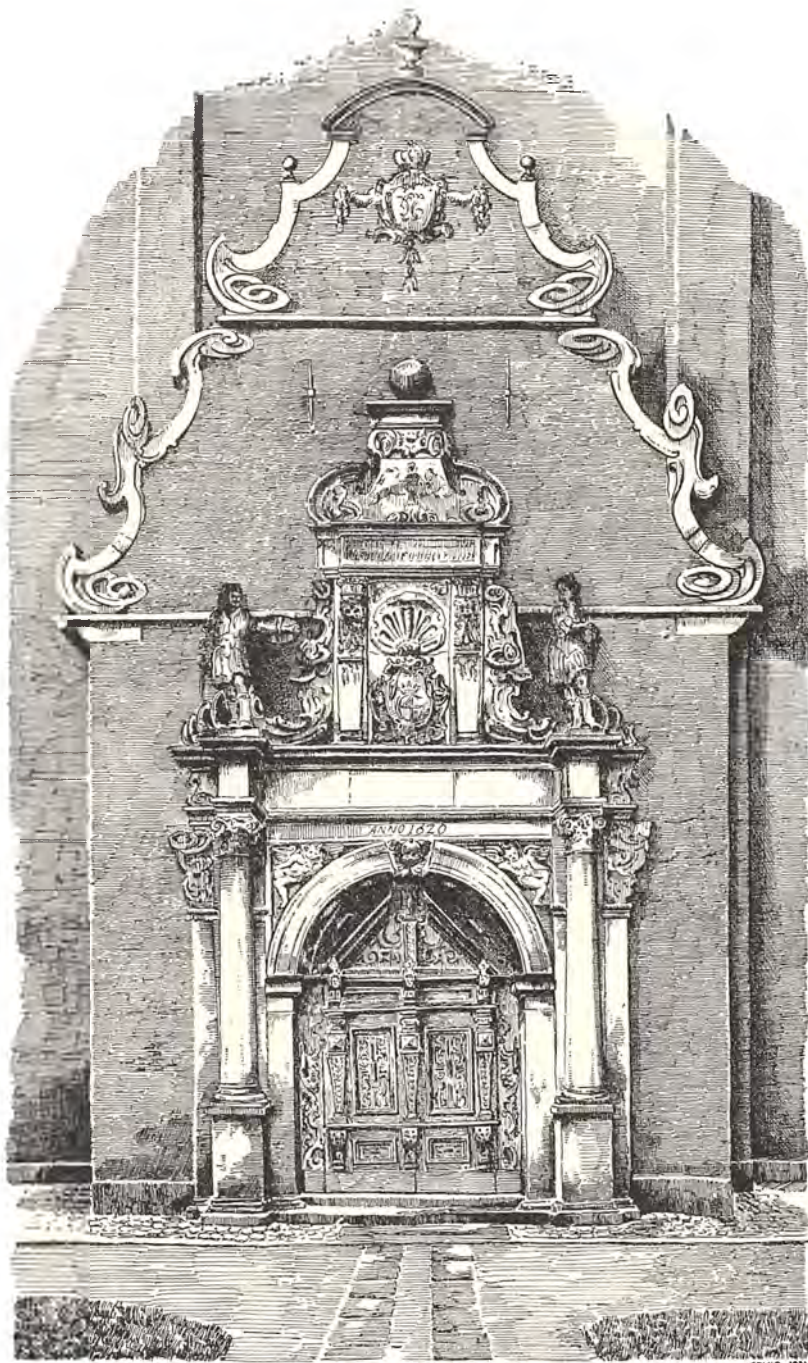

INDGANGEN TIL KAPELLET FRA KIRKEN.

at denne Rettighed maa have været af ikke ringe Betydning for Helligaandsklosterets Økonomi. Desuden tilflød der det nye Kloster mange Gaver. Enkedronning Dorothea skænkede saa meget Jordegods til Hospitalet, at der af dets Indtægter kunde holdes tolv fattige, syge Mennesker, »som ej længere føre eller mægtige var end at ligge paa Sengene,« og skikkes dem deres Underhold med Mad, Øl, Seng, Ild, Klæder, Sko og Personer til at tage vare paa dem. En Raadmand og Skræder Bernt Hackenberg gav en Gaard, mod at der blev holdt en daglig Messe i Sanct Anne Kapel i Klosteret, og skænkede dertil to blaa Messehagler, den ene af Fløjl, den anden af Silke.

Længe kom Klosteret dog ikke til at bestaa. I August 1530 bevilgede Kong Frederik I. efter Borgmesters og Raads Begæring, at Helliggejsthuset igen blev til et Hospital, som det var stiftet til, og at Byens Øvrighed indsatte en Forstander, medens fire Borgere valgtes til at føre Tilsyn. Klosteret var hermed blevet reformeret, men ogsaa Kirken kom i det samme Aar til at spille en Rolle i det aandelige Røre. Borgerne i Vor Frue Sogn havde ønsket, at Præsten Hr. Mads maatte prædike for dem paa Dansk i Vor Frue Kirke, men det vilde Biskop Joachim Rønnoy ikke tillade; Messer og anden Gudstjeneste skulde holdes her som hidindtil, »for at det latinske Maal ikke skulde komme i Fald og Forsømmelse«. Derimod vilde han indrømme dem Graabrødre- eller Helliggejst Kirke til Sognekirke, hvor de kunde indrette deres Gudstjeneste, som de vilde, dog saaledes, at deres Prædikanter prædikede retsindigt og dog strafede Synd og Ondskab. Under Herredagen i Juli 1530 var Kirken en Tid Midtpunktet for de evangeliske Prædikanters Virksomhed, idet de her under stor Tilstrømning to Gange hver Dag skiftedes til at prædike over de 43 Artikler, hvori de havde fremsat de vigtigste af deres nye Lærdomme.

Faa Aar senere, i 1537, da Reformationen var gennemført, blev

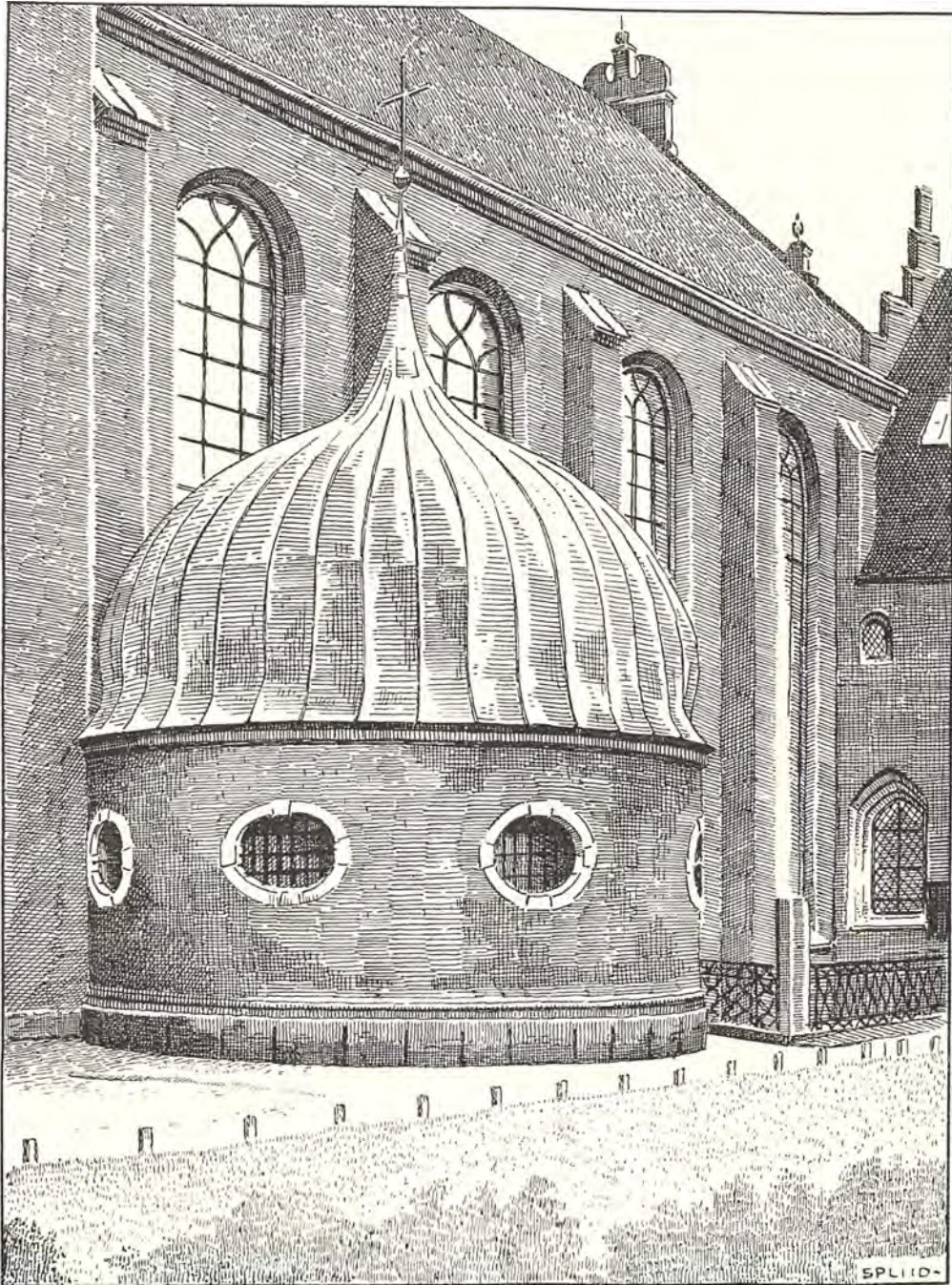

VAABENHUSET FRA 1620.

Kirken Sognekirke i Stedet for den nedrevne Sanct Clemens, medens Klosterbygningerne foreløbig vedblev at anvendes som Hospital. Paa Christian IV.s Tid blev de indrettet til Tugt- og Børnehus for »ulydige Dreng- og Kvindepersoner«, som blev indsat her for at lære adskillige gode Haandværk, men da Hans Majestæt mærkede, at det ikke vilde gaa efter hans velmente Forsæt, faldt hans Sind derfra, og Tugt- og Børnehuset blev opgivet. I 1651 blev Klosters Vestfløj, det nuværende Kommunebibliotek, indviet til Begravelseskapel, og den følgende Sommer blev det første Lig begravet her. Samtidig forsvandt Nordfløjen og det meste af Østfløjen med Undtagelse af, hvad der staaer bevaret i Sakristiet, saa at det kun er sparsomme Rester, der er levnet af Christiern I.s Anlæg.

Hvor de to Klosterfløje havde staaet, blev der nu indrettet en Kirkegaard og over Porten indsat en Tavle med følgende Indskrift: »Dér Hans Nansen var Borgmester, Mester Anders Hansen Sognepræst her til Menigheden, Niels Hansen, Peder Pedersen, Jacob Andersen, Herman Svendsen, Hendrik Isachsen Raadmænd, Christen Jensen Bech og Laurits Michelsen Kirkens Forstandere, alle i denne Helligaands Sogne residerende, er denne meget hæderlige og yndelige Sted Kirken til Forvidelse, Zirat og Gavn og mange Guds Børns Legemers hæderlige Hvilested og Sovekammer ved Kirkens Middel købt og tilforhandlet.«

Kirken selv, der dannede Sydfløjen i det gamle Kloster, havde paa det nærmeste samme Grundplan som den nuværende Bygning, men Koret var højere, svarende til Hovedskibet, og Sideskibene lavere end nu. Efter Reformationen fik Kirken adskillige Tilbygninger. Paa Nordsiden lod Kristoffer Valkendorf i 1582 opsætte Taarnet og gav dertil baade Penninge, Kalk og Sten, og paa Sydsiden bekostede Raadmand Thomas Lorck 1612 den Portal, som

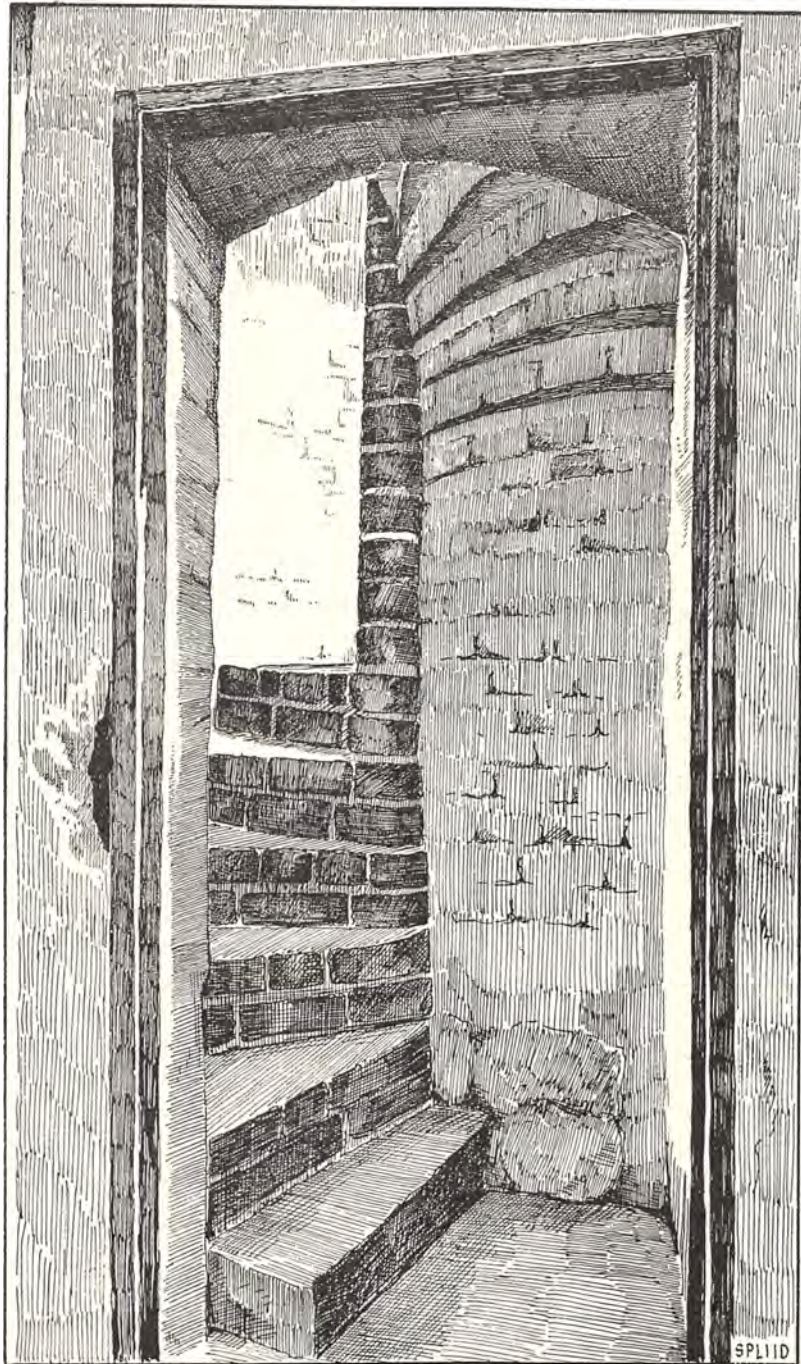
GRIFFENFELDTS KAPEL.

senere ved Kirkens Istandsættelse i 1879 er blevet flyttet hen paa Vestsiden, hvor den nu danner Hovedindgangen. I 1620 blev Vaabenhuset rejst, ogsaa foran Sydsiden, med en rigt udformet Sandstensportal i Bruskarokstil. Over Bueslaget er Aarstallet 1620 ud-

TILMURET TAARNVINDUE.

hugget og i Topstykket, der flankeres af to Krigerfigurer, findes Christian den Fjerdes Navnetræk, medens Helligaandsduen, Kirkens gamle Symbol, er fremstillet i Portalens Topgavl, kronende det hele Værk. Endelig lod Griffenfeld 1672—74 den lille, runde Udbygning ved Taarnet opføre til et Gravkapel for sin Hustru,

VINDELTRAPPE I TAARNET

der var død 1672, men efter hans Fald blev hendes Kiste overført til Vær Kirke ved Horsens, hvor han ligeledes er begravet.

Ogsaa for Inventaret blev der sørget, bl. a. skænkede Brygger Niels Mikkelsen i 1613 en mærkelig Lysekroner over Kordøren »i en Havfrues Efterlignelse af Messing, støbt, meget stor, paa hvis Hoved et stort Voxlys kan staa, og eet udi hver hendes Haand og to udi hendes Svands,« og i Taarnet blev der med stor Bekostning ophængt et meget skønt Klokkespil, »som leger hver Gang, førend Klokken slaar halvgaaen, et Vers af en Psalme, og siden igen, førend Klokken slaar fuld Slag, et Vers af en anden Psalme, og det hver Time baade Nat og Dag.«

Ved Stadens Brand i 1728 blev Kirken ogsaa et Offer for Ilden, og Klokkespillet lød da for sidste Gang med Salmen »Vreden din afvend, Herre Gud, af Naade.«

Et Par Aar efter tog man fat paa Istandsættelsen, og selvom man maatte opmure store Dele af Murværket, som var blevet medtaget af Ilden, erstatte de gamle murede Hvælvinger med Krydshvælv af Træ og Gibs, og gøre Sideskibene lige saa høje som Hovedskibet, maa Kirken dog selv i sin omdannede Skikkelse regnes med blandt de ikke mange Vidnesbyrd, vi har om den middelalderlige Byggekunst i København.

I den nyeste Tid har man yderligere fremdraget et Par Minder herom, idet Kirkens gamle Gesims og et af de profilerede Korvinduer, som ved Taarnets Opførelse var blevet skjult, nu ved Udbygninger i Murværket atter er blevet synlige.

Ved Genrejsningen af Kirken i 1730 havde man ikke vovet at opføre Spiret igen, men til Samtidens Beklagelse forsynede man Taarnet med »en slet Kuppel eller Opsats« i Stedet for, »det meget smukke og ziirlige Spiir.« Med en Snes Aars Mellemrum — Aars-tallene staar at læse i Koret — blev Kirken derefter underkastet

forskellige Istandsættelser, sidst og mest gennemgribende under Ledelse af Arkitekt Storck i 1878—80, og ved denne Lejlighed blev det gamle Renæssancespir fra 1574 med stor Dygtighed rekonstrueret. Samtidig blev, som nævnt, Portalen fra 1612 flyttet hen til

SMEDEJERNSGITTER, OPRINDELIG I NIKOLAJ KIRKE.

Vestgavlen og en Plade med de vigtigste Træk af Kirkens Historie anbragt over den, og nye Dørfløje med Udskæringer indsat i denne og de andre Døre.

Af den indre Udsmykning er der kun bevaret sparsomme Rester fra ældre Tider. Ved Branden styrtede Hvælvingerne ned og knuste

det gamle Renæssanceudstyr, og kun enkelte Dele af Kirkens Sølv, som formodentlig har været opbevaret udenfor Bygningen eller let har kunnet reddes, undgik at dele Skæbne med det øvrige Inventar. Saaledes er Alterkanden et Arbejde af Københavnerguldsmeden Niels Enevoldsen, og efter sin Indskrift foræret 1654 af Borgmester Hans Nansen og Hustru Sofia Hansdatter »Gud til Ære og Kirken til Gavn,« medens den firkantede Oblatæske, der hviler paa fire

KOBBERBØSSE.

Fødder formede som Dødningehoveder, skyldes J. J. Klitgaard og er givet 1713 af Johanne Christensdatter Brun. Paa Forsiden af Æsken er indgraveret et Vers i Giverindens Navn:

Til Skuebrød Jeg dette Kar opofrer og frembærer
 En Gave paa Guds Altar staar, Hans Nafn til ævig Ære
 Min Skerf o Gud lad tækkes vel, mig Sielf tag i din Giemme,
 Du mætte hver vandsmægted Siæl som Synd og Sorrig klemme.

Disken til Alterbrødet er af københavnsk Prøvesølv fra 1707 med Ditlev Brasenhauers Mestermærke, men ellers uden Indskrift. Og-

saa Daabsfadet, der er af Sølv, men ikke signeret, har en Indgraving, hvorefter: »Hans Nielsen Assessor udi Commercecollegio oc

MALMLYSESTAGE FRA NIKOLAJ KIRKES ALTER.

hans kiere Hustrue Kirstina Robring, hvis Begravelse Sted er under denne Funt haffuer forærit dette Døbefad til H. Geistis Kirche

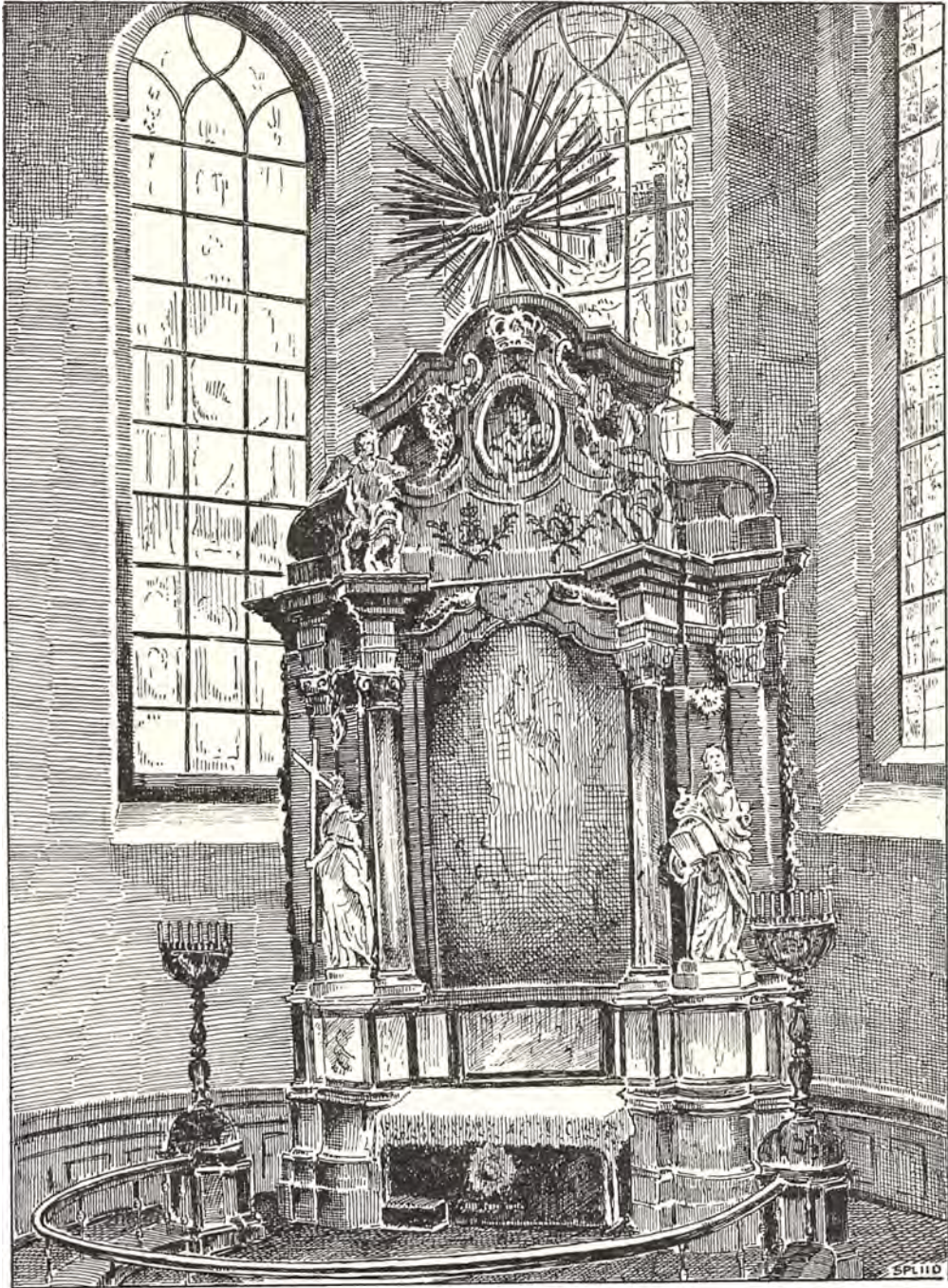
S. Hans Babtista Dag Anno 1682,« -- unægtelig et mærkeligt Sted at faa overladt til Jordfæstelse.

At der foruden disse Stykker ogsaa er andre, som gaar tilbage til Tiden før Branden, har sin Forklaring i den Omstændighed, at de oprindeligt slet ikke hørte hjemme her, men var skænkede til Nicolai Kirke.

Da dette Gudshus i 1795 var blevet ødelagt af Flammerne, gik der nogle Aar, hvor dets fremtidige Skæbne var uvis, men i 1805 blev det bestemt, at Kirken skulde nedlægges og i 1806 blev dets Inventar overladt til Helligaandskirken. Derfor bærer de to Malmstager, som nu pryder Helligaandskirkens Alterbord, Indskriften: »Anno 1597 lod Jørgen Bubert oc Hinrich Fyren Kircheverger til S. Nicolai Kirche støbe disse tho Lysestager paa Kirckens Bekostning« og den anselige Alterkalk, som vistnok bærer Alex. Trægaards Mestermærke oplyser, at den er »forerid thil Sanct Nicolaus Kiercke aff Jacob Jørnnsen Bryger och hans Hustru Anna Nielsdatter Anno 1624.« Alterbibelen har foran i Bogen en Indskrift, som siger, at Kirkeværgerne Henrik Jacobsen og Niels Autesen har ladet denne S. Nicolai Kirkes Bibel beslaa med Sølv og foræret den til Kirken Nytaarsdag 1657.

Ogsaa af Kirkens efter vore Forhold ret anselige Samling af ældre Tekstiler, er der enkelte Stykker, som stammer fra Nicolai Kirke. Det gælder saaledes den Messehagel af lilla Fløjl, som nu bruges i Fastetiden, og som har en Guld- og Sølvbrokades Fremstilling af Kristus paa Korset og derunder to Bomærkeskjolde, det ene med Bogstaverne H V SW, det andet med M V SW, samt Aarstallet 1648.

En rigt broderet Sølv mors Messehagel, som kun tages i Brug ved de store Højtider, henfører man ofte til Griffenfeldt, idet man véd, at han i 1672 skænkede en Messehagel til sin Sognekirke, men Navnet maa opgives, baade fordi Beskrivelsen af det gamle Stykke ikke

ALTER AF DIDERICH GERCKEN OG JUSTUS WIEDEWELT.

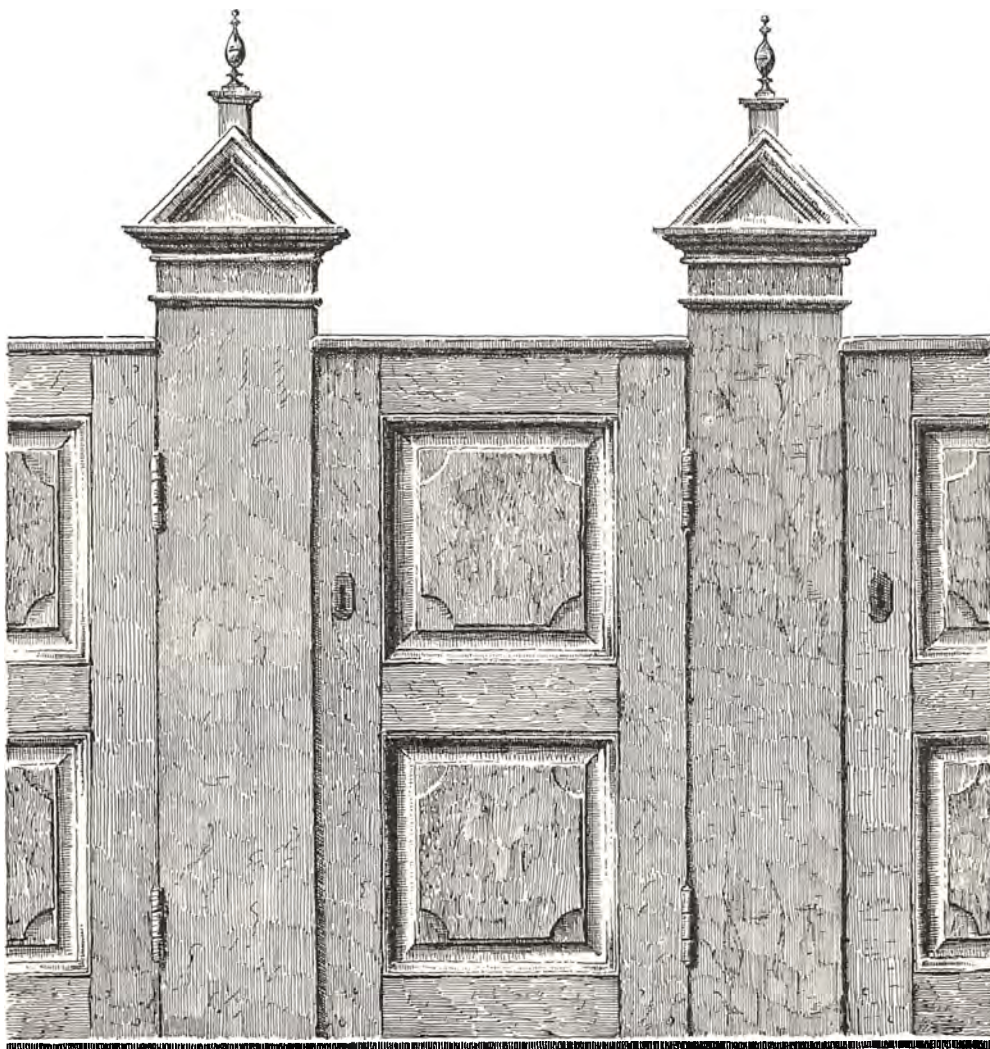
passer til det foreliggende, og fordi denne efter sin Stil maa være et Par Menneskealdre yngre end Griffenfeldts Tid. Ogsaa et Alterklæde, som han gav i 1674, er siden forsvundet. Derimod er der bevaret et lidt ældre Alterklæde af rødt Fløjl med to borgerlige Vaaben, et Timeglas og et Hjerte, og Bogstaverne C H S og M D D 1665, vistnok fra Nicolai Kirke, og et noget yngre af lilla Fløjl med Kirkens Symbol, Helligaandsduen, omgivet af en Sol og dateret 1701. Endelig er det Klæde, der til daglig sidder paa Alteret, forsynet med Aarstallene 1752 og 1924, Aarene for dets Tilkomst og Istandsættelse.

Som Erstatning for det ødelagte Inventar skænkede Kongen i 1730—31 Alteret og Prædikestolen fra Københavns Slotskirke. Kun faa Aar i Forvejen var de to Stykker blevet bekostet hertil, da Frederik den Fjerde i 1720'erne lod det gamle Slot ombygge, men umiddelbart efter sin Tronbestigelse besluttede Christian den Sjette at bygge en helt ny Kongebolig, hvor ogsaa Kirken skulde udstyres af nyt.

Prædikestolen, der siden hen er fjernet og kun for nogle enkelte Deles Vedkommende er blevet bevaret paa Folkemuseet, var af Træ, men rigt udskåret og »ellers malet efter Marmor-Art, der ligner den, hvoraf Alteret er forfærdiget.« Helt passede den ikke til sin nye Plads, og Billedhugger Friderich Ehbisch, som var Mester for den, maatte derfor forandre noget af Billedhugger- og Snedkerarbejdet, men satte ogsaa, som rimeligt var, den kongelige Givers Navnetræk paa den.

Altertavlen er derimod stadig Korets fornemste Udsmykning. Den er fremgaaet af et Samarbejde mellem de to Billedhuggere Diderich Gercken og Justus Wiedewelt, saaledes at Indramningen og Opbygningen skyldes Gercken, medens Wiedewelt har skabt Figurprydelserne. Tavlens Skema er tydeligt paavirket af Vor Frel-

sers Alter, som skyldes den svenske Arkitekt Nikodemus Tessin, men det er let forklarligt, da Gercken i 1725 fik overdraget Arbejdet

LUKKEDE STOLESTADER I HELLIGAANDSKIRKEN.

hermed. Storfeltet optages af et Oliemaleri paa Lærred, som Heinrich Krock har udført — hans Signatur ses, efter Sædvane, paa en Sten i Billedets Forgrund: H. Krock f. Anno 1727 — og er markeret

som en Niche ved, at de to flankerende, korintiske Søjler er stillet skraat frem foran Yderpilastrene. Materialet er Marmor »og mestendels af den norske«, med vekslende Farver, medens Figurerne er hvide. Under Storfeltet er indsat et Relief af Nadverens Indstiftelse og under hver af de to Sidefigurer Relieffer af en Kvinde, der knæler foran et Alter og af en Kvinde med Bog og Kors. Det var imidlertid ikke hele Altertavlen, Kongen skænkede, thi »de to fritstaaende Marmorstøtter og de fire Billeder af hvid Marmor, hvoraf to stod ved Siden af Støtterne og de to ovenover dem«, blev foreløbig holdt tilbage for at anvendes i den nye Slotskirke, og Helligaandskirken maatte derfor lade Gibseren Carl Heinrich Brenno forfærdige to mindre Søjler af Gibsmarmor eller Marmore finto, »som seer den oprigtige Marmor temmelig liig« og to Billeder, anbragte derover, af Kærlighed og Haab eller som han selv kalder dem sin i Kvittering: »das Verlangen« og »die Vorsicht Gottes.« I 1747 skænkede Frederik den Femte imidlertid baade »de to prægtige Marmorstøtter og de dertil hørende to skønne fritstaaende og to siddende Billeder i naturlig Størrelse af hvid italiensk Marmor«, som hørte til Tavlen, og det førte naturligvis med sig, at de Brenno'ske Erstatninger blev kasserede. Altertavlen havde dermed vundet sin oprindelige Skikkelse, men det forklarer ogsaa, at den i sit Topstykke under Frederik den Fjerdes Brystbillede og Navnetræk, har baade Christian den Sjettes og hans Efterfølgers Monogrammer.

Til Kirken udførte Gercken desuden andet paakrævet Stenhuggerarbejde. Saaledes blev de to Portaler istandsat, hvorfor man ogsaa øverst i Vaabenhusgavlen finder indsat Christian den Sjettes Monogram, og i Stedet for den gamle ødelagte Font gjorde han en ny af Bremersten, for hvilket Stykke han fik 32 Rigsdaler. Ogsaa Stolestader og Pulpiturer, blandt hvilke »det blaa Pulpitur« var opsat af Korfits Ulfeld 1643, var blevet ødelagt og maatte erstattes

RENÆSSANCE-LYSEKRONE MED UR I HÆNGEKUGLEN.

af nyt, og et Konsortium af seks af Stadens Snedkere paatog sig at forfærdige »96 Ege Stole med tilhørende Døre, Bistøder, Bænke, Bagbrædder og Fodskamler«. Klokkerne maatte ligeledes anskaffes, men da der var to Klokkestøbere i Byen, sluttede man Kontrakt med dem begge og fordelte Arbejdet ligeligt imellem dem. For at man kunde være sikker paa, at Klokkerne var forsvarligt støbt, blev der afholdt en Prøveringning med dem, otte Timer med hver i tre Dage, og baade de to Klokker, som Heinrich Tessin var Mester for og de to andre, som skyldtes Johan Barthold Holtzmann, bestod Prøven. Nu er kun den ene af disse fire Klokker bevaret i sin oprindelige Skikkelse, medens de tre andre er blevet omstøbt i Løbet af Sommeren 1931.

Af Lysekroner stammer Flertallet fra den sidste Istandsættelse, men to er dog kommet til Kirken i ældre Tid, og navnlig den, der hænger i Koret, er et kunstfærdigt og interessant Stykke, som baade i Udstyr og Indretning er ganske afvigende fra de almindelige Typer. Den store Hængekugle og de to Sæt Lysearme, hvert Sæt med seks Arme, er beslaaet med Sølv, paa tre af Prydbøjlerne sidder messingstøbte Centaurfigurer med Musikinstrumenter, og Topfiguren dannes af en Kugle, der skal forestille Jordkloden. Den er omgivet af en Krone, indenfor hvilken der er anbragt det gammelkendte Symbol for Kristi Offerdød — Pelikanen, der nærer sine Unger med sit eget Blod — og et Dobbeltkors med en rød Granat. Mærkeligst er dog, at der i Hængekuglen er indrettet et Urværk, hvis Skive sidder paa Kuglens Underside. Indskriften fortæller, at »Gud til Ære, Hellig Geistes Kirke til Prydelse, er denne Lysse-Crone foræret af Christian Drewitz, Borger og Bager her i Staden og hans Hustru Birgitte Suur den 16. Januarij Ao. 1750«, men efter sin hele Form maa Kronen være mindst et Hundredaar ældre. Man har derfor formodet, at den er identisk med den Lysekrone, som

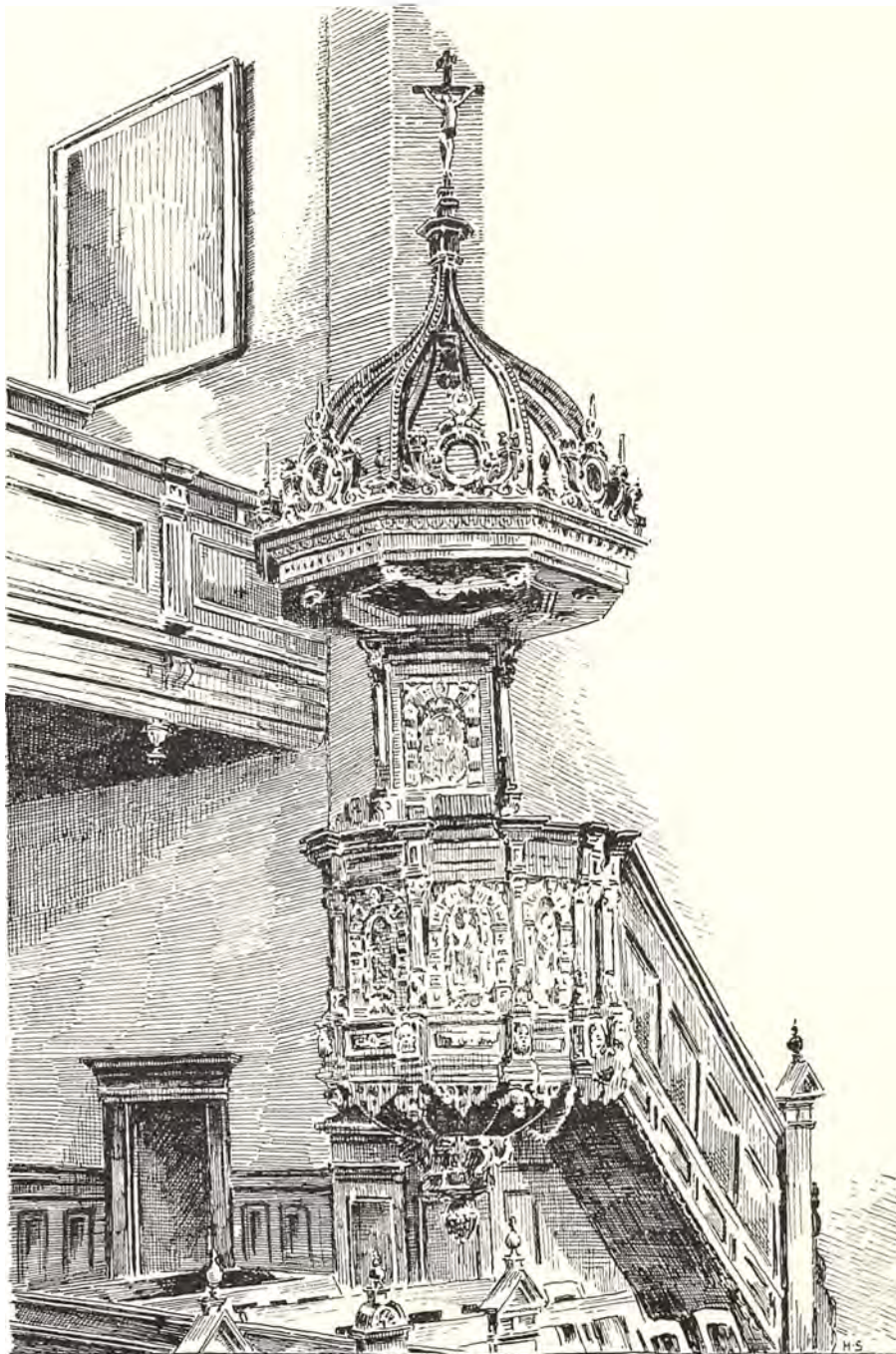
i det 17. Aarhundrede fandtes paa Rosenborg Slot og som beskrives som »en Lysekrone af sært Metal, stærkt forgyldt, med Urværk udi, haver seks Lysearme neden- og seks oventil, og en rød Sten udi«. Den anden Krone hænger nu over Kongestolen og bærer Indskriften :

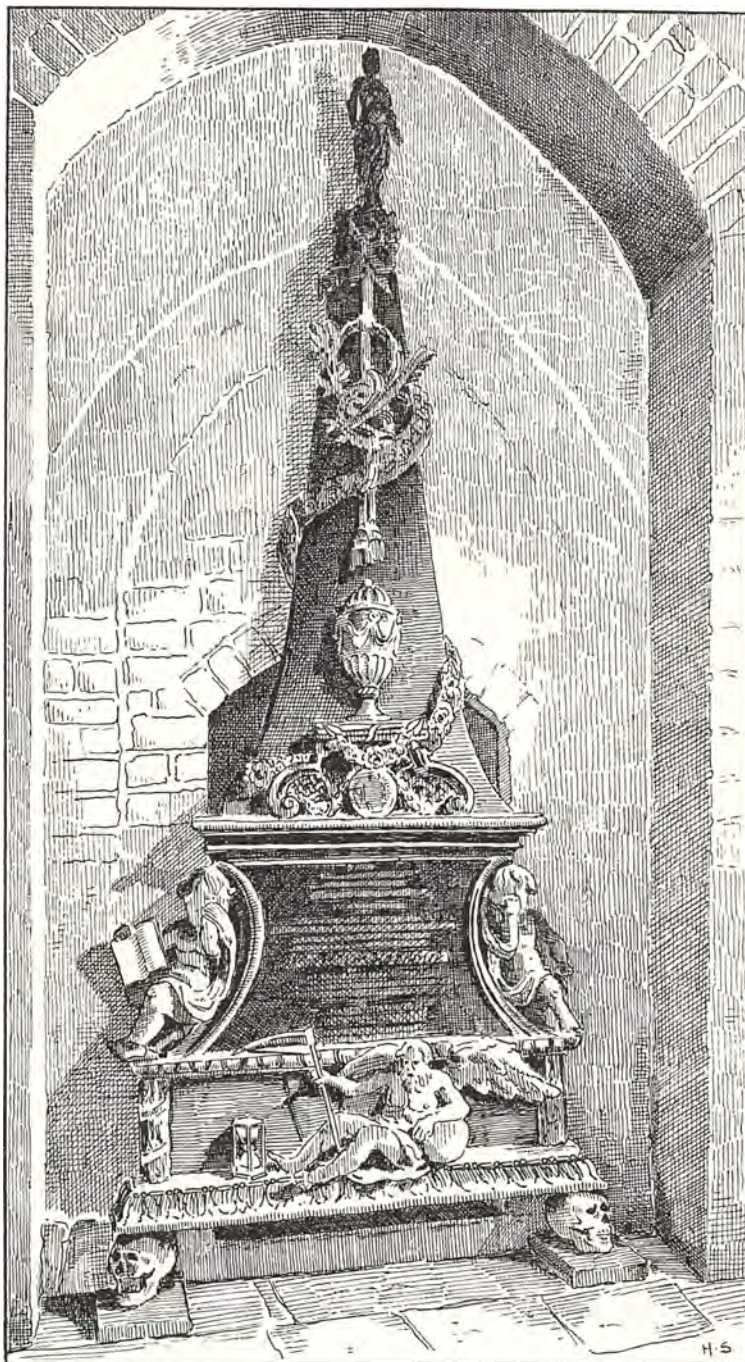
H. S.
DØBEFONTEN.

»Til Helliggejstes Capel Glans Siir og Nytte gav jeg Christian Samuel Kaalund Urtekræmmer og Konditor i Kjøbenhavn samt Eyere til Begravelset denne Krone 28. October 1728«. Den har altsaa oprindeligt haft sin Plads i Kapellet over Giverens Grav.

I det 19. Aarhundrede har Kirkerummet faaet sit nuværende

PRÆDIKESTOL FRA 1879.

EPITAFIUM OVER NICOLAUS CHRISTIAN HØPPNER.

Præg, dels ved de nye Ting, der er kommet, dels og navnlig ved de Ting, som er blevet fjernet ved de to Istandsættelser i 1846 og 1879. Paa Korets Nordvæg blev i 1839 ophængt det store Maleri af Luther i Worms, som Adam Müller malede i 1838 efter Bestilling, og som Kunstforeningen skænkede til Kirken i Anledning af Reformationsjubilæet, og paa Vestvæggen ved Indgangen har Joakim Skovgaard i 1890'erne fremstillet Bebudelsen ved et Maleri direkte paa Træ og med Klædebonskanterne, Vingerne og Straaleglansen i forgyldte Reliefskæringer. Ved Restaureringen i 1846 gik det især ud over Epitafierne, som i Tiden efter Branden atter var begyndt at fylde Vægge og Piller, og ved Istandsættelsen 1879 maatte den gamle Prædikestol vige for en ny, skaaret og stafferet i Renæssancestil; de ældre Stolestader i Skibet blev repareret og nye kom til i Sidegangene; Kongestolen, Pulpituret og Orgelet blev samtidigt forfærdigede og to Tavler med Navnene paa enkelte af de bekendte Mænd, som har fundet deres Hvilested i Kirken, blev opsat paa Væggen ved den søndre Indgang.

I Kirken selv ser man derfor ingen Gravminder, og heller ikke i Kapellet er der ret mange eller ret gamle (fra Slutningen af 18. Aarhundrede). Det betydeligste er den Mindetavle, som før sad i Kirken men i 1879 flyttedes til Kapellet, og som Etatsraad F. A. Müller i 1780 lod sætte over sin Hustru; den er et Værk af Wiedewelt.

Et ejendommeligt Mindesmærke er sat over Universitetsbogtrykker Nic. Chr. Høpffner, som i Gravskriften henvender sig direkte til Beskueren og siger:

Læsere!

Hvad du er, har jeg været

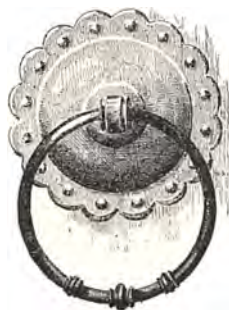
Hvad jeg er, skal du blive.

Jeg kom i denne Verdens Tumle Plads

den 24 Februar 1721 og

I samme tiende 3de glørværdige Konger
som Directeur over det Kongelige og Universitets Bogtrykkerie
Jeg forlod den igen den 29de September 1782
Og efterlod en dydig og elskværdig Hustrue
Metta Magdalena Høpfner, fød Otzen
og
X mig af Gud betroede Børn
som jeg overanvordede til Guds forbarmende Forsyn
Og vil haabe at De skal samles i Guds Rige
Hos
Deres Moder og Fader
Nicolaus Christian Høpfner

Ogsaa ude paa Kirkegaarden, i Nordvesthjørnet mellem Kirken og Kapellet, hvor det gamle Taarngitter fra Christian den Sjettes Tid er opstillet, er der anbragt en Del sene Sten og herimellem et ældre, stærkt forvitret Epitafium. Traditionen har henført det til Joachim Rønnow, Sjællands sidste katolske Biskop, som i 1544 blev begravet i Kirkens Kor, men det er i Virkeligheden rejst over Wilhelm von Unna, Christian den Tredjes og Frederik den Andens Apoteker, som døde 1580. De to Navne har en vis Lighed, saa at det er tænkeligt, at der er sket en Forveksling, navnlig efterhaanden som Forvitringen gjorde Bogstaverne utydelige.

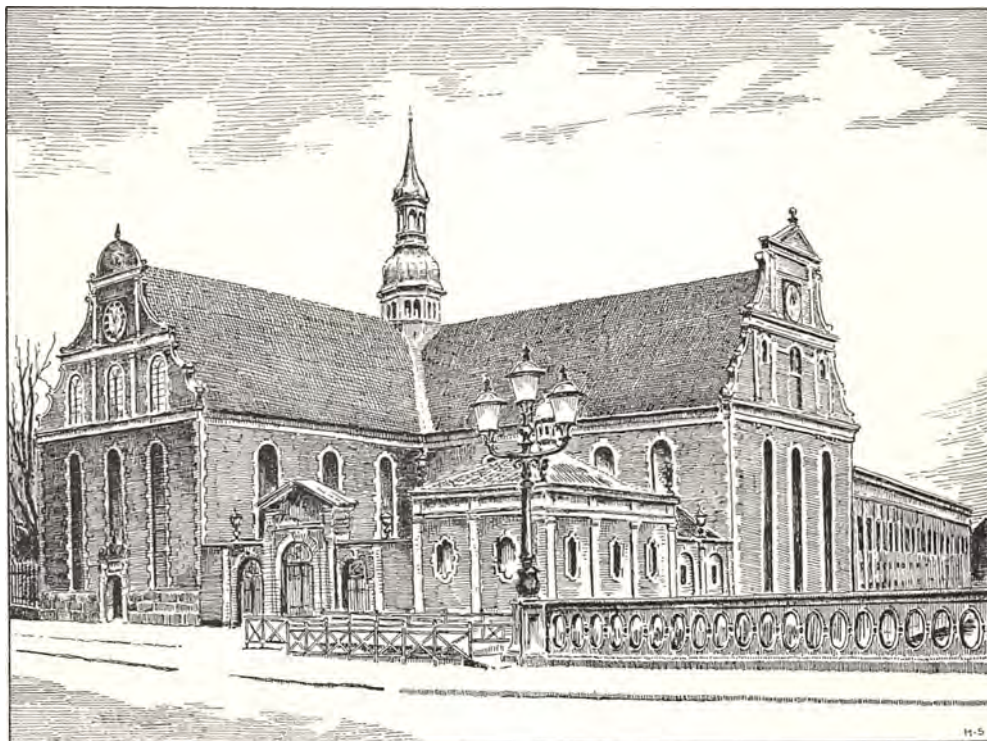

HOLMENS KIRKE

ITiden nærmest efter Reformationen var Kirkernes Antal i Hovedstaden blevet betydeligt formindsket, men da Christian den Fjerde kom til Magten, tog Kirkebyggeriet atter Fart og nye Guds-huse rejste sig. Ikke for intet havde han som sit Valgsprog taget den latinske Sentens Regna firmat Pietas, »det er — som en gammel Oversættelse siger — Gudfrygtighed gør Land og Riger og Regimente faste og stærke«, thi overalt hvor hans rastløse Foretagsomhed lod nye Kvarterer vokse frem, sørgede han ogsaa for, at der blev let Adgang for Folket til at høre Guds Ord. Selvom nogle af disse Bygninger ikke kom stort videre end til Planlæggelsen og andre

kun fik en stakket Levetid, bærer de dog sammen med de endnu bevarede Kirker Vidnesbyrd om Kongens Sindelag.

Den første Kirke, Christian den Fjerde tænkte paa at opføre i Hovedstaden, skulde have ligget, hvor den tidligere Sct. Clare Klosterkirke havde haft sin Plads, og have været hans Dronning

HOLMENS KIRKE SET FRA HOLMENS BRO.

Anna Catharina »til et udødeligt Navn i Danmark«, men da Kalmarkrigen brød ud og Dronningen snart efter døde, fik Bygningen ingen Fremgang og alt blev som det var tilforn. Paa samme Maade gik det senere med et ganske mærkeligt Anlæg, en Rundkirke eller rettere en tolvkantet Kirke, som han i 1640 lagde Grunden til udenfor Kongens Have ved Nyboder. Sanct Anna Rotunda, som dens

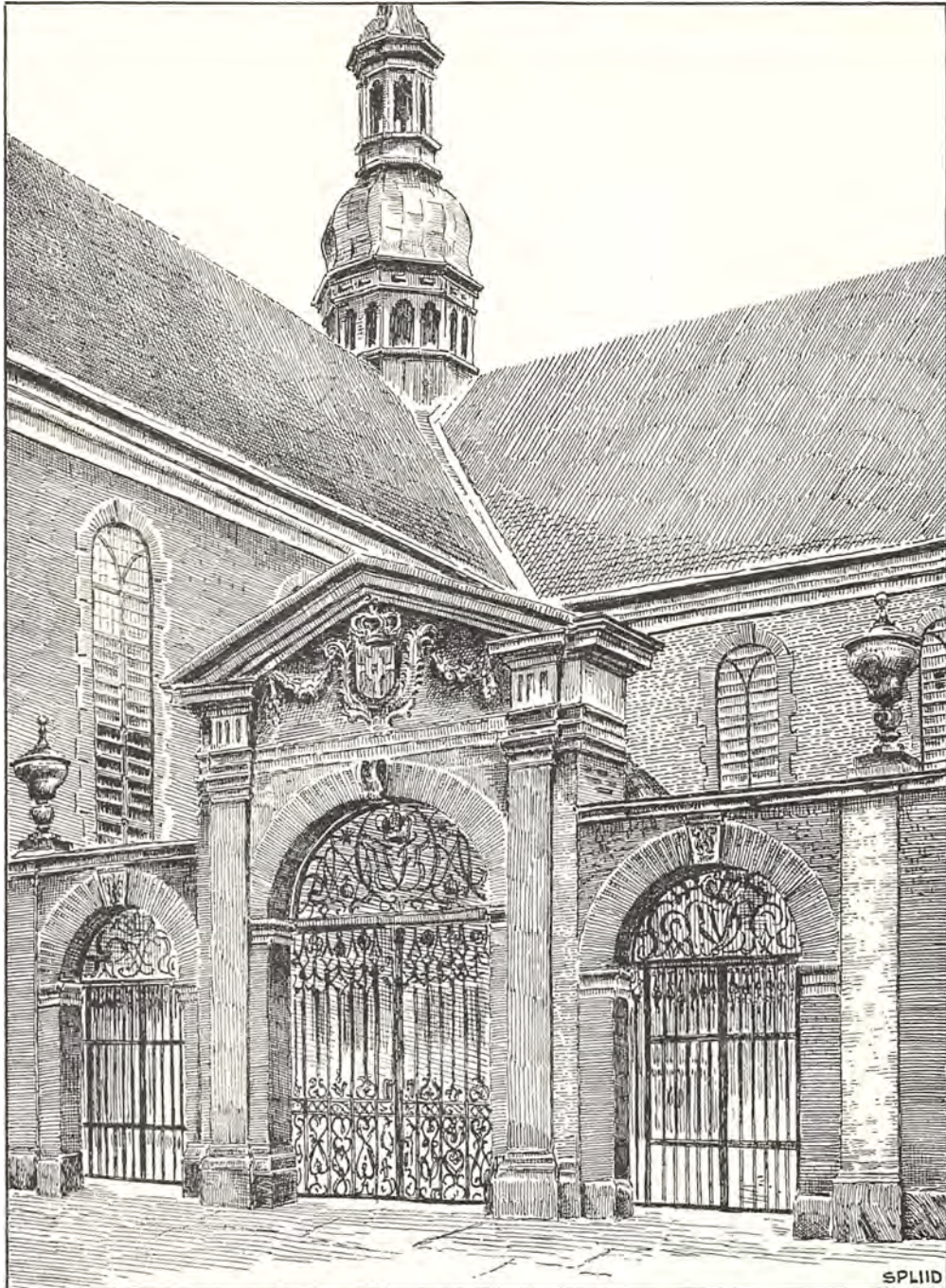
HOVEDPORTALEN FRA 1635.

PORTALEN UD MOD HOLMENS KANAL.

Navn var, afveg helt fra den gængse Kirketype og voldte derfor ogsaa den gamle Topograf store Vanskeligheder, da han (i 1654) skulde beskrive den. Den nye, »underlige« Kirke, som paa det Tidspunkt endnu var under Opførelse, havde, fortæller han, »nedentil en Skabelon trind som et Kompas med alle sine Streger, hvor der over hver Streg var muret og gjort en Hvælving paa Jorden og over denne Hvælving skulde alle Stolene nede i Kirken anbringes«. Bygningen skulde indvendigt have haft et Tværmaal af ikke mindre end 100 Alen og det er sandsynligvis Grunden til, at den aldrig blev fuldført I 1662 blev det Murværk, der da var rejst, nedbrudt for at Stenene kunde anvendes ved Kastellets Opførelse og saa grundigt gik man til Værks, at der ved de Gravninger, Arkitekt Charles Christensen har ladet foretage for at komme til Klarhed over dette Bygningsværk, kun blev fundet nogle meget sparsomme Rester af dens Fundamenter paa Garnisons Sygehusets Grund i Rigensgade. »Den nye Kirke udenfor Nørreport« som i 1628 var blevet opført af Grundmur til Afløsning af den Bindingsværksbygning, som allerede i det 16. Aarhundrede havde været rejst herude, kom dog til at gøre Tjeneste, selvom det kun var en kortere Tid, idet den blev ødelagt ved Københavns Belejring. Forsvundet er ligeledes den første Kirke, som blev opført, da den nye Bydel rejste sig paa Amagersiden, og kun et Par forsirede Sten er blevet bevaret og kan give et Indtryk af den. Ogsaa Trinitatis Kirke skyldes oprindelig Christian den Fjerde, men den blev først fuldendt efter Kongens Død og bærer tilmed nu en senere Tids Præg, da den led betydelig Skade ved Branden 1728.

Et Sted er der dog, hvor Kongens Værk er bevaret til vore Dage, og det paa en Maade, som gør, at Fortiden fornemmes stærkere her end i nogen anden af de gamle Kirker i København. Baade den store Ildsvaade i 1728 og den i 1795 skaanede Holmens Kirke,

PORT TIL KORS-URTEGÅRDEN.

ligesom Englændernes Kugler i 1807 ikke voldte den nævneværdig Fortræd. Istandsættelser har ganske vist ændret noget af dens oprindelige Præg, men alligevel staar Kirken med sine rige Snitværker og mange Gravmæler som det eneste Minde om, hvorledes Hovedstadens Kirkerum var udsmykkede i det 17. Aarhundrede.

Paa Bremerholmen, som omtrent laa dér, hvor den vestlige Del af det nuværende Gammelholmkvarter strækker sig, var der paa Christian den Tredies Tid blevet indrettet et Skibsbyggeri og til dette blev der i Aarene 1562—63 opført en Ankersmedie af den kongelige Bygmester Peter de Duncker. Ved Christian den Fjerdes Udvidelser af Københavns Befæstning kom Ankersmedien til at ligge indenfor Forsvarslinien og samtidig blev der ved Opfyldningsarbejder skaffet nye Byggepladser, hvor Kongen lod de saakaldte Skipperboder opføre. Her, i Kvarteret Dybensgade-Laxegade-Hummergeade-Admiralgade-Holmenskanal, blev der »af Grunden opmuret skønne Huse til Holmens Skippere, Styrmand, Højbaadsmænd og andre af Hans Majestæts Skibsofficerer« og, praktisk som Kongen var, fik han gennemført, at de nye Gader og Huse fik Navne og Numre, idet der »paa hvert Hjørnehus var antegnet og opslaget, hvad hver Gade kaldtes«. For den øvrige Bys Vedkommende blev denne Foranstaltning først iværksat langt senere og Skipperboderne blev derfor i daglig Tale ofte kun benævnet: Numrene.

I 1617 blev der udstedt et kongeligt Brev til Skibsfolkene om, at de for Fremtiden skulde have deres egen Kirke, som de skulde søge til, og samtidig blev »det Hus, som holdtes Maaltid udi« paa Holmen indrettet til Gudstjeneste.

Kort Tid efter bestemte Kongen imidlertid, at den gamle Ankersmedie skulde omdannes til Kirkerum for Holmens Menighed, og i Løbet af et Par Aar var Arbejdet saa vidt fremme, at Sjællands

FRONTON MOD KIRKEGAARDEN.

H 5

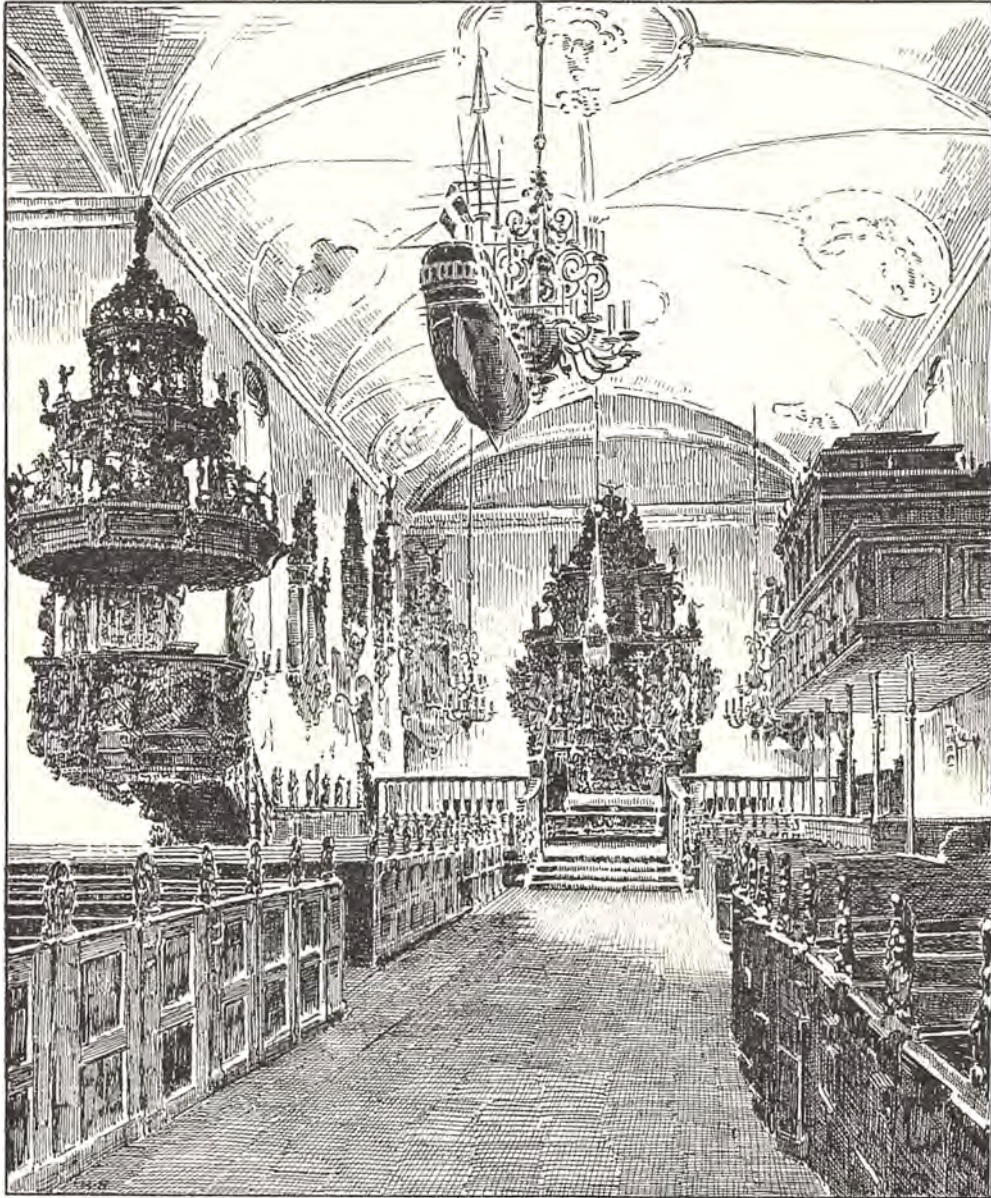

FRONTON FRA 1704.

H 5

11*

Biskop Hans Resen den 5. September 1619 kunde foretage Indvielsen. Ud mod Kanalen laa som Nabo til Ankersmedien en højere Bygning, hvori der forneden var indrettet en Toldbod, medens det øvre Stokværk blev brugt til Navigationsskole, men foreløbig blev kun selve den gamle Smedie inddraget til gudstjenestelig Brug. Af Rentemesterregnskaberne fremgaar det, at »den nye Kirke for Holmen« fik baade Altertavle og Prædikestol, Døbefont og Stoleværk, medens to Klokker blev ophængt i et lille Spir over den østre Gavl, men kun den ene af Klokkerne er bevaret til vore Dage; det øvrige er i Tidens Løb blevet afløst af andet og mere pragtfuldt Inventar. Det varede nemlig ikke mange Aar, førend det blev nødvendigt at udvide Kirken, og dermed maatte ogsaa den indre Udsmykning fornyes. Under Ledelse af den kongelige Bygmester Leonhard Blasius gennemgik Kirken i Aarene 1641—1643 en næsten fuldstændig Ombygning, hvorved den fik det væsentligste af sin nuværende Skikkelse. »Det store Hus over Toldboden« blev inddraget og danner nu Koret, men som Følge heraf maatte man forhøje det gamle Kirkerums Mure, saa at de kom op i samme Højde som det nye Korparti, og endelig blev Kirken omdannet til en Korskirke, idet der blev bygget to Tværfløje til det oprindelige Langhus. Klokkespiret blev ved samme Lejlighed flyttet hen over Korsskæringen. Om Forandringerne i det indre fortæller en Indskrift paa Bagsiden af Alteret, at Kirken ved Ombygningen blev bepyrdet med Pulpiturer rundt om samt med Stole og Dønnikeværk (d. v. s. Stukkaturarbejde), men hvem der var Mestre herfor oplyses ikke. Det fremgaar imidlertid af de bevarede Kontrakter, at f. Eks. Udsmykningen af Træhvælvet med Kalksniderarbejde skyldes to Dønnikere, Johan Hornbostel og Valentin Jeger, som forpligtede sig til at udføre det paa samme Maade som Loftet i Glükstadt Slotskirke. I Korsskæringen skulde det kongelige Vaaben

HOLMENS KIRKES INDRE SET MOD ALTERET.

opsættes, medens Christian den Fjerdes Navnetræk skulde anbringes i hver af de fire Fløje, og Frugter og Engle ellers indføjes i Dekorationens ovale Felter. Arbejdet skulde være fast, godt og udadledigt, og fandtes der nogen Mangel ved det i Løbet af de ti første Aar, skulde Mestrene istandsætte det paa deres egen Bekostning. Med god Samvittighed kunde de imidlertid aflevere deres Arbejde og modtage Betalingen derfor, thi først i 1828—29 og atter et Hundredaar herefter har Loftet maattet underkastes større Istandsættelser.

Ved forskellige Lejligheder er Kirkens Indre og Ydre blevet ændret, men i Hovedsagen staar Bygningen dog i sin gamle Stand, selvom navnlig Restaureringen i 1871—73 har føjet enkelte Ting til. Det gælder saaledes selve Hovedportalen, som oprindeligt slet ikke hørte hjemme her, men var anbragt foran Roskilde Domkirkes Vestfacade, hvor den var blevet opført, samtidig med at de to slanke Spir blev sat paa Taarnene. Da man imidlertid ved Domkirkens Istandsættelse omkring 1870 ønskede at føre Vestpartiet tilbage til sin gamle Skikkelse, mente man det nødvendigt at opføre en ny Indgang i romansk Stil og lod derfor Kongeporten nedtage. Ved Holmens Kirkes Istandsættelse frembød der sig umiddelbart en passende Plads til Portalens Genrejsning, idet den praktisk talt var fra samme Tid som Opførelsen af Korskirken og derfor med en vis Ret kunde stilles sammen med den. Af Domkirkens Regnskaber erfarer vi, at den skyldes Stenhuggeren Gert Borckman, som i 1635 fik Betaling for den.

Ogsaa paa anden Maade søgte man at faa Kirkens Præg af at høre hjemme i Christian den Fjerdes Stil yderligere understreget, idet man lod den oprindelige gule Overkalkning, som havde skjult de forskellige Øgninger i Murværket, vige for en Efterligning af den Materialesammensætning, som kendetegner Kongens andre Byg-

H-S

DØBEFONT AF SMEDEJERN FRA 1646.

ninger, hvor de røde Murflader brydes og indrammes af Sandstensbaand. Nævnes bør ogsaa, at Arkitekten, L. P. Fenger, der ledede Arbejdet ved Restaureringen, har givet Tegningen til Sakristiet ud mod Kanalen og i de tre Porte, som fører ind til Kors-Urtegaarden, ladet anbringe nogle ældre Smedejernsgittre fra Frederik den Femtes Tid.

I det indre skete der navnlig den Forandring, at de gamle, høje Pulpiturer i tre Stokværk, som havde fyldt Kirkens Vægge og spærret for Lys og Luft, blev taget ned og erstattet af det nuværende Galleri samt af de dobbelte Pulpiturer for Enderne af Korsfløjene, ligesom alt Træværket igen kom til at staa blankt, befriet for den Overmaling med Brandgult, som man havde ladet foretage i 1739. At man i sin Tid havde valgt netop denne Farve i denne Kirke til at dække de udskaarne Træarbejder paa Altertavlen, Prædikestolen og Orgelværket, var ikke helt tilfældigt, men skyldtes den Omstændighed, at Flaadens Folk var vant til at se Orlogsskibenes Udkæringer paa Spejlet og Gallionen anstrøgne med den samme brandgule Oliefarve.

Af Inventaret fra den første Kirkes Tid er kun bevaret den ene Klokke (støbt af Hartwic Cwellich Meier 1619) og en Alterkalk af Sølv, som efter sin Indskrift er foræret til Kirken Nytaarsdag 1618 af kongelig Majestæts Renteskriver Anders Olufsen, men ellers er det meste af det nuværende gudstjenestelige Udstyr blevet anskaffet — til Afløsning af det ældre — i Løbet af det 17. Aarhundrede. Den første Fornyelse skete i 1647, da Kirken fik en ny og sjælden Font af Smedejernsarbejde, medens den gamle Font blev afleveret til Føgeden over Færøerne, for at den kunde faa Plads i en af Kirkerne dér. Foroven bærer Jernfonten Signaturen H V S og Aars-tallet 1646, det vil sige, at den er et Arbejde af Mestersmeden ved den store Smedie paa Bremerholm Hans Ulriksen Svitser. Daabs-

fadet er af Sølv og bærer Christian den Fjerdes Monogram samt ligeledes Aarstallet 1646, men det er i Virkeligheden i sin nuvæ-

DAABSFAD AF SØLV I SIN NUVÆRENDE SKIKKELSE FRA 1757.

rende Skikkelse adskilligt yngre, da det er blevet omgjort i 1757 og den gamle Indskrift gentaget paa det nye Stykke. Muligvis er Fadet en Gave fra Kongen, — selvom Navnets Anbringelse i og for sig ikke

behøver at betyde andet end en Form for Datering — men det er i saa Fald værd at gøre opmærksom paa, at Kirkebogen for den 28. April 1647 indeholder en Notits om, at Mads Hansøns og Anna Nielsdatters Søn Christian Frederik den Dag blev holdt over Daaben og at Christianus Quartus var blandt Fadderne. Fonten er i den nyeste Tid kommet til Ære og Værdighed igen, efter at den i 1760 var blevet kasseret til Fordel for en Font af italiensk Marmor (af Billedhuggeren C. F. Stanley), der atter maatte vige et Arbejde af Sandsten og sort Marmor, som nogle Medlemmer af Menigheden skænkede til Kirken ved Istandsættelsen 1873. Den var tegnet af Arkitekt Fenger og prydet med Relieffer af Tro, Haab og Kærlighed, udførte af Billedhugger Evens.

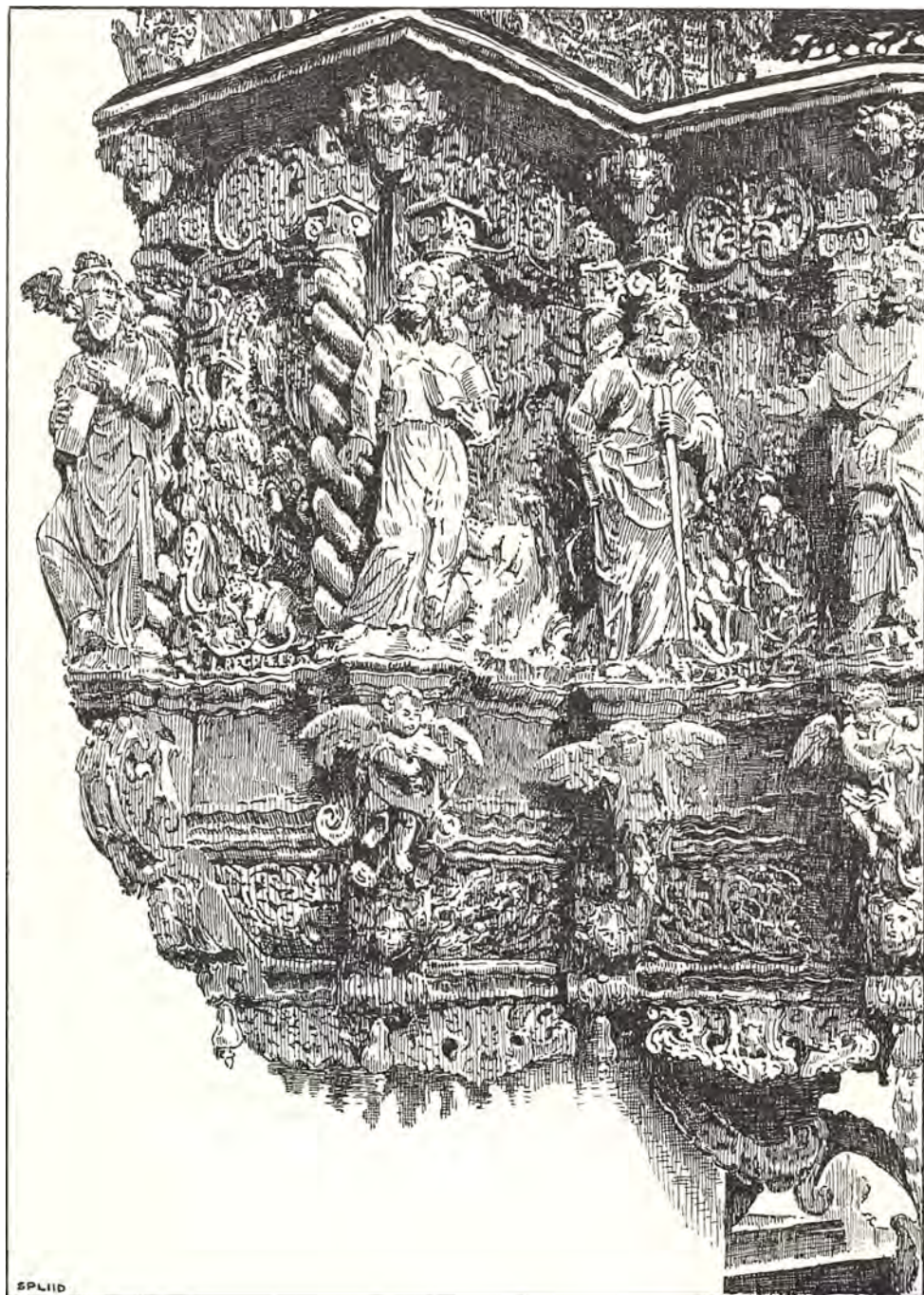
I Frederik den Tredies Tid fortsattes Udsmykningen af Kirkens Indre, idet Koret i 1658 blev prydet med Panel og forskellige Vælgørere sørgede for, at der kom en bedre Belysning ved Gudstjernerne. Kirkeforstander Niels Olufsen lod saaledes i 1656 forfærdige en Lysekroner i Hamborg; Hofslagter Hans Hermansen og Hustru skænkede i 1657 en anden Krone i Form af en Havfrue; »Kongelig Majestæts Skipperlaug« forærede i 1659 »udi Kiøbenhaffns Beleiring« 500 Rigsdaler til en tredje Lysekroner; Kirkens Forstander Gabriel Jacobsen bestemte ved et Gavebrev, som han udstedte Juleaften 1659, at han til Tak, fordi han var blevet bevaret »i denne haarde Beleiring«, vilde skænke en tiarmet Krone »dette Herrens Hus til Prydelse«, og endelig gav Raadmand Morten Mikelsen en Lysekroner i 1665. Af disse fem Kroner er dog nu kun Niels Olufsens og Gabriel Jacobsens bevarede. Men vigtigere er, at Kirken ved den samme Tid, i 1661 og 1662, fik sin rigeste Udsmykning gennem den nye Altartavles og Prædikestols overdaadige Billedskærerarbejder.

Begge Værker skyldes den samme Mester og fortjener i høj Grad

ENKELTHED FRA ABEL SCHRØDERS ALTERTAVLE 1661.

Opmærksomhed, idet de, efter vor bedste Kenders Dom, ikke blot betegner Kulminationen indenfor denne Kunstners Virksomhed, men tillige maa regnes for at være de mest karakteristiske Prøver paa, hvad den hjemlige Bruskbarok kunde yde af Træskærerkunst. Altertavlen bærer — paa een Gang skjult og dog synligt — sin Ophavsmands Signatur, idet Slyngtraadene i den Frugtklase, som er udskaaret paa Gesimsen over Evangelisten Johannes, danner et A S, Abel Schrøder, men yderligere fremgaar hans Navn af en Ansøgning fra ham til Kongen, hvor netop dette Arbejde omtales. Han klager her over, at han ikke vilde faa en Dalers Overskud paa Altertavlen og Prædikestolen, naar Kost, Tømmer og Svendeløn var betalt, »thi Kirkeværgen har tinget saa meget knap med mig og vil dog have det vel gjort«. Helt utænkeligt er det derfor ikke, om Mester Abel kunde have følt sig fristet til at slaa lidt af paa Fordringerne til sit eget Arbejde, men i hvert Fald har han overvundet Fritselsen og fuldt ud imødekommet Kirkeværgens Krav. Den fattige Billedsnider, der ved Siden af sin omfattende Virksomhed som bildende Kunstner beklædte Stillingen som Organist ved Sct. Mortens Kirke i Næstved, har i Holmens Kirkes Altertavle skabt et Værk, der er lige imponerende ved sin Størrelse som ved sin Teknik. At man i det 18. Aarhundrede vilde vide, at baade Tavlen og Prædikestolen var forfærdigede af en norsk Bonde eller skyldtes en blind Mand, havde naturligvis intet med Virkeligheden at gøre, men skal heller ikke forstaas paa denne Maade. Det skulde kun tjene til at forstærke det Indtryk, Beskuerne fik af Arbejdets rent haandværksmæssige Dygtighed. Christian Molbech har i sine »Ungdomsvandringer« (1811) følt noget lignende ved et andet af Abel Schrøders Værker, idet han ved at betragte de mange udskaarne Figurer »fandt Arbejdet fortrinligt godt og i mange Ansigter saameget Liv og Udtryk, i det Hele saamegen Finhed,

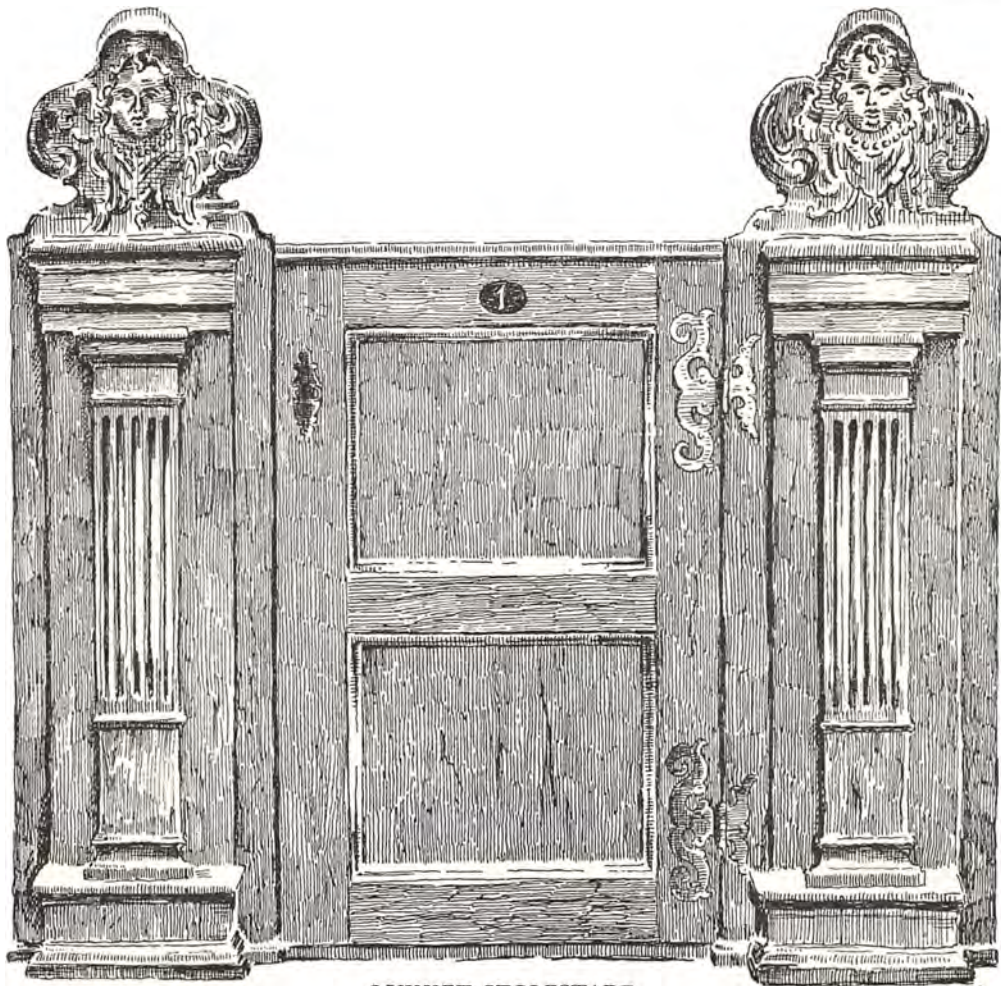
ENKELTHED FRA PRÆDIKESTOLEN 1662.

Bevægelighed og Blødhed«, som han ikke havde ventet sig i det grove, stive Træ.

I Opbygningen af Tavlen har Abel Schrøder endnu bevaret noget af den arkitektoniske Inddeling, som prægede Renæssancealtertavlerne fra omkring 1600, men, som C. A. Jensen har sagt, »Søjlerne er vredne og snoede, Fodstykker og Gesimser brudte, Listerne flammede og bølgede, og over hele Værket breder sig den bruske og laskede Ornamentik. Den overbroderer alle de arkitektoniske Led, lægger sig om Søjlerne, opløser Gesimser og Fodstykker, snor sig om de figurvrimplende Relieffer og trækker de skrutryggede Statter med ind i en Hvirveldans af Øreflipslyng. Der er Vinranker, Frugtklaser og Guirlander; der er forvredne Muslingskaller; der er Sneglehuse, hvoraf Kvindelegemer voxer op, musicerende Englebørn og Kerubhoveder, men især er der Vrængemasker i alle Former og Arter; overalt, paa de mærkeligste Maader, løber Øreflipslyngene sammen til et Par tomme Øjenhuller og en fladtrykt Næse over en gabende Mund. Selve Figurerne følger Ornamenternes Exempel. De er stundom godt karakteriserede, og altid er de i livlig Bevægelse, gestikulerende og talende; selv Enkeltstatuerne synes aldrig isolerede, men giver sig i Disput med hinanden eller følger, som paa Holmens Kirkes Alter, med spændt Opmærksomhed Korsfæstelsesscenen.« Figurreliefferne er anbragt over hinanden i Tavlens Midtparti og fremstiller Begivenhederne fra Kristi Lidelsehistorie indtil Dommedag. Forneden, ligeover Alterbordet, ses Nadverens Indstiftelse, og i Indramningen foroven en Gruppe af Kristus i Gethsemane og de tre sovende Apostle. I Storfeltet følger derefter Kristi Død paa Golgata mellem de to Røvere, omgivet af en Vrimmel af Figurer: Soldaterne der kaster Lod om Kjortelen, Ypperstepræsten, Maria og Johannes, Ryttere, og knælende og tilbedende Skikkelser, og efter gammel Skik er de gode anbragt paa

den ene Side af Korset, tilhøjre for dette, medens de onde er samlede paa den anden Side.

I tre Relieffer skildres saa Gravlæggelsen, Opstandelsen og Him-

LUKKET STOLESTADE.

H:5

melfarten, hvorpaa Tavlen foroven afsluttes af en Figur af Kristus, der sidder paa Regnbuen og støtter sine Fødder paa Jordkloden, medens to Engle kalder til Dommen.

Men Tavlens Figurfremstillinger er ikke endt hermed, thi ind

mellem de arkitektoniske Led er der anbragt større og mindre Skikkelser af hellige Mænd og Symboler. Til Siderne for Storstykket staar de fire Evangelister med deres Tegn (Matthæus med Engelen, Markus med Løven, Lukas med Oksen og Johannes med Ørnen), og i Storvingerne er fremstillet Moses og Johannes Døberens, medens Storgesimsen og Topgesimsen bærer Kvindefigurer forestillende Dyderne: Tro, Haab, Kærlighed, Retfærdighed, Maadehold, Klogskab, Styrke og Uskyldighed. Og endelig er der under og over Storstykket anbragt Kartoucher med Frederik den Tredies og hans Dronning Sofia Amalies kronede Navnetræk, Sognepræsten Niels Christensen Spends og Kirkens Forstander Gabriel Jacobsen Kiøngs Bomærkeskjolde og Vaabenmærker for Holmens daværende Chef Niels Juel, Kirkens Patron, Henrik Bjelke og Viceadmiral Jørgen Biørnsen.

Paa samme Maade bærer Prædikestolen Kongens og Dronningens Monogrammer, men tillige Vaabenskjolde for Kirkeforstanderen, og for Jacob Petersen, kongelig Majestæts Overkammer tjener, samt for Hans Hansen, »Hendes dronninglige Majestæts højt betroede Forvalter over Laaland og Falster«, der begge havde givet 200 Rigsdaler til Hjælp. Stolens ti Fag adskilles og flankeres af Figurer forestillende de tolv Apostle og har i Storfelterne Relief fremstillinger af bibelske Emner, som er af en ganske usædvanlig Art. Under hvert Relief er der paa Latin angivet, hvilket Skriftsted Kunstneren har skildret, og det viser sig da at være fem Scener fra det gamle Testamente (Elias i Ørkenen, Elias i Ildvognen, Elisa spottes, Esaias ser Guds Herlighed, Jeremias drages op af Hulen) og fem fra det nye (Stormen paa Genesareth Sø, den blodsottige Kvinde helbredes, Martha salver Kristi Fødder, Kvinden grebet i Hor, Enkens Skærv).

Ogsaa paa Opgangspanelet og Rygskjoldet er der Relieffer (Jo-

KRUCIFIX AF SANDSTEN.

nas, Zacharias' Spaadom om Kristi Indtog i Jerusalem, Jeremias kaldes til Profet, Kristus og Nikodemus, Uddrivelsen af Templet) og paa Prædikestolens Himmel er der mellem den spirformede Opbygning en Række Figurer: Engle, Kristus som Smertensmand, Engle med Lidelsesredskaberne, og som Afslutning foroven: den velsignende Kristus.

Kun nogle faa Aar efter at Kirken havde faaet disse Pragtstykker, tildels ved Gaver fra Menigheden, skænkede andre af Holmens Folk den Skranke, som adskiller Kor og Skib, og lod deres Navne indgravere paa Messingbalustrene, hvor de endnu er at læse. De fire store Profeter, som er anbragt ovenpaa Skranken er ogsaa Arbejder af Abel Schrøder, og har maaske hørt til et ældre Kortralværk.

De store Inventargenstande, som hører til Kirkens Udstyr, var nu anskaffet og har siden gjort Tjeneste, og der er kun Grund til endnu at nævne, at det Sandstenskrucifiks, som hænger ved Siden af Prædikestolen, antagelig er skænket af Frederik den Tredie og at det oprindelig vistnok har været bestemt til et Gravmæle, som skulde have været opsat i Christian den Fjerdes Kapel ved Roskilde Domkirke. Men til Gudstjenestens rette Forvaltning er der yderligere en Række Ting, som er nødvendige, og som, selvom de er mere udsat for Forandringer, netop ved deres Kostbarhed og kunstfærdige Arbejde kan give Bidrag til Kirkens Historie. Det gælder saaledes Kirkens Sølvsager. Den ældste Kalk er, som allerede omtalt, et Minde om den første Kirke i Ankersmedien, men ogsaa Ombygningen 1641 synes at have medført en Forøgelse af Alterkarrene, i hvert Fald er den største af Kalkene mærket med Christian den Fjerdes kronede Monogram og Aarstallet 1641. Paa samme Maade er det troligt, at Opstillingen af den nye Altertavle har tilskyndet »Karen, salig Jep Anderssons, fordum Borgerske i Malmø« til i 1662 at skænke Bremerholms Kirke en ny Kande af Sølv til Altervinen. Den blev

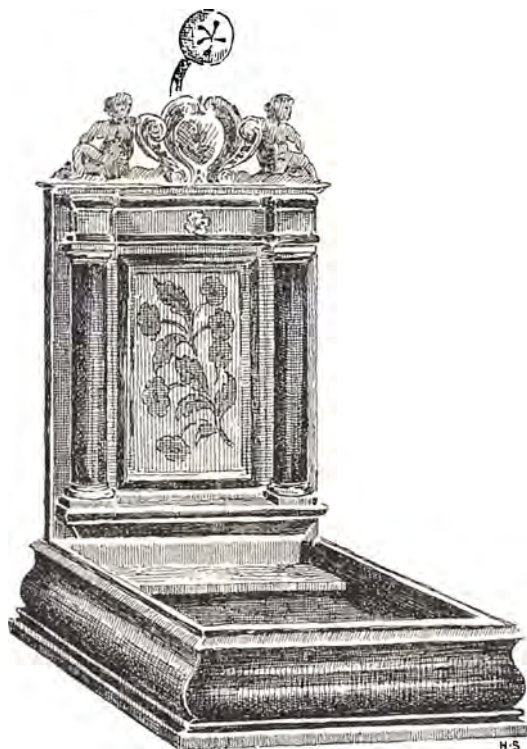
i 1717 »efter Kirkens høje Patrons Ordre« smeltet sammen med en rund Sølvskaal, som Skipperlauget havde givet til Kirken i 1704 og som paa Laaget bar Indskriften: Kongl. Maysts Admiralitets Welkom Anno 1638, og af Metallet blev den endnu bevarede Alterkande støbt af Guldsmeden Christen Jensen. Men forinden havde den ogsaa været truet med Ødelæggelse, idet der en Aften i Januar

VINKANDE OG ALTERKALK.

1693 blev begaaet et sælsomt Tyveri i Kirken. Biskop Bircherod har i sin Dagbog berettet om, hvorledes »nogle udædiske Mennesker udstjal de fleste af Kirkens Ornamenter, saasom Kalk og Disk, et stort Sølv-Vandbækken og en Sølvkande med andet mere. Dog havde de, uvist af hvad Aarsag, sat Vandbækkenet fra sig udenfor Kirkeporten og Kanden havde de i lige Maade henslængt ved Slotsbroen, men det andet havde de taget med sig«. Denne Begivenhed forklarer sikkert, at den ene af Kirkens Sygekalk er dateret til 1693 og den mindre Alterkande til 1694, idet de straks er lavet som Erstatninger for det stjaalne, men yderligere bør maaske

ogsaa nogle af den følgende Tids Forøgelse af Kirkens Sølvskat i Virkeligheden henregnes hertil. Det gælder saaledes den Alterkalk og Disk, som stammer fra 1713, og en ejendommeligt formet Oblatæske — den er dannet i Lighed med en Ligkiste og hviler paa fire

INDLAGT PENGETAVLE MED SØLVBJÆLDE.

Dødningehoveder af Sølv — som i 1711 er skænket af Klokkeren Oluf Leth og hans Hustru. Af de senere tilkomne Genstande til Brug paa Alteret maa især nævnes de to store Sølvstager, som Grevinde Danner skænkede til Kirken ved dens Istandsættelse 1873 og som efterligner to Stager i den hellige Gravs Kirke i Jerusalem. Og endelig prydes Alteret af et Omhæng af rødt Fløjl med et guld- og sølvbroderet Blomstermønster og Givernes Vaaben og Navne-

SPADE TIL JORDPAAKASTELSE 1670.

træk. Det er skænket i 1682 af Christian Bjelke og Marie Sofie Bjelke, men har en Tid været kasseret og er først i 1904 blevet fundet frem igen og anbragt paa sin gamle Plads.

Et Par Minder om ældre Tidens Kirkeskik er ogsaa bevaret i de to Pengetavler, som, selvom de ikke mere bruges til at indsamle Menighedens Offergaver ved de tre store Højtider, dog stadig gemmes blandt Kirkens Kostbarheder. Den ældste har en flerfarvet Indlægning af Træ og Ben i Skildpadde og Elfenben og paa Rygskjoldets Bagside en Sølvplade med følgende Indskrift: »Den velagtbare og kunstrige Mand Christen Sørensen, kgl. Majestæts Nagelsmed paa Bremerholm, med sin kære Hustru den ærbare dyderige og gudelskende Matrone Karen Nielsdatter har foræret denne Kirkens Tavle til Bremerholms Kirke Anno 1679. En ærlig Ihukommelse det dig mon være, hvad du giver Kirken til Guds Ære«. Foroven krones Rygskjoldet af en Udskæring omkring et Skjold med Nagelsmedelaugets Mærke, et Hjerter gennemboret af tre Nagler, og derover er anbragt en lille Sølvbjælde, som ved sin Klingren skulde vække Menighedens Opmærksomhed. Den anden Pengetavle er et endnu mere kostbart Arbejde med Sølvrelief og Graveringer, og er skænket af Kapellanen Jens Lund, som har forsynet den med en snurrig, rimet Indskrift. Hovedindholdet heraf er, at Tavlen er bestemt for Præsten »hans Sold her i at sanke, af dem som Prædiken her hør' og se hvad der vil vanke«.

En Spade, der tidligere blev brugt ved Jordpaakastelse i Kirken, har omkring Skaftet to Beslag af Sølv med de indgraverede Skriftsteder (fra Esaias 26. og Corinth. 15.): »Herre, dine Døde skulle leve og igen opstaa med Legemet«, og »Her bliver saaet et naturligt Legeme og skal opstaa et aandeligt Legeme,« samt Dateringen: »Anno 1670 den 22 October har Gabriel Jacobsøn givet mig til Bremerholms Kirke«. Det mærkeligste er dog Haandtaget, som har Form af

en Ligkiste — med Hanke paa Siderne og et Krucifiks paa Laaget — men tillige indrettet saaledes, at den tjente som Lugtedaase. I Laaget er der boret Huller, saa at Duften af de vellugtende Stoffe, som var anbragt i det hule Haandtag, kunde trænge ud herigennem og borttage noget af det Ubehag, som Præsten ofte maa have følt ved tidligere Tidens Gravskik, hvor der for Standspersoner almindeligvis hengik lang Tid mellem Dødsfaldet og Begravelsen.

Udi denne skønne, velstafferede Kirke og Kor begravedes, fortæller J. L. Wolf 1654, mange fornemme Lig, af hvilke den første var Mester Niels Mikkelsen Aalborg, som havde været samme Kirkes allerførste Sogneherre, hvilken Hans Majestæt vilde, at han ogsaa skulde være den første, der skulde begraves dér.

Om de mange fornemme og velstaaende Folk, som har fundet deres sidste Hvilested indenfor Kirkens Mure, bærer endnu de talrige Epitafier paa Kirkerummets Vægge talende Vidnesbyrd. Der er her bevaret en Række Gravminder fra Midten af det 17. til Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, som baade ved de Kunstnernavne, der er knyttede til Arbejdet, og ved Indskrifternes Form og Indhold er af stor Interesse. Gennem dem afspejles de skiftende Tidens Stil og Udtryksmaade. Her skal kun nævnes nogle af de betydeligste Mindesmærker. I Koret hænger saaledes et Epitafium med et indføjet Billede af Karel van Mander, forestillende Materialskriver Hans Numsen (død 1652) og hans to Hustruer med deres Børn, af hvilke en lille Pige holder en Kringle i den ene Haand. Foroven i Rammen er senere indsat to Buster af Sønnen, Geheimeraad Mathias Numsen (død 1731) og dennes Hustru Marie Worm, tillige med deres Vaaben. Et andet Epitafium er opsat over Kristianshavns Borgmester, Storkøbmanden Jacob Madsen (død 1653), der en Tid var Ejer af Børsen. Epitafiemaleriet viser ikke alene ham selv, hans Børn og hans Hustru, men ogsaa hendes første Mand og

Børnene af dette Ægteskab. Epitafiet over Holmens Provst Niels Christensen Spend (død 1664) er et Træskærerarbejde, enten af Hans Gudewerth eller af Lorents Jørgensen, og har i Hovedfeltet en reliefskaaret Krucifixgruppe. Efter en kyndig Dom finder man intet Steds i Danmark bedre Barokfigurer end den korsfæstede Frelasers forvredne Legeme og de klagende, af Sorgen oprevne Skikkelser ved Korstræets Fod. Forneden i en beskednere Ramme er indsat et Familiebillede med Portrætter af Præsten, hans Hustru og Børn. Et pragtfuldt Marmorepitafium med et oliemalet Dobbeltportræt har man formodet skulde forestille kgl. Køkkenskriver Hans Olufsen (død 1670) og Hustru Inger Hansdatter. Epitafiet over »den ædle, mandhaftige nu salige Mand Jørgen Bjørnsen, fordum Viceadmiral paa Bremerholm« og hans »kære salige Hustru, den dydelskende gudfrygtige Matrone Anna Fallentinsdatter« bestaar af en rigt udskaaret Ramme, som henføres til Lorents Jørgensen, og et heri indsat Gruppebillede, malet af Henrik Ditmar. Billedet forestiller Familien i trekvart Figurer, som indtager hele Forgrunden, og kun svagt skimtes den korsfæstede Kristus bag ved dem. Epitafiet er bekostet af Admiralen selv i levende Live, men hverken hans eller hans Hustrus Dødsaar, hvortil der er ladet Plads aaben, er nogensinde blevet udfyldt. Han døde 1680. En af Kirkens Velgørere, Provianskriver for Københavns Slot, og Spisemester paa Holmen, Hans Hansen (død 1672), mindes ved et Epitafium, som bærer et Billede, malet af Abraham Wuchters, af ham og hans Hustru, Abel Cathrine von der Wisch »med hvilken han havde levet et yndeligt Ægteskab udi 17 Aar 3 Maaneder«. Hendes Navn er ogsaa kendt fra den Stiftelse, som endnu er bevaret, og som er opkaldt efter hende.

En anden af Kirkens Velgørere, Skibsskriver og Spisemester Gabriel Jacobsen Kyng, »denne Kirkes Forstander og Formyndere udi

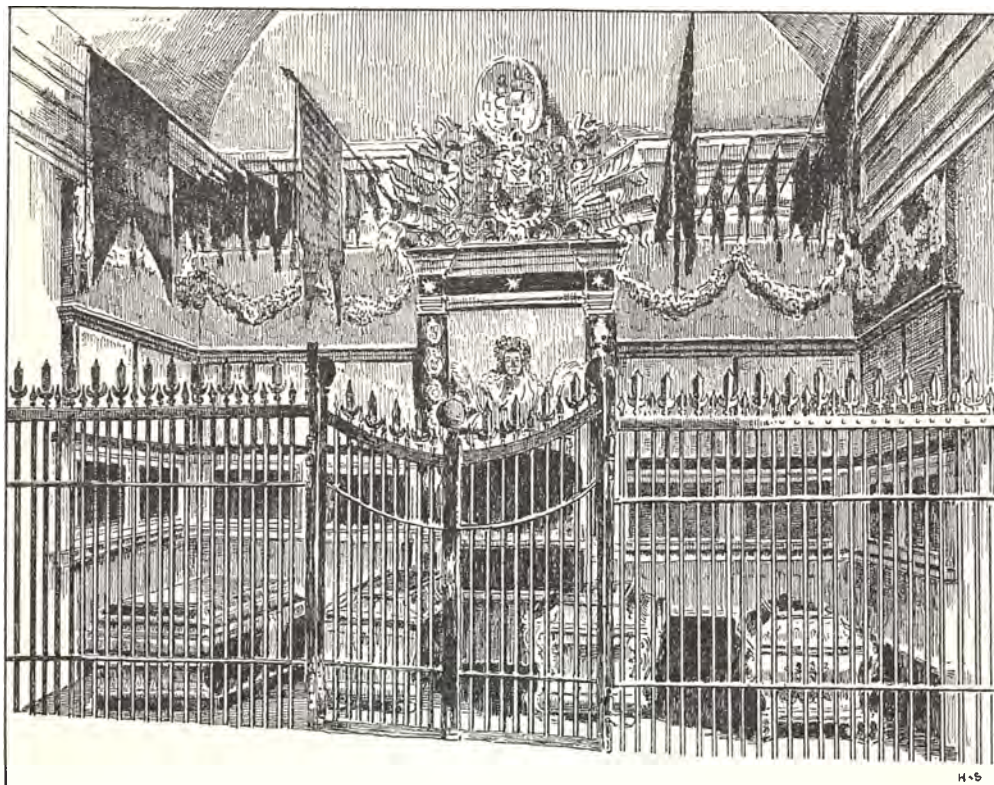

NEDGANG TIL GRAVKÆLDEREN UNDER KAPELLET.

20 Aar«, er fremstillet paa et Maleri tilligemed sin Hustru og Børn. Fra omtrent samme Tid (Gabriel Jacobsen døde 1684) stammer to andre Epitafier, det ene nu anbragt over Pulpituret, men oprindeligt ophængt i Koret, med et Familiebillede, forestillende Stiftsskriver og Raadmand Bendix Mese (død 1688), det andet over Skibskaptajn Rolf Petersen (død 1687). I nyeste Tid har man af Korgulvet optaget Gravstenen over Geheimearkivar Frederik Rostgaard og hans Hustru og opsat den i Korets Væg, hvor man nu kan læse Indskriften. Fra Midten af det 18. Aarhundrede stammer et Par Epitafier af udskaaret Træ i Rokokostil, det ene over Kirkens Klokker Peder Müller (død 1746), hvis Indskrift slutter med følgende Vers: Her er min Krop, min Sjæl fo'r op til Gud, som den har givet, den venter paa min Krop skal staa af Støvet op til Livet, det andet over Raadmand Thomas Ziemer (død 1755), hvis Indskrift begynder med et Vers: Staa stille Dyd, se her, her har du mist' en Ven, hvis Dyd nu kronet er af Gud i Himmelen. Endelig har Wiedewelt i 1774 skabt Marmorepitafiet over Elisabeth Hoppe (død 1773) og Thorvaldsen i 1828 udført et af sine mest berømte Relieffer, »Natten«, til Mindetavlen over Kommandør Falsens Hustru, en Datter af Holmens Provst.

Til alle disse og endnu flere Begravelser havde Kirken kun een Gravhvælving under Alteret, men da den snart blev fyldt og forarsagede en »ikke liden Stank«, hvad der var meget ubehageligt for Menigheden og især for Præsterne, naar de forrettede Altertjenesten, fik Kirken Lov til at opføre et helt nyt Gravkapel langs med Kanalen. Grundstenene blev nedlagt den 18. Maj 1705 af Kirkens Patron, Generaladmiralløjtnant Ulrik Christian Gyldenløve, af Provsten og de to Kirkeværger, af hvilke navnlig den ene, Peter Wartberg, nævnes paa selve Grundstenspladen »som den, der besynderlig drev Bygningsværket«. Planen til Kapellet skyldes Sø-

etatens Bygmester, den bekendte Arkitekt J. C. Ernst, som dog, da Spærrene til Tagværket var rejst, maatte foretage en Ændring heri og lade det nuværende flade Kobbertag lægge i Stedet for, idet det viste sig, at det højere Tag vilde have hindret Udsigten fra Slottet

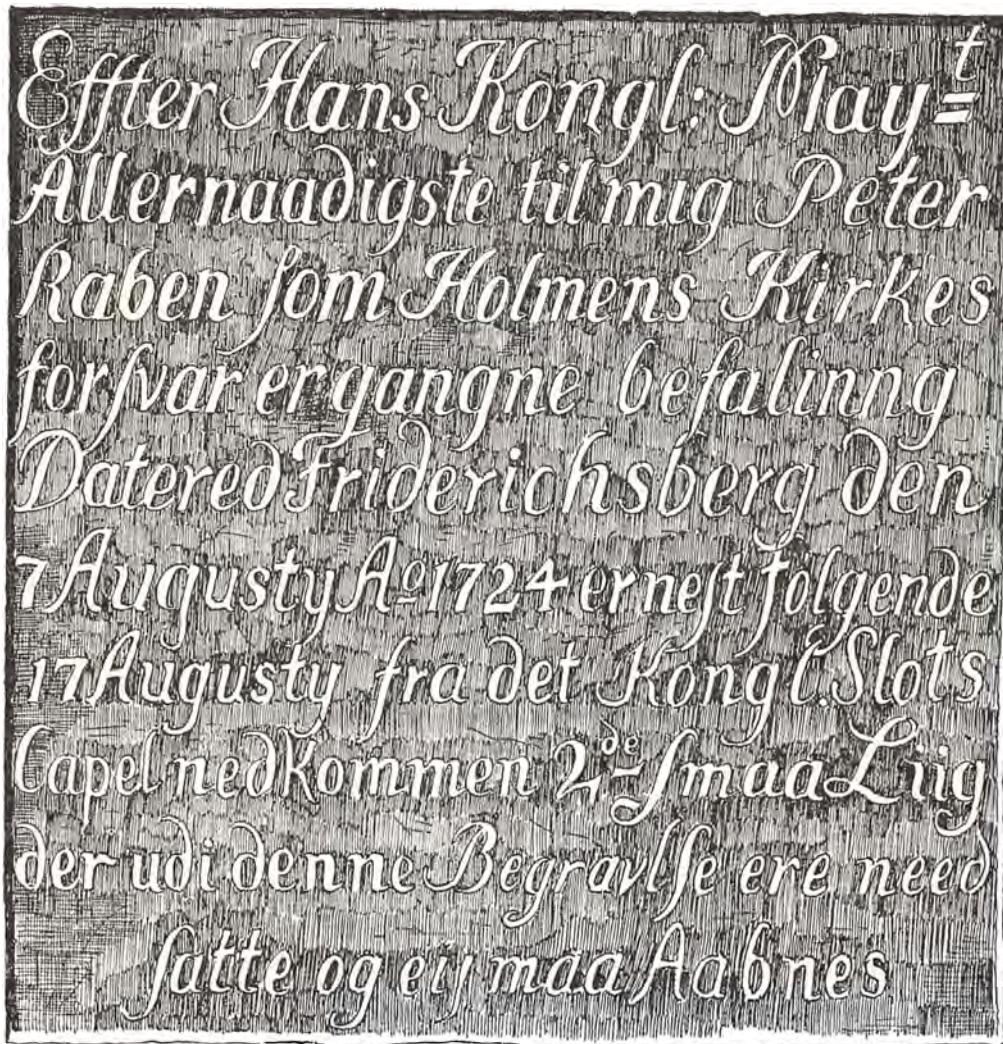
NIELS JUELS GRAVKAPEL.

til Holmen og Vandet. Kapellet, som var færdigt i 1708, kom til at bestaa af to Stokværk, en Begravelseskælder og et øvre Rum, der var beregnet til Opstilling af Pragtsarkofager og Gravmæler. Dette Begravelsessted var, efter Pontoppidans Udsagn (1764), saa behageligt at se paa, »at den Bolig af nogle Levende misundtes de Døde, ligesom ogsaa adskillige Standspersoner har udvalgt deres

sidste Leje i de lyse Hvælvinger«. Den første, der kom til at hvile her, var Niels Juel, hvis Gravmæle blev indrettet mod Øst i Kapellet. Oprindeligt var han blevet bisat i et særligt Kapel, som var blevet opført ved Kirken, og her var ogsaa hans Hustru Margrethe Ulfeld blevet stillet til Hvile, men da Kirkeværgerne indtrængende henstillede til Niels Juels Børn, at deres Forældres Gravminde og Kister blev overført til det nye, store Kapel, blev der truffet nærmere Aftale herom, det Juelske Kapel nedbrudt og Nyindretningen foretaget i 1710. Indenfor et Partisangitter staar nu tre forgyldte Kobberkister, hvori Niels Juel og Margrethe Ulfeld og deres ældste Søn, Stiftamtmand Knud Juel (død 1709) hviler, medens en Sarkofag af sort Marmor gemmer Støvet af Generalløjtnant Gregers Juel (død 1731). Monumentet, som vistnok skyldes Generalbygmester Lambert van Haven, dækker Bagvæggen og Sidevæggene, og bestaar af en ionisk Portal, paa hvis Pilastre Niels Juels seksten Anevaaben er anbragt. Portalen krones af hans eget Vaaben, omgivet af Krigssymboler: Faner, Kanoner, Morgenstjerner o. s. v., og danner Indramningen omkring det egentlige Mindesmærke med hans Portrætbuste og derunder en Indskriftplade med Kingos ypperlige Karakteristik af Helten:

Staa Vandringsmand og sku en Søhelt an i Sten,
og est du selv ej Flint, ær da hans døde Ben!
Thi det er Hr. Niels Juel, hvis Marv og Ben og Blod,
med fyrigt Hjerter for sin Konges Ære stod,
hvis Manddoms Drifter i saa mange Søslag staar
og gennem Hav og Luft og Land med Ære gaar.
En Mand af gammel Dyd og dansk Oprigtighed
af Ja og Nej og hvad man ærligt mere véd.
Hans Sjæl den er hos Gud, hans Ben i denne Grav,
hans Navn i Minde, mens der findes Vand i Hav.

Forneden, mellem Pilastrenes Fodstykker, er endvidere indsat en Plade af Marmor med en rimet Indskrift, ogsaa af Kingo, over

Effter Hans Kongl: May^t
Allernaadigste til mig Peter
Raben som Holmens Kirkes
for svar er gangne befalinng
Datered Friderichsberg den
7 Augusty A^o 1724 ernes følgende
17 Augusty fra det Kongl. Slots
Capel nedkommen 2° smaa Ligg
der udi denne Begravlse ere need
satte og ey maa Aabnes

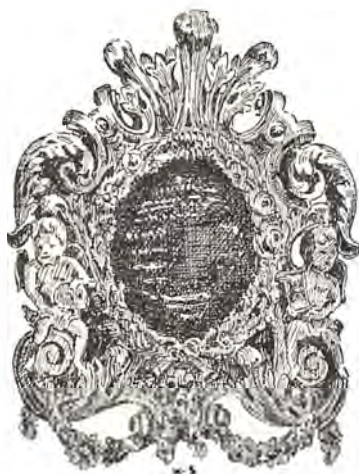
INDSKRIFTPLADE FRA GRAVKÆLDEREN.

Margrethe Ulfeld, hvis Navnes oprindelige Betydning (Margrethe vil sige Perle) giver Digteren Anledning til Sammenligninger og Ordspil, som efter senere Tiders Opfattelse er af en ejendommelig

Virkning. Det samme gælder ogsaa de Indskrifter, som findes under de otte Relieffer af Niels Juels Sejre (Rødsand 1659, Gulland 1676, Bornholm og Øland 1676, Kolbergerheide og Køgebugt 1677, Rygen 1678 og Kalmarsund 1679), hvormed Kapellets Vægge er prydede. Endelig er der over Mindesmærket ophængt seksten Smaafaner med hans Anevaaben og fire større, Blodfanen, Frydefanen, Navnefanen og Sørgefanen, som alle blev baaret i det prægtige Sørgetog, hvormed Kisten førtes til Kirken.

En anden Søhelt ligger ogsaa her, fortæller Pontoppidan, »nemlig Viceadmiral Peder Tordenskjold, som i sidste Krig var Fjendens største Skræk og udførte de fleste af sine meget vovelige Foretagender med en Lykke, som satte enhver Mand i Forundring, ligesom hans Dødsfald ved Duel desto mere blev at beklage«. Vel var han blevet bisat i Holmens Kirke, men som den der havde overtraadt det strenge Forbud mod at duellere, skete det i største Stilhed og uden Ceremonier. En Ansøgning fra hans Arvinger til Kongen, om de maatte lade opsætte et Marmorepitaflum med Indskrift, som de selv beskedent sagde, til et lidet Æreminde, blev ikke bevilget, og der hengik paa det nærmeste et Hundredaar, førend man gav »denne i sin Tid brave og tapre Søkriger« en mere hæderlig Begravelse. Kisten blev lavet af det sorte og blaa Marmor, som Alteret i Vor Frue Kirke havde været bygget af, og Indskriftpladen med Portrætmedaillon, som er anbragt paa Væggen bagved Sarkofagen, er Dele af Cort Adellers og Ulrik Frederik Gyldenløves Gravmæler, der ligeledes var blevet ødelagte ved Frue Kirkes Brand i 1807 og siden kasserede af C. F. Hansen. Om selve Gravlæggelsen fortæller et Avisreferat, at »i Lørdags den 17. Juli 1819 Kl. 2 blev Fyrrekisten med Tordenskjolds jordiske Levninger indsat i den forfærdigede Marmor-Sarcophag. Kisten blev i Forvejen lukket i Vedkommendes Paasyn. Heltens Lig var meget forandret siden den

Tid, da det for omtrent 30 Aar siden var udsat til offentlig Skue, til hvilken Tid det havde holdt sig saa godt. Det var nu ganske indtørret, og intet Træk mere tilbage; dog havde det hvide Silketøj, hvori Liget var indsvøbt, og den lange hvide Halsklud holdt sig meget godt. Den lille Paryk var ganske sammenfalden. Ved Indsætningen maatte ingen komme ind i Kapellet; alle Tilgange var lukkede og besatte med Vagt.«

TRINITATIS KIRKE

Saa tidligt som i 1568 havde det været paa Tale at bygge et Hus, som »fattige Studenter kunde mageligen bo udi, da de ikke vel kunde bekomme Boliger her i Byen, som var dem belejlige,« men først i 1618, da Kommunitetet købte den store Kanslergaard i Kannikestræde, blev Tanken ført ud i Virkeligheden. I Løbet af det følgende Tiaar blev de nødvendige Ombygninger ført til Ende, men allerede i 1623 var de første Alumner flyttede ind og Collegium regium eller, som det snart efter kaldtes, Regensen var dermed indviet. Da Christian den Fjerde, for at bruge Bygningsindskriftens Ord, havde »helliget og viet denne Fromhedens Bolig til Gud og Frelseren som et Middel til den sande Religions rigere og frodigere Udbredelse i de nordiske Lande«, var det naturligt, at der i selve Regensen, i Fløjen ud mod Købmagergade, blev indrettet en Bedesal eller et Kapel, som stod færdigt i 1628. Det blev Spiren til Trinitatis Kirke. I 1635 blev Kapellet nemlig indrettet til en almindelig Studenterkirke med fuldstændigt kirkeligt Udstyr: Alter, Altertavle, Altersølv, Prædikestol og Orgel, og med sin egen Præst, »som skulde holde Sang og Tjeneste for Alteret«, medens Studenterne selv skulde prædike efter den derom udgaaede kgl. Forordning.

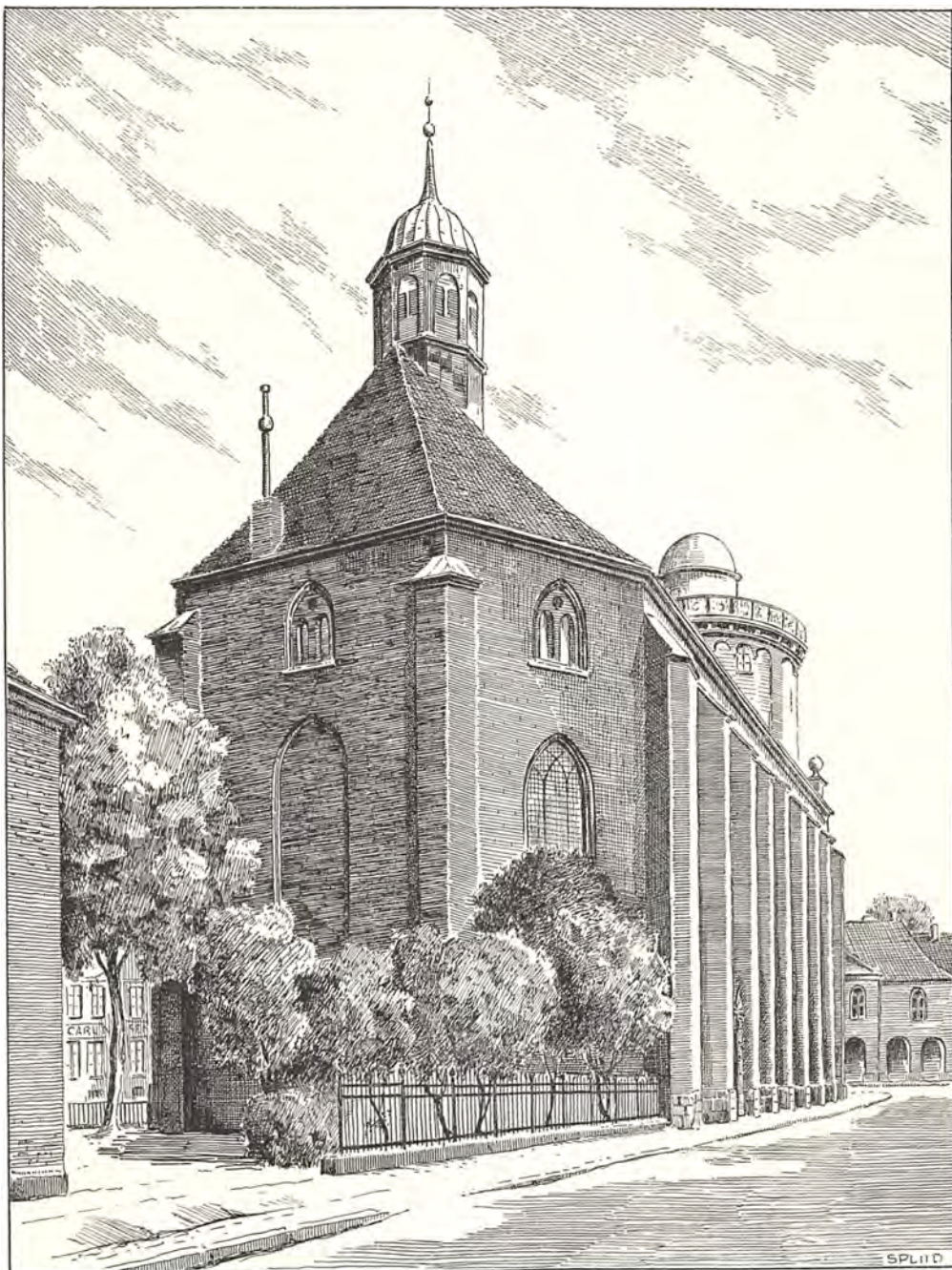
Søndag den 25. Oktober 1635 blev Regenskirken indviet i Kongens og Hoffets Nærværelse, men kun eet Aar efter var man klar over, at den var for lille til at være »Studenternes ordinarie Sognekirke«, og i 1637 blev Grunden lagt til Trinitatis Kirke.

Paa en Lysekroner, som fandtes i Kirken før Branden 1728, fortalte en Indskrift paa Dansk og Tysk, at »Anno 1637 den 7. Juli er den første Sten lagt her til Kirken under Taarnet af Mester Jørgen Scheffel Murmester fra Bern«, og at »Anno 1651 den 7. Juli er den sidste Sten i denne Hvælving lagt af Mester Anders Frech, Murmester«. »Gud, den hellige Trefoldighed til Ære og denne Kirke til Prydelse har Andreas Frech fra Breslau i Schlesien foræret denne Krone til Guds Ære med sine kære Hustruer Bole Pedersdatter og salig Anna Pedersdatter, hvem Gud Herren være naadig. Anno 1654«. Og ved Indgangen til Rundetaarn sidder to Indskrifttavler, som paa Latin beretter følgende om Bygningens Begyndelse og Fuldendelse: »Viet den sande treenige Gud er det hellige Tempel, som du ser, Fremmede, Musernes ærværdige Bolig, Matematikernes Udkig. Ved Grundlæggerens Gavmildhed, ved Arkitekters og Haandværkeres Indsigt og Snille kappes det i Storartethed med de gamles. Det er grundlagt af Christian den Fjerde, Danmarks og Norges Konge, glørværdig Ihukommelse, skænket vor Jord som et ærværdigt Overhoved, men nu opløftet til Himlen. Til den allerhøjeste Treenighed viede han dette Sted, idet han selv med egen Haand nedlagde den første Sten til den kongelige Bygning i Aaret efter Christi Byrd 1637, den 7. Juli«. »Hvad den højstberømmelige, nu salige Konge Christian den Fjerde grundlagde med from Om-sorg, nemlig dette tre-dobbelte Monument, et Tempel for den hel-lige Treenighed, et kongeligt Bibliotek, og en Stjerneborg af vid-underligt Arbejde, det har nu den ærværdige Danmarks og Norges Konge Frederik den Tredie fuldført og indviet. Lad det blive Sæde

for Studier til den almene Nytte. Gud give det maa blive til Berømmelse, Lykke og Held«.

Men foruden disse knappe Beretninger er der bevaret en Række Skrivelser, som sætter os i Stand til at følge Arbejdets Gang i det enkelte. Det begyndte med, at Christian den Fjerde den 17. April 1637 egenhændigt skrev til Rentemesteren, at tohundrede Mand af Holmens Folk, Arkeliet og Soldater, den følgende Dag skulde tage Taget af de Huse og Boder, som fandtes paa den Plads, hvor den nye Kirke skulde staa, tværs for Regensen. I Løbet af Sommeren maa Grunden derefter være ryddet, for i November Maaned fik Universitetet og Roskilde Domkapitel Breve om at lade deres Bønder opbryde de flest mulige Sten i Københavns Nærhed til Taarnets Fornødenhed paa den nye Kirke, og et bevaret Regnskab viser, at Professorernes Bønder i Tune, Ramsø, Sømme og Voldborg Herreder har arbejdet med at grave Sten løs i Dagene nærmest før Jul 1637. Kongen selv har med største Interesse fulgt ogsaa denne Del af Værket, thi i Januar 1638, da han opholdt sig i Kolding, befalede han sin Kansler Christian Friis at skrive til Universitetets Professorer, at deres Tjenere jo havde faaet Ordre til at age Sten til Studenternes Kirketaarn og til den nye Studenterkirke, og at Professorerne skulde holde deres Undergivne til at gøre det nu, »medens det er godt Føre«. Tilsyneladende er det kun en ringe Ting, Kongen her beskæftiger sig med, men den viser i Virkeligheden hans Omtanke og praktiske Sans, idet Vejene har været saa slette, at de tunge Stenlæs kun kunde komme frem, naar Frosten havde gjort de opblødte og dyndede Steder haarde og farbare.

Det har drejet sig om anselige Mængder af Marksten, som paa denne Maade er blevet skaffet til Kirken, thi i det følgende Aar krævede Murmesteren foruden de Sten, som allerede var samlede, yderligere 600 Læs store Sten (hvert Læs paa to Sten og hver Sten saa

KIRKEN SET FRA LANDEMÆRKET.

stor, at der skulde to Mand til at bære den) og 400 Læs mindre Sten (hvert Læs skulde tage tre af disse). De blev dels anvendt til Fundamentering under Kirken og dels tilhugget og anbragt i den anseelige Sokkel, hvorover Murene rejser sig. Til selve Murværket hentedes man Materialet fra Udlandet, idet Kongen sluttede Kontrakt med en Borger i Emden om Levering af de nødvendige Mængder af hollandske Mursten («Muffer») til den nye Kirke, og det kan have været medvirkende til, at Arbejdet kun skred langsomt fremad. Hovedårsagen var dog, at man manglede Penge til at gennemføre Planen i sin Helhed paa een Gang og at man valgte at anvende de Midler, der stod til Raadighed, til først at gøre Taarnet færdigt.

Kirkens Arkitekt — som var den kongelige Bygmester Hans Steenwinkel den yngre — har været stillet overfor den sammensatte Opgave at skulle skabe en Bygning, som kunde tjene de tre Formaal baade at rumme et Gudshus, et Bibliotek og et Observatorium, og har for Kirkens Vedkommende grebet tilbage til den foregaaende Tids Stil og bygget den næsten som en sengotisk Kirke. I Planen har han saaledes fulgt det samme Skema, som f. Ex. laa til Grund for den ældste Sct. Petri, og ladet Kor og Skib danne eet Rum, der mod Øst havde en tresidet Afslutning, men ogsaa i den udvendige Udsmykning med Stræbepillerne har han benyttet et gotisk Motiv, og de høje Vinduer her imellem er spidsbuede. Det synes næsten at have været Renæssancens Opfattelse herhjemme, at Kirkevinduer for at have det rette Præg skulde være gotiske, i hvert Fald har man, for at nævne et talende Exempel, karakteriseret Kirkefløjen paa Frederiksborg Slot paa denne Maade. Til Gengæld har Arkitekten ved Opførelsen af det Taarn, som er bygget sammen med Kirkens Vestgavl, fuldstændig brudt med Traditionen, selv om det samtidig maa betones, at netop Indretningen af Taarnet til »Kongens Stjerneborg« og ikke til Klokketaarn for Kirken

har gjort det naturligt, at man afveg fra den gængse Form. Forbilledet for Rundetaarns, eller som det i lange Tider kaldtes Regens-

SPLIIO
SØLVDAABSFAD.

taarnets, ejendommelige Konstruktion har Arkitekten fundet i et Trappeanlæg i Varbergs Fæstning, hvor man i en af Bastionerne har indrettet Trappen som en Sneglegang, der snor sig opad mel-

lem to murede Cylindre. Mesteren for »Kockenborg«, som dette Udenværk hed, var forøvrigt ingen ringere end Hans Steenwinkel den ældre, Frederik den Andens, Tycho Brahes og Christian den Fjerdes berømte Bygmester, og Stamfader til den betydelige Kunstnerslæggt i det 17. Aarhundrede.

Opførelsen af Rundetaarn stod ikke længe paa. I Marts Maaned 1639 havde Murermesteren Jørgen Schiffel givet sit Overslag over Omkostningerne, og skønt der synes at have været en Standsning i Arbejdet, — Kongen skrev i hvert Fald i Juni 1640 til Statholderen, at han, naar der blev Raad til Mursten, skulde tilholde de Høj-lærde »at bygge paa det Taarn ved Regensen« — var Værket dog færdigt allerede i 1642. Det »meget vide berømmelige Taarn, som er kunsteligt og kosteligt opmuret, er i sin Højhed 60 sjællandske Alen og i sin Opgang saa slet og jævn, at man kan baade age og ride derop«, fortæller en samtidig Beretning, »og foroven er det beprydet med et meget kunstigt og net Jerngitterværk, som mange ypperlige og fremmede Nationers Folk, som ankommer til København, kan se og beskue med stor Forundring og Lyst«. Efter-tiden kan ubetinget slutte sig til denne Vurdering og den Dag i Dag beundre den Kunstfærdighed og Opfindsomhed, hvormed Christian den Fjerdes Kunstsmid, Caspar Finke, har vidst at variere de 54 Felter, hvoraf Smedejernsrækværket bestaar. Indenfor hans overlegent dygtige Virksomhed betegner det nok Højdepunktet.

Paa et Billede af Rundetaarn fra 1646 ser man, at Kirkens Mure paa dette Tidspunkt var ført ret højt op, men at Biblioteksstokværket og Taget endnu manglede, og det stemmer med, at der i det følgende Aar udgik en Række Breve til Lensmændene paa Sjælland, Laaland, Falster, Fyen og Langeland om, at de snarest, og senest inden Pinse, skulde indsende den halve Part af Kirkernes Beholdning til »Regenskirkens Færdiggørelse«. Brevene synes dog ikke at

have virket i første Omgang og maatte derfor gentages nogle Gange i den følgende Tid, men omsider var Kirken saa vidt fuldført, at den kunde indvies. Det skete paa Trinitatis Søndag 1656 af Sjællands Biskop Hans Svane med Prædiken paa Dansk af Hofpræsten og Tale paa Latin af Professor Th. Bang og efter Højtideligheden indbød Kongen, som havde været til Stede ved Indvielsen, samtlige

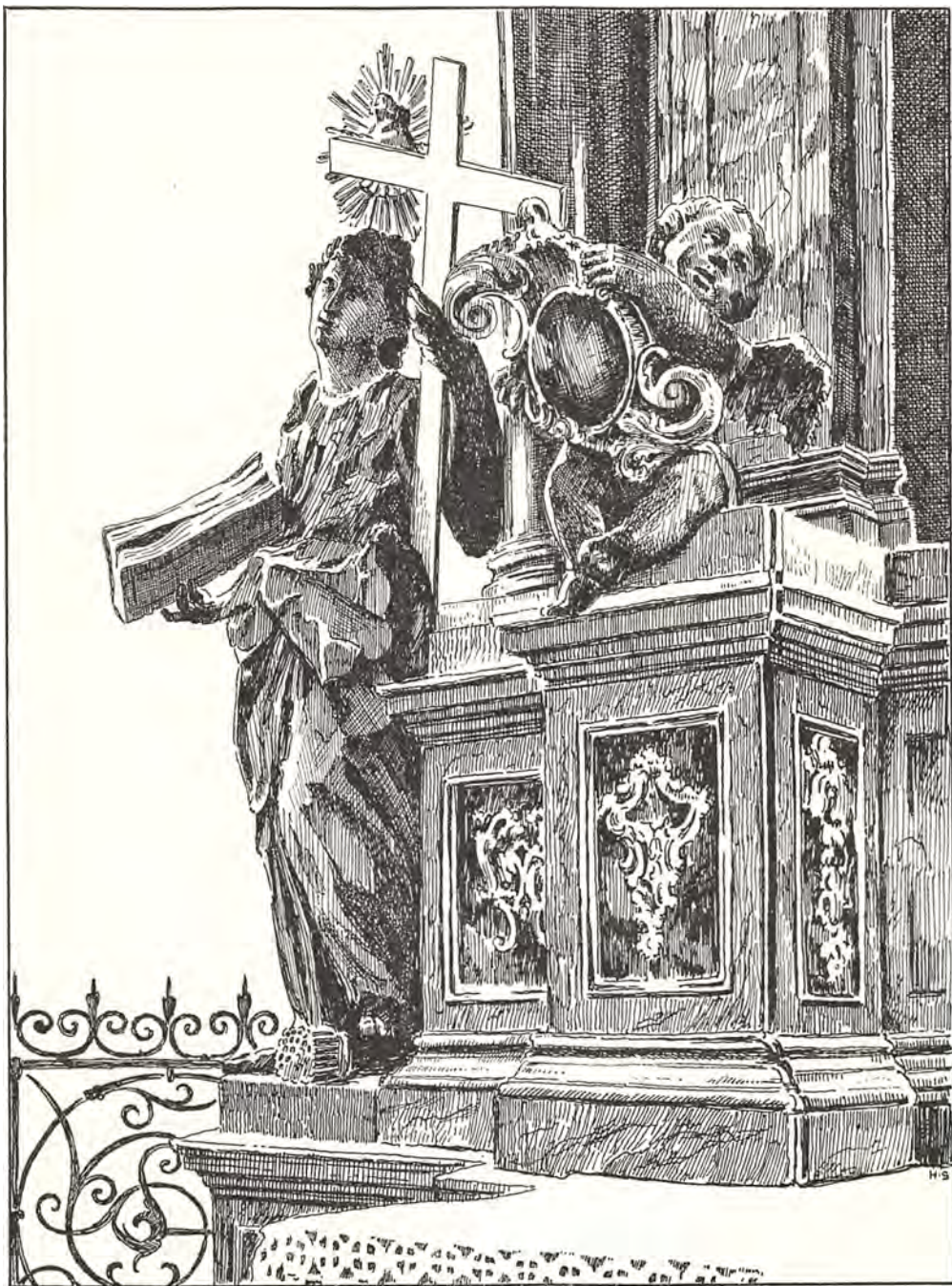

SØLVKALK OG VINKANDE.

Professorer til Taffel paa Københavns Slot. Kirken var dog langt fra færdig endnu, thi da den i 1658 var blevet underlagt Universitetet, som fik Jus patronatus til den, skrev Professorerne til Kongen, at den manglede Alter, Kor, Taarnets Underdynnik, Tagets Underskelning, Orgelets Undsætning. Da Aarsagen var, at Kirkerne ikke havde indsendt de forlængst paabudte Penge af deres Forraad, bad Universitetet om, at der maatte udsendes et nyt Paamindelsesbrev, for at Kirken kunde blive færdig, »til Guds Ære, til den stu-

derende Ungdoms store Nytte, baade i Kirken, Biblioteket og Observatoriet, og til vort Fædernelands Berømmelse hos andre Nationer«. Foreløbig maatte alt dog udsættes, men da Svenskekrigene var sluttede, fik nogle Lensmænd, som ikke havde indsendt den forlangte Hjælp, paany en Skrivelse herom, og dermed synes Sagen at være endt.

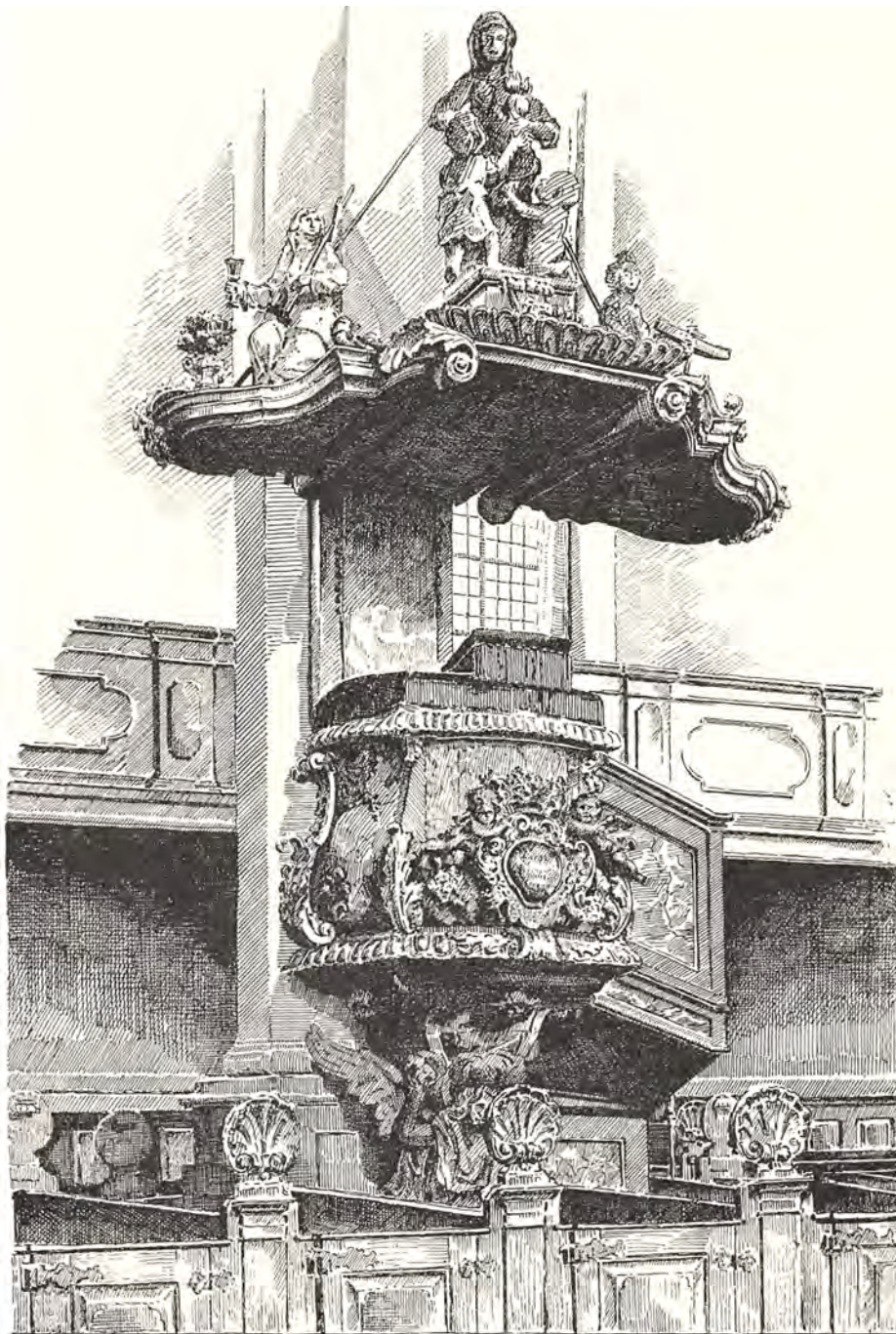
Indtil Trinitatis Kirke blev indviet, vedblev Regenskirken at være den almindelige Studenterkirke, men derefter blev den nedlagt som saadan og kun brugt til Regensalumnernes Morgen- og Aftenandagt. I sin første Tid var Trinitatis Kirke da kun bestemt for den studerende Ungdom, og Kirkens første Præst blev den tidligere Regenspræst Mester Jens Justesen Bjerre. Han var, har man sagt, i høj Grad en Troens Mand, der med ualmindelig Alvor og indtrængende Kraft forkyndte Ordet. Dette gav vel Anledning til, at han flere Gange blev udsat for raa Forulempelser i sin Gerning. Saaledes har man bevaret en Forpligtelse fra en Student, Kjeld Olsen Lønne, som i 1654 af »noget sit Sinds Forstyrrelse groveligen havde forset sig i Regenskirken imod sin Sjælesørger og Sognepræst, hæderlig og højlærd Mand, Mester Jens Jostsen«. Studenten tilstod, at han havde »ladet en stor Mursten nedfalde fra sin Haand paa Præstens bare Hoved, da Tjenesten var endt, og han gik ud af Kirken, baade til Hovedets og det ganske Legemes store Forsvækkelse«. For denne »ufornuftige Forseelse« var Studenten blevet straffet af Universitetets Rektor og Professorer med Indsættelse i Fængslet under Konsistorium og siden i Pesthuset. Han bad da først den gode Mand Mester Jens, som han uden al given Aarsag havde læderet, om Forladelse og lovede derefter, at han vilde for Fremtiden forholde sig i Guds sande Frygt og en kristelig Omgængelse mod alle og enhver, at hverken hans Øvrighed eller Sognepræsten eller nogen anden skulde kunne klage over ham i nogen Maade. Skulde han forse sig

ENKELTHED FRA ALTERTAVLEN.

herimod, maatte man straks lade ham »indkaste i den afskyelige Daarekiste, som er gjort bag Pesthuset«. Men, tilstod han, »paa det Sindet kan hos mig til det gode igen des mere forandres, da vil jeg straks, nu jeg bliver fra Pesthuset erlediget, gaa til Stranden og gaa ind i en jydsk Skude, som farer til Jylland og forblive dér i Landet, indtil Rektor og Professorer kan blive fuldkommen forsikrede, at ingen skal have sig for mig at befrygte«. Den Kendsgerning, siger H. F. Rørdam videre i sin Karakteristik af Jens Justesen, at han levede som han lærte, aldrig skaanede sig selv, men var de fattiges bedste Trøst, maatte dog erhverve ham en stor Agtelse blandt alle Veltænkende, og naar ingen anden kunde udrette noget, søgte man til ham. Da den unge og tapre, men vilde og ustyrlige Ulrik Kristian Gyldenløve, laa paa sit yderste, kunde kun Mester Jens Justesens ærlige Djærvhed faa Ørenlyd hos den unge Kongesøn, der saa nødig vilde sige Farvel til Livet. I Marie Grubbe har I. P. Jacobsen skildret, hvorledes Præsten besøger Ulrik Kristian og bereder ham til Døden.

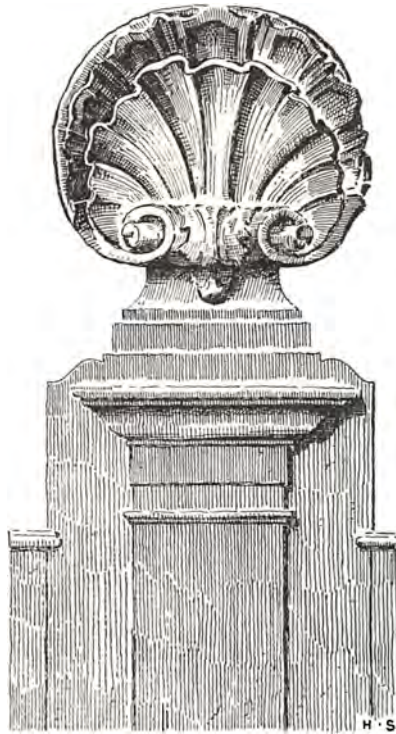
Da Byen stadig voksede og Sct. Anna Rotunda, som havde været bestemt til at blive Sognekirke for Ny København, var blevet nedbrudt, blev Trinitatis Kirke i 1683 gjort til Sognekirke i Stedet for den. Fastsættelsen af det nye Sogns Grænser voldte meget Besvær og gav Anledning til, at der maatte nedsættes flere Kommissioner, men endelig udstedte Kongen i 1686 en Forordning, der afgjorde Spørgsmaalet. En Gennemlæsning af de Dokumenter, som denne Strid foranledigede, gav, efter hvad Erik Pontoppidan sagde (1760) »et Bevis paa den Sandhed, at Verden har været sig selv lig, i Misfornøjelse, Trætte, partiske Kendelser, lange Opsættelser og den højeste Øvrigheds Umage med at bringe i mange Aar og ved mange Kommissioner det til Endelighed, som af Begyndelsen syntes ganske kortelig og lettelig at kunne lade sig afgøre«.

PRÆDIKESTOLEN.

Om Kirkens Inventar og Udstyr i den første Tid, det vil sige før den store Brand i 1728, har vi forskellige Oplysninger. Saaledes gav Generalbygmester Lambert von Haven i 1681 Kirken et »i alle Maader godt, kunstigt og priseligt Skilderi af Kristi Nadver«, mod til Gengæld at faa overladt en Begravelse i Kirkens Kor, og et Par Aar senere sluttede man Kontrakt med Billedhugger Thyge Lauritzen Worm om en Altertavle af Træ efter Lambert von Havens Udkast. Begge Dele gik til Grunde ved Kirkens Brand, ligesom Størstedelen af det Inventarium, som Kirkens Klokker Matthis Sørensen (Fader til den bekendte Regnebogsforfatter og Klokker ved Kirken, Søren Matthisen) i 1679—86 lod lave en Fortegnelse over. Ifølge denne havde Kirken da efternævnte Stykker: Tre Messehagler (Dronningens Messehagel, Regensmessehagel, solgt til Island 1694, og en Messehagel foræret af Forvalterens Kæreste paa Rosenborg), tre Messesærke (den ene, som salig Enkedronningen havde foræret til Kirkens Indvielse, den anden, som Magister Jørgen Eilersen havde ladet bekoste, den tredje fra Regenskirken) to Alterklæder, af hvilket det, som salig Enkedronningen havde foræret, siden var blevet omfarvet, medens det andet var skænket af Hans Eilersen paa Rosenborg og hans Kæreste, to Alterduge, (den ene foræret af salig Enkedronningen til Kirkens Indvielse, den anden af Vinhandler Niels Pedersens Efterleverske), et Diskklæde af Damask, tre Damaskeshaandklæder til Daaben, et Daabsbord af Eg, et Daabsfad af Tin, foræret af Berthel Tømmermand, en forgyldt Kalk og Disk med en Sølvkande paa halvanden Pot, en Sølvbud-dike til Oblater, foræret af Hans Eilersen, to Gradualer, to Salmebøger, to Alterbøger, et gammelt Messingbækken til Sand, naar der er Lig i Kirken, et sort Fløjls med et hvidt Kors af Atlask til en Lighest, fire Pengetavler af Træ (Kirkens, Kappellanens, de fattiges og de »Qvestes«), to beslagne Bøsser til Kirkens og de fattiges Penge,

fire Lysekroner, fem Lysearme, et gammelt kasseret Sejrværk, som havde været i Regenskirken, et nyt Kvarterværk med Perpendikel, foræret af Klokkeren, et stort Daabsfad af engelsk Tin med forgyldte Messingpukler og med Kobberstikkerarbejde; et mindre af lige Be-

STOLESTADEGAVL.

skaffenhed til at have Vand i, og et Dæksel over Daaben indlagt med forskellige Slags Træ, alle tre Stykker forærede af Klokkeren.

Af disse Inventargenstande er kun bevaret den runde Oblatæske af københavnsk Prøvesølv, der paa Laaget har et sammenskrevet Monogram H D E R S D 1685 og langs Laagkanten følgende Vers: Her er den rette Ark, det Himmelmanna giemmer, hvorved min Jesum jeg i Verden aldrig glemmer.

Alterkalken er i sin nuværende Skikkelse fra 1687 og bærer paa Foden et paanaglet Krucifix samt Indskriften: Denne er Trinitatis Kierkes Kalck med tilhørig Disch. Efter sit Mestermærke er den et Arbejde af Guldsmeden Christian Winnecke. Fra samme Aar stammer den ældste af Kirkens Sølvvinkander, som paa Laaget har et Relief af Nadverens Indstiftelse. Næsten samtidig med disse to Stykker er det pragtfulde Daabsfad af Sølv, som i drevet og graveret Arbejde har en Fremstilling af Kristi Daab, medens Bækkenets Rand er prydet med Blomsterranker. Det bærer Københavns Bymærke for 1691 og Mestermærke for Guldsmed Niels Svendsen. I Randornamentiken er indføjjet to Indskriftfelter, omgivet af Palmegrene, som holdes af Smaaengle, og det ene Felt bærer følgende Vers, underskrevet I. E. Schmidt:

I dette Bad er Lifsens Flood
 Ved Aandens Kraft og Jesu Blood
 Som begge Vandet rører
 Den gamle Adam drucknes her
 Den nye opkommer reen og skier
 Som Herren selv tilhører

O, Jesu mild, vor Sjæles Haab
 Som vilde ved din egen Daab
 Vor Daab sin Hæder gifve
 Lad hver en Siel, der skiden var
 Og renses skal i dette Kar,
 Et Ærens Kar forblive.

Dette Fad har imidlertid ikke fra første Færd hørt hjemme i Trinitatis Kirke, men som den latinske Indskrift i Randens andet Felt beretter, er det skænket i 1691 til Vor Frue Kirke. Derfor er ogsaa Universitetets Segl og Vor Frue Kapitels middelalderlige Segl indsat i Blomsterrankerne. Yderligere fortæller en Indskrift paa Fadets Bagside, at »dette Døbefad, skjenket i Aaret 1691 til Vor Frue Kirke i Kiøbenhavn og reddet ved Kirkens Ødelæggelse i Aaret 1807, er i Aaret 1859 skjenket til Trinitatis Kirke sammesteds af Consistorium, begge Kirkers Patron«.

Fra 1696 stammer Kirkens anden Oblatæske, et firkantet Skrin

paa 4 Kuglefødder og med en Oval paa Laaget, hvori der er et Kors og derover Kristi Monogram; den skyldes vistnok Ditlev Bra-senhauer. Endelig er Kirkens Sølvskat blevet forøget med endnu en Alterkande af Sølv i 1726, dateret baade ved sin Indskrift og ved

DØBEFONT.

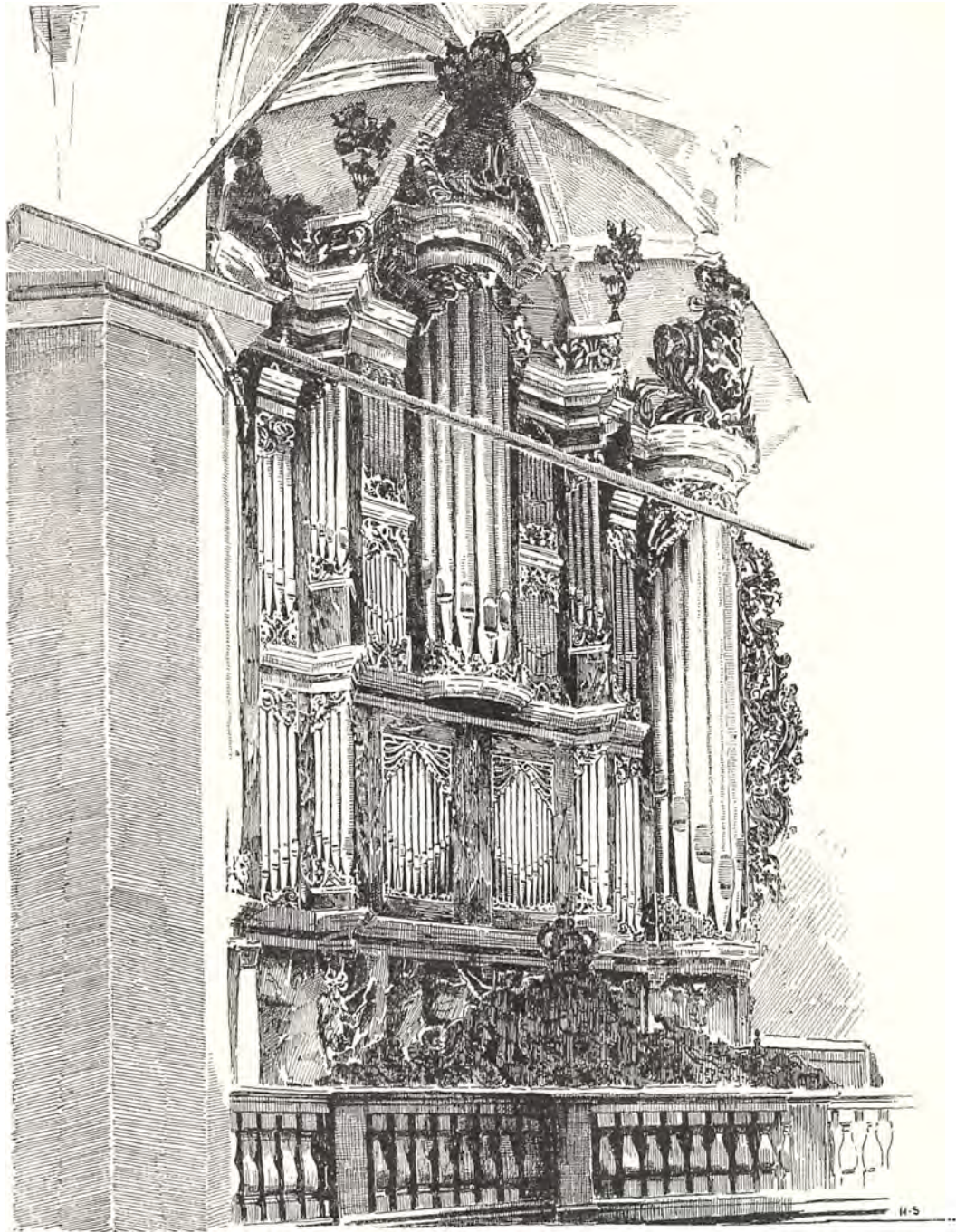
Københavns Bymærke. Mestermærket viser, at den stammer fra Guldsmed J. P. Komlev.

Om Aftenen den 20. Oktober 1728 udbrød der i et Hus ved Vestervold en Ildebrand, som i Løbet af et Par Dage lagde en stor Del af Hovedstaden i Aske. Frue Kirke brændte den 21. om Formiddagen, og samme Dag om Eftermiddagen fængede Ilden i Runde

Taarn og Trinitatis Kirke. Midt paa Kirken var der et »herligt Spir med trende Klokker i«, af hvilke den ene bar en rimet Indskrift paa Tysk: Durch das Feuer und Hitze bin ich geflossen Claus van Dam hat mich gegossen Anno 1647; men baade Spir og Klokker blev ødelagt ved Branden, ligesom den mærkelige Ligsten over Øltapper Niels Holst, kaldet Niels Destillerer, som var død 1676. Der stod her: Det som var taget af Jorden, er her igjen kommen til Jorden, Det Himmelens var, er Himmelen og given, Hver haver sit, Fanden Intet.

Med Undtagelse af de lige nævnte Sølvsager blev intet af Kirkens tidligere Inventar reddet, men selve Bygningen var dog for saa vidt ubeskadiget, »at man hastigere kunde komme istand med den end med nogen af de øvrige afbrændte Kirker«. I Maj Maaned 1729 sluttede man Kontrakt om Murerarbejdet efter Overlandbygmester Kriegers Overslag, og den 7. Oktober 1731 kunde Kirken atter tages i Brug. Universitetsbiblioteket, som var gaaet fuldstændig til Grunde ved Kirkens Brand, fik atter indrettet sine Lokaler i Stokværket over Kirkens Hvælvinger og forblev her, til det fik sin egen Bygning i 1861.

Altertavlen er udført af Friederich Ehbisch og bestaar af en korinthisk Pilaster- og Søjlestilling omkring en halvrund Niche, hvori der er anbragt en Krucifixgruppe. Til Siderne for Topstykket knæler paa Storgesimsen to Serafer, og Tavlen krones af Symbolet paa Gud, omgivet af Skyer og Straaler. Ved Tavlens Fodstykke staar to Kvindefigurer, den ene med Kors, den anden med Kalk, (Troen og Nadveren) og i Opstillingen heraf er Ehbisch sikkert paavirket af Nicodemus Tessin. Prædikestolen, der staar ved Skibets Nordside, er ligeledes et Snitværk af Ehbisch. Underbaldakinen er paa de tre Sider prydet med Kerubhoveder og hviler paa Skyer, som bæres af en Engel. Af Stolens Felter har det midterste en Kartouche med

TRINITATIS KIRKES ORGEL.

Indskriften: Jeg vil give Eder Hyrder efter mit Hjerte, de skulle føde Eder med Kundskab og Forstand«, og over Kartouchen holder to Smaaengle en Blomsterkurv. Paa Prædikestolshimmelen er anbragt tre Figurer: Troen med Kalk og Kors, Kærligheden med to Smaabørn og et brændende Hjerte, og Haabet med Anker. Gennem Regnskaberne faar vi iøvrigt at vide, at de udskaarne Muslingskalornamenter, som kroner Stolestadegavlene, er udført af Billedhuggeren Hendrik Fisker, at Lambert Daniel Kastens byggede Orgelet, at Klokkestøberen Henrik Tessin støbte tre Klokker til Spiret i Stedet for de tre ødelagte. Tillige støbte Henrik Tessin Messingpillerne til Koret, medens Hans Jacob Knudsen Rotgeter leverede et Par Messingstager til Alteret. Fonten er af italiensk Marmor og udført af Diderich Gerchen.

Alter og Prædikestol stod i mange Aar med Egetræets naturlige mørkegule Farve, som faldt meget smukt i Øjnene, men »i 1757 blev de ved et af Menighedens Lemmers godgørende Donation zirligen malede og med Forgyltning prydede«. Det følgende Aar blev Orglet ved Brygger Lars Grieses Legat sat i komplet Stand og prydet paa samme Maade, og samtidig blev desuden det smukke Rokokko Ur anskaffet, som staar paa Pillen overfor Prædikestolen, og som er et Arbejde af Urmager Peter Michael Abel. Yderligere bestod af den nævnte Donation nye Messeklæder og to store Alterstager af københavnsk Prøvesølv, »af prægtigt udpuklet Arbejde«, tilsammen vejende 1359 Lod. En Del af Metallet til disse, som bærer Guldsmeden A. J. Rudolphs Mærke, stammede dog fra Kirkens gamle Sølvstager, paa 548 Lod, der ved denne Lejlighed blev indsmeltede. Ogsaa senere modtog Kirken Gaver til sin Udsmykning, idet der Søndag den 3. December 1780 blev ophængt en ny Krone i Kirken med følgende Indskrift: »Borger og Herbergerer her i Kiøbenhavn Johan Larsen Seifert haver skjenkt og givet denne Lyse-

UR FRA 1757.

krone Aar 1780 til Guds Husets Ziir og Prydelse og til Erkjendtlighed for Guds faderlige Forsyn over ham siden Aar 1742, da han som fattigt fader- og moderløst Barn stod paa dette Kirkegulv til Confirmation«.

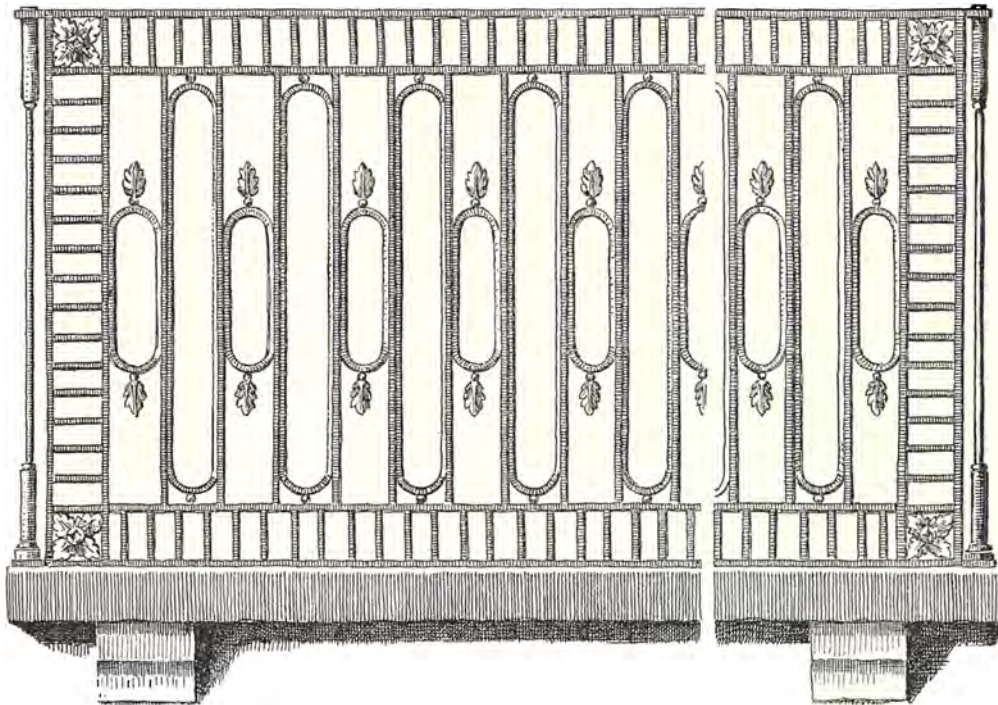
Af Gravminder, som smykker Kirkerummet, er der først og fremmest Grund til at nævne Epitafiet over Hans Schack, død 1676. Han havde allerede i 1664 erhvervet en Begravelse under Kirkens Kor og paatænkt at lade oprejse et Epitafium herover, men først ti Aar efter hans Død henvendte hans Svigerdatter sig til Billedhuggeren Artus Qvellinus den Yngre i Antwerpen for at faa Mindesmærket udført. I Løbet af et Par Aar var Arbejdet færdigt og i 1689 blev det opsat af Billedhuggerens Søn, Thomas Qvellinus, som ved denne Lejlighed kom her til Landet. Monumentet bestaar af en Underbygning, hvorpaa Feltherrens Statue, der er udført efter et Maleri, hviler, omgivet af Krigssymboler og Faner. Paa Mindesmærkets Overdel er anbragt Rustningsdele og Vaaben tilligemed den Afdødes Aneskjolde. Smedejernsgitret foran Epitafiet er udført efter Thomas Qvellinus' Udkast af Kleinsmed Jochim Heims i Kiel. Ved Kirkens Brand styrtede Klokkespiret ned gennem Hvælvingerne og ødelagde Epitafiet, som først længe efter, i 1780, blev istandsat af Billedhuggeren A. Weidenhaupt.

Fra en anden nu forsvunden Begravelse i Koret, hvor Jørgen Bjelke og hans Hustru Magdalene Sibylle Gersdorff hvilede, stammer et Smedejernsgitter med de Afdødes Navnetræk og Mestermærket I H, sikkert den samme Jochim Heims. Kirken rummer endnu adskillige Ligsten, men af dens Gravminder skal kun nævnes de to Arbejder af Johs. Wiedewelt, Epitafiet over Personallhistorikeren Therkil Klevenfeldt, udført 1799, og Mindesmærket over Garvermester Niels Kønsberg, fra 1783, oprindelig opsat i Nicolai Kirke, men efter Branden 1795 overført til Trinitatis.

ALTERSTAGE AF SØLV.

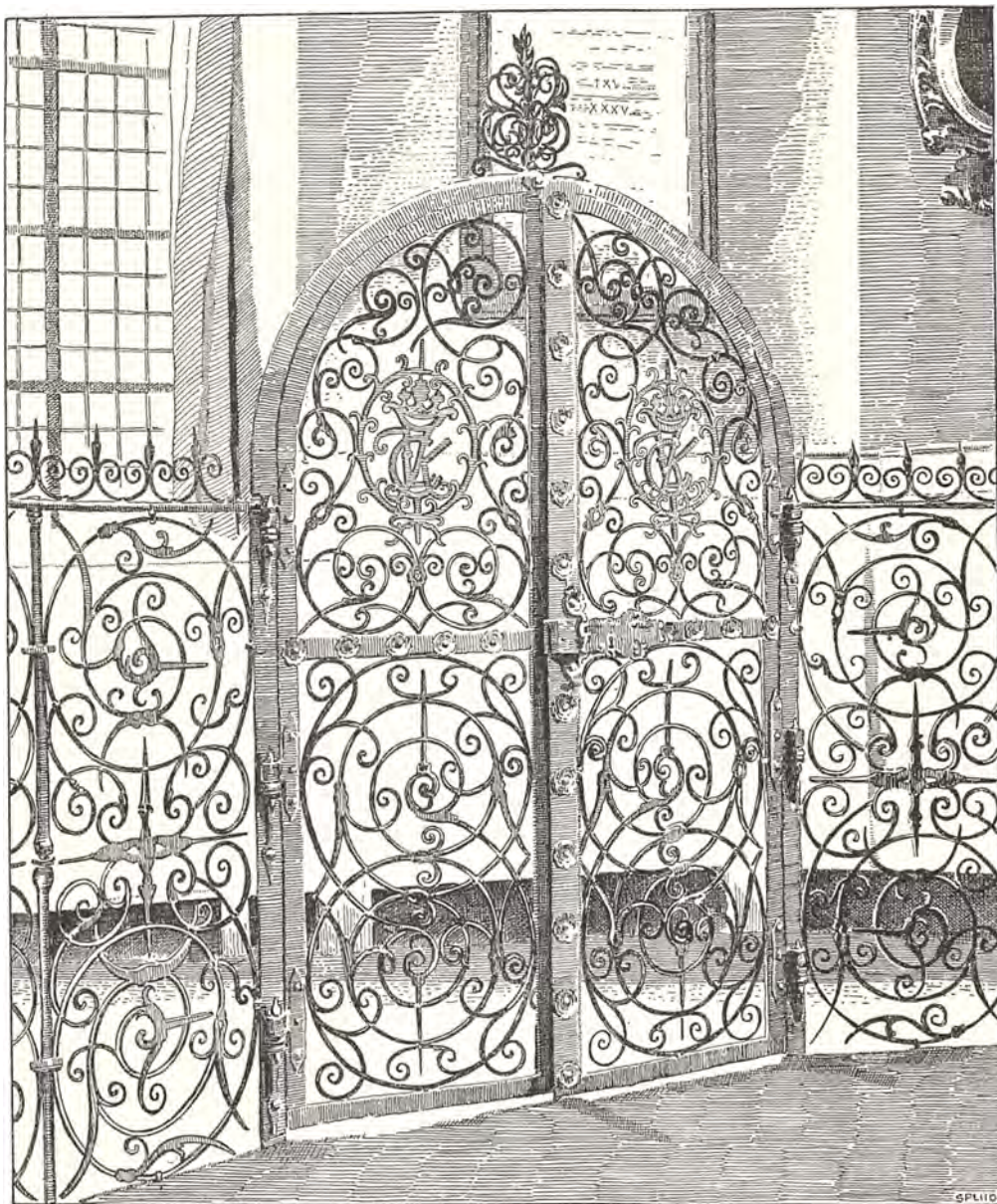
Sit nuværende Udseende skylder Kirken især den store Istand-sættelse, som fandt Sted i 1870 efter Tegning af Professor Hans Christian Hansen og under Ledelse af Arkitekt Nebelong. En langvarig Bladpolemik, som gik forud for Restaureringen, giver et Indtryk af,

GRAVGITTER OVERFØRT FRA NICOLAI KIRKE.

hvor nødvendig denne har været, idet der f. Eks. i et Indlæg gives følgende malende Skildring af Forholdene.

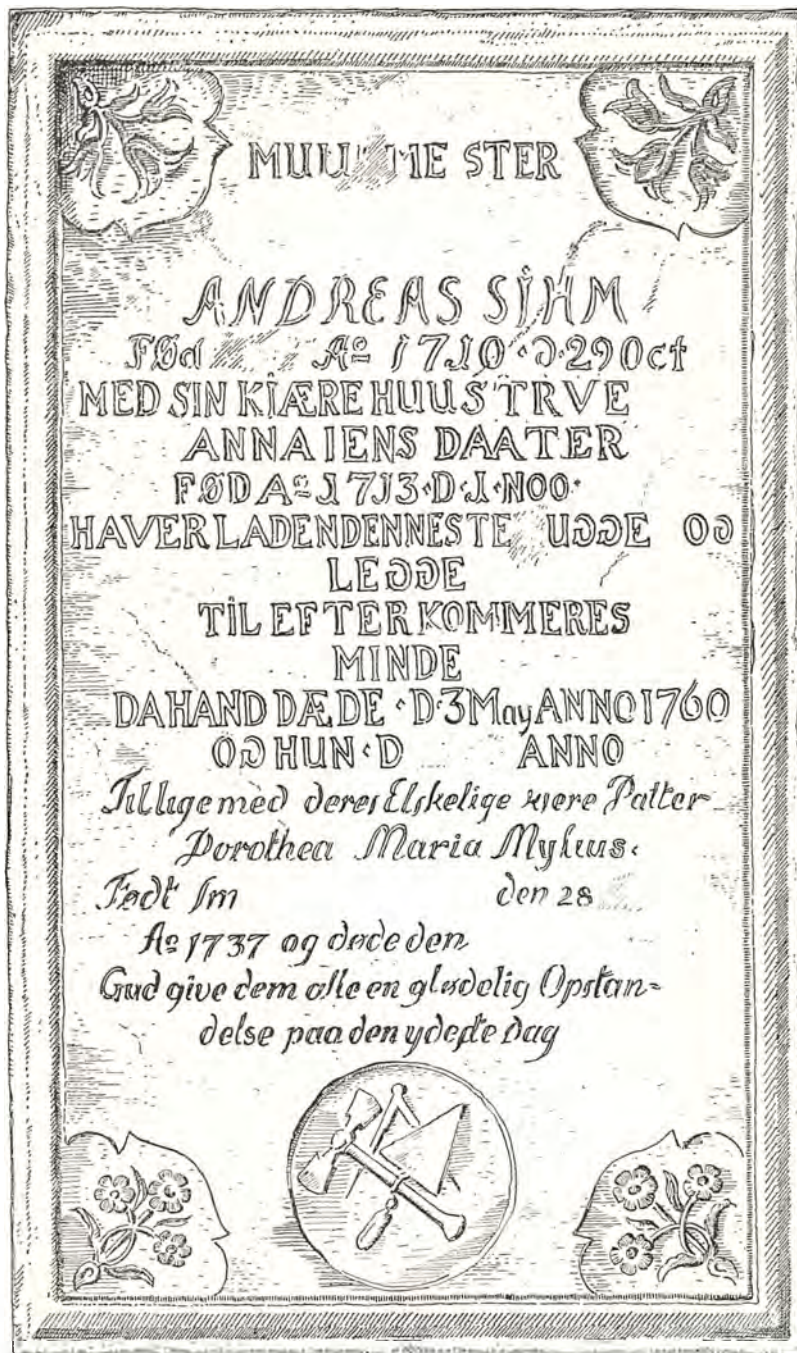
»At Kirken er forfalden i en uanstændig Grad, kan Enhver, der har Øjne, se, — at den er kold, klam og uhyggelig, maa Enhver føle, — at det lille Positiv, som er anskaffet paa Grund af Orgelets Ubrugbarhed, har matte, ufuldkomne Toner, kan Enhver, som har Musiksans, høre. Det er derfor ikke til at undres over, at Enhver ved Indtrædelsen i Kirken bliver greben af et uhyggeligt Indtryk, som

SMEDEJERNSGITTER I KORET.

kun forstærkes, naar man nøjere undersøger dens Tilstand. Loftet er paa sine Steder sunket en 4 à 5 Tommer. Dette er maaske ikke saa skrækkeligt farligt, men da Synkningen rimeligvis skrider fremad, kan det dog let hænde sig en skøn Dag, at en Del deraf styrter ned over de faa Forvovne, som Kirkens truende Tilstand ikke har afholdt fra at høre deres Sognepræst. Ved samme Lejlighed, rimeligvis ikke før, vil Kirken maaske befries for de gamle, hæslige, orm-stukne Fuglebure, som pryder dens indvendige Sidevægge.« Ogsaa Gulvets Tilstand er truende. Det kan vel ikke, som Loftet, styrte ned paa Folk, men det kan styrte sammen under Folk og begrave de Levende hos de Døde nede i Gravhvælvingerne, som strækker sig hen under hele Kirkegulvet. For cirka 3 Aar siden havde en Dag omtrent et Par Hundrede Mennesker været til Alters, og alt gik meget godt, men da man Dagen efter kom hen i Kirken, fandtes det, at Gulvet foran Alteret var sunket et Par Alen ned, fordi Bjælkelaget over Gravhvælvingerne var raadnet. Videre klagede Indsenderen over Fodkulden, som stammede fra Gravkældrene og over, at Kirken var den eneste Hovedkirke i Staden, der ikke opvarmedes om Vinteren, uagtet den var Sognekirke og havde den største Menighed.

Fra anden Side blev det dog benægtet, at det skulde være forbundet med Livsfare at benytte Trinitatis Kirke, da dens Hvælvinger »var anerkendte for at være fuldkommen solide«. Senere rettedes Kritikken mod Kirkegaarden, der laa udenom Kirken og som »henlaa i en Tilstand og benyttedes paa en Maade, der var ligefrem uanstændig. Ved en for Passage aaben Gang deltes den i en nordlig og sydlig Halvdel, af hvilke den sidste befandt sig i nogenlunde god Orden, medens kun det nærmest Kirken liggende Stykke af det nordligste blev fredet og passet. Det øvrige benyttedes dels til Udluftning af Sengeklæder, dels til Legeplads for de tilstødende Ga-

LIGSTEN OVER MURMESTER ANDREAS SIHM.

ders Børn, saaledes at Gravene var aldeles forsvundne og Græsset nedtrampet«.

Ved Kirkens Istandsættelse blev dens Ydre »helt forandret, saa at det fra at ligne et Pakhus nu blev en af Hovedstadens Hovedkirker værdigt«, og ved samme Lejlighed blev den forfaldne Mur omkring Kirkegaarden ud mod Landemærket nedrevet. I de sidste

SOPHIE DOROTHEA MARSCHALK, ENKE EFTER OTTO DIDERICH SCHACK.

Aar (1929—30) er endelig Pladsen syd for Kirken blevet omdannet, saa at kun Partiet øst for Koret, hvor Ewalds Gravsten og Wessels Mindesmærke er at finde, har bevaret Præget af sin oprindelige Anvendelse.

Den nyeste Tid har ogsaa bragt en Forandring i Indretningen af Gravhvelvingerne under Koret, saaledes at de mest betydelige Kister er blevet opstillede paa en bedre Maade og de enkelte Gravkamre sat i Forbindelse med hinanden. Mod Vest ligger de fire for-

nemste Begravelser, hvor nogle af Rigets første Mænd er stedet til Hvile og hvor derfor nogle af de prægtigste Kister er nedsat. I »Feltherre Schacks Grav« fandtes to pragtfulde messingklædte Kister rummende Hans Schack (død 1676) og Hustru Anna Blome (død 1688), en Kiste af lignende Form, med tresidet Laag, hvori Sønnen Otto Diderich Schack (død 1683) ligger, og en pompøs Kiste med

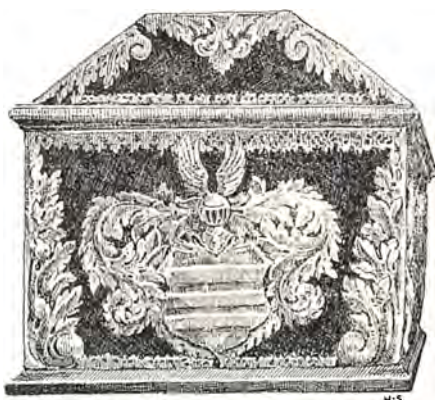
GREV MOGENS FRIIS' KISTE.

svajede Sider og blystøbte Ornamenter, deriblandt en Portrætbuste af den afdøde, Sophie Dorothea Marschalk (død 1717).

I »Rigens Drostes Grav« var Rigshofmester Joachim Gersdorff (død 1661) og Hustru Øllegaard Huitfeldt bisat, men desuden kom bl. a. Datteren Magdalene Sibylle, hendes Mand Jørgen Bjelke (død 1696 og begravet i en fløjlsbetrukket Kiste med store smukke Beslag) og deres Børn til at hvile her.

»Rigens Marskalks Grav« havde ikke tidligere været tilgængelig og indeholdt en halv Snes velbevarede Kister, derimellem Rigmarskalk Johan Christoph Kørbitz (død 1682) og Hustru, samt iøvrigt Medlemmer af denne Slægt.

Den fjerde Hvælving rummer Grev Mogens Friis, Erektor af Grevskabet Frijsenborg, der døde 1675, og hans anden Hustru Anna Maria von Offenbergs samt hans Børn. Kisten, hvori Mogens Friis hviler, er helt beklædt med forgyldt Kobber, hvorpaa der er drevne

JØRGEN BJELKES FLØJELSBETRUKNE KISTE.

Ornamenter i Form af Tulipanblomster og Bladslyng, Anevaaben, Evangelistrelieffer, og Hankebeslag som Rosetter.

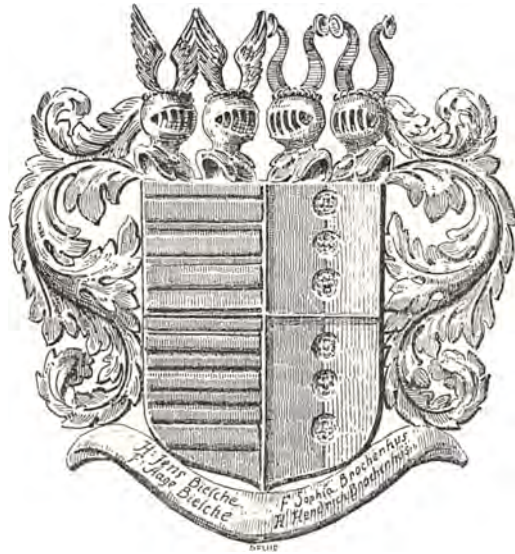
De andre Gravkældre under Koret var især erhvervet af betydelige, borgerlige Slægter, af hvilke der kan være Grund til at fremhæve Generalbygmester Lambert von Haven, Etatsraad Jørgen Elers og hans Familie, deriblandt hans to Børn, der omkom ved Operahusets Brand, Historikeren Hans Gram og Kancellideputeret B. W. Luxdorff.

Af de mange Indskrifter, som er fundet i Gravhvælvingerne, skal et Par karakteristiske Prøver nævnes.

Paa Hans Schacks Kiste meddeler en indgraveret Plade:

LIGKISTEPLADE OVER JØRGEN ELER'S FIREAARIGE DATTER,
DØD 1684.

ANEVAABEN FRA JØRGEN BJELKES KISTE.

Herunder hviler den salig i Gud højvelbaarne Herre og Greve H. Hans Greve af Schack til Schackenburg, Arveherre til Gisselfeld og Gram, Ridder, kgl. Maj. til Danmark og Norges Gehejmeraad, Feltherre, Præsident i Krigskollegiet, Oberst til Hest og Fods, Assessor i Statskollegiet og Højesteret, som Aar 1609 den 28. Oktober om Aftenen mellem 8 og 9 i Fyrstendømmet Slesvig paa Ynnevaldsgaard er født af de ældgamle højædle Schackers og von der Wischers Stammer, i hans Ungdomsaar er han i den sande Guds frygt og alle højadelige Dyder vel opdragen indtil hans Alders 18. Aar, dér han sig begav til Krigen, først under salig og højlovligst Ihukommelse Kong Christian 4, siden kontinueret under Cron Sverige og allerlængst i Frankrig, saa han alle Charger fra neden af i 23 Aar betjente, derefter af Kærlighed til sit Fæderneland begav sig hjem igen og strax af Hertug Frantz Carl af Saxen Lawenburg bestilt for Statholder, men da Hertugen 2 Aar derefter døde, blev Kommandantskabet ham i Hamborg som Generalmajor anbetroet, indtil Anno 1657 han er blevet hidkaldt og bestilt af salig og højlovlig Kong Frederik 3. først som Generalløjtnant, dernæst Feltmarskal og paa det sidste for Feltherre, siden Aar 1671 for sin allerunderdanigste tro Tjeneste og høje Meriters Skyld af nu regerende kgl. Maj. Christian 5. naadigst ophøjet i den grevelige Dignitet og Stand, og saa som hannem aldeles intet har manglet af Ære, Højhed og Anseelse her paa Jorden, saa har og nu den Allerhøjeste Gud ham med langt højere aflagt og Sjælen allerede til sit evige Riges Herlighed heden kaldet ved et meget saligt og kristeligt Ende den 27. Februar Aar 1676, efter at han havde levet i denne forgængelige Verden 66 Aar 3 Maaneder og 30 Dage.

Om Hans Gram beretter Ligkistepladen:

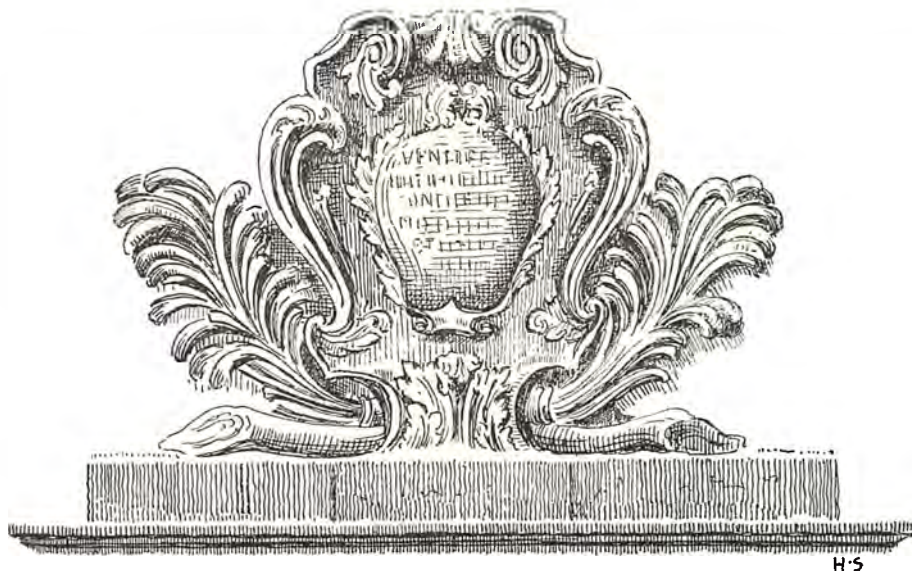
Et lidet Rum giemmer her Skyggen af noget stort i det dødelige af den for dum højædle og velbaarne *Hans Gram*, D. K. M. Etats og Justits Raad, Geheime Archivarius, Bibliothecarius, Senior paa Kiøbenhavns Universitet, Assessor i Consistorio, var fød 1685 den 28. October, fra 1703 lagde paa Universitetet Grundvold til den dybe Kundskab i de mange Videnskaber han besad, de Ærestrin han har gjort ere følgende: 1711 blev Conrector i Vor Frue Skole, 1714 tillige allernaadigst beskikket Professor Publ. Gr. L., paa Kiøbenhavns Universitet, 1720 Assessor i Consistorio, 1730 allernaadigst bestilt at være D. K. M. Bibliothecarius, Historiographus og Geheime Archiv Secreterer, 1731 Justits Raad og Geheime Archivarius, var to Gange Rector paa Universitetet, havde den Lykke at opvarte ved 2de store

Kongers Salving. Sine høie Embeder forestod han til sin Dødsdag med saadan Flid, Troskab og Berømmelse, at vor høisalige og nu glorværdigst regierende Monarker begge have skønnet paa hans store Fortjenester, den første at beskikke ham til sin virkelige Etats Raad, den sidste at vise uafslædig Naade for ham indtil hans yderste Døds Time, som indfaldt d. 19. Februar 1748 i hans Alders 63. Aar. I et kierligt Ægteskab har han levet nogle Maaneder med velædle og velbyrdige Fru Anna Catharina Sylvers, som ved Døden forlød ham 1719 in Majo, men ingen Børn efterladt uden alle dem, der nu i hans Død begræde en from Faders Tab, i hannem savner Kongen en tro Mand, Landet en Ære, Europa et Orakel, Videnskaber en u-opløselig Kilde, Universitetet en Støtte, de høie en Ven, de ringe en Hielper, alle en Tilflugt og oprigtig Raadgiver. Skue her et Exempel, at Guds frygt og Lærdom har kunnet forene sig med alle Dyder til at giøre en fuldkommen Mand, hvis Navn bliver saa udødelig paa Jorden, som hans Siæl er ævig i Himmelen.

Og endelig har Etatsraad Elers ladet følgende Indskrift sætte paa sin lille Datters Kiste:

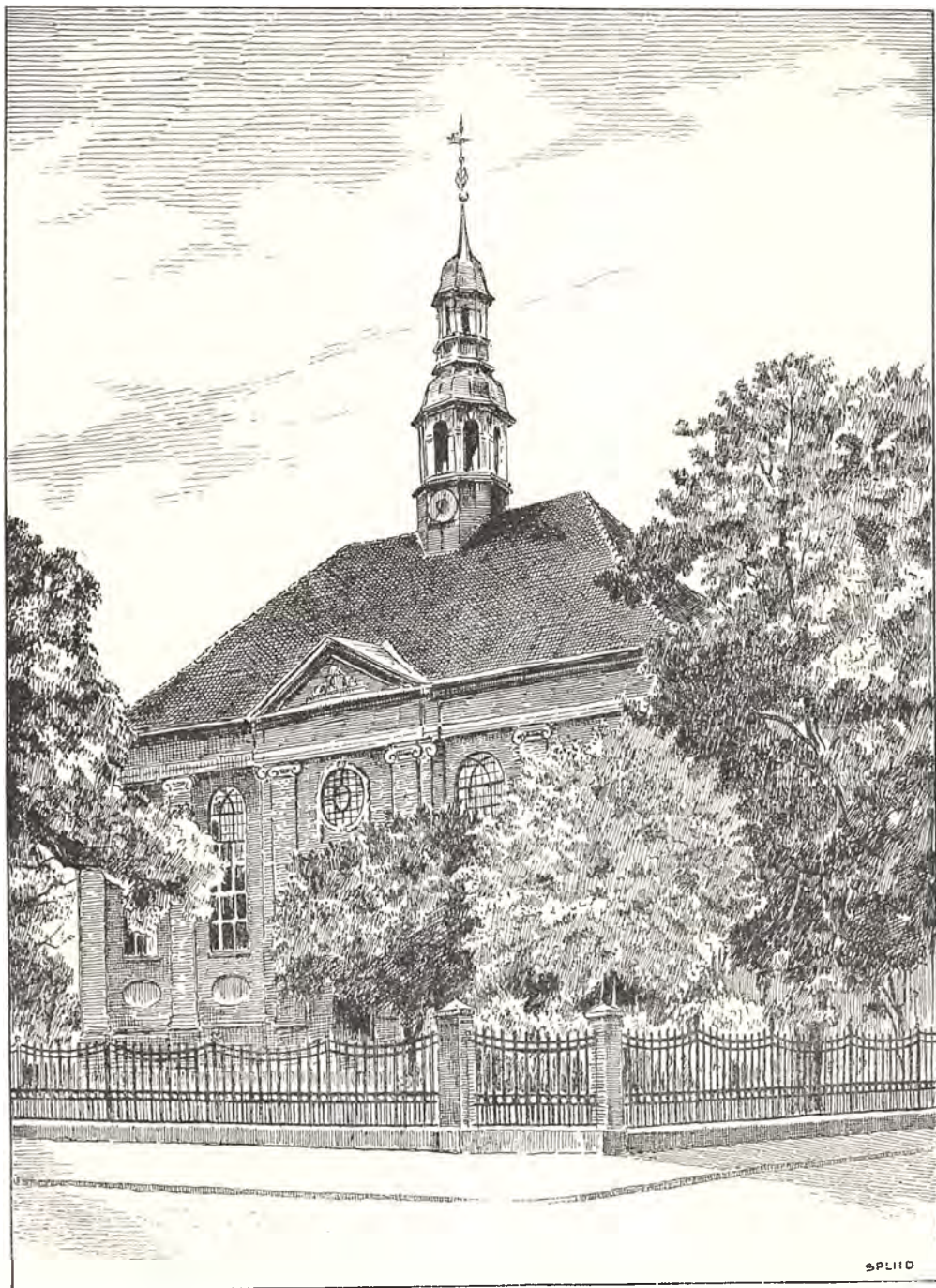
Udi denne Fiælebolig hviler Jomfrue Sophia Elers, welædle og welbyrdig Hr. Etats Raad Jørgen Elers hans kiære Datter som blev fød den 11 Juny 1678 oc sine Forældre til Hiertesorg øncheligen omkom udi den Jildebrand som reiste sig ved det kongelige Slot Amaliæborg udi det opsatte Fiælehuus da Opera Hans Mayst. paa des Fødselsdag til Ære nogle Dage tilforn war enrettet oc paany blev spillet oc hun med sin eeniste Broder dog med sine Forældris Villie var hengangen at see oc saaledis efter Guds Villie udi i sit 11 Aar sin Christo er opofret oc venter sin Frelseris Tilkomst i Naade.

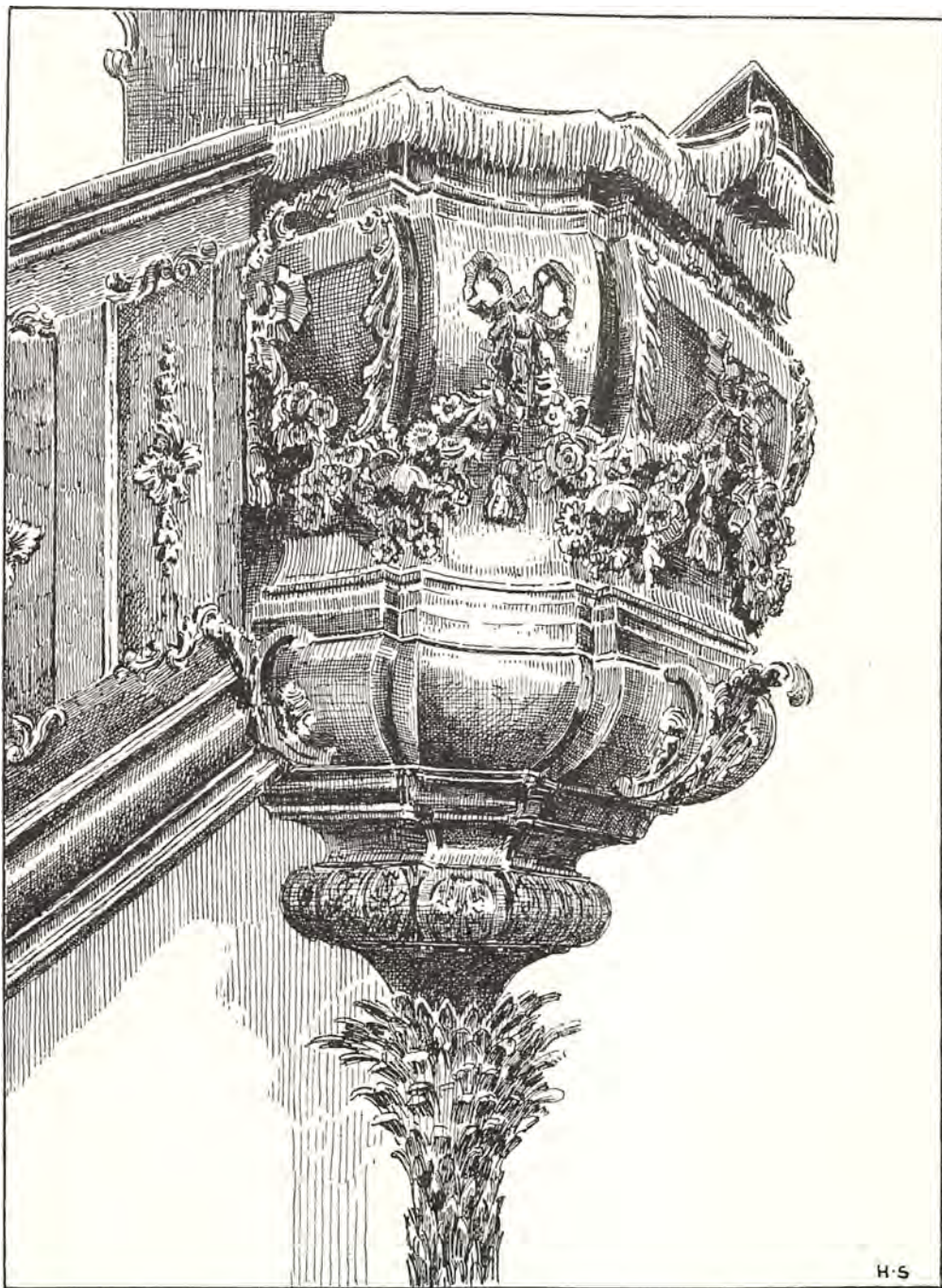
REFORMERT KIRKE

Da den hollandske Gesandt i 1671 indberettede til sin Rege- ring, at den franske Ambassadør i København havde under- handlet med Gyldenløve, Griffenfeldt og Sjællands Biskop om Be- tingelserne for, at Katolikerne fik fri Religionsøvelse og Tilladelse til at bygge et Kapel her, benyttede han samtidig Lejligheden til at klage over, at han selv, hans Familie og flere Hundrede Kalvi- nister aldeles maatte savne at høre Guds Ord og nyde Sakramentet. Han havde i Aar og Dag søgt om Tilladelse til at deltage i Guds- tjenesten i Dronning Charlotte Amalies Kapel, men det var blevet ham afslaaet, da der i Ægteskabskontrakten, som var blevet op- rettet dengang Christian V. giftede sig med Charlotte Amalie, kun var Tale om, at Dronningen og hendes Tjenerskab maatte være til Stede ved den reformerte Gudstjeneste, som hun fik Lov

REFORMERT KIRKE SET FRA GOTHERSGADE.

til at holde i sit eget Kapel. Allerede medens Charlotte Amalie var Kronprinsesse havde der været en lignende Ansøgning fremme baade om offentlig Gudstjeneste for de reformerte og Deltagelse i hendes private Gudstjeneste paa Slottet, men Frederik den Tredje havde afslaaet dette. Flere senere Forsøg havde haft samme Skæbne, idet der fra de danske Teologers Side blev gjort hæftig Modstand mod at en »luthersk Konge vilde tilstede vrang Lærdomme Indgang, der vilde forføre og adsplitte et i den sande Lærdoms Bekendelse hidtil enigt Folk«. Til sidst lykkedes det dog den reformerte Kirkes Venner og især Dronningen, som ved sin Fødsel og Overbevisning tilhørte og forblev i denne Kirke, at faa Christian den Femte til at indrømme Calvinisterne fri Gudsyndelse. I et Brev fra April 1684 siger Kongen, at da »Gud har gives Os den Magt, at Vi efter eget Tykke kan ordinere og befale, alt hvad Vi eragter kristeligt og billigt at være, og Vi klarlig kan se for Øjne, at Vi ved disse Konjunkturer og Tidens Tilstand, da de Reformerte paa en Del Steder lider stor Forfølgelse, ej lidet kunde profitere, har Vi for godt befundet at tage de Reformerte, som vilde nedsætte sig i Vore Riger og Lande, i Vor Beskyttelse og forunde dem alene og ingen af nogen anden Religion paa visse Vilkaar Frihed i deres Gudfrygtighedsøvelse«. Ved Privilegium af 3. Januar 1685 gav han af »særlig kongelig Naade og Kommiseration over de Reformertes jammerfulde Tilstand paa adskillige Steder« Tilladelse til, at Calvinisterne maatte nedsætte sig i Residensstaden og nyde »deres Religions frie Øvelse ubehindret« og allerede i Slutningen af samme Maaned fik Oberst Gotfred Hofmann Befaling til at udse en bekvem Plads paa Christianshavn, hvor de kunde faa deres Kirke. Af forskellige Grunde blev Bygningen dog ikke rejst her, men Kongen skænkede dem i Juli 1687 en øde Plads »liggende mellem Aabenraa og Gothersgade«, og paa dette Sted blev Kirken da opført.

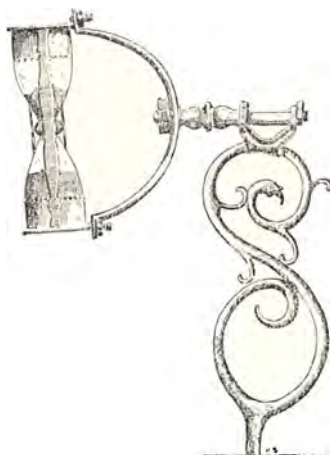

H.S

REFORMERT KIRKES PRÆDIKESTOL.

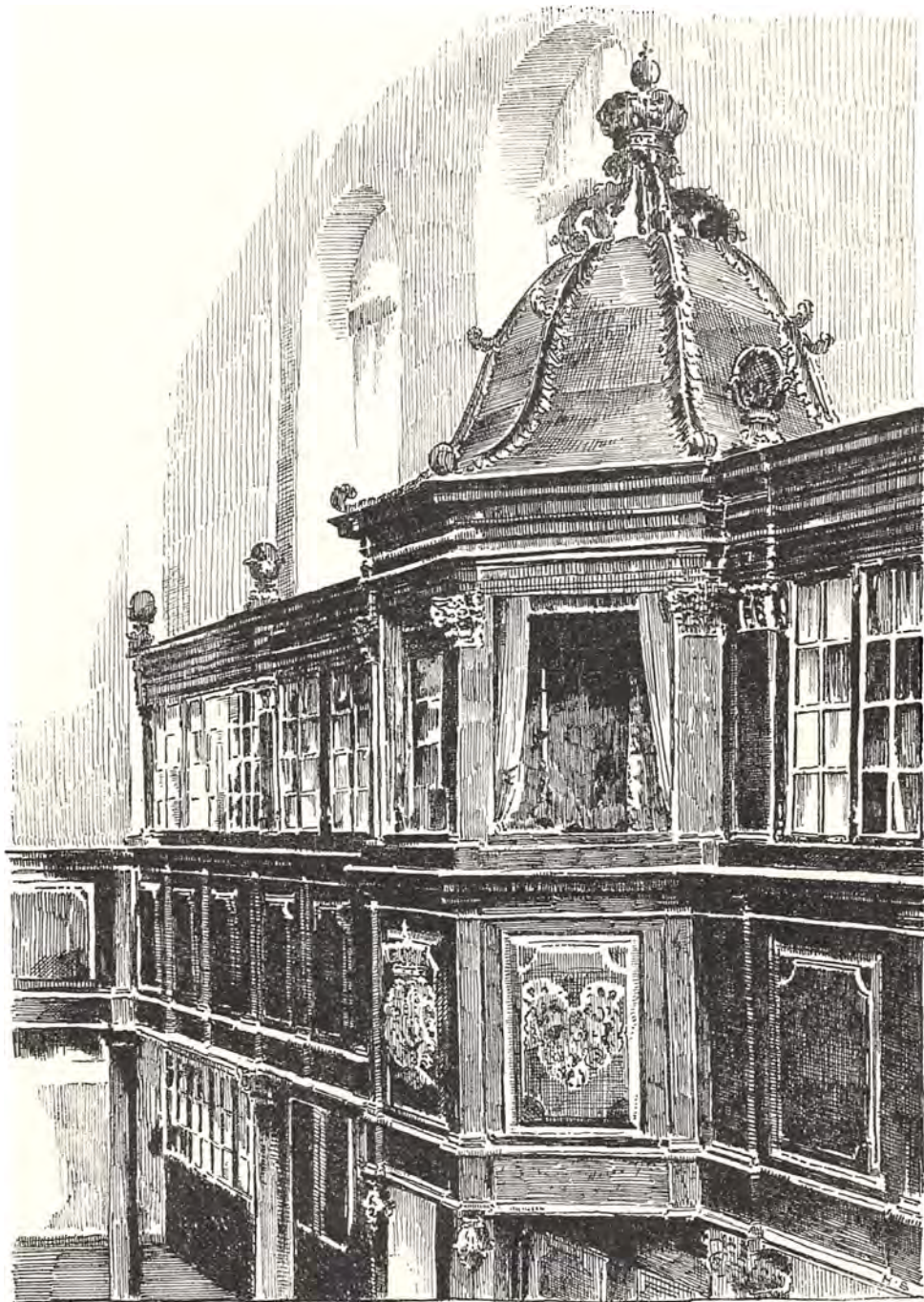
Den 20. April 1688 nedlagde Dronningen Grundstenen til Kirken, og med god Grund meldte dens latinske Indskrift, at »Charlotte Amalie, Dronning til Danmark og Norge, de Gothers og Venders, født Landgrevinde af Hessen, har ladet denne Bygning opføre fra Grunden, til Guds Ære og de reformertes Nytte«, thi af Byggesummen, som var paa 13,300 Rigsdaler, havde Dronningen personlig givet de 10,000.

Kirken blev bygget af Brødrene Frederik og Nicolai Müller og

TIMEGLAS FRA PRÆDIKESTOLEN.

var færdig allerede i Oktober 1689. Midt i Kirkens Loft er der en stuk-indrammet oval Aabning, dækket af en Lem, overtrukket med Lærred, hvorpaa der efter Branden 1728 er malet en ikke fejlfri Gjentagelse af den oprindelige Indskrift paa Latin. Den beretter om Byggearbejdet, at det var »med Tilladelse af den stormægtige Monark Christian den Femte og ved den ærværdige Dronning Caroline (skal være: Charlotte) Amalie, Landgrevinde af Hessens Om-sorg at denne Kirke er blevet opført i Frelsens Aar 11. Oktober 1689«. Den 10. November blev Kirken indviet i Dronningens Nær-værelse. Bygningen er opført af hollandske Mursten og har sin Ho-

DRONNINGESTOLEN.

vedfaçade ud mod Gothersgade delt i fem Fag ved ioniske Pilastre, muret af gule Sten. Det midterste Fag krones af en ganske lav Tre-

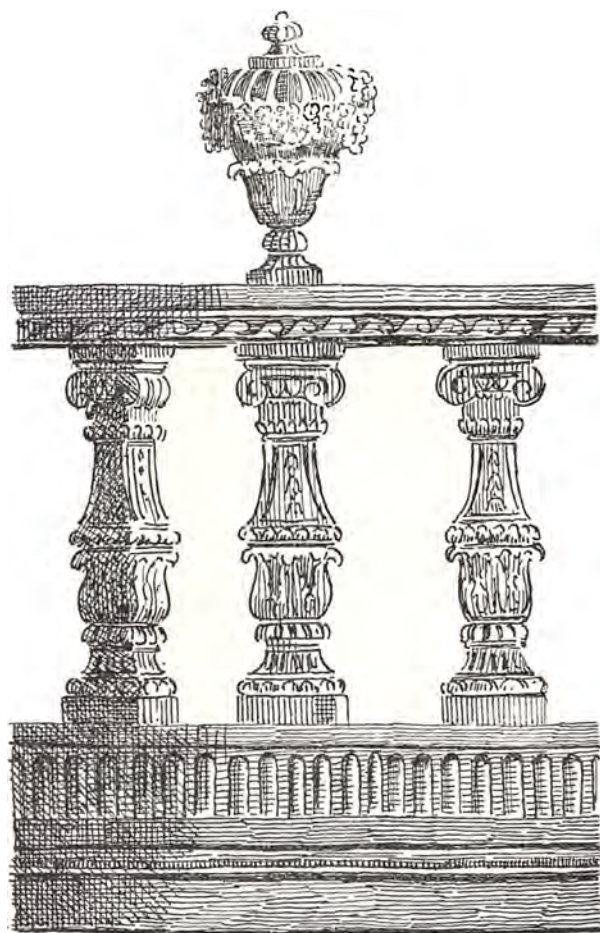

LUKKET STOLESTADE.

H. 5

kantgavl og omslutter Hovedportalen. Baade over denne og over de lave Døre i begge Gavlene sidder der Indskriftfelter med latinske Skriftsteder, medens Trekantgavlen har et Kartoucheskjold,

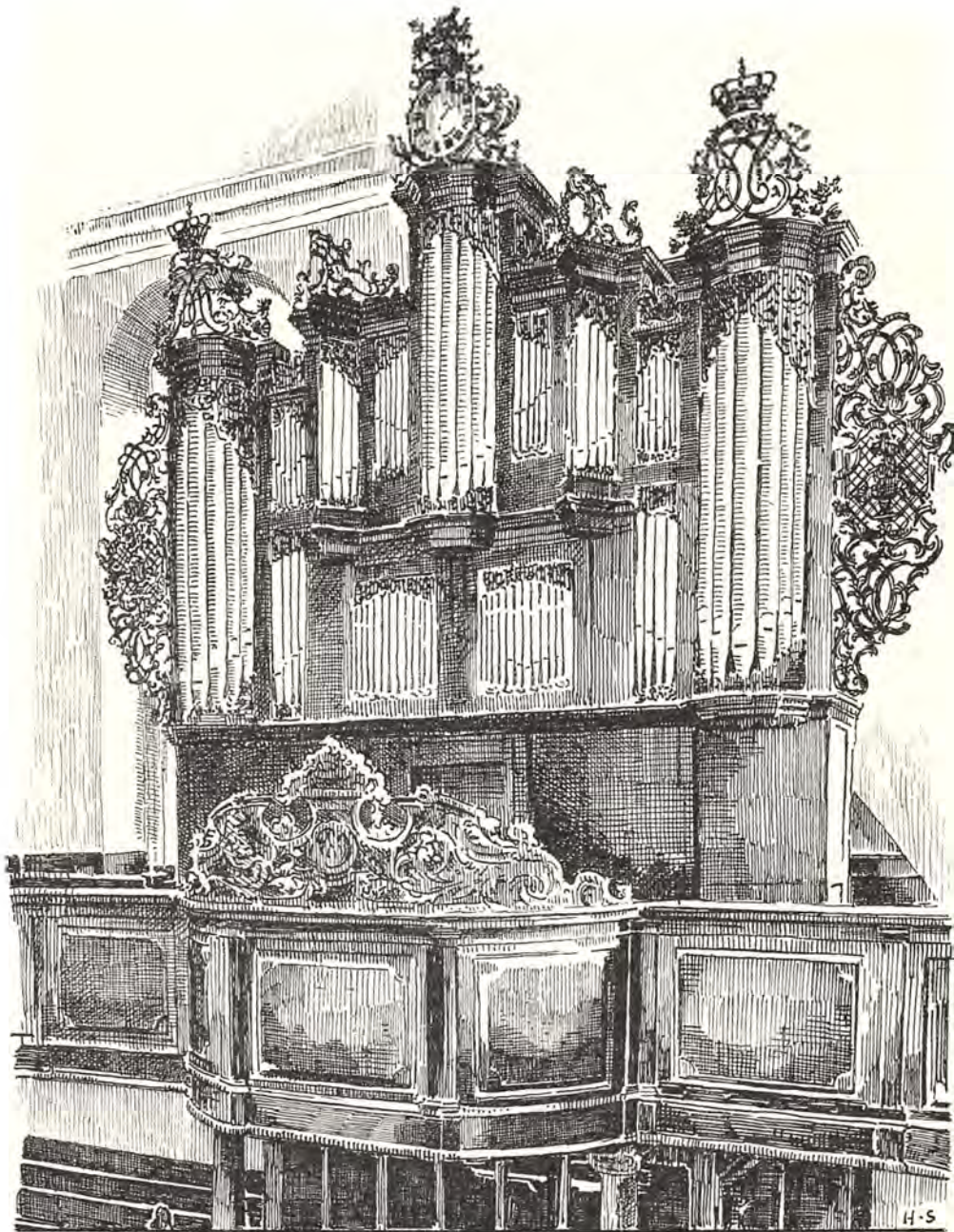
hvori Kongens og Dronningens Navnetræk (C 5 og C A). Billedhuggerarbejderne, der er af Sandsten, skyldes den hollandske Stenhugger Henrik Brockam. Ved Branden 1728 »blev den kalvinske

FRA ALTERSKRANKEN.

Kirke ødelagt«, men, da den allerede var istandsat, saaledes at den kunde genindvies den 4. Marts 1731, kan det kun være Inventaret og Tagværket, som ved denne Lejlighed er gaaet til Grunde. Selve Murene er endnu de gamle fra Kirkens første Tid.

Kirkens Indre danner eet Rum og har midt for den Langvæg, som er modsat Hovedindgangen, sit Alter og Prædikestol. Alteret, som staar frit indenfor en Skranke af udskaaret Eg med ioniske Balustre og kronet af Vaser med Frugtdekorationer, bestaar af en Sandstensplade, der hviler paa fire balusterformede Ben. Bag ved og ovenover Alterbordet hæver Prædikestolen sig, et udmærket Træskærerarbejde af Eg og formodentlig et Værk af Hofbilledhugger Ehbisch. Stolen hviler paa en Søjle, der er udskaaret som en Palmestamme med Sten liggende ved Foden, og har Form af en ottekantet Vase, prydet med rige Udskæringer. Den stærkt udladende Prædikestolshimmel bærer foroven en Blomstervase og to Flammevaser, forbundne ved udskaarne Frugtguirlander. Ogsaa Opgangen til Prædikestolen har udskaarne Fyldninger, og Opgangssøjlen krones af en Blomstervase. Paa Væggen ved Prædikestolen er der i en Malmarm anbragt et firdelt Sandur. I det ene Glas løber Sandet igennem i et Kvarter, i det andet i en halv Time, i det tredie i tre Kvarter og i det fjerde i en Time. Ved Siden af Prædikestolen er der indenfor Altersranken anbragt en Stol op til Muren, hvor Kantoren i tidligere Tid sad under Tjenesten; nu anvendes denne Forsangerstol ikke mere. Foruden Stolestaderne, hvis Gavle krones af en udskaaret Muslingskal, har Kirken en Række Siddepladser anbragt paa et Galleri, baaret af tolv ioniske Søjler, udskaarne i Egetræ. Lige over Indgangen findes paa Galleriet midt for Prædikestolen en lille, lukket, ottekantet Pavillon, Dronningelogen, hvis baldakinformede Kuppel bærer en Krone. I den midterste Fyldning ud mod Kirken er Dronning Charlotte Amalies kronede Navnetræk omgivet af en Bladkrans, ligesom hendes Monogram og Valgsprog findes malet paa Stolens Loftsmaleri. Til Siderne for Dronningelogen er der anbragt lukkede Loger. Galleriet ud mod Gavlen ved Rosenborggade bærer Orglet, som i sin nuværende Skikkelse stam-

REFORMERT KIRKES ORGEL.

mer fra 1876. I Orgelfaçadens udskaarne Ramværk er dog anvendt Dele fra det tidligere Orgel, som Kirken havde købt i 1731 fra det gamle Kapel paa Københavns Slot, og som derfor krones af Christian den Sjettes og Sofie Magdalenes gennembrudte Spejlmonogrammer.

Fra første Færd har Kirken været brugt af to Menigheder, den fransktalende og den tysktalende reformerte Menighed, og som

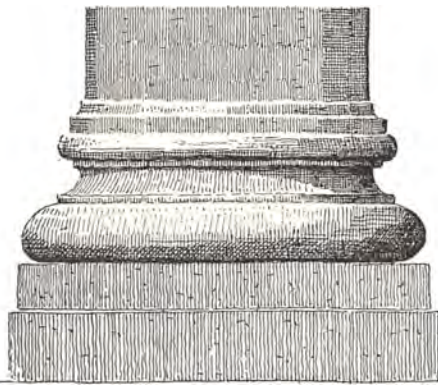
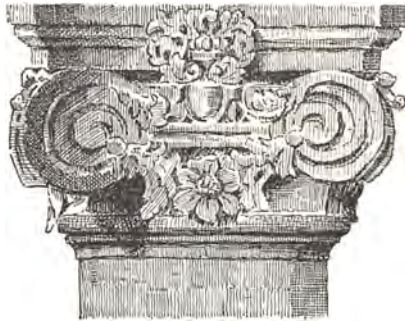

CAROLINE AMALIES MONOGRAM
PAA DRONNINGESTOLENS LOFT.

Følge heraf har Kirken ogsaa to Sæt hellige Kar. Den tyske Menigheds ældste Alterkalk og Disk bærer Byen Cassels Mærke og Aars-tallet 1638 samt Charlotte Amalies graverede Vaaben, medens en senere Kalk er af københavnsk Prøvesølv fra omkring 1715 og ud-gaaet fra Guldsmed Niels Jonsens Værksted. En tredie Kalk er ligeledes et Københavnerarbejde, forfærdiget af Jørgen Lind, og bærer Indskriften: »Herr Michael Fabritius und Fr. Maria Kosters haben diesen Kelch uns verehret 1744«. De to Alterkander er saa godt som ens, med drevne og forgyldte Ornamenter, og stemplede med Chr. Werums Mestermærke 1780.

Til Daaben hører et gammelt, rigt graveret og drevet Fad af

Sølv med Figurfremstillinger af de fire Elementer, Ilden, Vandet, Luften og Jorden; det bærer Augsburgs Bymærke og maa stamme fra Tiden omkring 1650. Den dertil hørende Kande er et meget senere Arbejde, gjort af J. J. Schrader i Silkegade, 1775.

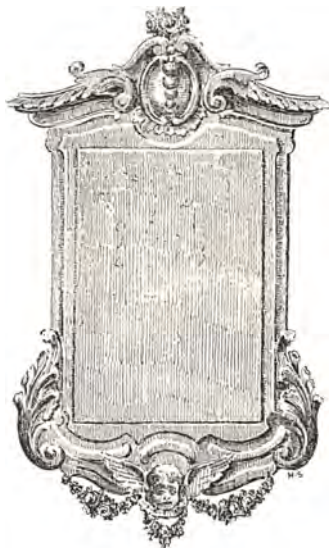
KAPITÆL OG BASE FRA PULPITURETS BÆRESØJLE.

Den franske Menigheds Vasa sacra bestaar for de ældre Deles Vedkommende af to sølvforgylde Kalke fra 1754, som ved deres Stempler viser, at de skyldes den franskfødte Guldsmed Jerôme Paul Lenoir; en Disk af københavnsk Prøvesølv fra 1731 ligeledes af en indvandret fransk Guldsmed Jean Marie Lenoir og efter Indskriften skænket af »Anne Duplessi«, og endelig af to Sølv-Alterkander med Hamborgs Mærke fra det 17. Aarhundrede.

Da Christian den Femte »ugerne« havde fornemmet, at de Reformerte misbrugte de Privilegier, han havde givet dem i 1685, fandt han det nødvendigt i 1690 at lade udgaa en ny Forordning. Det blev heri paalagt dem at holde ikke alene alle Søndage, Fester og Højtidsdage, som Danske Lov paabød den danske Folkekirke, men ogsaa alle ordinære Bededage hver Fredag i Ugen og andre ekstraordinære, som maatte blive paabudne af Kongen. Paa andre Dage maatte de ikke holde deres Gudstjeneste offentligt, og vilde de yderligere samles i deres Kirke til daglig Bøn, skulde det ske paa samme Tid, som denne holdtes i Vor Frue Kirke. En Følge af dette Paabud om, at de Reformerte ikke maatte have deres særlige Gudstjenestetid var, at de ikke maatte have nogen Klokke til at ringe Menigheden sammen med. Det siges udtrykkeligt, at da de »skulde holde deres Forsamlinger paa samme Tid med os, saa skulde deres Menighed komme tilsammen, naar Klokkerne fra de andre Kirker ringer; ellers maa det være dem tilladt at holde en Klokke til Slagværk, men ikke til at ringe med«.

Et Hundrede Aar senere, i 1788, ansøgte den reformerte Menighed Regeringen om at maatte bruge Klokkerne ved den offentlige Gudstjeneste, men skønt Biskop Balle, til hvem Sagen var sendt til Erklæring, var stemt for at give denne Tilladelse, blev Ansøgningen dog afslaaet. Sagen var efter Biskoppens Mening mere »politisk end teologisk«, og da det udenrigske Departement havde faaet oplyst, at det ikke var tilladt den lutheranske Menighed i Holland at bruge Klokker, mente det ikke at turde tilraade, at de Reformerte fik denne Ret her. Ved Grundlovens Indførelse af den frie Religionsøvelse bortfaldt dette Forbud af sig selv, men Retten til at ringe med Klokkerne kunde foreløbig ikke udnyttes. Reformert Kirkes Klokker var nemlig fast ophængte og manglede desuden Knebel, hvorfor det vilde medføre store Udgifter ved Forandringen

af Ophængningen og Omdannelse af Klokkerne. Først i 1912 fik man foretaget en Afstivning af Taarnet, saa at Klokkerne kunde anbringes saaledes, at de kunde ringe, og Søndag den 3. November kaldte Klokkerne for første Gang Menigheden til Gudstjeneste. En Sølvplade melder, at Installeringen af det elektriske Klokkeringningsapparat blev skænket af Konsul Cloëtta i Anledning af et Forretningsjubilæum. Den ældste Kirke har haft en Klokke, støbt af

SALMETAVLE.

Mester Jørgen Gundelaer Rotgieser, men den gik til Grunde ved Kirkens Brand i 1728. Nu hænger der i Taarnet 2 Klokker, en større og en mindre og begge med den latinske Indskrift: Gloria Deo in excelsis Anno 1729.

Af ældre Gravminder rummer Kirken og Kirkegaarden kun faa og lidet betydelige, men et enkelt skyldes dog Billedhuggeren Johannes Wiedewelt. Det bestaar blot af en Indskrifttavle i en Ramme af broget Marmor og er foroven prydet med en Urne. Indskriften lyder: Her gemmes til en ærefuld Opstandelse paa hin Dag Støvet

af Maria Magdalena Haste, født Lafebre, paa Cap de Bonne Esperance den 19. Marts 1758. Guds Forsyn styrede det saa, at hun ved at indgaa Ægteskab med Johan Henrick Haste Capitaine udi Det Danske Asiatiske Companys Tieneste, som skeede den 8. April 1780, skulde forlade den Verdensdel, hvor hun første Gang saa Lyset for at blive sin Mands Glæde, sine Venners Lyst og et Mønster for gode Mødre, men hun var tidlig bestemt til noget bedre og høyere, til at blive Engle lig. Gud aabnede Himlen for hende den 25. Febr. 1785, just som hun havde skænket Jorden en Borger. Den glade Fader blev uformodentlig en bedrøvet Enkemand. Hun gik bort og efterlod ham med en Søn og to Døtre under den Høyestes Varetægt for at se ham igen, naar Herren forsamler sine Børn fra alle Jordens Ender og fører Dyden i Triumph til ævig Ære og Udødelighed.

VOR FRELSERS KIRKE

Allerede paa det første Udkast til Anlægget af Christianshavn var der afsat Plads til en Kirke. Efter Christian den Fjerdes Befaling havde hans Ingeniør Johan Semp i 1617 anordnet en Stad eller Fortifikation paa Amager med 934 Hussteder og tænkt sig det som et Centralanlæg med en Midtplads, fra hvilken der skulde udstraale Radialgader, som igen var indbyrdes forbundne ved Ringgader. Ved Torvets Nordside skulde der have ligget en anselig Kirke i Form af en treskibet Korskirke, men hverken Byplanen eller Kirken kom videre end til Papiret. Den anden Plan fra Slutningen af samme Aar, som ogsaa skyldtes Semp og som blev den, hvorefter Christianshavn blev anlagt, havde ogsaa angivet en Plads til Kirken, men ellers ikke gjort nærmere Rede for den, og foreløbig fik Indbyggerne herude da heller ikke deres eget Gudshus. I 1635 udgik der imidlertid et Brev om, at Kongen havde »anset for godt at bygge en Kirke paa Christianshavn« og paalagde derfor Kirkerne paa Sjælland tilsammen at yde 2000 Speciedaler til dette Værk, men atter gik der nogle Aar, uden at Sagen kom videre, og da man endelig skred til Opførelsen, var det et ret kummerligt Resultat, der kom til at foreligge. Lensmanden paa Københavns Slot, Niels Trolle, fik i Juni 1639 Besked paa at modtage henvend 1850 Rigsdaler af de indsamlede Midler og for disse Penge snarest muligt lade opbygge et 60 Alen langt Hus, som skulde tjene til Kirke, indtil den rette Kirke var færdig, hvorefter det skulde bruges til Skole og Re-

sidens for Præsten og Kapellanen, men der kom til at gaa næsten to Menneskealdre, førend denne Afløsning kom.

Den 22. Maj 1640 blev den midlertidige Bindingsværkskirke indviet af Biskop Jesper Brockmand, men da den var opført med den ringest mulige Bekostning, forfaldt den snart. Saa tidligt som i 1657 var det paa Tale at lade en ny og bedre Kirke opføre til Erstatning, men Svenskekrigen gjorde dog, at der ikke kom noget ud af denne Plan. Senere, i 1672, ansøgte Christianshavns Beboere paany om, at der maatte blive opført en anden Kirke »formedelst den store Fare, vi dagligen ser for Øje paa vores meget skrøbelige og ubekvemme Kirkehus«, og der blev da ogsaa i September samme Aar overladt dem en Plads. Men da Grunden vistnok ikke har været tilstrækkelig fast, blev heller ikke denne Kirke paabegyndt, og først da det nuværende Gudshus havde været færdigt i nogen Tid, blev Christian den Fjerdes midlertidige Bygning, i 1708, solgt til Nedbrydning. Af selve Kirken, som laa lige overfor den senere Bygnings Hovedfaçade, er der kun bevaret et Par stærkt forvitrede Sandstensstøtter med udhugne Renæssanceornamenter, som nu er opstillet ved den vestre Indgang, men derimod er der endnu adskilligt tilbage af Inventaret. Saaledes er Prædikestolen, som er prydet med udskaarne Figurer af Peter, Moses, Kristus og Paulus kommet til en Landsbykirke, Kærby, i Nærheden af Mariager, hvor den nu er i Brug, og samme Sted er ogsaa to Alterstager af Malm, ligeledes fra 1640. En Kalk af forgyldt Sølv med tilhørende Disk blev skænket af Christian den Fjerde 1640 og er senere hen (1859) blevet overladt til Abel Cathrines Stiftelse, ved hvis Gudstjenester de stadig anvendes. Begge Stykkerne bærer indgraveret Kongens kronede Monogram og derunder Kirkens Navn og Aarstallet for Gaven. En glat og rund Oblatæske af Sølv, som Stiftelsen ogsaa har faaet, bærer kun Dateringen 1653, hvorimod en Kande af københavnsk Prøve-

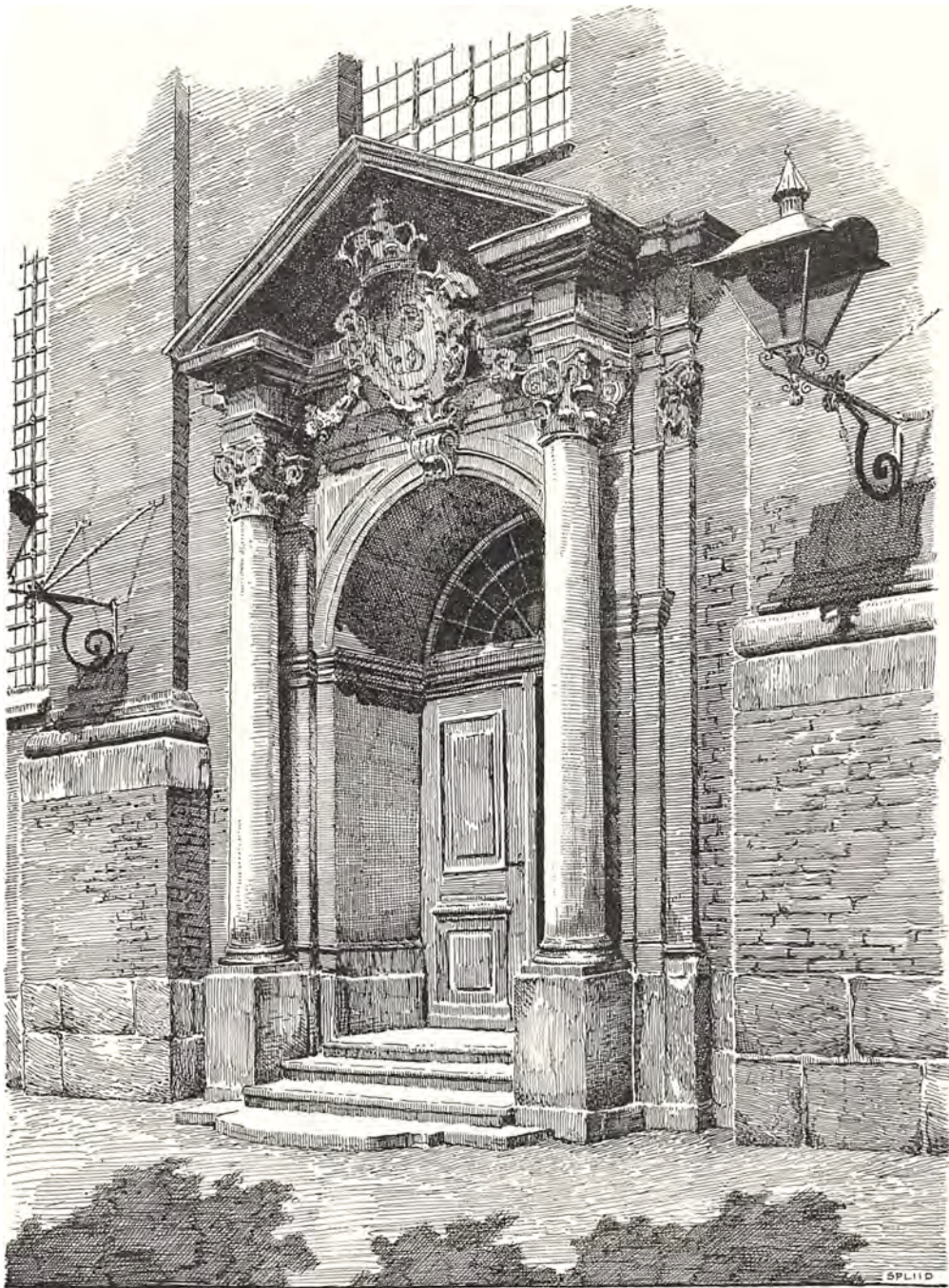

VOR FRELSERS KIRKE SET FRA OVERGADEN.

sølv fra 1691 paa Laaget har graveret følgende Oplysninger: »Ao. 1691 den 24. Decemb: er denne Alterkande omgiort, huilchen Ao. 43 af den sl: Mand Erich Bredal til Ch: Haffns Kierche blef foræret og af Kierchevergeren Sr. Bertel Stuuue paa Kierchens Vegne med $34\frac{3}{4}$ Lod Sølf forbedret og forgüldet«. To Malerier, hvoraf det ene nu er ophængt i Sakristiet og det andet i Kirkens Forhal, stammer ligeledes fra den første Kirke. Det ældste af Billederne forestiller Kristusbarnet paa Jomfru Marias Skød legende med Johannes (Døbereren) og bærer en tysk Underskrift, som siger, at Michael Lange-mak, Borger og Købmand her, har foræret dette i 1647, Gud til Ære og Kirken til Sirat, medens det andet Billede af Kristi Opstandelse har den danske Indskrift: Anno 1663 den 13. April, Gud til Ære, blev denne Tavle til Christianshavns Kirkes Beprydelse foræret af Sal. Skipper Osmund Christensen fordem Borger her sammesteds, hans Efterleverske, den ærlige dyderige og gudfrygtige Kvinde, Kirsten Nielsdatter.

To Malmstager med profilerede Skafter og hvilende paa Fodkugler, er skænkede af Sal. Peder Olsen, Hallandsfar, og Bente Svendsdatter i 1670, og endelig er et Krucifix, som nu hænger paa Væggen over Syddøren, muligvis ogsaa fra den gamle Kirke.

I 1681 tog man fat paa Byggearbejderne til den nuværende Kirke, idet man valgte at lægge den paa det samme Sted, som Christian den Fjerde i sin Tid havde bestemt til Kirkeplads. Grundene herude i Udkanten af Christianshavn var dog i Slutningen af det 17. Aarhundrede endnu ikke blevet opfyldt, men laa stadig under Vand, og man maatte derfor, da Kirkens Plads i September Maaned blev afmaalt i Overværelse af Byens Præsident, Peder Resen, Generalbygmester Lambert von Haven og Generalkvartermester Hoffmann, betale 2 Mark i Drikkepenge til de Hjælperne, som foretog Opmaalingen »formedelst de maatte aftrække sig og gaa ud i Van-

HOVEDPORTALEN.

det«. Den 19. Oktober 1682 lagde Christian den Femte den første Sten paa den nordre Side af Koret og i Anledning af Begivenheden blev der slaaet en Medaille med Kongens Brystbillede paa den ene Side og et Billede af Kirken paa den anden. Man ser her, at det fra første Færd var planlagt at rejse et Taarn over Hovedindgangen, og det samme faar man ad anden Vej bekræftet, idet Ulrik Frederik Gyldenløve i August Maaned 1682, endnu før Kirken var opført, skænkede den en Klokke, som han havde gjort til Bytte i den skaanske Krig.

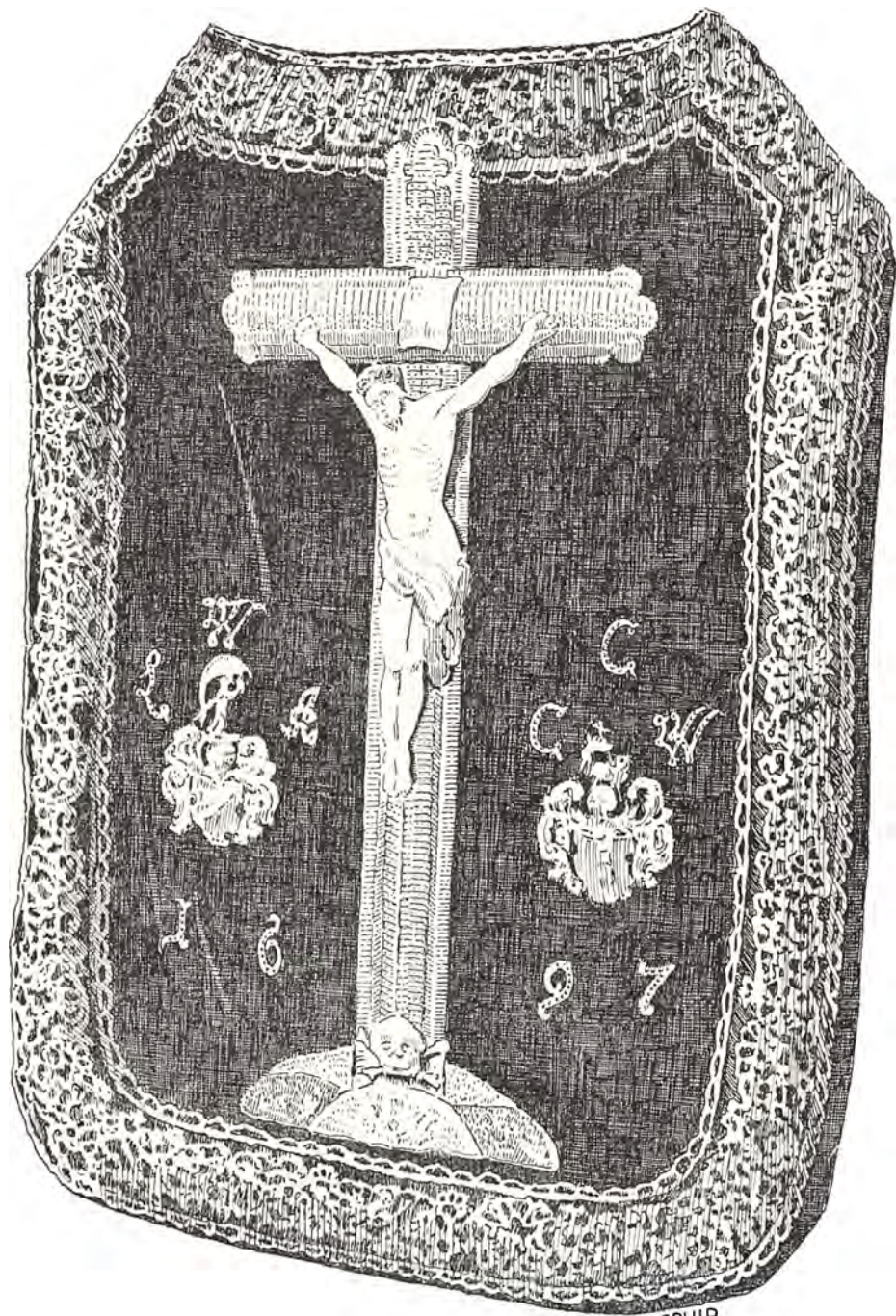
I Løbet af Vinteren 1682—83 blev Kirkens Grundvold lagt af store Kampesten, og derefter begyndte Opmuringen af Kirkens Mure, men de følgende Aar bragte ikke synderlig Fremgang heri, da det begyndte at knibe med Pengene. Ved Hjælp af Laan fra Private, Tilskud fra Landets øvrige Kirker og Bøder lykkedes det at skaffe saa mange Penge, at Kirken efterhaanden rejste sig.

I sin rimede Skildring af »Københavns Forbedring i Bygning og Manufaktur paa seks Aars Tid« siger Henrik Gerner herom:

Paa Christianihavn et helligt Hus oprettes,
En Kirke, som er skøn, af Kamp og Mur opsættes.
Murværket i sin Skik til Taget færdigt er,
Paa Taarnet mures stift, at det lidt fattes dér.
Det var den høje Tid, at den og bliver færdig
Og til Guds Tjeneste med Lyst indvies værdig.

Men, som vi skal se, kom hans Ord ikke til at passe, thi Indvielsen fandt Sted, uden at Kirken var helt fuldført og der kom til at gaa en rum Tid, førend dens Byggehistorie var til Ende.

I 1693 var Arbejdet saa vidt fremme, at Taget blev lagt, og i Slutningen af Aaret foretog Kongen, som var stærkt interesseret i Værkets Fremgang, en Besigtelse, idet der blev anskaffet en lukket

MESSEHAGEL FRA 1697.

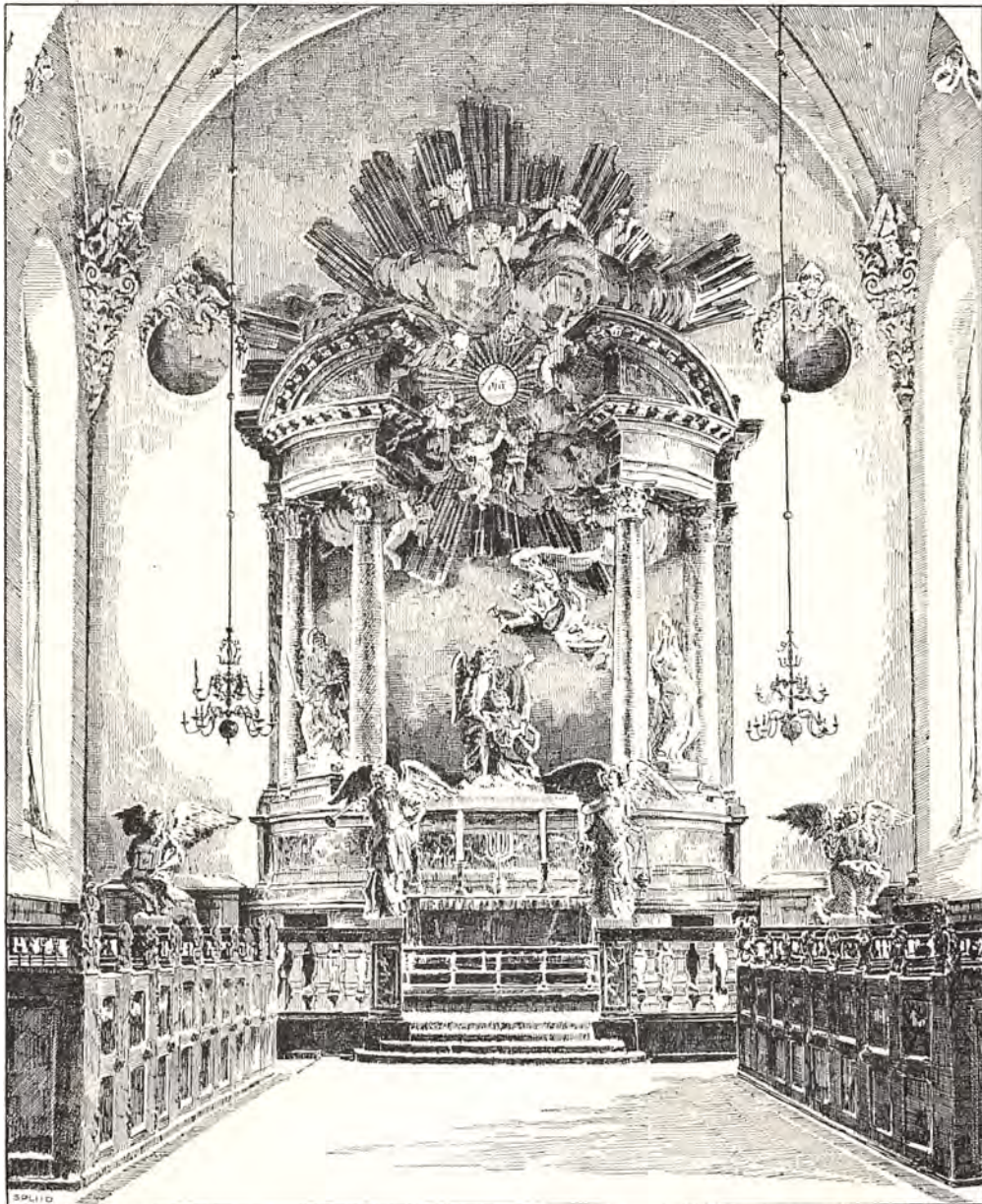
SPLIID

Stol med 3 Vinduer, og i denne blev han hejset op i Taarnet. Om selve Murerarbejdet beretter Indskriften paa det øverste Trin af Trappen i Hovedportalen, at »Anno 1682 blev den første Sten lagt og den sidste 1694 sluttet« men endnu var der dog forskelligt Arbejde i de følgende Aar — to nye Klokker blev ophængt, Hvælvingerne opsat (1694—95), Stukkaturarbejdet, Stolene og Paneler udført (1695—96) — førend Kirken kunde tages i Brug. Om Kirkens Indvielse 1696, som Sjællands Biskop Dr. Henrik Bornemann foretog med stor Højtidelighed den første Søndag efter Paaske, den 19. April, har Bircherod i sin Dagbog noteret:

Ceremonierne begyndte Kl. 9 Formiddag, da Kongen, Dronningen, Prinsen og hans Gemal, med de fleste høje Ministre, under Herpaukers og Trompeters Lyd ankom til Kirken, og blev modtagne af Bispen og Præsteskabet ved Porten og ledsagede op til Koret, hvor Bispen (som havde om sig staaende alle Byens Sognepræster med en Del Provster af Landet), efter foregaaende Musik gjorde en vidtløftig Indvielsestale over Zach. 4. Cap. 7—9. Siden prædikede han ogsaa fra Prædikestolen — denne Prædiken varede alene to Timer — og forklarede af Søndagens Evangelium saa meget som kunde anvendes paa denne Handling. Messen for Alteret baade før og efter Prædiken forrettede Provsten Mag. J. H. Bornemann, og blev der iblandt, saavel som til Udgang, musiceret nogle nye dertil komponerede Arier. Den hellige Handling var først færdig henimod Kl. 4^{1/2}, og, som en anden Dagbog siger, nød de høje Herskaber hverken Mad eller Drikke den ganske Dag.

Kirkens Arkitekt var Generalbygmesteren Lambert von Haven, — den kongelige Bygmester Hans von Steenwinckel den yngste havde dog ogsaa Del i Arbejdet — som havde valgt at lade Bygningen rejse sig som en Centralkirke.

Grundplanen er et Kvadrat med rektangulære Fløje paa hver af

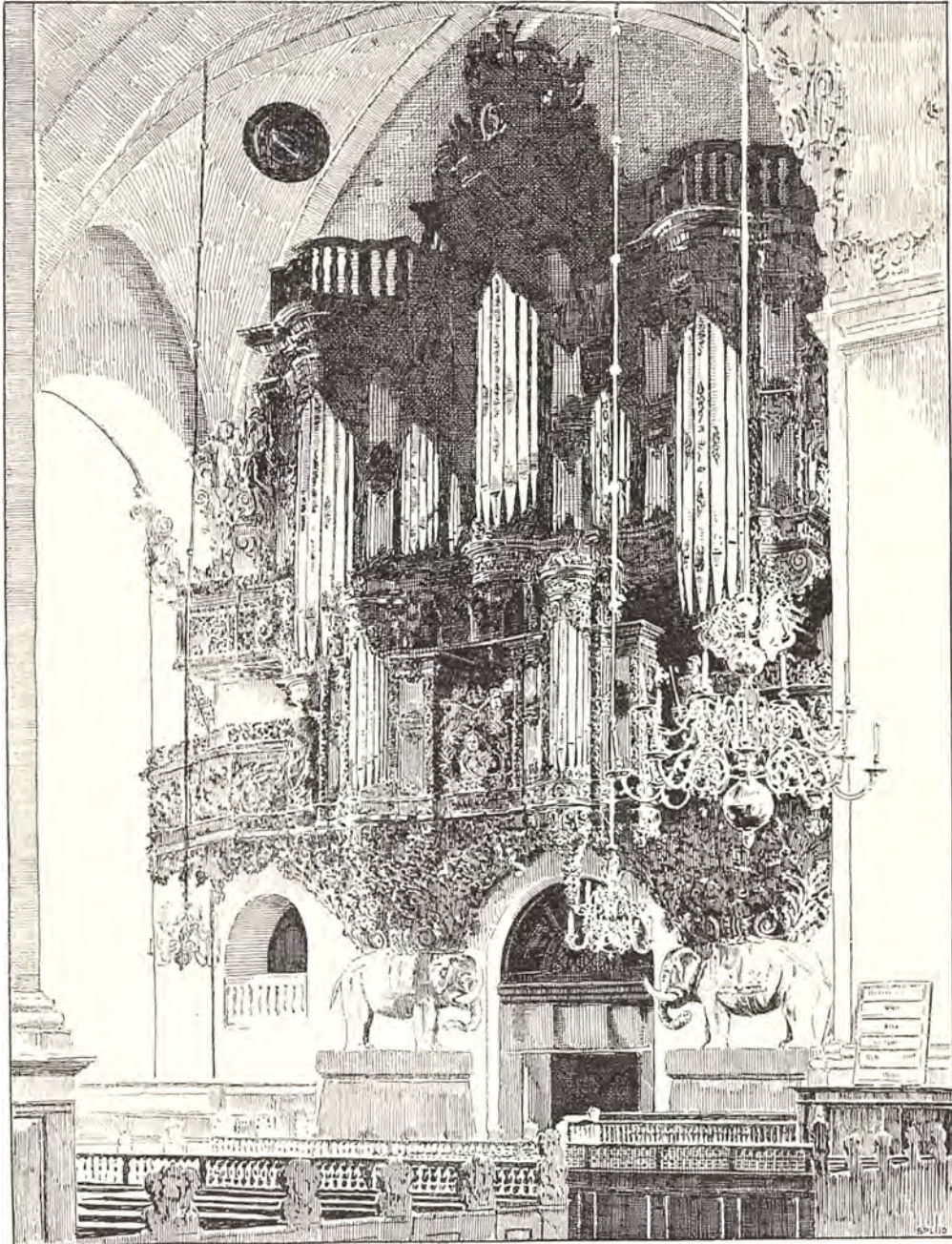

ALTEROPBYGNING EFTER NIKODEMUS TESSIN D. Y.

Siderne, saaledes at det Indre danner eet stort Rum. Den nordøstlige Korsfløj rummer Alteret, medens Hovedindgangen er igennem den sydvestlige. Murværket bestaar af røde og gule Mursten og smykkes paa Hjørnerne af enkle toskanske Pilastre med Baser og Kapitæler af Sandsten, over hvilke der omkring Bygningen løber en Gesims med Sandstensbaand. Hovedportalen, som er udført af Billedhuggeren Henrik Brockam efter Lambert von Havens Tegning, er ogsaa af Sandsten, og bestaar af en korinthisk Søjlestilling, der i Frisen og Trekantgavlen har en kronet Barokkartouche med Kongens Navnetræk (C 5) og Valgsprog. Rummet dækkes af Krydshvælvinger, der for Midterhvælvingens Vedkommende bæres af 4 Sandstenspiller. Loftet her har ved Ribbernes Skæring en rig Stukdekoration med det danske Vaaben og Christian den Femtes kronede Monogram i Barokkartoucher, medens der i Kappelfigene er Figurer af de fire Evangelister med deres Tegn. De andre Hvælvingers Flige har Engleskikkelser og Løvværk med Volutter, nogle af Englene med Musikinstrumenter, andre med Indskriftbaand (en af Indskrifterne er fra Salme 21: Herre, Kongen glæder sig i din Kraft), men i Hvælvingshjørnerne over Døbefonten har man af Hensyn til Daabshandlerne, som skulde foretages under dette Hvælv, afvejet fra denne Udsmykning og valgt at fremstille Gud Fader, Gud Søn og Helligaandsduen samt Johannes Døberen. Stukarbejdet er udført af Billedhuggeren Christian Nerger.

Lambert von Haven, som døde i 1695, Aaret før Indvielsen, opnaaede ikke at se sit Værk fuldendt i den Skikkelse, han havde tænkt sig, thi inden Kirken var færdig, var han blevet sat ud af Spillet og en anden Smag blevet den raadende.

Den berømte svenske Arkitekt Nicodemus Tessin den yngre besøgte i Sommeren 1694 Danmark, ved hvilken Lejlighed Kongen raadførte sig med ham om Vor Frelses Kirke. Bygningen var paa

ORGELFAÇADE.

dette Tidspunkt opført indtil Taget og kunde derfor ikke ændres, skønt Tessin var meget lidt tilfreds med den, men hans Kritik synes at have standset Opførelsen af det Spir, Lambert von Haven havde projekteret. Derimod fik Tessin en afgørende Indflydelse paa Kirkens Indre, idet Alterpartiet, som betinger Rummets Virkning, skyldes hans Udkast. Hen paa Aaret 1694 bestilte Kongen en Tegning til Alteret, og i Begyndelsen af det følgende Aar sendte Tessin fra Stockholm en Model af Alteret. I Opbygningen har Tessin fulgt den italienske Højbarok, saaledes som Bernini havde udformet den. En korinthisk Søjlestilling danner tilsyneladende en Niche, idet den er bygget over en halvrund Grundplan frem i Rummet, og danner Rammen omkring en Fremstilling af den hellige Historie. Mellem Søjlerne er stillet to Figurer, forestillende Fromheden og Retfærdigheden, hvorved man har villet symbolisere Christian den Femtes Valgsprog: Pietate et Justitia (Ved Fromhed og Retfærdighed). Den brudte halvrunde Gavl er samlet ved en Fremstilling af Jehovas hebraiske Navn, omgivet af Smaaengle og Kerubhoveder, der svæver i en Krans af Skyer og Straaler. Hovedfremstillingen er en Figurgruppe af Kristus i Gethsemane, hvor Kristus knæler støttet af en Engel, medens en anden Engel svæver ned fra det høje og rækker Kalken mod Frelseren. Ved denne Opstilling har Kunstneren opnaaet, at Kalken bliver Midtpunktet i Alteropbygningen.

Kongen gav straks sit Bifald til Tessins Udkast og til Anskaffelsen af de kostbare Marmorarter, som skulde hentes fra Frankrig og Italien. I Aarene 1697—1700 udførte Billedhuggerne Abraham Breusegem og Emanuel Kuckeler de fire Hovedfigurer, Kristus og Engelen, Fromheden og Retfærdigheden, af Marmor, og derefter Engelen med Kalken og den øvrige Figurudsmykning i marmoreret Træ. Metalkapitælerne blev ved samme Tid forfærdigede af Guldsmeden Johan Kohlmann. Men derefter hvilede Arbejdet til 1725,

ALTERSTAGE AF SØLV.

da Billedhuggeren J. C. Heimbrod fik overdraget at udføre en ny Figur af Engelen med Kalken, og desuden virkede Diderik Gercken ved Fuldførelsen af Alteret, som endelig blev indviet i 1732.

Da Kirken i 1696 blev taget i Brug, indviede Biskop Bornemann ikke alene Bygningen, men ogsaa de Stykker, som var mest nødvendige til Gudstjenesten, Alter og Døbefont, Prædikestol og Skriftestol. Dog var Udsmykningen af Kirkerummet ikke færdig hermed, thi dels var de nævnte Inventargenstande af en saa midlertidig Karakter, at de paa Forhaand var bestemte til at erstattes af andre og bedre — Christian den Femte lovede saaledes en Prædikestol af Marmor »paa det at samme kunde være egal med Alteret« — dels mangiede enkelte Dele helt, og den følgende Tid bragte derfor adskillige Forøgelse og Forbedringer af Kirkens Udstyr.

Orgelet, som blev regnet for det bedste i København og som rostes for »dets indvortes Kraft og henrykkende Toner, naar det trakteredes vel«, blev skænket af Christian den Femte og var et Værk af Brødrene Peter og Johan Botzen 1697.

Orglets Indramning bærer Aarstallet 1698 og skyldes den indvandrede Sachser Christian Nerger, der virkede som kongelig Sten- og Billedhugger i Christian den Femtes og Frederik den Fjerdes Tid. Orgelpulpitret er et overdaadigt rigt udskaaret Træskærerarbejde med Bladværk og i Midten en udskaaret Portrætbuste af den kongelige Giver. Smaaengle, der svæver over og under Kongens Buste, har Indskriftbaand, udgaaende fra deres Mund, hvorpaa der staar: »Frygter Gud, Ærer Kongen, Gud bevare Kongen og hans Arvehus og stadfæste Kongens Throne«. Ligesom paa Altertavlen er Kongens Valgsprog symboliseret ved, at der til Siderne for Majestætens Billede er anbragt Figurer af Fromheden og Retfærdigheden. Pulpitret bæres tilsyneladende af to vifteformede Konsoller i Stuk, med en lige saa rig Bladornamentik, der atter hviler

LUKKET STOLESTADE.

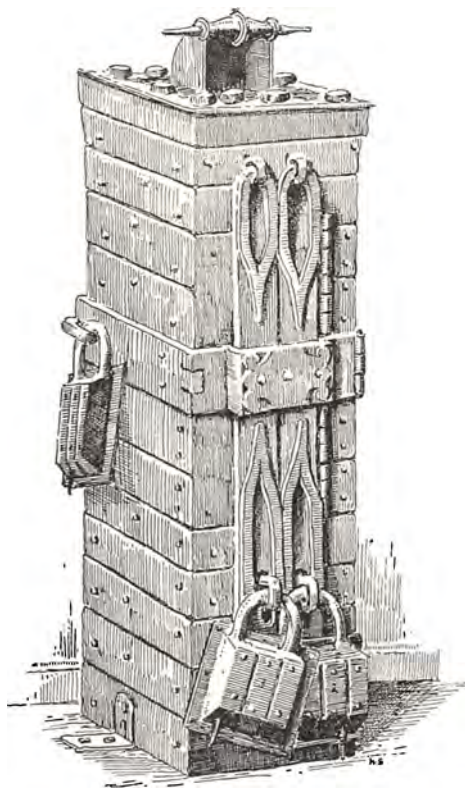
H 4

paa to Elefantfigurer af samme Materiale. Selve Orgelfaçaden har en udskåret Indramning omkring Orgelpiberne og flankeres af to store Figurer, forestillende Troen og Haabet. En Kartouche med Kongens kronede Navnetræk afslutter den pragtfulde Opbygning. Ogsaa Orgelpiberne er prydede med indridset Ornamentik, og heri indgaar Indskriften: Deo et C 5 Gloria (Ære være Gud og Christian den Femte), som ved selve sin Form med Sammenstillingen af den himmelske og jordiske Konges Navn, hvor det sidste ikke er det mindste, er et ganske karakteristisk Eksempel paa Tidens Opfattelse af den enevældige Hersker. Muligvis kan man i de fire udskaarne Figurer, som er indføjede i Orgelfaçaden, spore en Paavirkning fra Tessins Figurstil, ligesom det maaske ogsaa er Tessin, der har givet Anvisning paa at anvende Elefanterne som dekorativt Element i Stukarbejdet under Orgelet.

Derimod kan man næppe tale om en direkte Indflydelse fra Altertavlen Figurer paa den senere Udsmykning af Korsranken, omend det er rimeligt, at man ved denne har stræbt at afstemme den efter det Tessinske Værk. Af Korsrankens seks Figurer, som blev opstillet i 1730'erne, forestiller de to staaende Englene Michael og Uriel, de to knælende Jeremiel og Gabriel, og de to siddende Cherubim og Raphael, »alle i fuld Legems Størrelse«.

Fra den første Tid stammer endnu en Del af det Inventar, der stadig er i Brug. Saaledes skænkede Kongen et Par meget anselige og rigt profilerede Alterstager af Sølv, tilsammen vejende 1295 Lod, og udgaaede fra Guldsmeden Johan Kohlmanns Værksted i 1697. Kirkestolene er for en væsentlig Del de oprindelige af Eg med udskaarne Topstykker paa Gavlene; Dørene har gamle Bukkehornsbeslag og Laasene er prydede med fordybede Ornamentter. Fem af Kirkens Lysekroner, — som ellers for de flestes Vedkommende stammer fra den store Istandsættelse, som fandt Sted i 1889 —

gaar ogsaa tilbage til Kirkens Indvielsesaar. Den største af dem bærer Indskriften: Givet i Jesu Navn af Johannes Christensen Meller og hans Hustru Anne Hendrichsdatter Anno 1696 den 19. April; to andre er givet af Sognepræsten Magister Anders Bruun

JERNBESLAGET PENGEBLOK.

og hans Hustru Anne Catharina Byssing, og af Laurits Pedersen Ankersmed og Jacob Nielsen Islands-Købmand, og en Krone uden Indskrift skal være skænket samtidig hermed (1696) af Præsident Resen. Fra en lidt senere Tid er den store, seksten-armede Krone, som blev foræret til Guds Ære og Kirkens Prydelse af Anders Matzen Brændevinsbrænder og Else Jensdatter 1708, og som er et

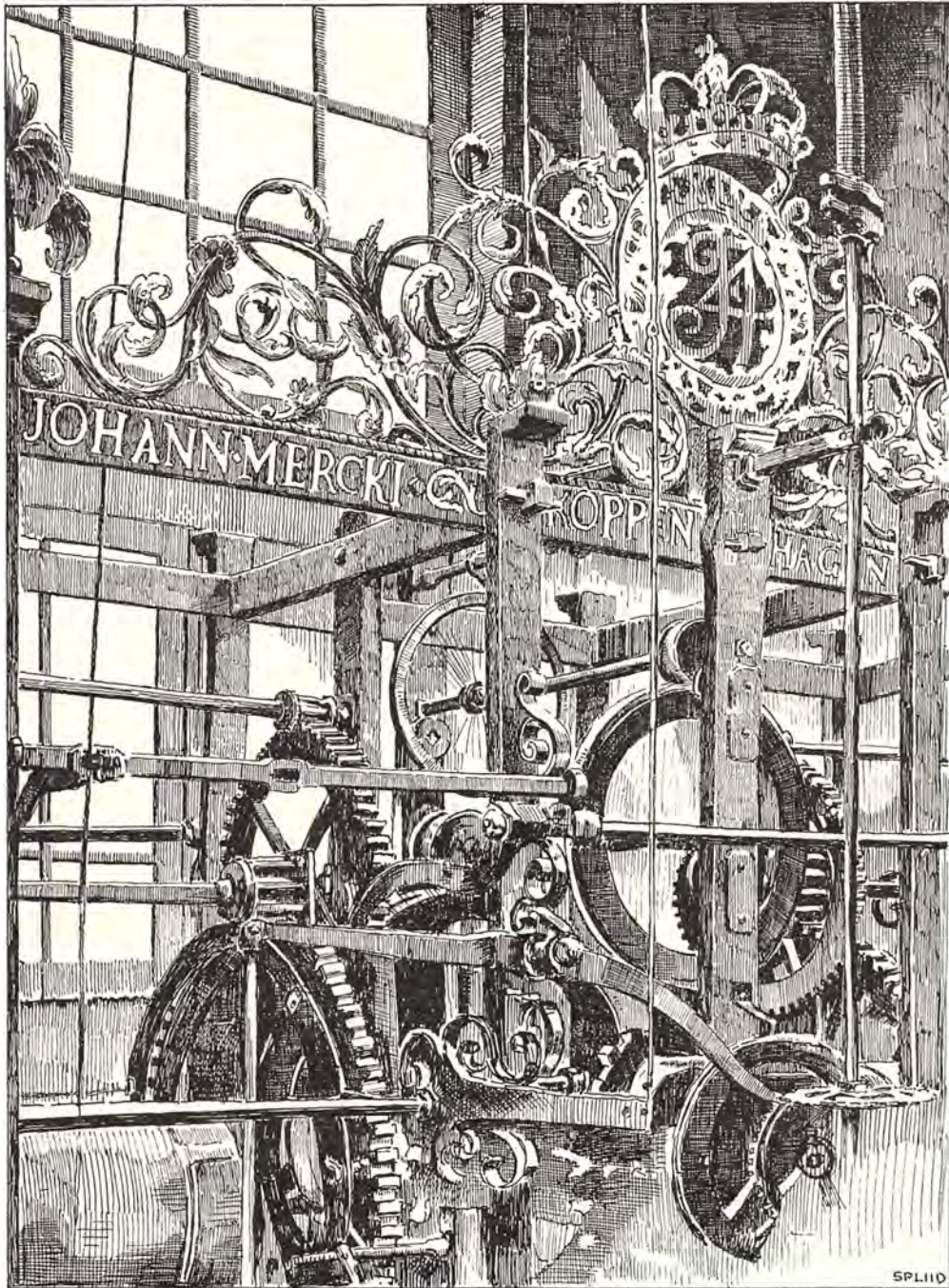
signeret Arbejde af Steffen Cassel. Endelig er der nu i Forhallen opstillet tre gamle jernbeslagne Pengeblokke, som tidligere har staaet i Koret. Over den ene, som er foræret af Smeden Bouman, er gentaget følgende Indskrift, underskrevet Th. Kingo 1684:

Bi kristen Sjæl, men her din Bøn og Mønt du yder
Rør Hjertet, saa det ud som Godhedskilde flyder
Til dette Herrens Hus, vær gavmild, rund og from
Gud naadelønne dig trods Afladsbrev fra Rom.

Men ogsaa i Taarnet er der et Par Ting, som paa dette Sted fortjener Omtale. Af Klokkerne er den mærkeligste den tidligere nævnte svenske Klokke, som oprindelig var støbt til Kirken i Vänersborg 1659, men som ved den skaanske Krig blev gjort til Bytte og af Erobreren skænket til Christianshavns Kirke. Den svenske Indskrift er gentaget paa den omstøbte Klokke tillige med den senere Indskrift, som berettede, at: »Anno 1676 er denne Klokke taget udi Wennersborg og igen given til Christianshavns ny Kirke af Norges Riges Statholder og Generalfeltmarskal Ulrik Frederik Gyldenløve«. Klokkeren blev omstøbt første Gang 1745, ved hvilken Lejlighed de gamle Indskrifter blev let forandrede, og i denne Form er de gengivet ved den sidste Omstøbning i 1890.

Taarnuret er efter sin Signatur et Arbejde af »Johann Mercki Kopenhagen Anno 1699« og er indsat i en Smedejernsramme med rige barokke Ornamentter og kronet af Frederik den Fjerdes Navnetræk. Det er efter en sagkyndig Udtalelse »ikke alene et Kæmpeuhr blandt Taarnuhre, men et Mesterstykke af første Rang« og har tjent som Forbillede for lignende Værker.

Døbefonten er skænket af Frederik den Fjerdes Dronning til venstre Haand, Grevinde Helene von Vieregg, som ligger begravet tilligemed sin spæde Søn i et tilmuret Kapel under Orgelets Syd-

URVÆRK I TAARNET AF JOHANN MERCKI 1699.

side. Fonten er af Alabast og har omkring den cylindriske Kumme fire Relieffer forestillende Kristus og Johannes Døberen som Børn, Kristi Daab, Kristus og de to Disciple paa Vej til Emaus og i Emaus. Fodstykket dannes af fire Barnefigurer, som bærer forskellige Symboler: Lovens Tavler og et Flammehjerte; et Kors; en Slange og et Æble, og en Oliegren og en Due. Over Fonten hænger den rigt ud-

FRA SKRANKEN OMKRING DØBEFONTEN.

skaarne og forgyldte Fontehimmel med en Vrimmel af Blomster og Løvværk, Smaaengle og Kerubhoveder, samt Kristi Monogram, Jehovas Tegn, Lammet og det flammende Hjerte. Fontelukkelsen dannes af en Balustrade, hvis Overligger bæres af udskaarne Barne-skikkelser og som krones af vaseformede Bladknopper.

Til Daaben hører et stort Fad af drevet Sølv, der paa Randen er prydet med forskellige Ornamenter og Graveringer og heri er der indføjet tre Indskrifter, af hvilke den ene oplyser, at Fadet er skæn-

H. 5
DØBEFONTENS HIMMEL.

H. 5
DØBEFONT.

ket af Karen salig Anders Michelsen den 25. August 1704, den anden er et Skriftsted, og den tredie er et Vers:

See Daaben er den Pagtis Brynd	Her Himmerigis Arf mand faaer
Hvori mand reenssis for ald Synd	Her Naadekilden aaben staaer
Og Børneretten nyder	Og Lifsens Vand udflyder.

Mestermærket viser, at det er et Arbejde af Guldsmed G. Bolch, medens Daabskanden er noget senere, fra 1731, og skyldes Axel Krøyer.

Kalken og Disken er samtidige, af københavnsk Prøvesølv 1720, og begge forsynede med Indskrifter. Paa Kalkens Fod staar:

Var denne Kalk en hel Rubin, det kunde ej betale en Dryp af Jesu Blod i Vin, som Sjælen skal husvale.	Her er den sande Himmeldrik, os alle vederkvæger, thi den mod Slangens Døde-Stik vor Sjæl saa kraftig læger.
--	---

Og Disken bærer følgende Vers:

Om Verden sine gyldne Kar paa et Sted kunde skikke, det mod det Brød som intet var paa denne Altar-Bricke.	I med og under dette Brød vi Jesum Legem tager, og deri Jesum selv saa sød i evig Sødhed smager.
---	---

Kalkens og Diskens Mestermærke angiver, at de er udgaaet fra Guldsmeden Christen Jensens Værksted, medens Sygekalken har et Mærke vistnok for Kongens Guldsmed I. H. de Moor, og iøvrigt bærer Indskriften: Dette er Christianshafns Kierche Kalck og Dischs Anno 1694.

Til Altertjenesten hører endvidere en Messehagel, et broderet Kalkklæde til at lægge over Alterkalken, og en sølvbeslaaet Alterbog, alle med samme Vaabenmærker, Bogstaverne LWA og CCW og Aarstallet 1697.

Fra nyere Tid stammer endelig et Par smaa Alterstager, skænkede

SØLVDAABSFAD OG SØLVDAABSKANDE.

til Kirken 1824 af Etatsraadinde Marie Kofoed, en stor Sølvkande til Altervin og en oval Oblatæske, begge Dele anskaffet 1825 af Københavns Magistrat.

Da Alteret blev indviet paa Sct. Michels Fest 1732, blev der opsat en Indskrift, som i Alterets Navn takkede Kongerne for deres Gavnildhed:

Tak trende store Konger, Tak, Tak Christian den Femte
For Marmor-Pragt; Tak Frederik den Fjerde som ej glemte
At bygge mig; Tak naadigste Kong Christian den Sjette
For gylden Pragt og Prydelse, du lodst omkring mig sætte.
Til Guds og Kongens Ære staar jeg da saa prægtig ziret;
Gid Christian den Sjettes Navn maa staa engang paa Spiret.

Men dette Ønske gik ikke i Opfyldelse, saa lidt som Magistratens Forslag i 1744, at Kirken snart fik det Spir paa Taarnet og den Marmorprædikestol, som Christian den Femte havde lovet den. »Spiret vilde«, efter Magistratens Mening, »ikke mindre zire baade Kirken og Staden end glæde dens Indvaanere og blive højst nyttigt for de mange Sejlende, som kommer af Østersøen«. Først i 1747 gav Frederik den Femte Befaling til at Taarnet skulde gøres færdigt, men ikke efter den gamle Model, som fandtes paa Raadhuset fra Lambert von Havens Tid. Hofbygmester Laurids de Thurah fik i Februar 1749 kongelig Approbation paa sin Tegning til det nye og ejendommelige Spir, om hvilket man udtalte, at det havde nogen Lighed med »det babyloniske Taarn saaledes som det forestilles i Billedbiblerne«, men selv har han sagt, at »Indretningen ligner i visse Maader det Taarn, som ses paa Kirken della Sapienza i Rom«. Dog er det kun selve Ideen med at lade Trappen »uden mindste Fare eller Ubekvemmelighed« sno sig udvendig omkring Spiret som en Sneglegang, han har laant herfra.

Den 25. April 1750 var Arbejdet færdigt, idet man i Stedet for

FRELSESENS STATUE FRA SPIRET.

den sædvanlige Krans opsatte den store Globus samt den forgyldte Frelser paa Taarnets Spids i Nærværelse af Kongen og hans Mini-
stre. Mesteren for disse to Stykker, af hvilke Kuglen maaler 4 Alen
i Diameter, medens Figuren er 5 Alen høj, var Kobbersmeden Jacob
Høvinghoff, som i April Maaned 1750 fik Kvittring for at have leve-
ret »Kristi Billede af Kobber med Sejrsfanen«, men som først i 1766
fik Afregning for sit Arbejde. I Ansøgningen om at faa sit Tilgode-

ALTERVINKANDE AF SØLV. 1825.

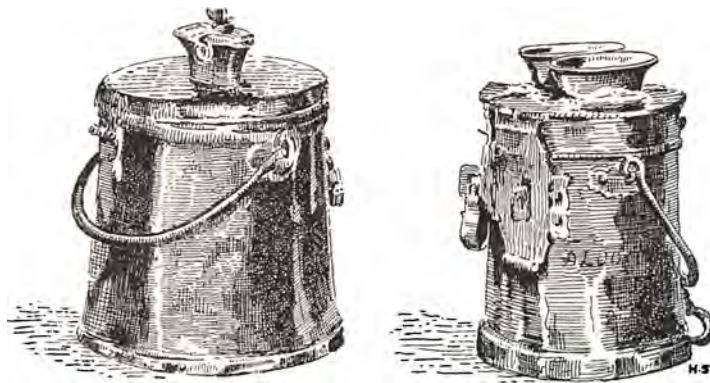
havende siger han, at det er bekendt, at han har gjort og forfærdiget
Billedet og den store Globus af Kobber til Vor Frelsers Kirkes Spir,
og at der ikke har været noget at udsætte paa Arbejdet, men at det
ikke »alene er blevet approberet men endog admireret«.

Den 11. Maj 1750 blev der efter Thurahs Anvisning udbetalt
følgende Dusører i Anledning af Kuglens og Billedets Oprejsning
og »Ophisning«: de to Tømrmestre fik hver 50 Rigsdaler, Tøm-
rersvendene og Mestersvenden 39 Rdl., Skipper Johan Diderich,
som kommanderede Matroserne og besørgede Tovværk etc. 50 Rdl.

og endelig fik 16 Matroser hver 1 Rdl. Ophejsningen maa dog være foregaaet ad to Gange, thi i Begyndelsen af Juni fik yderligere 20 Matroser Betaling for deres Hjælp ved det samme Arbejde.

Om Indvielsen af Spiret fortæller et Avisreferat i Københavnske Danske Post-Tidender for Fredagen den 1. September 1752 følgende:

»I Tirsdags behagede det Hans Majestæt at begive sig om Eftermiddagen Kl. 5 ud paa Christianshavn for at tage det opbygte prægtige Taarn i allerhøjeste Øjesyn. Ved Ankomsten blev Hans

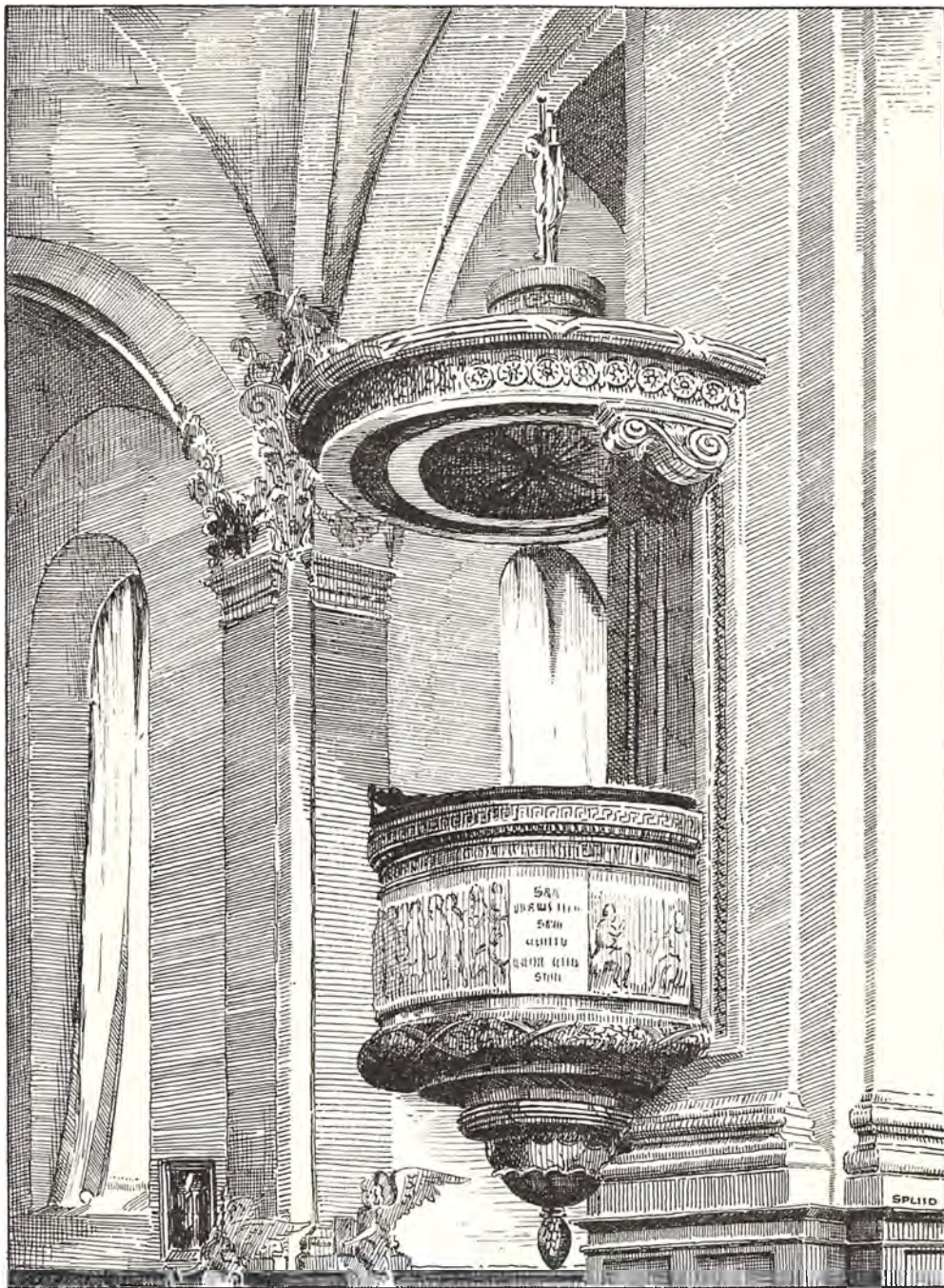
FATTIGBØSSER AF KOBBER.

Majestæt modtaget med Pauker og Trompeter af Taarnet, hvor og Klokkerne kimede, og Hans Majestæt blev tillige saluteret med 27 Skud af de dertil op imod Volden plantede Kanoner. Hans Majestæt gelejdet af Deres Excellencer Oberhofmarchallen, Herrerne i Geheime-Conseil og en Del andre Ministre og Personer af Qualitet tog først ind paa Pladsen lige overfor Kirken, hvor Allerhøjstsamme blev allerunderdanigst komplimenteret af Stadens Magistrat, som dér en corps var forsamlede, saavel som af Herr Oberst de Thurah, som Bygmester for Taarnet. Derpaa holdt den danske Kapellan ved Christianshavns Kirke, Hr. Tuxen, en kort Tale, og paa Kirkens Vegne aflagde sin allerunderdanigste Taksigelse til Hans

Majestæt for den for Taarnet baarne Omsorg. Derfra gik Monarken over til Kirken, hvor paa Kirkegaarden var Mestrene med deres Svende opstillede, som ved Taarnet havde arbejdet, hver med sit til Professionen henhørende Tegn. Derpaa behagede det Hans Majestæt at stige op ad Snegle-Trappen til det øverste, og imidlertid blev med Musik sunget af Taarnet: O, store Gud vi love dig; hvor Hans Majestæt besaa Taarnet og viste sin Fornøjelse over alle Ting. Da i før nævnte Salme begyndtes de Ord: Hellig est du vor Gud etc., blev igen løsnet 27 Kanon-Skud. Og da Hans Majestæt kom øverst paa Taarnet mod Kuglen, blev af før ommeldte Haandværks-Folk det sædvanlige Hurra 3 Gange udraabt, hvilket af Monarken blev allernaadigst besvaret. Siden blev atter musiceret den Psalme: Min Sjæl nu lover Herren. Derpaa gik Kongen ned i Kirken, hvor Hans Majestæt blev modtaget af Magistraten og Præsterne. I Kirken lod ogsaa Orglet ved Hans Majestæts Nærværelse sig høre. Ved Bortrejsen blev Hans Majestæt atter af Taarnet saluteret med Pauker og Trompeter og tillige med 27 Skud, hvorpaa Retouren igen skete til Christiansborg Slot. Det sidstleden ommeldte Borgerskab stod al den Tid ved Gevær ved Kirkens Plads«.

Denne sjældne Begivenhed gav Anledning til følgende Epigram, som er gengivet i August Maanedes Nye Stats Tidender for 1752 og som »Poeten Wiwet havde den Lykke at faa afleveret til Hans Majestæt, da det behagede Monarken at tage det nybygte og nu fuldførte Spir paa Vor Frelzers Kirke i allerhøjeste Øjesyn«:

I Dag om vor Monarch man kand med Sandhed sige:
 Han aldrig mindre var og aldrig høyere,
 Han til sit høyeste har bragt Sit Tvilling-Rige,
 Nu Tvilling-Riget Ham seer paa det Høyeste;
 Dog ey det Høyeste kand naae Hans Viisdoms Maade,
 Og allerstørst Han er udi sin mindste Naade.

PRÆDIKESTOL AF HARSBORFF. 1773.

Om sit Arbejde med Spiret udtalte Thurah sig yderst beskedent, da han i Oktober 1752 fremsendte de endelige Regninger til Magistraten. I Følgeskrivelsen, som er stilet til »Deres Excellence høj- og velbaarne Hr. Gehejmeraad, Generalløjtnant og Overpræsident, højædle og velbaarne, højædle og velbyrdige, høje og højstærede Herrer Borgmestre og Raadmænd i den kongelige Residensstad«, siger han til Slut: »iøvrigt recommanderer jeg mig i Deres Excellences og mine højst ærede Herrers sædvanlige Bevaagenhed og Godhed, takker pligtskyldigst og kærligst for den Ære jeg har nydt at være forenet med et saa anseligt og priseligt Collegio for at bringe et saa stort og considerable Værk, som Vor Frelsers Kirkes Spir er, til sin endelige Lustre og Fuldkommenhed, hvilket i de seneste Tider, som billigt er, mere vil geraade det højanselige Collegio til Ære og Berømmelse end mig, der alene har været et simpelt Instrument til dets Invention og Fuldbyrdigelse og som Lives Tid med al particuliere Deference og Hengivenhed er og forbliver Deres Excellences og samtlige højst ærede Herrers pligtskyldigst ærbødigste Tjenere«.

Tilbage stod da kun, at Kirken fik den anden Del af Kongens Løfte opfyldt, for ganske vist havde man en Prædikestol, men den var »opslaget af jævne Brædder«, — Mester Diderik Thegler havde i sin Tid (1696) faaet 50 Rigsdalcr for at lave den — og efterhaanden saa faldefærdig, og saa lidet svarende til Kirkens øvrige pragtfulde Udstyr, at Sognepræsten, Provst Hvid, skaffede de nødvendige Penge og fik foranlediget C. F. Harsdorff til at give Tegningen til den ny. Den er udført i Træ, malet som gult Marmor med Forgyltning og prydet med hvidmalede Relieffer, forestillende de tolv Apostle og de fire store Profeter — Udkastene til Reliefferne skyldes muligvis Wiedewelt — medens Kristi Kors og de øvrige Lidelsesredskaber er anbragt over Lydhimmelen. Prædikestolen blev indviet den 21. November 1773.

Kirken var dermed fuldført i det indre og det ydre, og naar undtages, at en Restaurering i forrige Aarhundrede har fjernet nogle senere indbyggede, skæmmende Pulpiturer, staar Kirkerummet stadig i sin gamle Skikkelse. Af Kirkens ydre Udsmykning har Vind og Vejr naturligvis forlængst udslettet de Malerier af de tolv Apostle, Patriarkerne, Evangelisterne og de fire store Profeter, som Hans Jørgen Drost i 1694 smykkede Kirkens Tagluger med, men ogsaa det kobberdækkede Spir, som dog skulde være en mere bestandig Pryd, har maattet istandsættes flere Gange. I 1847 var det endda paa Tale at nedrive Spiret, da Menigheden ikke magtede at bestoede den fornødne Reparation og ikke mente, at den havde Pligt til at vedligeholde det, men da »Staden derved vilde miste en af sine arkitektoniske Hovedprydelser og Taarnet med Spiret afgav et af de vigtigste Sømærker«, blev de nødvendige Midler til Bevareningen skaffet til Veje. I de seneste Aar har Spiret atter været underkastet en gennemgribende Istandsættelse, og ved samme Tid er der i Taarnets aabne Lanterne blevet opsat et Klokkespil paa 33 Malmklokker.

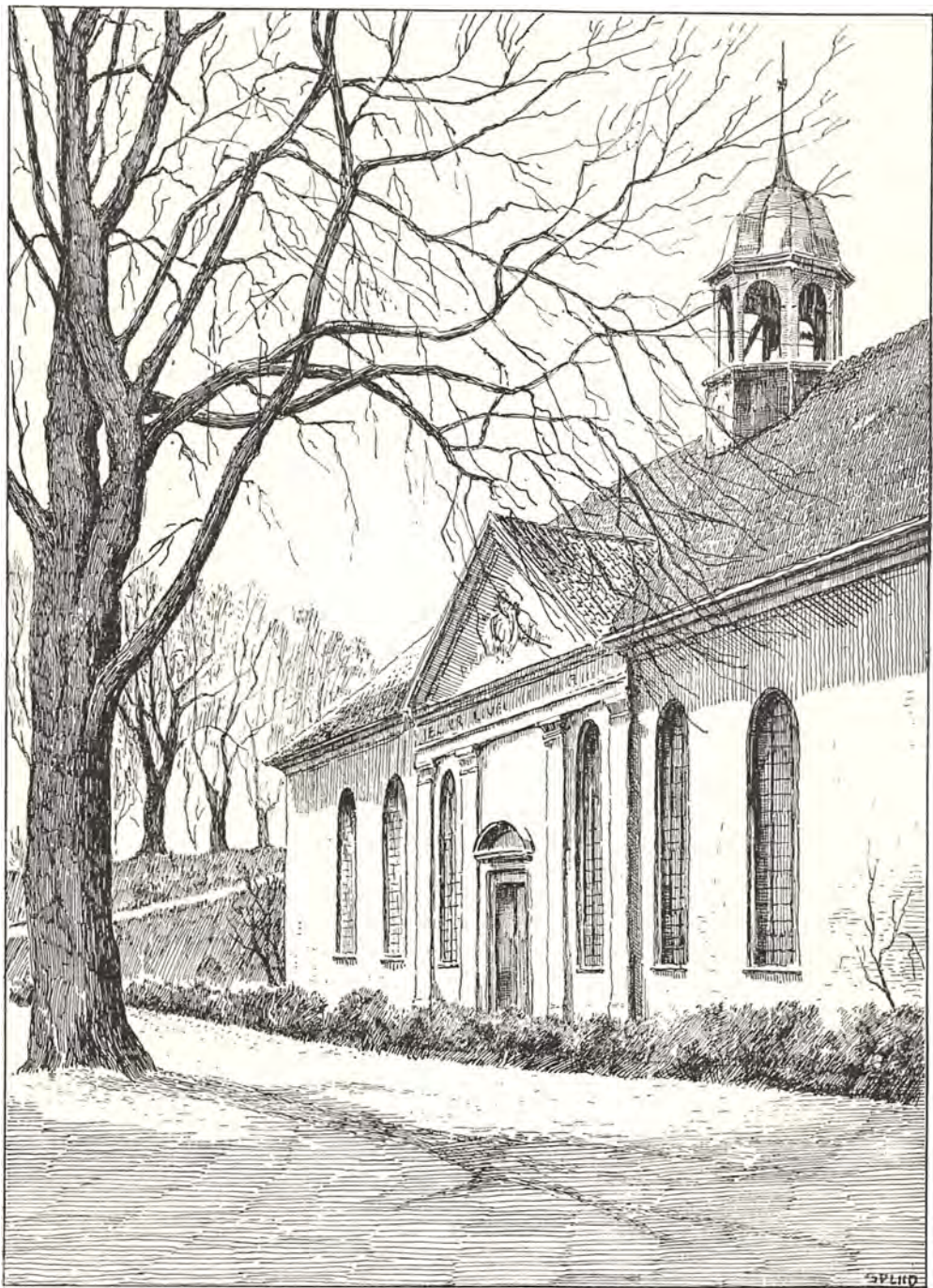
ANNO 1697

KASTELSKIRKEN

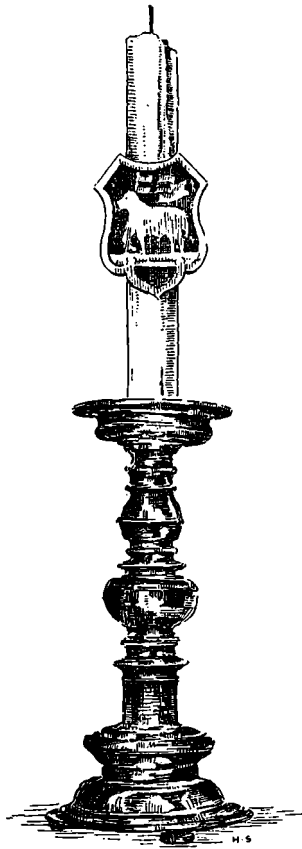
Efter den første Plan til Kastellet skulde der være opført et stort Slot dér, hvor nu Kirken har faaet sin Plads, og en Kirke paa det Sted, hvor Kommandantboligen ligger, men af dette storstilede Anlæg blev intet ført ud i Virkeligheden og kun Kirkens gamle prangende Navn: »Citadellet Frederikshavns Slotskirke« var et Minde om den tænkte Herlighed. Samtidig med at Kastellet blev afleveret i November 1664, var der ogsaa blevet indrettet en Kirke, men unægtelig af de mest beskedne Dimensioner og Udstyr. Den var bygget ved den nordre Ende af Artilleristok og stod til 1704, da den blev nedrevet og den nuværende Præstebolig blev rejst paa dens Tomt.

Den 9. Juli 1703 har Biskop Jens Bircherod noteret i sin Dagbog, at man »gjorde Anfang med en ny saakaldt Slotskirkes Opbyggelse i Frederikshavn, det er Københavns Kastel, til hvilken Slotskirke Frederik den Tredje fyrré Aar tilforn havde ladet lægge Grundvol-

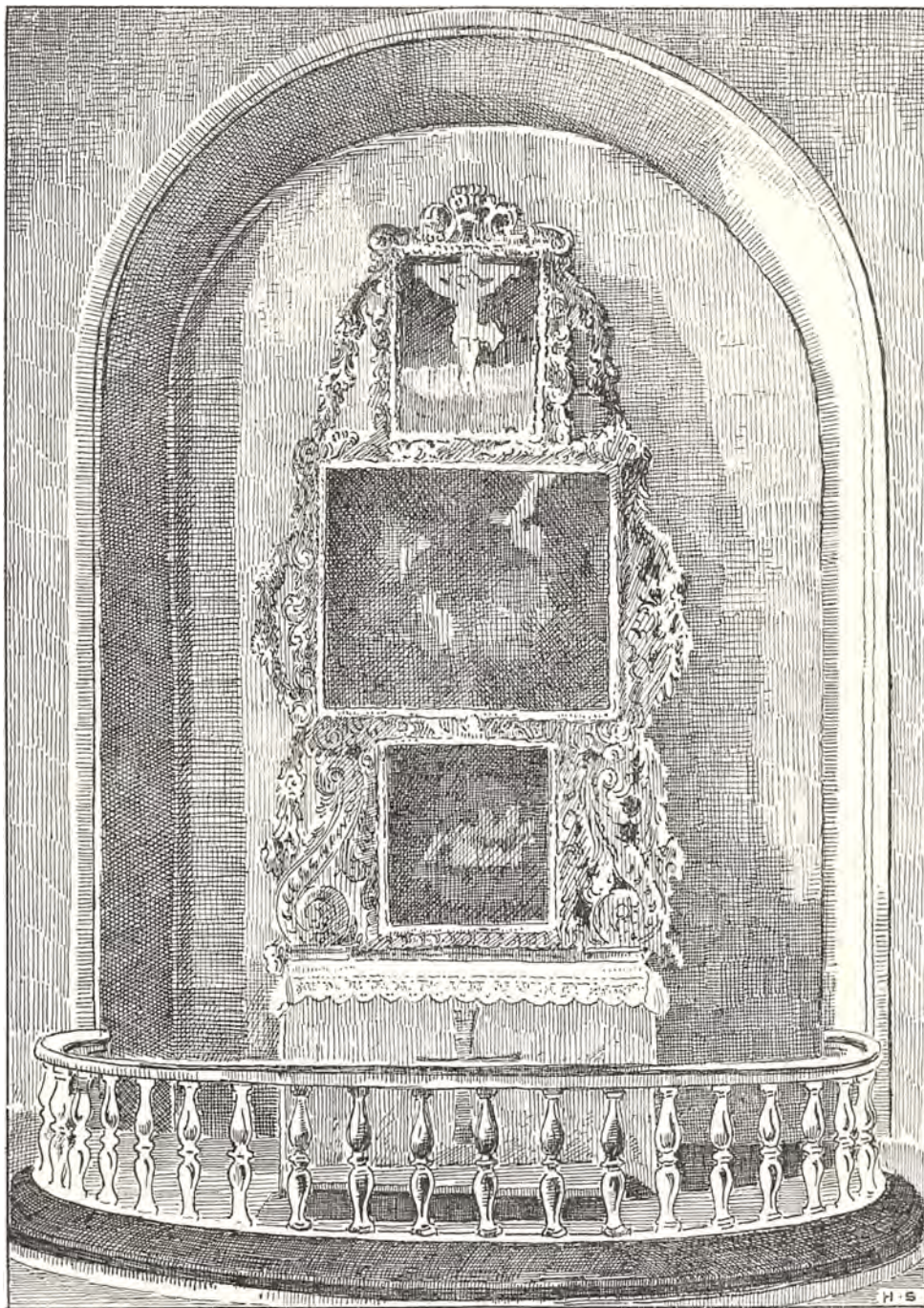
KASTELSKIRKEN SET FRA KIRKEPLADSEN.

den, men siden var der i saa langsommelig Tid intet videre gjort derved.« Og under den 26. November 1704 antegnede han, at Kirken blev consecreret med behørige Ceremonier af Sjællands Biskop, eller som Titelen til en rimet Fremstilling af Begivenheden

ALTERSTAGE. 1704.

oplyser: »Kirken er alle Stænder nødig mest Krigs-Standen, derfor vores naadigste Herre og Konge, Kong Frederik den Tredje meget gudelig har ladet opbygge Slots-Kirken i Castellet Frederiks-Havn, indviet i det ganske Hofs Nærværelse Anno 1704 den 26. November af Hans Højærværdighed Biskop Dr. Heinric Bor-

KASTELSKIRKEN'S ALTER.

neman, til underdanigst Taksigelse eftertænkes af Knud Tommerup, dansk Sognepræst for den kongelige Garnison i København og Frederikshavn.«

Hvem der var Arkitekt for Kirken, siges ikke her, og vides vistnok ikke, men man har gjort opmærksom paa, at der er en saa stor Lighed mellem Udkastet til den paatænkte Garnisonskirke i Adelgade og Kastelskirken, at man kan antage, at de skyldes samme Mand.

Kirken er kun lille, hed det i det 18. Aarhundrede, men dog stor nok til at rumme Kastellets Garnison og andre, som hører til Kirken, og »da gemenlig Statsfanger i dette Kastel bliver bevarede, er Fangehuset saaledes indlemmet med Kirken, at alle Arresteranter kan høre Prædiken og bivaane Gudstjenesten uden at føres til Kirken.«

For Menigheden var Adgangen til Kirken oprindelig gennem Portalen ud mod Kirkepladsen, men ved Istandsættelsen i 1880 blev denne Indgang lukket, og i Stedet for kommer man nu ind ad en mindre Dør i den nordre Kortsider.

Rummet er dækket af et blaamaalet Tøndehvælv, med gyldne Stjerner, og har i Sydveggen en stor rundbuet Niche, hvor Alteret har sin Plads. Altertavlen er fra Kirkens første Tid og bestaar af en udskaaret og forgyldt Bladværksramme, hvori der er indsat tre Oliemalerier over hinanden, nederst Nadverens Indstiftelse, i Midten Hyrdernes Tilbedelse og øverst Kristus paa Korset. Ogsaa Alterstagerne er gamle, idet de bærer en Indskrift, hvorefter »Ædle og Welb. Dorothea sal. Hans Eilersens haver foræret disse Stager til Kirken 1704.« Derimod er Altersølvet i sin nuværende Skikkelse noget yngre, idet Kanden til Altervinen under Foden har indgraveret et Skriftsted paa Dansk (Salme 51, Vers 12) og Givernes Forbogstaver A W S B M D 1743, medens Disken, der er fra samme Aar, har et tysk Skriftsted (Slutningen af 1. Kor. 10, 16). Kalken er ligesom Oblatæskan, stemplet 1747, og har ogsaa Skrift-

DØBEFONT MED TINFAD OG TINKANDE.

stedet (Begyndelsen af 1. Kor. 10, 16) indgraveret paa Tysk. Det bærer altsammen Guldsmed A. T. Hollings Mestermærke.

Messehagelen er kommet til Kirken i 1754 og er paa Rygskjoldet prydet med en Krucifixgruppe udsyet med Metaltraad og Silke, som for nylig er blevet istandsat. Ogsaa Orgelet er fra Frederik den Femtes Tid, idet det baade har haft en latinsk Indskrift med Aars-tallet 1756 og endnu har to Topkartoucher over de ydre Prydpiber med Kongens Monogram. Selve Værket er nyt, skænket 1923, men den gamle Facade er bevaret og har til Siderne to udskaarne Vin-ger med Sammenstillinger af Vaaben og Musikinstrumenter.

Men ellers er Inventaret af nyere Dato, saaledes stammer Prædike-stolen vistnok fra Kirkens Istandsættelse 1834 og er et meget enkelt Arbejde, kun prydet med tre Relieffigurer, af hvilke den midterste peger opad med sin løftede højre Haand, medens de to andre fore-stiller Fromheden og Haabet. Ovenpaa Prædikestolshimmelen er der en udskaaret Figur af en knælende Engel.

Fonten er af Træ, malet som Marmor og med forgyldte Udskæ-ringer, og er i 1839 blevet skænket hertil fra Frue Kirke, hvor den gjorde Tjeneste fra Kirkens Genindvielse i 1827, til Thorvaldsens Daabsengel blev taget i Brug.

Og endelig er de otte gamle Faner, fra Christian VII.s, Christian VIII.s og Frederik VII.s Tid, som nu findes i Kirken først blevet ophængt ved Kirkens Tohundredeaarsfest i 1904.

GARNISONSKIRKE

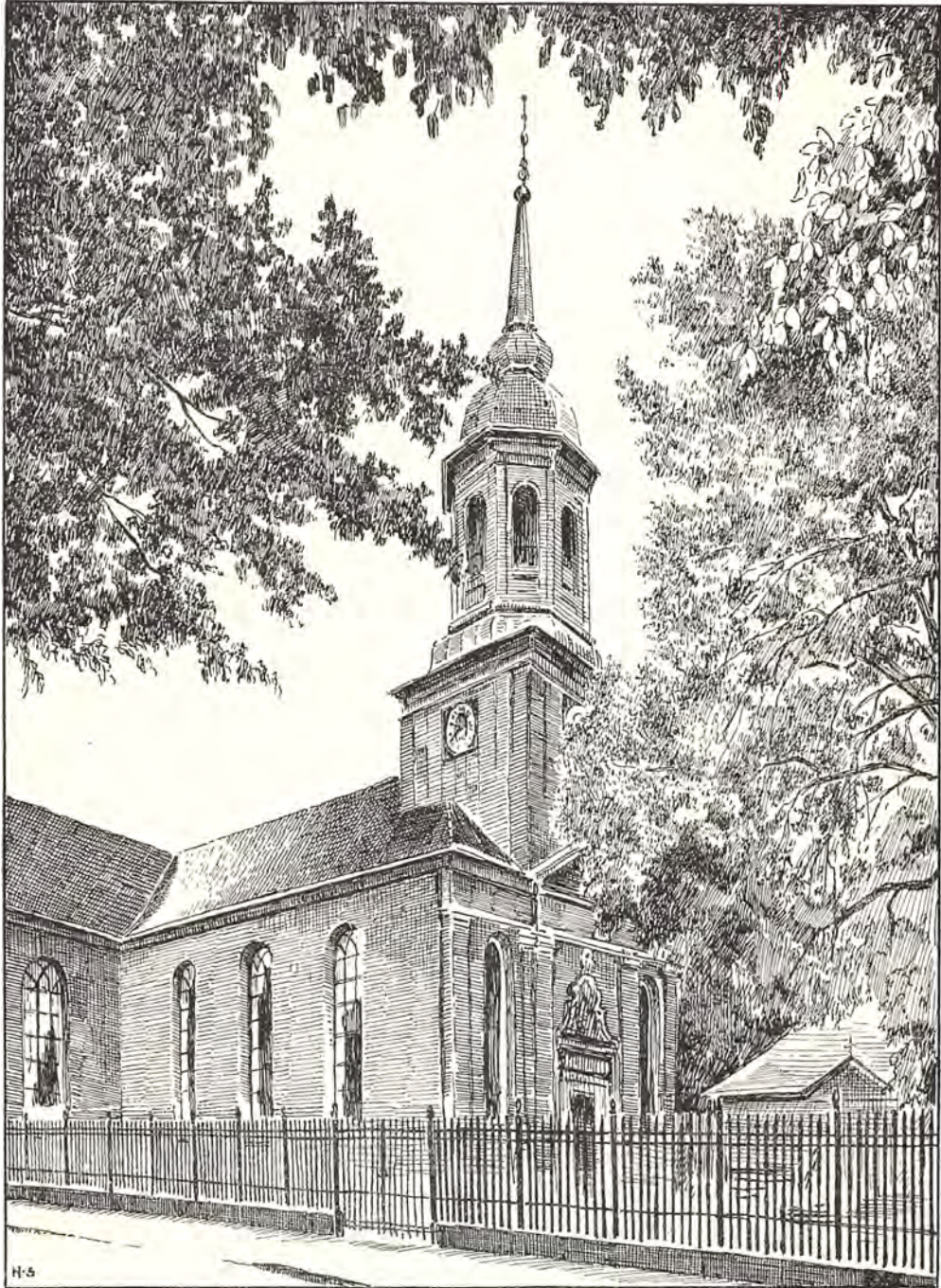
I Aarene omkring 1670 havde Dronning Sophie Amalie ude i sin Lysthave ladet bygge et Sommerslot, der laa Nord for og parallelt med den nuværende Frederiksgade, og i Østfløjen indrettet et lille Kapel. Slottet selv gik til Grunde ved Operahusets Brand i April 1689, men Kirkefløjen blev reddet og efter at den i Sommerens Løb var blevet istandsat, blev den overladt Garnisonen til Gudstjeneste. Den viste sig dog meget snart at være utilstrækkelig, og i 1697 skænkede Christian den Femte en Grund paa Hjørnet af Adelgade og Dronningens Tværgade samt Nedbrydningsmateriale fra Sophie Amalienborg-Kirken og de Pengebøder, som fra 1697 til 1700 maatte blive idømt ved Højesteret eller andetsteds, til en »Garnisonskirkes Opbyggelse«. Samme Aar blev Planerne til Kir-

ken godkendt, men foreløbig skete der saa ikke videre, indtil Sagen i 1703 atter blev taget op. De gamle Planer blev lagt til Grund for Byggearbejdet, men man havde i Mellemtiden valgt et andet Sted til Opførelsen, den Plads paa hvilken Kirken nu staar. Hvem der har været dens første Arkitekt, har man vistnok ingen Efterretning om, men man véd, at Generalbygmester W. F. v. Platen fra 1704 havde Ledelsen af Arbejdet, og at han, selvom han i det væsentligste holdt sig til det oprindeligt vedtagne, ændrede Planen betydeligt navnlig ved Tilføjelsen af Taarnet. Dog skyldes Tegningerne vistnok ikke ham, men muligvis den kongelige Arkitekt Christoph Marselis. Selve Opførelsen, som den italienske Murmester Domenico Pelli havde i Entreprise, stod paa i Aarene 1703—1705, og den 24. Marts 1706 blev Kirken indviet af Sjællands Biskop i Kongens Nærværelse. Samtidig blev det bestemt, at Kirken skulde hedde Zebaoths Kirke — Zebaoth betyder Hærskarernes Gud — men Navnet trængte aldrig igennem.

I den siden forløbne Tid er Kirken ikke undergaaet større Forandringer. De vigtigste er, at man ved en Istandsættelse i 1860 opførte to Sakristier ved Korsfløjenes Østside og i 1886 erstattede Taarnets øvre Afslutning med et lille Spir.

Det Indre bærer endnu helt Præget af, at Kirken oprindelig var bestemt til Gudstjeneste for Garnisonen, idet der for at skaffe Plads til de mange Soldater langs alle Væggene er opført Pulpiturer i to Stokværk.

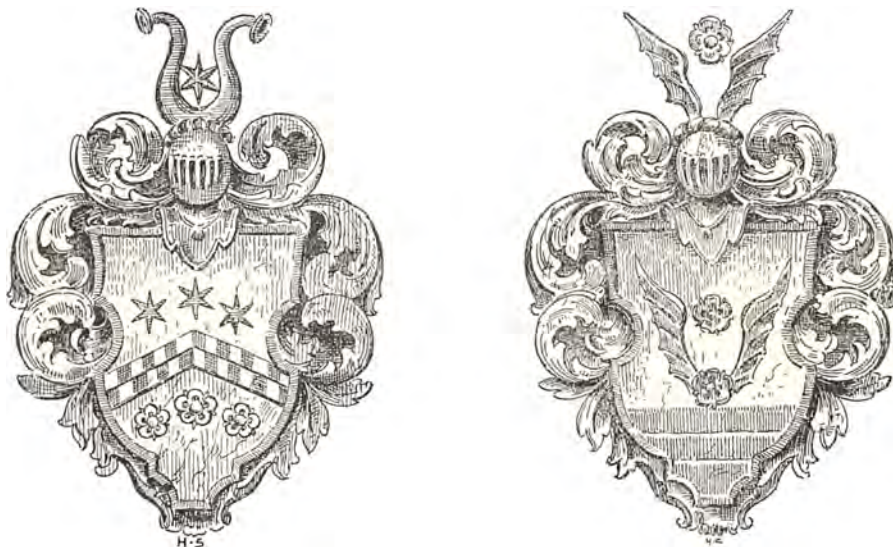
Kirkens Præster havde da ogsaa, siger Pontoppidan i sit Danske Atlas (1764), den sjældne Fordel, »at ingen i deres Stand kan gøre vissere Regning end de paa et vist Antal af Tilhørere, nemlig det ved Kommando dem tilførte og saakaldte Kirke-Parademandskab«, men om det har været særligt opmærksomme Kirkegængere, er en anden Sag. I hvert Fald blev det i 1771 bestemt, at der skulde

GARNISONSKIRKE SET FRA SCT. ANNÆ PLADS.

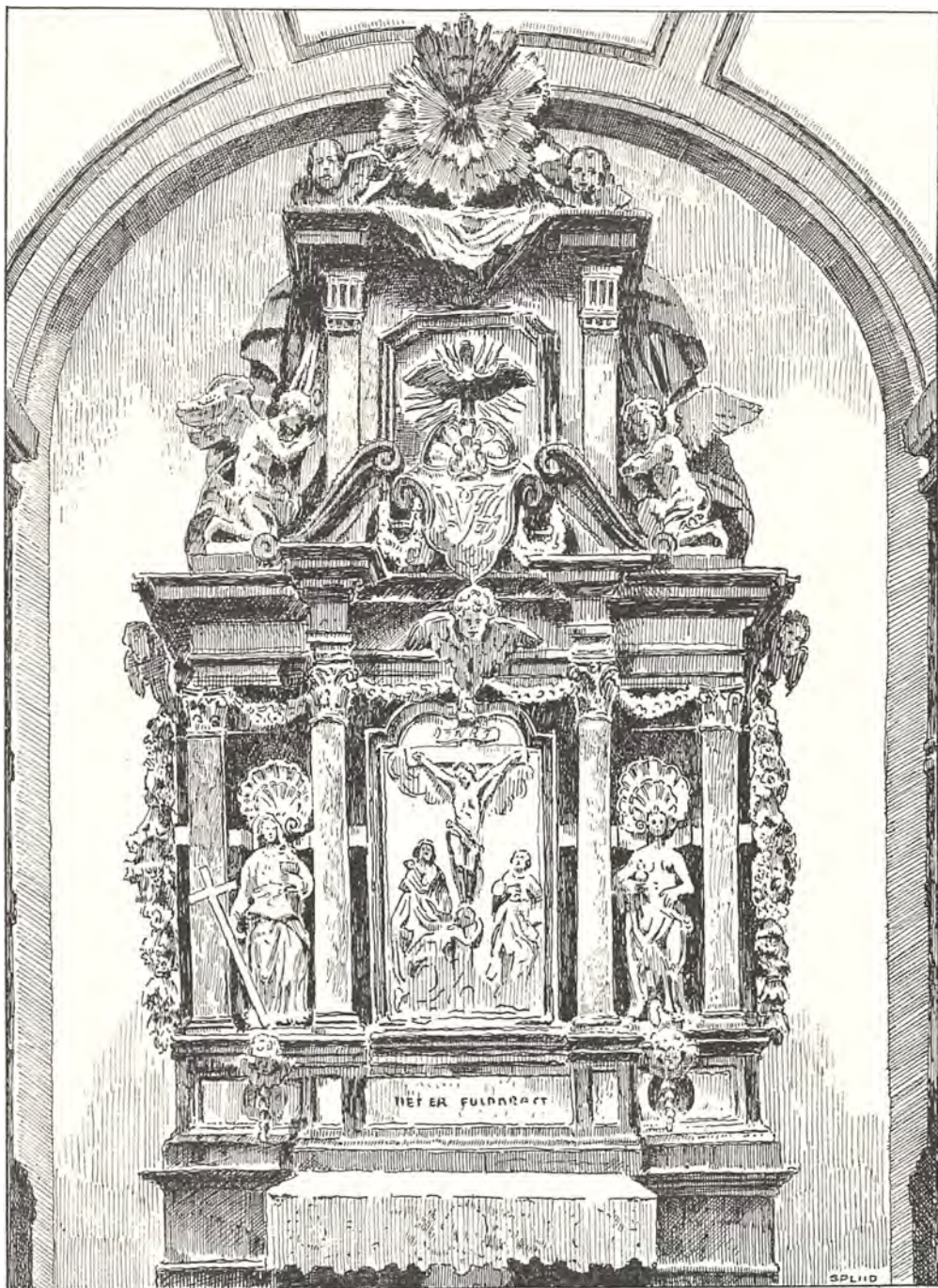
anvises de kongelige Landkadetter andre og mere bekvemme Stole midt i Gangen, »siden de, besynderlig om Vinteren, udi de nu havende Stole formedelst Soldaternes Trampen, som staar over dem, aldeles ikke kan forstaa Prædiken«.

Ikke blot Materialerne fra den nedbrudte Slotskirke paa Sophie-Amalienborg blev anvendt ved Opførelsen af Garnisonskirke, men

HANS BENZON OG HUSTRU ELISABETH LASSONS VAABENSKJOLDE
FRA ALTERTAVLEN.

ogsaa Inventaret blev overført til det nye Gudshus og foreløbig taget i Brug her. Altærtavlen var saaledes betrukket med forgyldt Læder og »med en forgyldt Træ-Krone og Højlovlig Ihukommelse Dronning Sophie Amaliæ Navn over«, Prædikestolen var af ud-skaaret Træværk, malet og forgyldt med Frederik den Tredjes og Dronningens Initialer, Døbefonten var vistnok fra første Færd kun »et gammelt Slagbord« med et Tinfad, men desuden var der et Sølvdaabsfad, som tillige med et kostbart Alterbordskrucifix bar Gehejmeraad Lentes Navn og Vaaben og endelig en Sølvkalk med

ALTERTAVLEN.

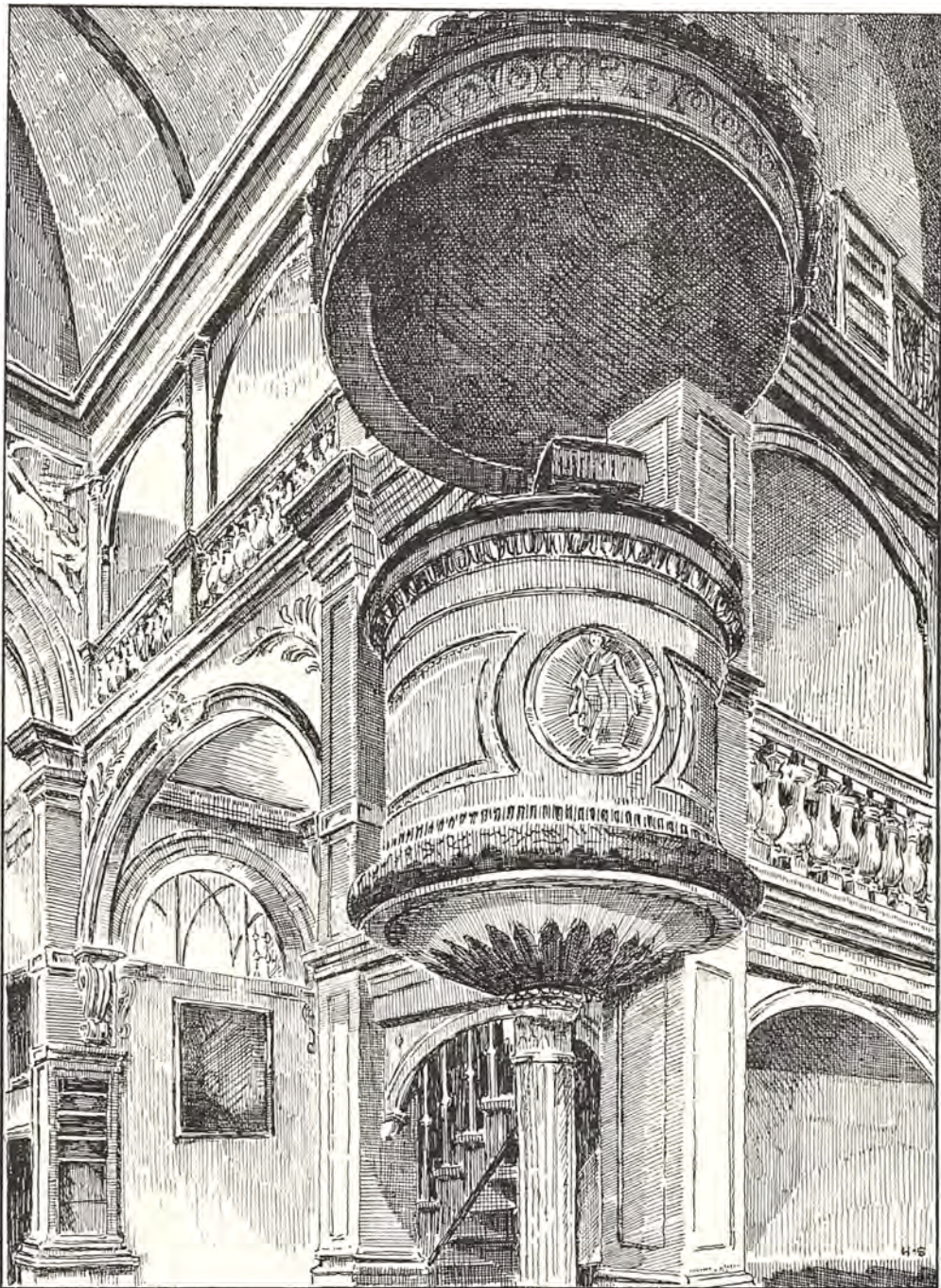
Christian den Femtes kronede Monogram. I Løbet af det 18. Aarhundrede blev imidlertid efterhaanden det gamle Gudstjenestestykker erstattet af nyt, som endnu er i Brug.

De første Fornyelser skete i 1720'erne, da Kirken fik et nyt Orgel, som dog siden gentagne Gange er blevet ombygget, og i 1724, da

DØBEFONT.

den anselige Altertavle af norsk Marmor blev rejst, udført af de to Billedhuggere Diderich Gercken og Justus Wiedewelt, saaledes at den først nævnte var Mester for Tavlens arkitektoniske Opbygning, og den anden for Figurerne. Storstykket er indrammet af korintiske Pilastre og ved lignende Søjler delt i tre Felter, af hvilke det midterste har et Relief af Kristus paa Korset omgivet af Jomfru Maria, Maria Klopas' Hustru og Maria Magdalene, medens der foran Side-

PRÆDIKESTOL OG PULPITURER.

felterne er anbragt to Kvindefigurer symboliserende Troen og Fromheden. Foran Topstykket sidder i den brudte Volutgavl, som kroner Storfeltet, en Kartouche med Frederik den Fjerdes Spejlmønogram, og herover svæver Helligaandsduen i Straaleglorie. Til

ALTERSTAGE.

Siderne knæler to tilbedende Engle, men om det er for den jordiske Konges Navn eller det himmelske Symbol er ikke klart og skulde maaske ikke være det.

Alteret staar et Stykke fra Korvæggen og danner derved et lille Sakristi, hvor Præsten kan iføre sig Messeklæderne, og over Por-

talerne til dette Rum er der anbragt to Marmorbrystbilleder af Storgodsejeren Hans Benzon og hans Hustru Elisabeth Lasson samt deres Vaabenskjolde. Altertavlen blev nemlig bekostet af ham

H. S.
MESSEHAGEL.

— eller rettere af hans Bo, thi inden Arbejdet kom i Gang var han afgaaet ved Døden — paa den Betingelse, at hans Gravhvælving under Koret skulde blive »for ham og hans Hustru til evig Tid urørt.«

Faa Aar efter, i 1731, fik Kirken en rigtig Døbefont, idet Chri-

stian den Sjette skænkede den Marmorfont, som havde staaet i Slotskapellet, men den blev senere erstattet af den nuværende. I 1772 blev Kirken underkastet en Hovedreparation under Stadsbygmester Rosenbergs Opsyn og ved denne Lejlighed skete den største Forandring i dens Inventar. Billedhugger C. F. Stanley fik overdraget det meste af Udsmykningen og udførte, som hans egenhændige Kvitteringer siger, »alle Ornamente til den nye Prædikestol bestaaende af alle Slags antikke Ornamente saasom Egeblade, Rifler, Slyngværk med Blomster, Granatæble-Konsoller samt et Sindbillede i Basrelief forestillende Religionen«, og forfærdigede »efter Rosenbergs Forlangende og Tegning en Daab af den bedste norske Marmor og Foden fra øverst til nederst ziret med Kannelurer samt med Blomsterværk af ægte forgyldt Metalarbejde; den øverste Del var ligeledes orneret med Egeblade og Perler af Bronze i Ilden ægte forgyldt, og alt Marmoret paa det flittigste slebet og poleret.« Fonten blev indrettet efter det gamle Sølvdøbefad fra 1706, som herefter skulde bruges uden Forskel, medens det hidtil anvendte Tinfad blev afskaffet. Men ikke nok hermed, ogsaa Altersølv blev omdannet, da Alterkarrene var for smaa. Guldsmed Werrum omarbejdede det gamle Sølv — efter Rosenbergs Tegning og efter Modeller udført af Stanley — til en ny stor Kalk og Disk, en stor Oblatæske, to smaa Sygekalke, Daabskande og Alterstager, som da ogsaa alt bærer hans Mestermærke. Desuden forfærdigede Stanley, ligeledes efter Rosenbergs Udkast, to Lystemager til Alteret og udskar »paa det fineste: Rifler, Blomsterværk, Blade, antike Løvehoveder, Løvefødder, Guirlander og Rosetter«, som derefter blev »ægte Sølv forsølvet«. Senere er der ikke sket saa gennemgribende Omdannelser af Inventaret, og kun de gamle, flere Gange omstøbte Klokkers Afløsning af nye i 1930 er værd at nævne. Af Gravminder har Kirken næsten ingen, idet den fra sin første Tid

kun har bevaret Benzons Gravkælder, og fra det 19. Aarhundrede kun har de to Relieffer af Bronze, som sidder i Nordmuren. Det ene er J. A. Jerichaus Mindesmærke over Maleren J. T. Lundbye, der faldt i 1848, det andet er H. V. Bissens Mindetavle over C. W. Eckersberg, som døde 1853, — tilsammen bringer de Bud om fire af de betydelige Navne i den nyere Kunst herhjemme.

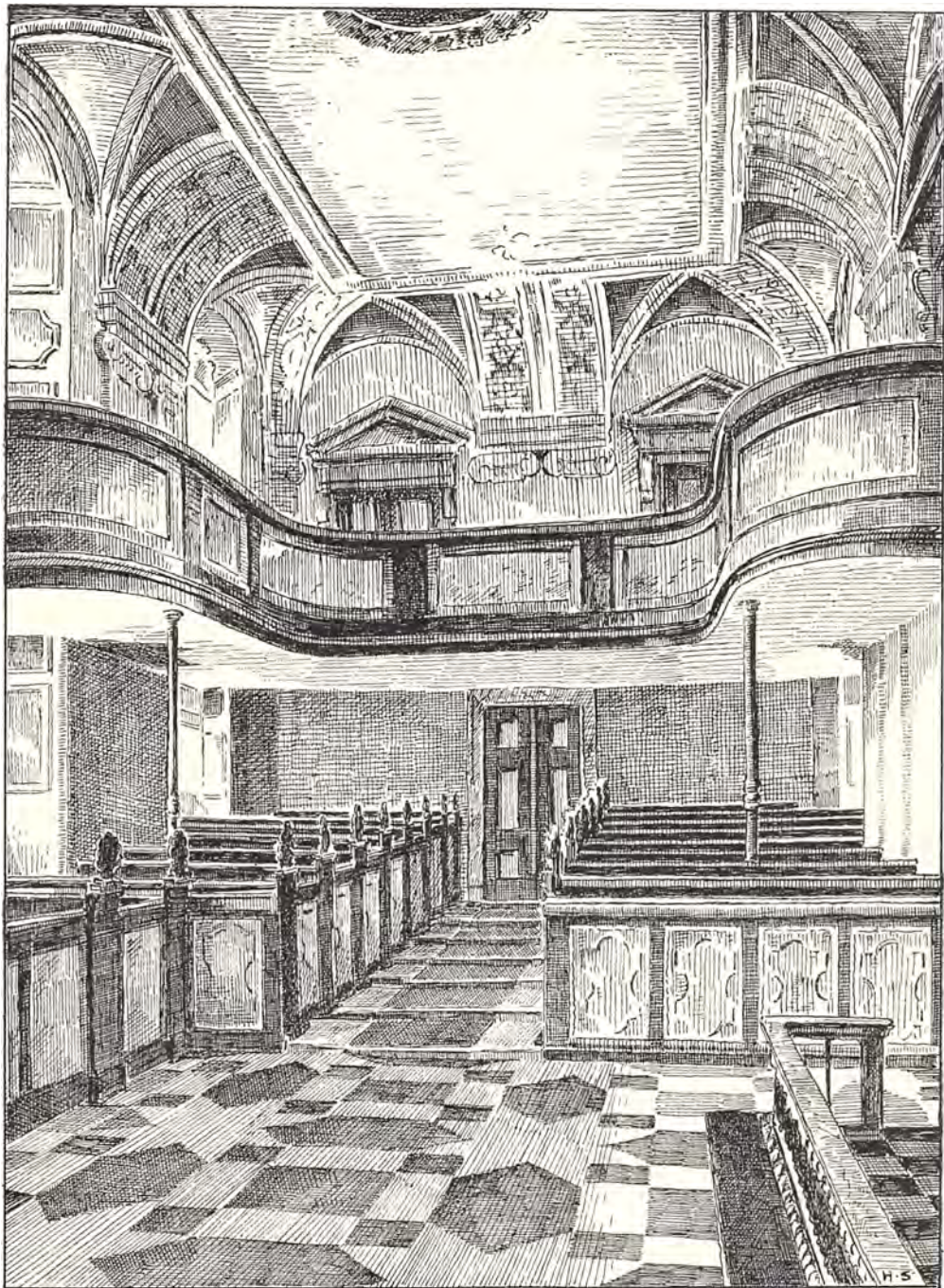

FREDERIKSBERG SLOTSKIRKE

I det ældste Frederiksberg Slot, som Frederik IV. lod opføre i Aarene 1699—1703, var der ikke noget særligt Kirkerum, men Gudstjenesten blev holdt for Kongen i hans Gemakker. Da Slottet snart efter blev underkastet en gennemgribende Ombygning i 1707—1709, blev der imidlertid i Østfløjen indrettet en Kirke, som blev indviet den 21. Søndag efter Trinitatis 1710.

Rummet optager en Del af Kælder- og Stueetagen og er dækket af fladt Loft med Stikkapper. Midt i Loftet er der indsat et vældigt Maleri, af H. Krock, forestillende et af Synerne i Aabenbaringens Bog: forneden i Billedet ser man de fireogtyve Ældste, som skuer opad og rækker »Guldskaale fulde af Røgelse, som er de Helliges Bønner,« op mod Tronen; og i Billedets Midte og øverste Parti er der inden for en Kreds af svævende og tilbedende Engle fremstillet

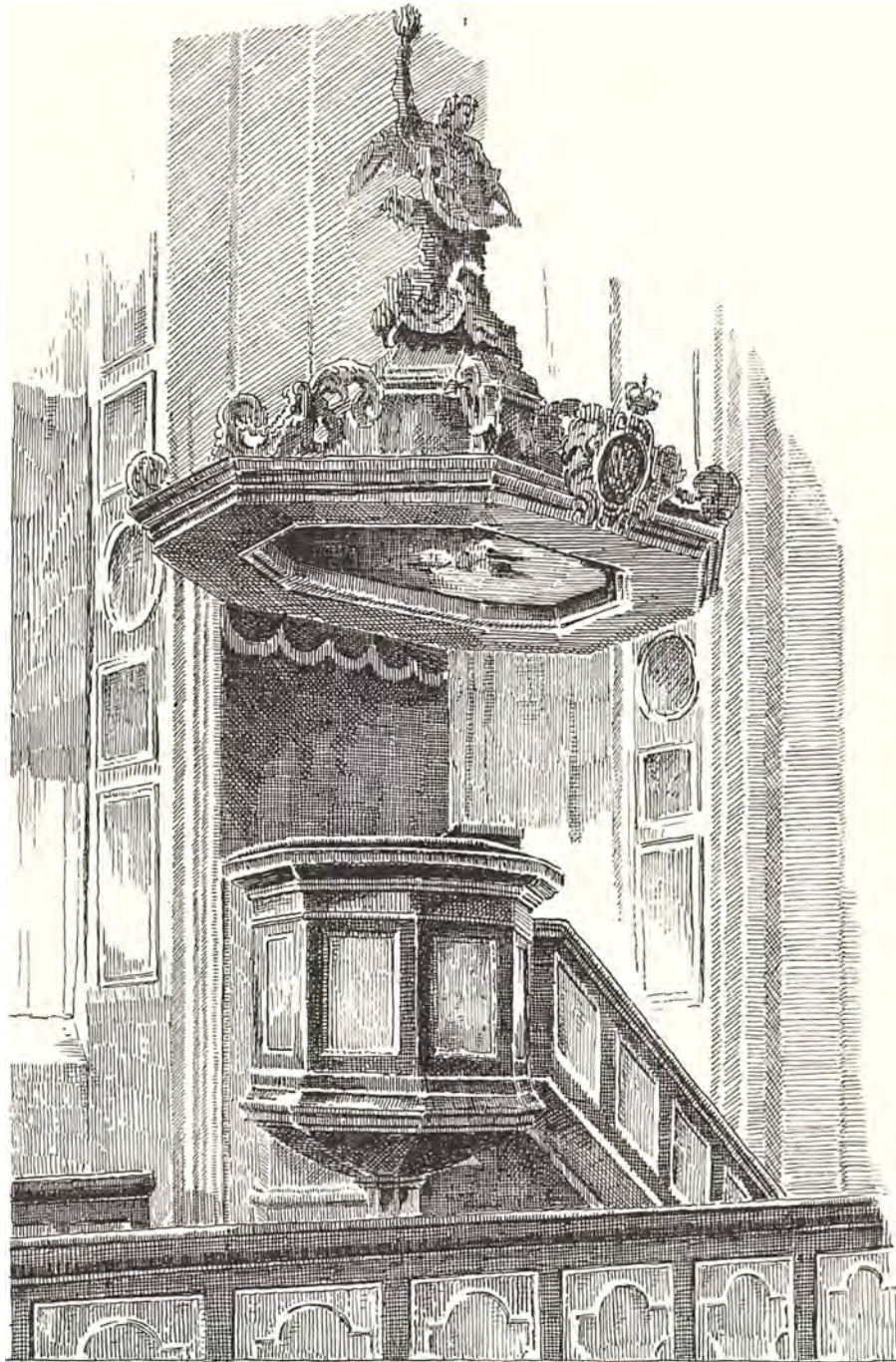
FREDERIKSBERG SLOTSKIRKES INDRE.

Tronen, hvorpaa Lammet hviler omgivet af de fire Dyr. Indfatningen omkring Billedet er et tilsvarende Pragtstykke af Stukkaturarbejde, udført af Billedhugger Johan Christof Sturmberg 1708. Den søndre Del har en kronet Kartouche, med den kongelige Byggherres Navnetræk, paa Baggrund af Hermelinskaaben, som holdes af Smaaengle med forskellige Attributter; under Kartouchen svæver Jordkloden og derunder er atter fremstillet en bagbundet Mand, medens Jehovas Øje er anbragt ovenover Kronen. Den nordre Del har en allegorisk Scene af Troen, der sejrer over Vantroen; paa den vingede Jordklode sidder en ung blomstrende Kvinde med Bibel og Kalk, medens Vantroen — en ældet og uskøn Kvindeskikkelse — ligger besejret under hendes Fødder. Over denne Figurgruppe holder to Engle et stort Drapperi, som udgaar fra en Baldakin, og herover er igen et Jehovas Symbol.

Alteret har sin Plads paa Vestvæggen og bestaar af et Maleri, forestillende Nadverens Indstiftelse, — et Værk af Heinrich Krock, signeret 1711, og efter Samtidens Dom et af hans bedste Arbejder — medens den malede Indramning, der efterligner en Marmorportal, er gjort efter Christoph Marselis Udkast.

Prædikestolen er anbragt lige overfor paa den modsatte Væg, mellem to af Vinduerne, og er for selve Stolens Vedkommende uden Prydelser, hvorimod den baldakinformede Himmel har volutsvungne Bøjler og krones af en udskaaret Engel. J. C. Sturmberg er Mester for dette Stykke. Siddepladserne var dels paa to Gallerier, et i hver Side af Kirkerummet, med Adgang fra Stueetagen og indrettet for Kongefamilien og Hofdamerne, dels paa Gulvet, hvor de lukkede Stolestader med Billedskærerarbejde af Leonhard Schwabe bar malede Paaskrifter om, hvem de var bestemt for.

I Tidens Løb undergik Kirken forskellige Forandringer, saaledes blev i 1803, da Arveprins Frederiks tre Børn skulde konfirmeres

H 5

PRÆDIKESTOLEN.

27*

herude, alt Træværket malet graat, men den største Ændring skete i 1868, da Slottet blev Hjemsted for Hærens Officersskole. Kirkerummet blev ved denne Lejlighed indrettet til Skolens Bibliotek, og kun Loftsbilledet og Alterindramningen blev bevaret paa deres oprindelige Plads. Alt Inventaret blev nedtaget og spredt til mange

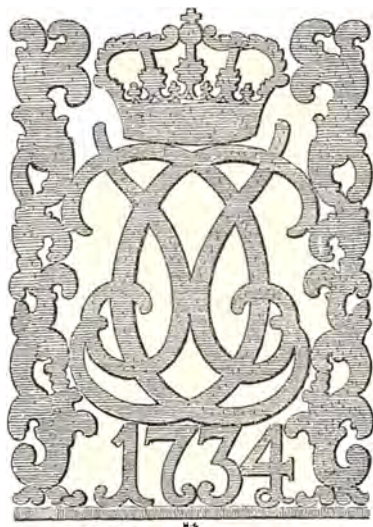

DØBEFONTEN.

forskellige Steder. Alterbilledet blev skænket til Sct. Pauls Kirken, Prædikestolen kom til Diakonissestiftelsens Kirke, Stolestaderne blev overført til Kristiansborg Slot, Orgelet, som i 1794 var kommet til Kirken som Erstatning for det oprindelige, blev ført tilbage til sin første Plads i Frederiksborg Slotskirke, og endelig blev Alteret med tilhørende Stager m. m. anbragt paa Kristiansborg Slot, hvor det gik til Grunde ved Branden 1884.

I de allerseneste Aar har Ingeniørkorpset under Ledelse af Kap-
tajn N. Maare istandsat Slottet og Kirken, og da Kirken atter
skal tages i Brug til Gudstjeneste, idet en Del af Frederiksberg
Sogn bliver udskilt som et nyt Sogn, er det gamle Inventar igen
blevet samlet, hvor det fra først af havde hjemme. Alterbilledet
sidder nu i sin oprindelige Ramme, Prædikestolen er efter Kong
Christian X.s Ønske blevet leveret tilbage og en Kopi opsat i Dia-
konissestiftelsen, Stoleværket er fuldstændiggjort i Overensstem-
melse med det bevarede, og alle senere Overmalinger fjernede, saa
at den gamle dekorative Udsmykning igen er kommet for Lyset,
og endelig er Frederiksberg Kirkes oprindelige Font fra 1734, som
i 1862 maatte vige for den nuværende, blevet opstillet her.

FREDERIKSBERG KIRKE

Den 2. Juni 1651 blev Grunden lagt til Frederiksberg, idet Frederik III bortfæstede Københavns Slots Ladegaard og Ladegaardsmarken til tyve Bønder fra Amager, som saa byggede deres Gaarde paa begge Sider af den nuværende Allégade. I denne Ny-Hollænderby eller Ny-Amager var der fra den første Tid ogsaa en Trækirke, men den stod kun nogle faa Aar, thi, som Indbyggerne sagde i en Ansøgning 1661, »i sidste svenske Indfald blev vor By og Kirke ganske ruineret og forbrændt i Grund«. Dog er der fra den ældste Kirke bevaret et Par Minder, idet de to anselige Malmstager, som endnu er i Brug paa Alteret, bærer Indskriften: »Anno 1654 hat Jhr Koniglich Maisten Zeuchmeister Peter Kaldthof Got zu Ehren der Kirchen zur Zier diese Leuchter zur Gedechtnus vorehrt«. I hvilken Anledning han har givet dem siges ikke, men det er tænkeligt, at han har villet vise Taknemlighed mod For-

FREDERIKSBERG KIRKE SET FRA KIRKEGAARDEN.

synet, fordi han i dette Aar blev udnævnt til Arkelimester, og har valgt at skænke sin Gave til den nyopførte Kirke, fordi han havde en Ejendom Kalthuset (det nuværende Grøndal) herude. Umiddelbart efter Svenskekrigens Ophør blev der af Frederik III be-

ALTERSTAGE AF MALM. 1654.

vilget en halv Rigsdaler af hver Kirke i Sjælland, »som havde nogen Middel og Forraad« og tilladt at sætte Bækken til Indsamling een Gang foran de københavnske Kirkedøre, og for de derved indkomne Penge blev der atter bygget en Kirke paa det forrige Sted. Efter gamle Billeder og Kort at dømme var det en aflang Bygning med Taarn og Vaabenhus ved den Side, der vendte mod Bondebyen.

Af Regnskaberne faar vi at vide, at den var opført af Bindingsværk, men gjorde et anseligere Indtryk, idet den udvendig var hvidtet og »derpaa var trukket graa Streger i Kvaderstens Skikkelse samt en graa Fod nedenom«. Om dens Indre hører vi, at der var Alter og Prædikestol, lukkede Stolestader og udenfor disse tillige

Lars Chrestoffersen=Lene Michels Datter=
Anno=i 7 j l r
 ALTERKALK AF SØLV.

Klapper til at Folk kunde sidde paa, Timeglas ved Prædikestolen og Sejrværk, Pengetavler og Kirkeblok, men »da tyvagtige Mennesker havde lagt sig efter at bryde ind i Kirkerne for at opbrække Blokkene« fik man i 1728 anskaffet en Bliksparebøsse, som kunde tages hjem hos en af Kirkens Embedsmænd efter hver Gudstjeneste. Desuden var der en Brudestol, til hvis »Beprydelse der blev bestøttet 6 Stykker Papirs- og Voksblomster«, og i Taarnet hang to

Klokker. Den mindste af dem er delvis bevaret, idet den efter at være revnet ved Sørgeringningen over Frederik IV blev omstøbt af Johann Barthold Holtzmann 1731, men atter omstøbt af B. Løw og Søn i 1890.

Helt i sin oprindelige Stand er Kirkens Alterkalk derimod bevaret, et enkelt og smukt Stykke af københavnsk Prøvesølv, udgaet fra Jacob Sørensens Værksted, og med Givernes Navne: »Lars Chrestoffersen Lene Michels Datter Anno 1711« indgraveret omkring Kummens Rand.

Kirkens Byggemaade og de mange Grave i dens Gulv, som idelig sank sammen, bevirkede, at den allerede i 1681 var helt bygfældig, og da den ingen Midler havde til Istandsættelsen, blev Tienden af Ladegaardsmarken henlagt dertil.

I 1721 tog man atter Syn over dens Brøstfældighed, og da den en halv Snes Aar efter »kendelig havde givet sig over til den nordre Side«, og var saa medtaget, »at den ikke uden Fare for at nedfalde kunde staa længere«, tillod Kongen paa Stiftsbefalingsmandens Forestilling, at der maatte bygges en ny Kirke Østen for den gamle, »tæt paa den anden Side af den fra Valby Bakke til Frederiksberg By løbende Vej« (nu Pilealléen).

Ved Skøde af 5. Maj 1732 skænkede han dertil en Grund paa 6628 Kvadratalen, 2000 Rdl. i Byggehjælp samt anviste forskellige Rentepenge til Støtte. Den gamle Kirke havde altsaa haft sin Plads i Haveselskabets Have, hvor man ogsaa i 1880'erne har fundet Rester af dens Kirkegaard, men ellers er den helt forsvundet, idet den sammen med en Del tiloversblevne Materialer fra dens Afløser blev solgt ved Auktion den 25. Febr. 1734 for 151 Rdl.

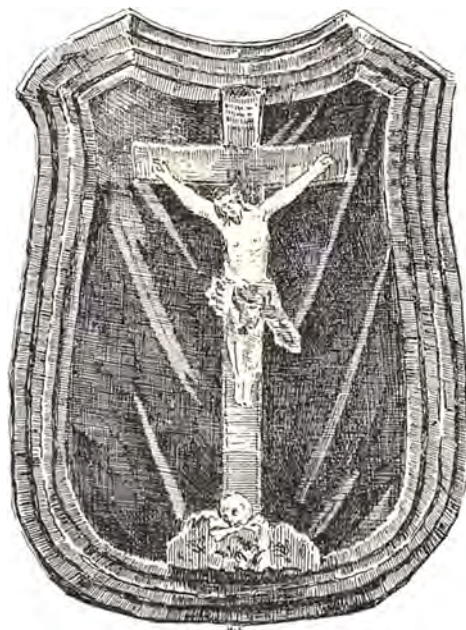
Den nuværende Kirke blev opført som en ottekantet Bygning, af røde Mursten og udvendig kun prydet med hvidkalkede Lisener

STUKDEKORATIONER FRA HVÆLVINGSKAPPERNE.

paa Hjørnerne. Tegningen til den skyldes den iøvrigt kun lidet kendte Bygmester Dusart.

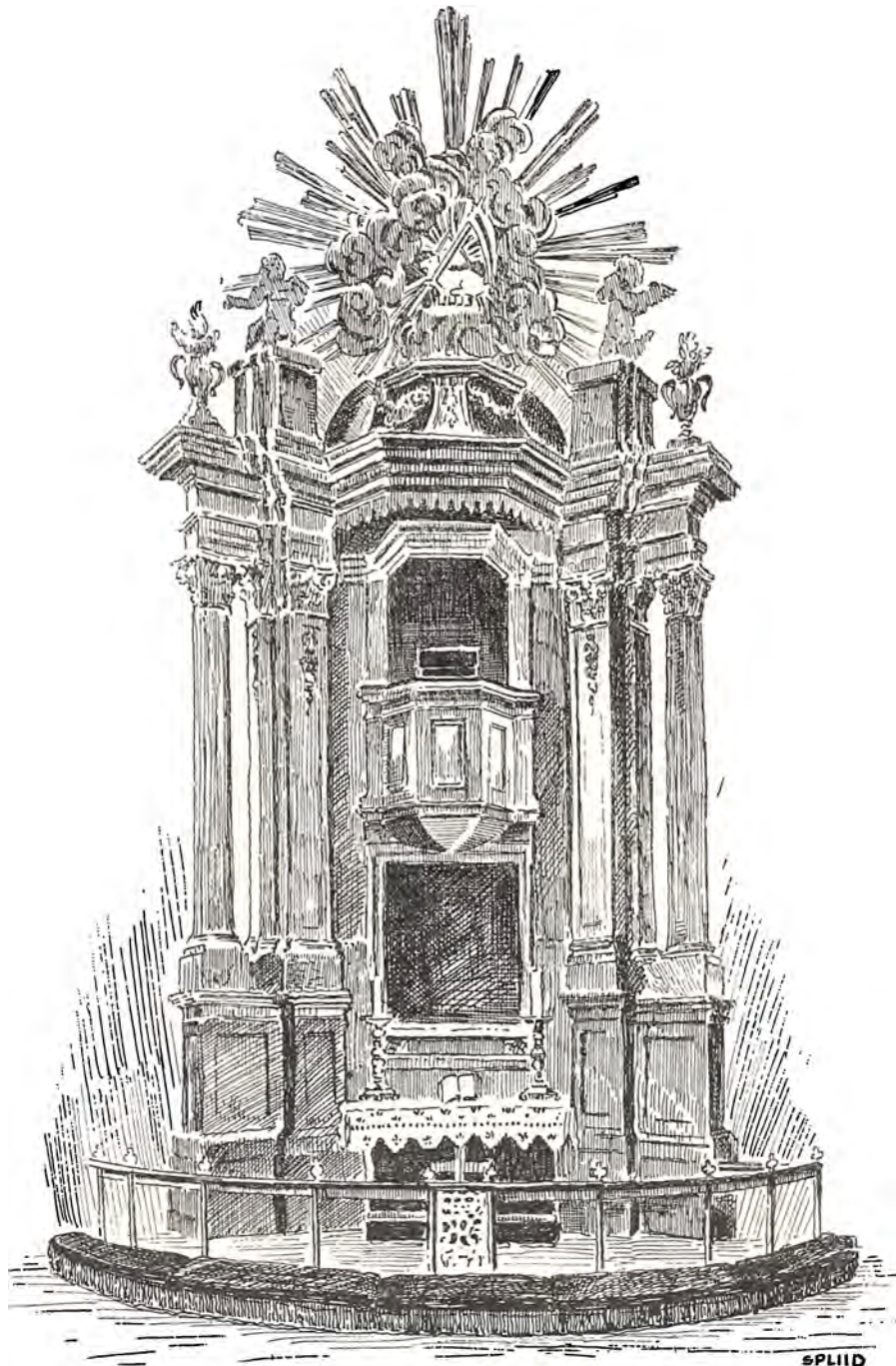
Det indre staar som eet Rum, dækket af et ottesidet, kuppelagtigt Hvælv, som bæres af otte glatte Søjler. Hveranden af Hvælvets Kapper har en Oval i Stukkaturarbejde, efter Regnskaberne udført af Murersvend Johan Christopher Weis, hvor der under en

BRODERET MESSEHAGEL.

kraftigt fremspringende Krone er en symmetrisk Kartouche; den ene af disse, over Alteret, omslutter Christian VI.s Spejlmonogram, den anden Dronning Sophie Magdalenes; i den tredie er et Kors mellem to Blomsterstængler og i den fjerde et Anker og et Hjerte, Symboler paa Tro, Haab og Kærlighed. »Det kongelige Provincesvaaben med alle sine tilhørende Kulører«, som Maleren Antoni Muhle malede paa en Lem i Hvælv, findes derimod ikke mere.

Kirkens Indre er ejendommeligt ved, at den ikke har noget sær-

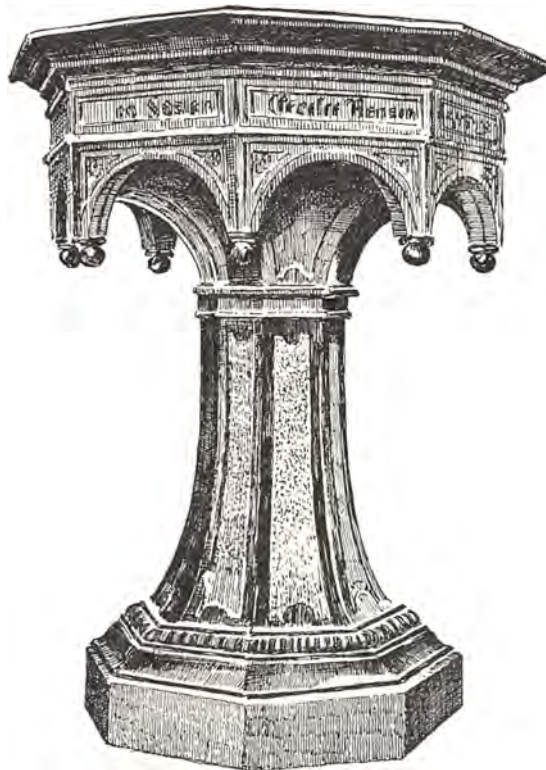
ALTER OG PRÆDIKESTOL.

skilt Kor, men baade Alteret og Prædikestolen er anbragt paa Øst-væggen. Det er en Ordning, som jo afviger fra den almindelige, af den katolske Gudstjeneste prægede Kirketype, og som er et Forsøg paa at skabe et Kirkerum, der svarer til den protestantiske Tjenestes Krav. Indramningen dannes af en korintisk Søjlestilling med hjørne-stillede Pilastre og frie Søjler paa Siderne og er marmoreret i graa, grønne og gulbrune Farver med lidt Forgyldning. Ovenover den forkrøppede Gesims er der et Topstykke i Billedskærerarbejde med Gudslammet omgivet af Skyer og gyldne Straaler og flankeret af to knælende Engle og Flammevaser. Billedhugger Johan Christopher Hübner og Snedker Christian Holfelt har forfærdiget Alteropbygningen, medens Maleren J. C. Muhle i 1738 fik Betaling for at male Altertavlen »med fine Farver og zirforgylde den«. Over Alteret sidder et senere Oliemaleri af Eckersberg (1841) forestillende Nadverens Indstiftelse og derover igen har Prædikestolen sin Plads.

Altersranken er et meget enkelt Smedejernsarbejde med Messingknopper, men Midtfeltet er dog rigere udsmykket, idet der her er et kronet Kongenavn og Aarstallet 1734 i gennembrudt Arbejde. Til Menigheden er der dels Stolestader paa Gulvet, dels Pulpiturer i to Stokværk langs de fem af Ottekantenes Sider. Et øverste, ganske lavt og næsten helt omløbende Pulpitur bruges derimod ikke.

Af det gamle Inventar maa endnu nævnes en Messehagel med et reliefbroderet Krucifix, hvor det gyldne Korstræ rejser sig over en grøn Høj med et Sølvkranium, medens selve Figuren er broderet med Sølvtraad og hænger under en Skriftplade med græsk og latinsk Indskrift. Stykket er ikke dateret, men tilhører efter sin Stil det 18. Aarhundrede og er vel kommet til Kirken ved Indvielsen. Urværket i Taarnet er ogsaa fra Kirkens første Aar, idet det bærer sin Mesters Navn og er dateret: »Peter Mathiesen Copenhagen Anno 1739«. Senere er fire Malerier, som nu hænger paa hver Side

af Alteropbygningen og som forestiller Kristi Fødsel, Flugten til Ægypten, Daaben i Jordan og Gravlæggelsen (malede af Krock), blevet skænket fra Frederiksberg Slot (1776), og en Sølvvinkande, stemplet med Zacharias Jonsens Mærke, er anskaffet 1782. Fra ny Tid stammer derimod den nuværende Døbefont, som er udskaaret

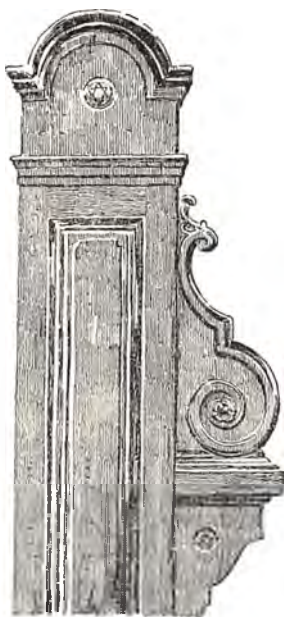
4-5
DØBEFONT FRA 1862.

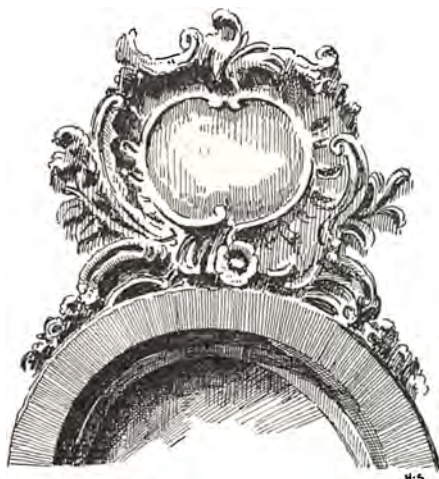
i Eg og bærer Indskriften: »Skænket Frederiksberg Kirke af Baadebygger Isaak Bensen og Søster Cecilie Bensen den 30. Marts 1862«, og samtidig hermed er Daabsfadet og Daabskanden, begge af Sølv, givet af samme Sødskendepar.

Den anden af Klokkerne i Taarnet har ogsaa faaet sin nuværende Skikkelse ret nylig, idet den er omstøbt 1876, men Malmen stammer

fra en ældre Klokke, hvis Indskrift er gentaget: Deum laudo, plebem voco, defunctos ploro, festaque honoro. Sumtibus piis Augustæ viduæ Payngkii 1846 (Jeg lover Gud, jeg kalder Menigheden, jeg klager over de døde, og jeg pryder Højtiderne. Støbt paa Augusta Payngks Enkes fromme Bekostning 1846). Landsretsprokurator Payngks Enke, der var en Datter af Slotsgartner Petersen, havde nemlig »af særdeles Forkærlighed for denne Kirke, i hvilken hun var døbt, konfirmeret og gift«, testamenteret 500 Rdl. til en Klokke, som kunde være et Monument for hendes afdøde Mand.

I det væsentlige staar Kirken endnu trods flere nyere Istandsættelser i sin oprindelige Skikkelse, og kun Sakristiet og Vaabehuset er senere Tilføjelser. Gravminder rummer Kirken ikke udover en Mindetavle over Adam Oehlenschläger og en Marmorplade over dem fra Sognet, som faldt i 1864, men til Gengæld hviler en Række af det 19. Aarhundredes betydeligste Mænd paa Kirkegaarden.

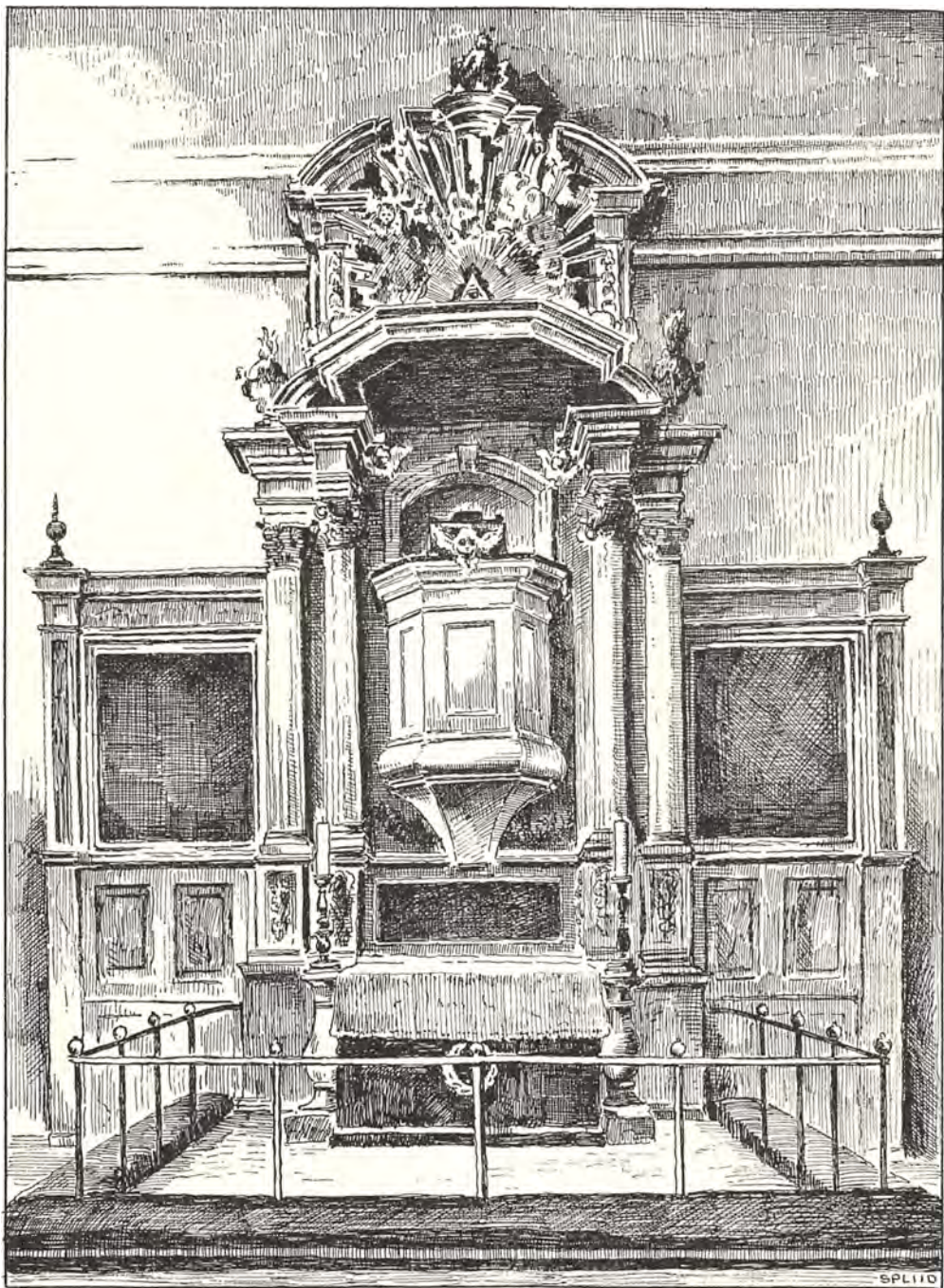
VARTOV

Ved Reformationen blev det middelalderlige Helligaandskloster gjort til en rent verdslig Stiftelse, der skulde tage sig af de fattiges og syges Pleje, og foreløbig blev de gamle Bygninger anvendt hertil. I 1606 blev den flyttet ud paa Strandvejen til Kongens Gaard Vartov og fik siden hen sit Navn efter denne. Ikke længe efter (i 1630) blev Stiftelsen indrettet i en ny Gaard ved Trianglen, men da den blev ødelagt ved Svenskernes Belejring, var Beboerne hjemløse i nogle Aar, indtil man i 1666 købte den nuværende Grund. Ingen af de Steder, hvor Stiftelsen hidtil havde haft tilhuse, havde der været noget særligt Kirkerum, men Præsten, som var knyttet til den, havde holdt Gudstjenesten i en almindelig Sygestue. Da de gamle Bygninger i 1726—28 maatte vige for det nu-staaende Anlæg, blev der imidlertid i Fløjen ud mod Løngangsstræde indrettet en særlig Kirkesal, gaaende gennem begge Stokværk og aaben til begge Sider, saa at man fra Kirken kunde se

Lemmernes Senge og forskelligt Husgeraad. Ordningen var dog alt andet end heldig, idet den gav Anledning til megen Støj og »megen ubehagelig og usund Lugt«, og da Stiftelsen en Menneskealder senere var nødt til at udvide, valgte man derfor at inddrage dette Rum til Ombygning og at opføre en ny Kirke, den der endnu er bevaret.

Grundstenen blev lagt den 23. April 1754 af Grev C. A. Berckentin, Førstedirektør for Fattigvæsenet, som nedlagde et Dokument paa Pergament med en latinsk Indskrift, sat i Stil af Chr. Magnus Falsen, og i Løbet af et Aar var Kirken fuldført, saa at Indvielsen kunde finde Sted den 11. Juni 1755. Først blev alle Hospitalets Lemmer ført ind og fik anvist Sæde, derpaa blev der indladt saa mange Folk fra Staden, som kunde faa Plads, hvorefter Dørene blev lukket, og da alt var i Orden, begav Geheimeraad J. L. Holstein og Direktørerne over de Fattiges Væsen sig ind i Kirken, hvor Sjællands Biskop Peder Hersleb staaende foran Alteret holdt Indvielsestalen over Ordene: Mit Hus er et Bedehus. »Psalmerne, som før og efter Talen blev sjungne, var akkompagnerede med Pauker og Trompeter«, men ellers var det blevet paalagt, at Indvielsen ikke foregik »med saa stor Ceremoni som ved en Sognekirke«.

»Denne i sin Slags ziirlige og vel indrettede Kirke« var oprindelig kun to Stokværk høj, men ved en Hovedstandsættelse 1856—58 blev der bygget eet Beboelses-Stokværk ovenpaa, saa at Bygningen derved kom til at fremtræde, som den nu ser ud. Facaden mod Løngangsstræde blev overpudset og malet som Murværk af røde Sten, men ellers staar den i det væsentligste i sin første Skikkelse med de fire høje rundbuede Vinduer og med den enkle Portal kronet af en Rokokokartouche. Det indre fik ogsaa ved samme Lejlighed i Hovedsagen sit nuværende Udseende. Altertavlen og Prædikestolen,

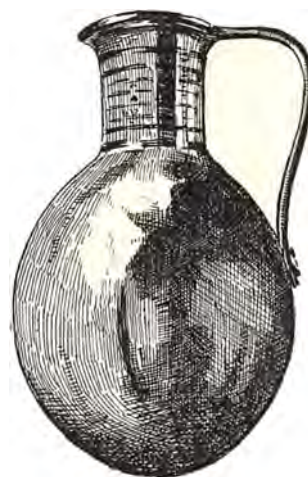

VARTOV KIRKES ALTER OG PRÆDIKESTOL.

som Geheimeraad Vincents Lerche i sin Egenskab af Direktør for Fattigvæsenet havde skænket til den første Kirkesal 1728, blev overført til Kirken og omdannet i 1755 saaledes, at Alterbilledet blev taget ud og Prædikestolen anbragt i Stedet for dette i selve Alterrammen. Man vandt derved mere Plads og havde desuden den Fordel, at Præsten bedre kunde høres i Hospitalet.

ALTERKANDE. 1694.

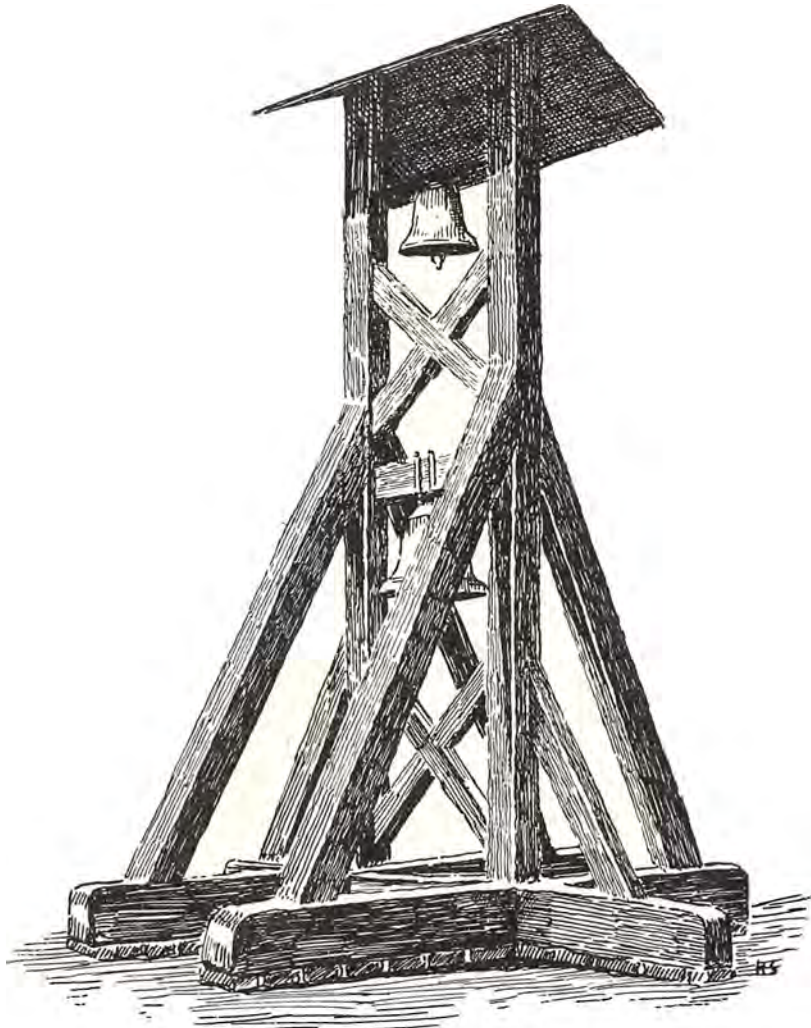

DAABSKANDE. 1858.

Alteret er en korintisk Søjlestilling af malet og forgyldt Træ, der paa de to midterste Postamenter har Givernes udskaarne Navne, det ene Lerches med Bogstaverne H V L T L (dvs. Hr. Vincents Lerche til Lerchenfeld) og Valgsproget: »Fide, Spe, amore« (dvs. Ved Tro, Haab og Kærlighed), det andet Wibes med Bogstaverne F C H W (hans Hustru Fru Cathrine Hedevig Wibe) og Valgsproget: En Dieu mon esperance (Mit Haab til Gud).

Tavlen krones af et brudt Topstykke og Topgavle med et ud-

skaaret Jehova-Symbol. Til Siderne er der anbragt to Malerier paa Lærred forestillende Gravlæggelsen og Himmelfarten og under

KLOKKESTABEL I VARTOVS GAARD.

Prædikestolen et tredje af Nadveren. Selve Alterbilledet er dog ogsaa bevaret og hænger paa Væggen ved Døbefonten; det har til Emne Korsfæstelsen og er et Arbejde af Krock, som har sat sin

Signatur: »Hinrich Krock Ao. 1728« forneden paa en af Stenene ved Korsets Fod.

Fra den gamle Kirkesal maa ogsaa stamme den Lysearm, som

ENKEDRONNING CAROLINE AMALIES STOL.

sidder ved Prædikestolen og som paa et lille Skjold bærer Indskriften: »Gud hielpe mig Anne Niels Andersen P E T S 1676«. Men det gælder om den som om de to Par Alterstager, at man ingen Sikkerhed har for, at de altid har været brugt ved de Gudstjenester,

som har været holdt i Vartov; de kan være købt eller skænket her-
til senere. Det ene Sæt, mere anseelige Stager har ingen Indskrift,
men tilhører efter deres Form det 17. Aarhundredes første Halvdel

GRUNDTVIGS STOL.

og er udprægede Kirkestager, hvorimod det andet Sæt, der snarest
er Bordstager, har graverede Bomærkeskjolde og Bogstaverne A H
samt Aarstallet 1643.

Af Altersølvet er ogsaa to af Stykkerne fra Tiden, før der blev

indrettet et særligt Kirkerum. Oblatæskan har paa sit Laag et drevet Landskab, hvori der løber en Aa, som en Baad er ved at sætte over, og paa Randen er graveret: »Diderich Dreyer Margrete Plum d. 30. Oct. 1691«, men den er ikke af hjemligt Arbejde og oprindeligt næppe bestemt til kirkelig Brug. Det gælder derimod Alter-

DØBEFONTE.

kanden, som er stemplet med Københavns Mærke 1694 og Guldsmiden Ditlev Brasenhauers Forbogstaver, og som bærer Indskriften: »1694 hafver Rasmus Boesøn og hans K. Hvstrv Gvndel Bendts D: med de welb: Directeurers Widenschab foræret denne Kande til det Høywerdige Altarens Sacramentes Brug udi Helliggeistes Hospital udi Kiøbenhavn.« Disken er noget senere og er et Arbejde af Sivert Thorstensson 1746, medens Kalken endelig er fra 1759.

Kirkebygningen har ikke noget Taarn eller Tagrytter, hvorfra Klokkerne kunde kalde Sognets Beboere sammen, men det har ikke været nødvendigt, da Menigheden jo var samlet lige ved Kirken. Derimod har man i Anlæggets Gaard rejst en Klokkestabel til de to smaa Klokker, som bruges ved Gudstjenesten. Den ene har foroven mellem Rokokofriser en Indskrift: Me fudit M. C. Troschell Hofglockengieser in Copenhagen Ao 1762 (Hofklokkestøber M. C. Troschell i København støbte mig i Aaret 1762) og paa selve Klokkelegemet: »Feræret af Peder Jacobsen til Helligaands Hospital Anno 1762.«

I det 19. Aarhundrede kom Kirken til at spille en betydelig Rolle i dansk Aandsliv, idet Grundtvig fra 1839 til sin Død 1872 var Præst her. En stor Menighed, hvortil Enkedronning Caroline Amalie sluttede sig, samledes om hans Forkyndelse, og for den skrev han mange af sine Salmer. En Tilhører har senere i sin Selvbiografi kort og træffende skildret hvad det var, der særlig kendetegnede Livet i Vartov Menighed, idet han siger: Grundtvigs kirkelige Opfattelse var jeg ganske vist dengang nærmest en Modstander af, og meget i hans Prædikener forstod jeg ikke, men den dybe Inderlighed og mægtige Kraft i hans Vidnesbyrd, den skønne Salmesang ved Gudstjenesten, der i det Hele udmærkede sig ved en dengang ualmindelig Inderlighed, og det rige Menighedsliv, der rørte sig her og dengang var noget næsten ukendt, drog mig saa stærkt, at jeg næppe forsømte nogen Søndag at deltage i Gudstjenesten.

Af ydre Minder om denne Kirkes Stortid er det vigtigste den Døbefont af hvidt Marmor, som Menigheden — ifølge Indskriften paa Fodstykket — skænkede ved Grundtvigs Fødselsdag den 8. September 1858. Den er et Værk af den norske Billedhugger C. Borch, der har ladet Fontekummen bæres af en snoet Søjle omvundet med

Vinranker, hentydende til Skriftstedet: Jeg er det sande Vintræ, der er indhugget paa Fodstykket.

Samtidig blev der givet en Daabskande af Sølv i antik Stil med en graveret Mæanderbort omkring Halsen. Derimod har den Guldlysestage, som Grundtvig fik ved sit Halvtredsaaers Præstjubilæum, faaet sin Plads i Marmorkirken, og kun en Kopi staar paa Alteret i Vartov.

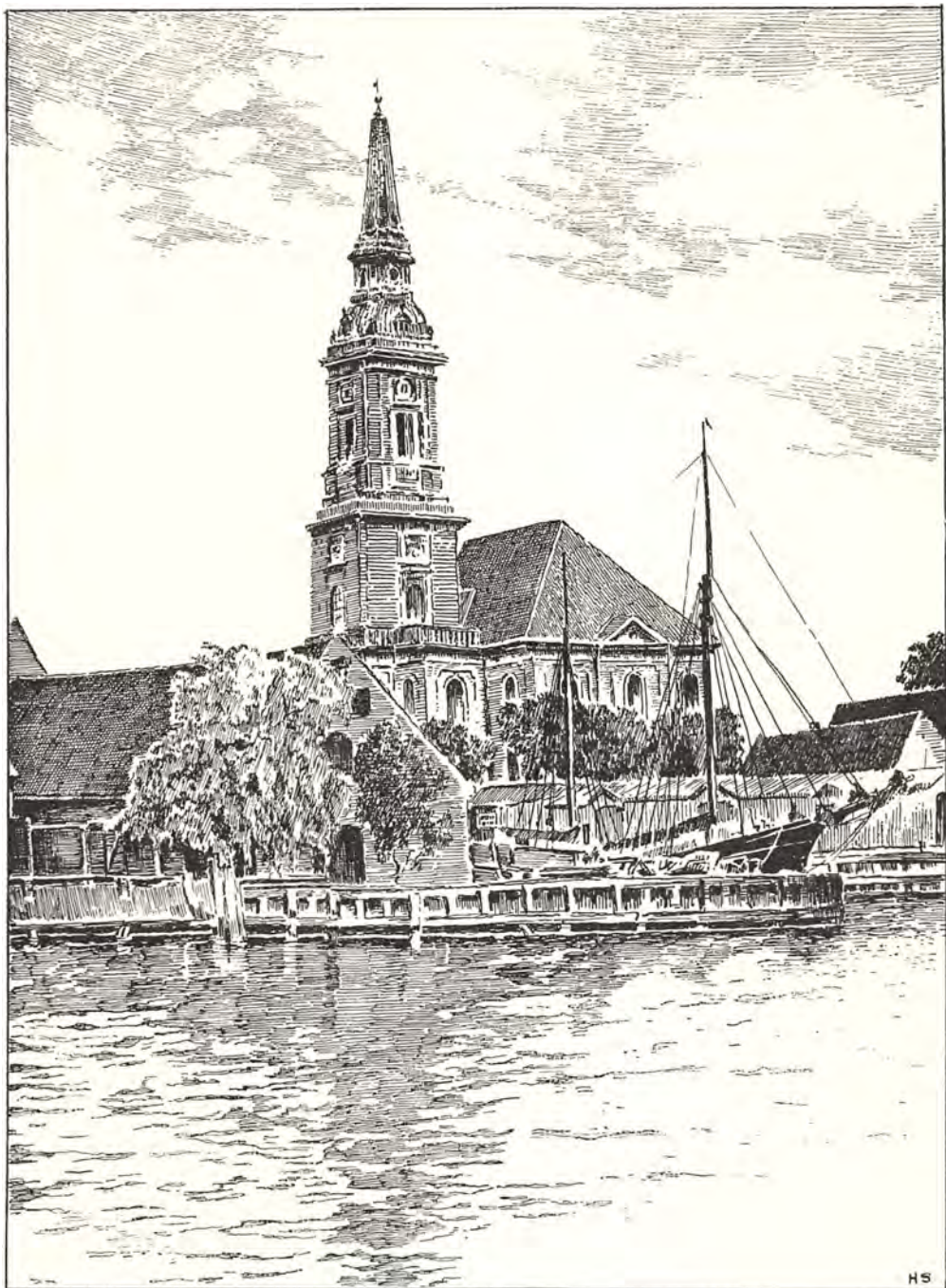

CHRISTIANSKIRKEN

De tyske Indbyggere paa Christianshavn havde i lang Tid haft deres egen Præst, idet der siden 1641 havde været ansat en tysk Kapellan ved Vor Frelses Kirke, men de havde ikke haft deres eget Gudshus. Naar de derfor skulde samles til deres Gudstjeneste, maatte de vente, til den danske Menighed var færdig med Højmessens, det vil sige, at de kun maatte bruge Kirken om Søndagen mellem Kl. 12 og 2. Men da denne Tid var »saa aldeles ubejlig, nemlig just i Middagsstunden, og saa knapt afmaalt og afpasset, at de ej med behøvende Ro og Frihed kunde fuldende deres Gudstjeneste, men ofte hindredes deri af den danske Menighed ligesom de undertiden var den danske Menighed til Ophold«, og da den tyske Menighed voksede betydeligt ved Indvandring, tog Præsten Josias Lörch sig med stor Iver af den Opgave at skaffe den en egen Kirke. I særlig Grad tilkommer det derfor ham Æren, at Christianskirken blev rejst. I Februar Maaned 1748 indsendte han

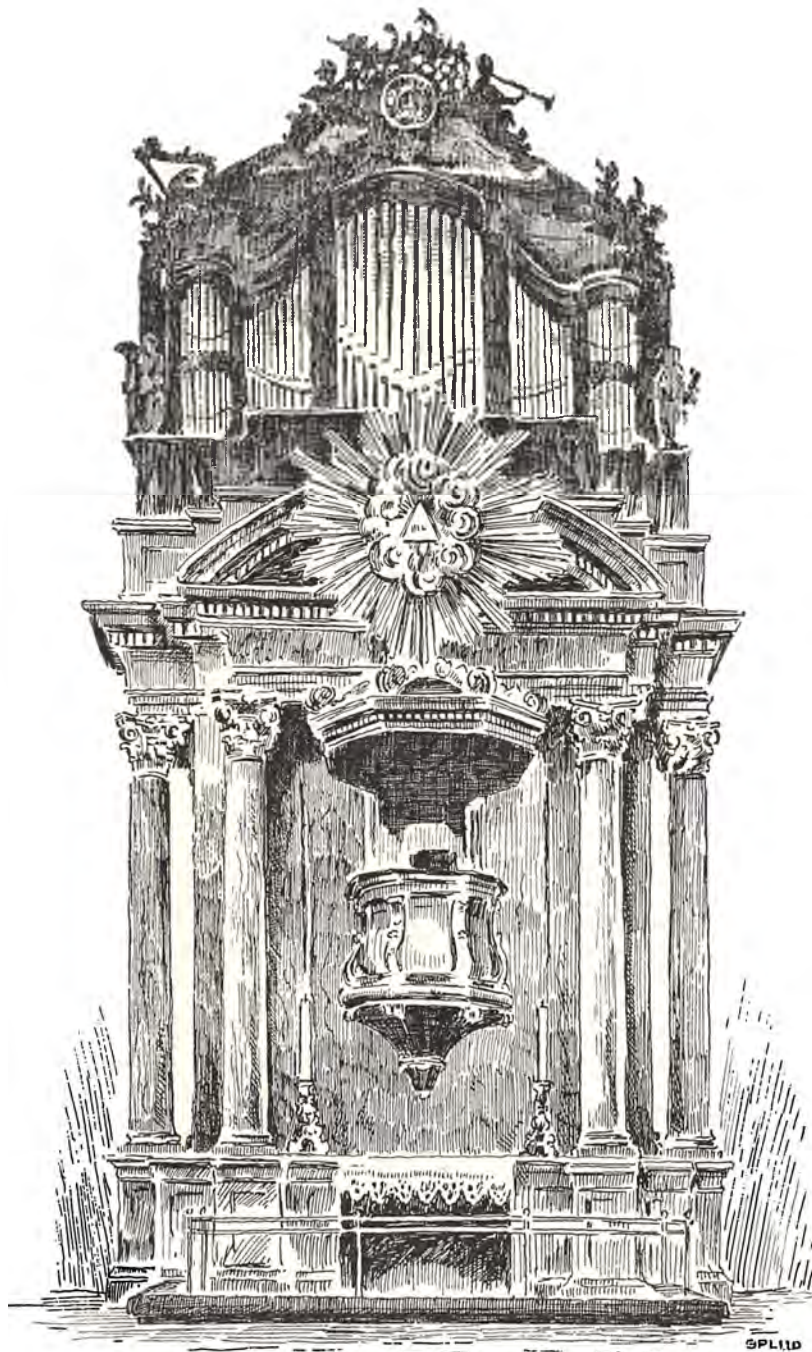
en Ansøgning til Kongen om at faa Hjælp til i al Beskedenhed at bygge en lille Kirke, og da det var baade ønskeligt og nyttigt, at der blev en særlig Kirke paa Christianshavn for den tyske Menighed, og det vilde blive en stor Bekvemmelighed for den dér indkvarterede Garnison, som ellers havde saa lang Vej til Den Herre Zebaoths Kirke i Staden, fik Josias Lorck snart efter et bekræftende Svar. Til at forestaa Byggearbejdet valgte Menigheden, med Kongens Godkendelse, en Kommission bestaaende af Hofbygmester Nicolai Eigtved, Etatsraad Wewer, Kommandørkaptajn Dumreicher og Brygger Peter Casse, og da den har ført nøje Regnskab over sin Virksomhed, har vi god Rede paa Værkets Fremgang. Pengene til at bygge for fik man dels ved en Huskollekt i Stæderne og ved en Kirkekollekt paa Landet i Danmark og i de tyske Provinser, dels ved kongelige Gaver, og dels ved Overskuddet af to Lotterier. At Kirken derfor i lange Tider Mand og Mand imellem kaldtes »Lotterikirken«, er let forstaaeligt. Indtægterne fordelte sig saaledes: Kollektterne fra Danmark gav 8290 Rigsdaler (Christianshavn 1004, København 5663, Aalborg Stift 169, Viborg 132, Aarhus 250, Ribe 228, Fyns Stift 393, Sjællands Stift 449), Kollektterne fra Holsten, Plön og Wien gav 1106 Rdl.; de kongelige Gaver beløb sig til 43339 Rigsdaler, Salg af Begravelsessteder 2693 Rdl., diverse 355 Rdl. og endelig de to Lotterier henholdsvis 31546 Rdl. og 10224 Rdl. ialt 97557 Rigsdaler. Eigtved indsendte forskellige Udkast og af disse valgte Kongen »den kostbareste og zirligste af hans Desseins«, skønt Gennemførelsen af denne Plan vilde overstige den indsamlede Sum, men man klarede da Sagen ved foreløbig at udsætte Rejsningen af Spiret. Til Kirkens Opførelse skænkede Kongen desuden i 1750 Grunden, hvorpaa der tidligere havde været anlagt et Saltværk, men da Eigtved gerne vilde have Bygningen til at ligge friere og midt for Strandgade, blev det nødvendigt at ud-

CHRISTIANSKIRKEN SET FRA SLOTSHOLMEN.

vide Pladsen ved i det følgende Aar at købe det tilstødende Stykke, som Vestindisk Kompagni ejede. Med selve Bygværket trak det derved noget i Langdrag, men Lorck trøstede sig med, at Kirken baade vilde blive bekvemmere indrettet, naar man tog sig god Tid til at lægge Planerne, og at den ogsaa vilde blive større og smukkere end fra først af beregnet.

I 1754 anskaffede man det fornødne Træ og om Efteraaret gik man i Gang med de paakrævede Piloteringsarbejder, saa at man var klar til Grundstensnedlæggelsen paa Kongens Fødselsdag den 31. Marts 1755. Det blev imidlertid ikke til noget den Dag, da Vejret var saa barskt og Jorden fuld af Is, og da Kongen efter Paaske tog bort fra Byen, blev Højtideligheden foreløbig udsat. Arbejdet fortsattes dog og Murværket kom i Højde med Jordoverfladen undtagen paa det Sted, — paa den søndre Side, hvor Taarnmuren støder til Kirkemuren, — hvor Grundstenen skulde have sin Plads. Den 12. Juni 1755 mellem Klokken 5 og 6 kom Kongen ridende fra Frederiksberg Slot til Kirkepladsen ledsaget af sit Følge, men desuden havde mange af Menigheden indfundet sig samt en Del Tilskuere, »som rørt og fornøjet tog en saa sjælden forekommende og hellig Handling af den elsk-værdigste Konge i Øjesyn«. Kongen nedlagde nogle Guldmedailler og en Indskriftplade i Grundstenen og sænkede med egen Haand Overdelen af Stenen, som hang i en kunstfærdig Maskine, ned over Gemmet. Berlingske Tidende eller, som den dengang hed, Københavns Danske Posttidender har en ret udførlig Skildring af Begivenheden og fortæller her bl. a., at »imedens Hans Majestæt under allerunderdanigst Haandsrækning af de til denne Kirkebygning allernaadigst beskikkede Direktører og under et stille Antal rørte Tilskuere lagde Grundstenen, blev der sjungen under en angenem Musiqve den Psalme: »Es wolle uns Gott gnädig seyn etc.« Efterat nu Hans Majestæt var færdig og

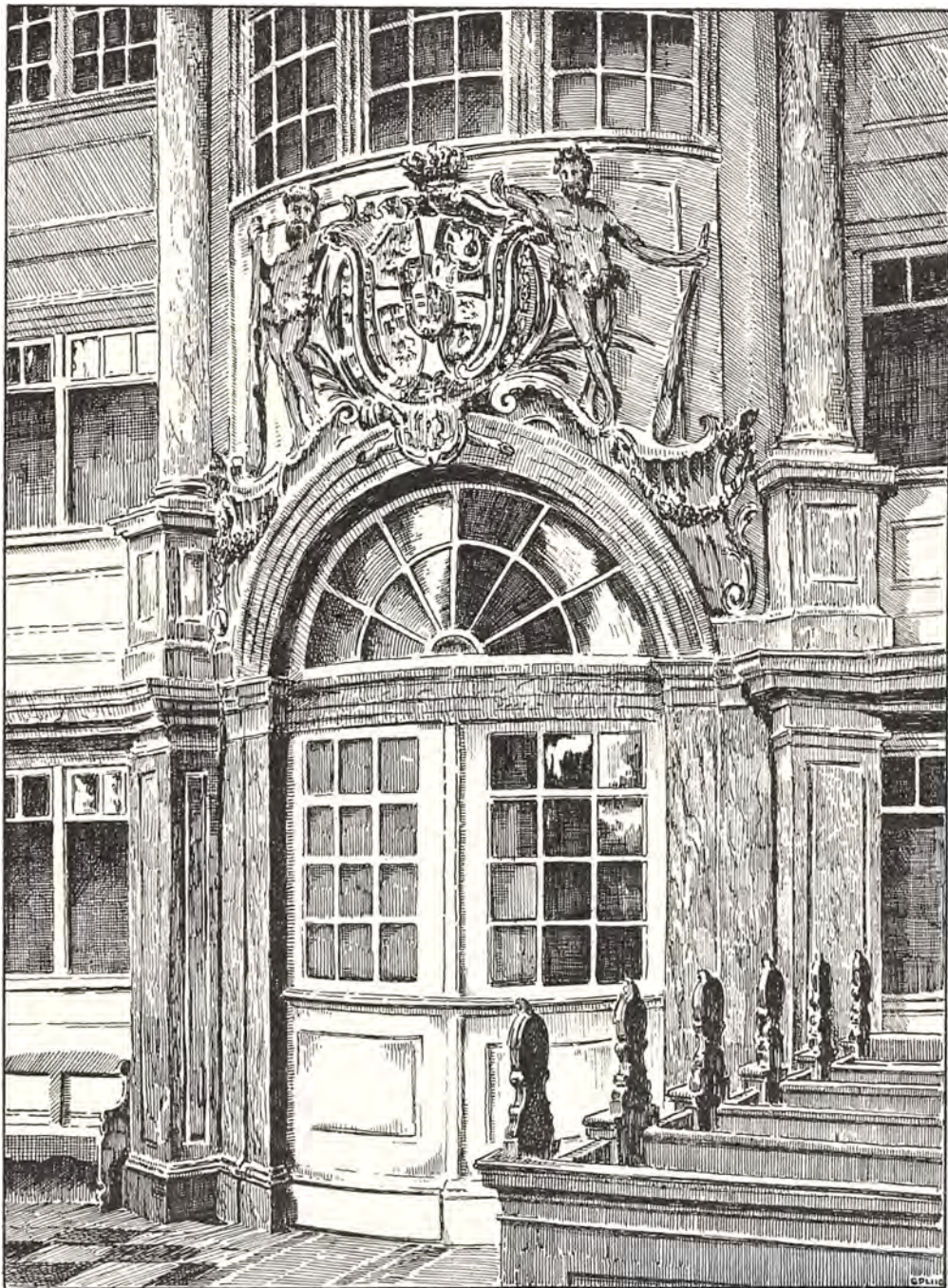

CHRISTIANSKIRKENS ALTER, PRÆDIKESTOL OG ORGEL.

Stenen indmuret, blev sjungen: »Nun danket alle Gott etc.« Derpaa tillod Hans Majestæt, at den tyske Præst Hr. Lorck i en kort Tale — Lorck selv siger, at den varede kun 5—6 Minutter og at i den talte hans Hjerter mere end Kunsten — i Menighedens Navn maatte takke allerhøjestbemeldte Hans Majestæt for denne og alle andre mod denne Kirke beviste Naade, hvilken Tale med megen Attention og Naadetegn af Hans Majestæt blev anhørt. Ved denne Lejlighed har Kongen allernaadigst tillagt denne Kirke det Navn af Tydske Friderichs-Kirke paa Christianshavn, som man videre af Inscriptionen kan se, og som herved i det latinske og tyske Sprog meddeles:

Lapis hicce fundamenti loco a Patre Patriae Friderico Quinto Rege Dan. & Norv. Potentissimo, Gloriosissimo, Optimo, die XXXI Mart. Anni MDCCLV, qui Regi dies natalis fuit, propria manu positus, sit testis perennis singularis clementiae optimi Regis, qua primus Coetui Evangelico Teutonico Christianshauniensi Templum cultui sacro dicatum sub moderamine virorum spectatissimorum J. F. Weweri, J. H. Dumreicheri & P. Casse exstruendum ipsique Templo Nomen Friderici Augustum gratiosissime donavit. Succedant omnia in Dei honorem, in Regis voluptatem, & in multorum commoda! Floreat Regia Domus hoc lapide perennior.

Diesen Grundstein, welchen der Vater des Vaterlandes, der Allerdurchlauchtigste, Grossmächtigste, Allergnädigste ErbKönig und Herr, Friedrich der Fünfte, König zu Dännemarck und Norwegen an seinem erfreulichen Geburts-Tage den 31. Mertz des 1755sten Jahres mit eigener Hand geleet hat, sey ein ewiger Zeuge der ganz besondern Gnade des besten Königes, nach welcher Er als der erste der Deutschen Evangel. Gemeinde auf Christianshafen eine eigene Kirche und der Kirche den Namen der Deutschen

INDGANGEN TIL KIRKEN MED KONGESTOLEN.

Friedrichs-Kirche allerhuldreichst geschenkt und die Besorgung des Baues denen angesehenen Männern J. F. Wewer, J. H. Dumreicher und P. Casse anvertrauet hat. Die Verherrligung Gottes, das Wohlgefallen des Königes, und ein Göttlicher Segen für viele sey die glühliche Folge dieses Baues, wie es desselben Endzweck ist! Das Königliche Haus müsse noch blühen, wenn auch dieser Stein nicht mehr seyn wird!«

Indskrifterne, der i det væsentligste er ens, og begge har den først ansatte Dato, som jo ikke blev Dagen for Højtideligheden, kan paa Dansk gengives saaledes:

»Denne Grundsten, som Fædrelandets Fader, den allerdurchlaughtigste, stormægtigste, allernaadigste Arvekonge og Herre Frederik den Femte, Konge til Danmark og Norge, har lagt med egen Haand paa sin glædelige Fødselsdag den 31. Marts 1755, skal være et evigt Vidne om den bedste Konges ganske særlige Naade, af hvilken han som den første allerhuldrigst har skænket den tyske evangeliske Menighed paa Christianshavn en egen Kirke og Kirken Navnet Den tyske Frederiks Kirke og betroet Omsorgen for Bygningen til de ansete Mænd J. F. Wewer, J. H. Dumreicher og P. Casse. Guds Forherligelse, Kongens Velbehag og en guddommelig Velsignelse for mange være den lykkelige Følge af denne Bygning, som det er dennes endelige Maal. Gid det kongelige Hus maa blomstre, selv naar denne Sten ikke mere er til!«

Eigtveds Udkast til Kirkebygningen, som ikke blev helt virkeliggjort, da man efter hans Død (Juni 1754) tog fat paa Opførelsen, kender man ogsaa af en Træ-Model af Kirken, som i lange Tider henstod paa Kirkeloftet, men som nu er i Bymuseet. Efter Regnskaberne er den forfærdiget af J. H. Reiser og Matthäus Wanckmüller, medens Stanley var Mester for Ziraterne, men desværre er deres Arbejde nu kun bevaret i en meget defekt og ramponeret Tilstand.

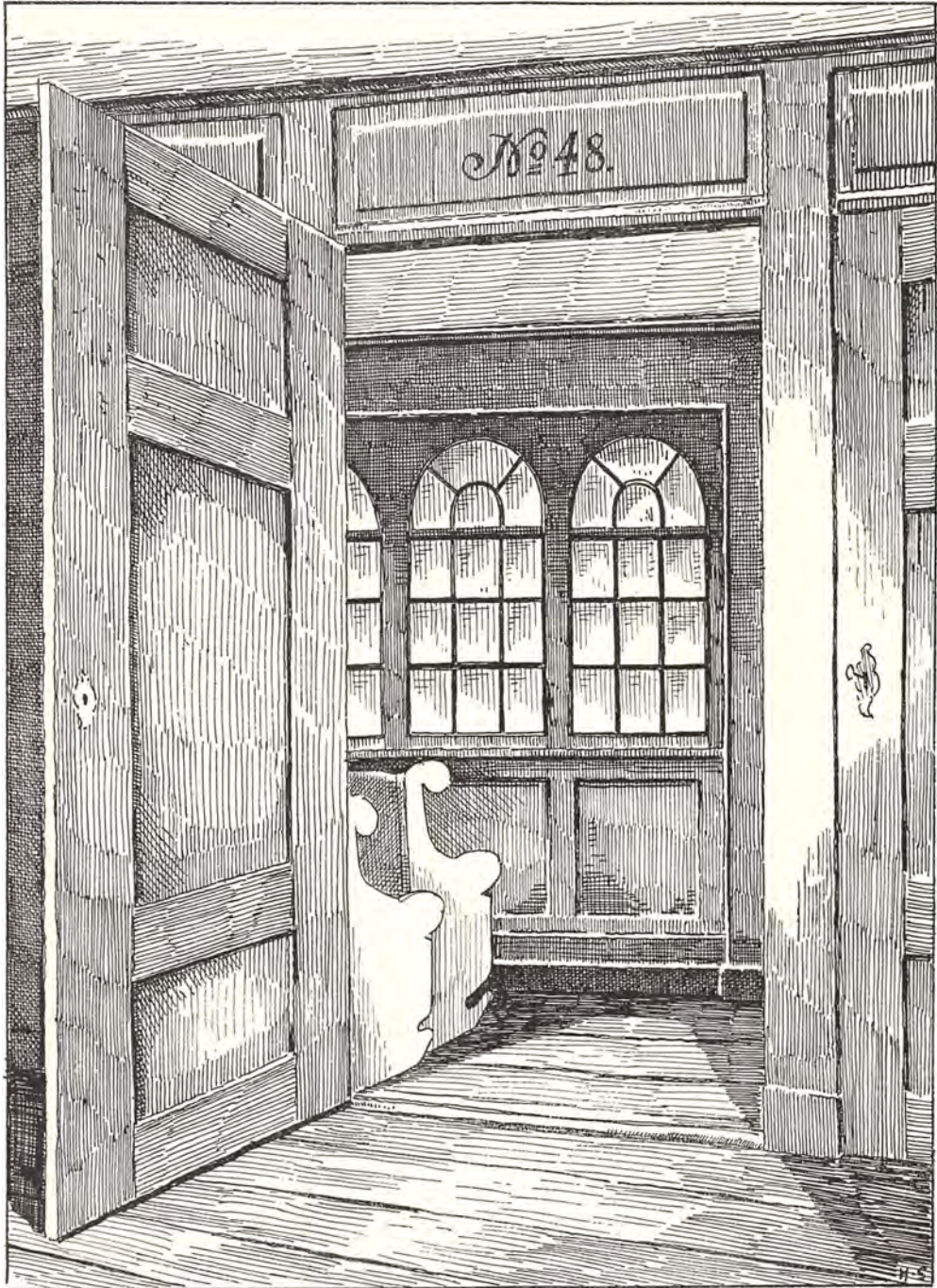

OPGANG TIL PULPITURERNE.

Bygningen er opført af Flensborger Mursten, men viser sig for Taarnets og Hovedfaçadens Vedkommende som en Brudstenskirke, idet Murværket her er beklædt med Bremersandsten og Sandsten fra Gotland. Det Ydre er ganske enkelt udsmykket, med ioniske Pilastre paa Taarnet og Lisen-indramning af de andre Bygningsdele, men det har sin fornemste Virkning ved selve sin Beliggenhed midt for Strandgade og ved Samspillet mellem det efter Bredden lagte Kirkerum og det foran Hovedfaçaden rejste Taarn. I Planen har man fulgt den protestantiske Kirketype, som vi kender fra andre københavnske Kirker som Reformert Kirke, den første Christiansborg Slotskirke, Vartov og Frederiksberg, hvor man lader Kirkerummet danne eet Hele, en Kirkesal, hvis Midtpunkt er det samlede Alter og Prædikestol gerne anbragt paa den ene Langvæg.

Adgangen til Kirken er gennem Hovedindgangen i Taarnet og ad to Sidedøre til Pulpiturene, men af disse er kun Hovedportalen rigere udsmykket. Den krones af en Rokokokartouche af Bremer-sandsten med Kongens Navnetræk, udført af Hofbilledhugger S. C. Stanley, som i det hele sammen med Hofstenhugger Jacob Fortling havde Arbejdet ved Kirkens Dekorerings. Selve Bygningen var i Oktober 1756 saa vidt fremme, at man udbetalte 36 Rigsdaler til Tømrer- og Murersvendene samt Haandlangerne i Dusører, fordi man rejste Kransen paa Kirkens Tagstol, og derefter kunde man i de følgende Aar gaa i Gang med det Indre.

Det flade Loft over Kirkerummet blev dækket med Gibskvadratur og har i Midten en Glorie med Jehovas Symbol, omgivet af Skyer med Kerubhoveder, alt i Stukkaturarbejde, udført af den italienske Gibser Christoforo Lo: Fossati. Alt Snedkerarbejdet ved Kirken udførtes af Mestrene Niclaus Rubach og Jachob Kaare, medens Smedearbejdet skyldes Smeden Lars Rasmusen Bagsuerd. Han er bl. a. Mester for den dobbelte Gitterdør for Gravhvælvingerne.

FRA PULPITURET.

Tømrerarbejdet, derunder ogsaa det, som sammen med Alteropstillingen er det ejendommeligste ved Kirkens Udsmykning, nemlig de lukkede Pulpiturer, som paa de tre af Væggene rejser sig i

STOLESTADEGAVL.

ikke mindre end 3 Stokværk, skyldes Tømrermester Vollmeister. Dog skyldes Kapitælerne paa de korinthiske Søjler, som deler Pulpiturfacaderne, Billedhuggeren C. S. Stanley, der ifølge Regnskabet fik Betaling for 12 halvrunde og 4 kvartrunde korinthiske Kapitæler af Fyr, netop det Tal, som endnu findes. Lige over Indgangen

og midt for Alteret og Prædikestol er Kongestolen anbragt, for Snedkerarbejdets Vedkommende af de fornævnte Mestre, medens Stanley har udskaaet det kongelige Vaaben med »to vilde Mænd« over Portalens Bueslag og det dobbelte Skjold med de kongelige Navne, F 5 og J M, som kroner Stolen. Foruden de mange Sidde-

DØBEFONT.

pladser, som findes paa Pulpiturene, er der paa Gulvet indrettet Kirkestole, hvis Gavle har udskaarne Ornamenter af Egetræ og efter Regnskaberne ligeledes udført af Stanley. Alteret, der bestaar af en korinthisk Søjlestilling af norsk Marmor og marmoreret Træ, er vistnok fremgaaet af et Samarbejde mellem Fortling og Stanley, idet Fortling har leveret 5 Blokke norsk Marmor til Alteret, medens

Stanley har forbedret 4 store gamle Kapitæler, som blev skænket hertil, og desuden af nyt udarbejdet 2 Lisener. Iøvrigt nævnes Stenhuggerne C. Bjørn, Adam Hegner, Franz Buhler og Wolf Küstling ved Arbejdet paa Alteret. Prædikestolen, som er anbragt over Alterbordet, er udført af Rubach og Kaare og har over Prædikestolshimmelen en Glorie med Jehovas Symbol, omgivet af Skyer med Kerubhoveder, i Træskærerarbejde af Stanley. Orglet, som igen er anbragt over Prædikestolen, er indfattet af en Struktur af Eg og udsmykket med Billedskærerarbejde i Lindetræ, foroven forestillende Musikinstrumenter og 2 musicerende Engle, hvorimellem der er anbragt et Ur. Orgelværket skyldtes Orgelbygger Hartwig Müller, som efter Samtidens sagkyndige Dom ikke blot »havde forfærdiget det rigtigt og vel efter Kontrakten, men i mange Ting, Kirken til bedste, uden for Kontrakten gjort det saa forsigtigt og flittigt, som ikke er fundet ved andre Orgelværker, in summa: Orgelværket er i alle sine Parter udvendig saavel som indvendig, Lyden eller Intonationen og Renstemning saaledes geraadet, at det med Rette kan siges, at det er et af de bedste Orgelværker her i Staden, der virkelig gør sin Bygmester Ære.« Naar Resultatet blev saa godt, skyldtes det dog lige saa meget Kirkens Kantor, Hagen, som da ogsaa for sin Umage ved Orglets Bygning fik tilstaaet 50 Rigsdaler. Han var Aarsag til, at det blev Hartwig Müller, som kom til at bygge Orglet i Stedet for den Orgelbygger, som først var antaget, og han gjorde i denne Anledning saa mange Anstalter og Forslag, at Müller ikke alene maatte »lade sig finde billig i Pris, men ogsaa forbedre Orglet med nogle Tilsætninger«. Ved sin Virksomhed sparede han Kirken for nogle Hundrede Rigsdaler og fik endda Orglet gjort bedre.

Da Kirken i Oktober 1759 var saa vidt færdig, at man med det første kunde vente, at Gudstjenesten vilde begynde der, lod »Di-

rektørerne for Kirkens Opbyggelse«, H. Dumreicher og Peter Casse, Graveren ved den danske Kirke, Knud Leth, kalde til sig og gav ham til Afsked fra den tyske Menighed, som nu snart ikke længere skulde have sine kirkelige Handlinger forrettet i Vor Frelsers Kirke,

DAABSFAD AF SØLV.

en Ducør af 50 Rigsdaler een Gang for alle, medens Undergraveren fik 40 Rigsdaler. Klokkeren, Christian Sigfred Eller var derimod ikke saa let at stille tilfreds, thi da Direktørerne ikke havde fastsat noget Beløb, hvormed han skulde holdes skadesløs for det Tab, han vilde lide ved den nye Kirkes Udskillelse, opgjorde han Af-

gangen i sine Indtægter saaledes: 1. To Gange om Aaret mine saakaldte Indsamlingspenge, 2. Efter den Skik og Brug, som er i København, at de fleste ikke ofrer, men derimod, naar de gaar til Alters, giver en liden Gave efter Stand og Evne, 3. Fragaar en Del Familier, som ofrer ved Nytaar, og 4. Alle Kopulationer, Daabshandlinger og Begravelser. Han vilde derved, som han med »al Guds Sandhed bevidnede« hvert Aar tabe 80 Rigsdaler og derover, og da »mit Brød for mig og mine 5 umyndige Børn bliver temmelig nær afskaaren, kan jeg ikke være billigere i min ringe Begæring end at anføre den Gave, som skal være een Gang for alle og saa at tie stille, til 200 Rigsdaler«. Dog kunde han ogsaa tænke sig i Stedet for dette Beløb at faa 40 Rigsdaler aarlig, saa længe han levede og tjente som Klokker ved Vor Frelsers Kirke. Han fik dog kun 150 Rigsdaler een Gang for alle og erklærede sig dermed »i alle Maader tilfreds og fornøjet«.

Indvielsen fandt Sted den første Søndag i Advent 1759 i Overværelse af Frederik den Femte, hans Kgl. Højhed Kronprinsen, andre høje Herrer og en talrig Menighed. Sjællands Biskop Ludvig Harboe holdt Indvielsestalen over Dommernes Bog 6. Kap. Vers 23—24: Herren sagde til Gedeon Fred være med dig. Da byggede Gedeon Herren et Alter og der og kaldte Herren er Fred. Talens Hovedpunkter var efter Avisreferatet: »Jesus den store Fredsfyrste og Saligheds Konge. 1. Denne Fredsfyrstes naadige Tilbydelse, at vi skulde have Fred i hannem. 2. Kirkens taknemmelige Erindring, at Herren er Fred«. Referatet slutter derefter: »Det øvrige ved denne Kirkes Indvielse er sædvanligt ved Kirkers Indvielse i store Stæder og altsaa her ej anføres«, men Ceremoniellen kendes dels af et Udkast, som findes i Kirkens Arkiv, dels af et trykt Hæfte: »Kirkemusik ved den højtidelige Indvielse af den nyopbyggede tyske Frederiks Kirke i allerhøjeste Nærværelse af Hans Majestæt Kong

Frederik den 5., den milde Stifter og huldrigeste Velgører, paa første Søndag i Advent, den 2. December 1759 allerunderdanigst opført af den kongelige Kapelmester, J. Sarti.«

Fra Kirkens Indvielsestid stammer ogsaa det allermeste af Kirkens Sølvtøj. Det bærer Guldsmeden Sivert Torstenssons Mester-

ALTERKALK OG KANDE AF SØLV FRA 1759.
OBLATÆSKE SET FRA OVEN OG FRA SIDEN.

mærke, og af Regnskabet faar vi at vide, at han er blevet betalt med 130 Rigsdaler. Herfor har han leveret en Alterkalk og Disk af københavnsk Prøvesølv (Kalken vejede 63 Lod og er indvendig forgyldt, medens Disken helt er overtrukket med Guld) og Oblatæske, vejende $25\frac{3}{4}$ Lod, samt en Sygekalk med Vinbeholder og Oblatgemme og endelig en Ske til at fjerne Urenheder af Altvinnen med. Daabsfadet, der er samtidig med Døbefonten, er ligeledes af Prøvesølv og forsynet med samme Mestermærke, men er ikke be-

kostet af Kirken selv. I Randornamentiken er der indføjet fire Indskriftfelter, af hvilke de tre indeholder følgende: »Tauf-Bækken Der Deutschen Friederich Kierche Frau Etatz: R Anne Maria Wewer geb. Köster« samt Givernes Dobbeltvaaben med Aarstallet 1759. Vinkanden, der er fra samme Værksted og samme Tid, vejer 106½ Lod og er maaske efter de Vaaben, der indgaar i Udsmykningen, skænket af J. L. Holstein, der var gift med Hedevid Vind.

Ved Indvielsen fik Kirken ogsaa sit særlige Segl, som Jøden Ahron Jacobsøn fik Betaling for at stikke, men Messehagel og Lys

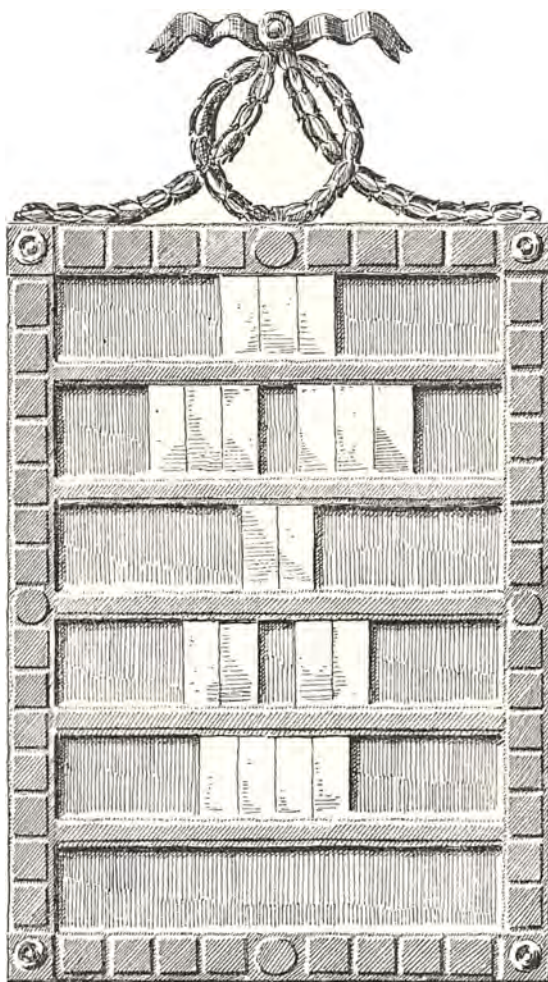
SØLVSKE TIL ALTERVINEN.

paa Alteret brugtes ikke her, ligesom ogsaa Kirkens Tavler var afskaffet.

Oprindelig var Taarnet blevet afsluttet med et uanseeligt Pyramidetag, da man foreløbig ikke havde Raad til at opføre Spiret, men i Aarene 1768–69 blev det smukke pyramideformede Spir rejst efter Tegning af Hofbygmester Anton, en Svigersøn af Eigtved. Arbejdet afsluttedes med, at en Kobberfane med Sirater og en Kobberkugle, udført af Isaac Adrian, den 30. Juni 1769 blev opsat paa Taarnet. I Taarnknappen blev indlagt en Seddel med følgende Oplysninger om Værkets Fremgang:

»Efter at Grundstenen til dette Taarn ved den tyske Frederiks Kirke, som skulde have været lagt den 31. Marts i Aaret 1755, højtideligt var blevet lagt den 12. Juni samme Aar, saa er denne Taarnkap samt Fløj højtideligt blevet opsat den 30. Juni 1769 og saaledes er altsaa det, der forhaabningsfuldt blev paabegyndt i Kong Frederik den Femtes Regering, lykkeligt blevet fuldendt un-

der Kong Christian den Syvendes ikke mindre milde Regering, under den første kongelige Statsminister Grev J. H. E. Bernstorffs

H · S
SALMETAVLE.

Patronat, og under Besørgelse af denne Kirkes to Ældste Peter Casse og Mathias de Place. Josias Lorch var den Gang Præst ved denne Kirke, og Franz Hinrich Kreutzfeldt og Hans Hinrich Hansen Kirkeværger og Thomas Jensen Kirkeforstander. Tegnin-

gen til og Opsynet med Bygningen af dette Spir var den kongelige Hofbygmester Georg David Anthon's Arbejde. Guds mægtige Beskyttelse bevare og opholde til en fjern Fremtid det, som Hans milde Haand har givet.«

Som sædvanlig blev der ved denne Lejlighed af Haandværksfolkene uddrukket Skaaler fra Taarnet, hvad der har givet sig Udtryk i følgende Post i Regnskabet: 18 Potter Rødvin, 6 Potter Rhinskvin, 24 Bouteiller og 24 Halvpægleglas, medens Musiken bl. a. leveredes af »7 Hauboister af Artillerikorpsset«.

Billedhuggerarbejdet paa Taarnet skyldes Professor C. F. Stanley, medens Vægtergangens Gitterværk, der paa hver Side har det kongelige Navn med Krone over, er udført af Smedemester Niels Lange.

Første Søndag i Advent 1770 blev Taarnet indviet ved en overordentlig Højtidelighed i Kirken. Kapelmester Scheibe forestod Musiken i Kirken, og Stadsmusikant Kirchhof fik Betaling, fordi der 4 Gange blev blæst med Basuner og Trompeter fra Taarnet, men desuden blev der ogsaa sunget fra Taarnet, hvorfor Skoleholder Bodersen, hans Underskoleholder og Skolebørnene blev betænkt med Ducører. Ogsaa 2 Politibetjente, som holdt Vagt ved Kirkedøren, fik et Gratiale af Kirkens Kasse. Indvielsen skete til Tak mod Gud, for at Kirken og Taarnets Bygning var saa lykkeligt fuldendt, og Klokkerne første Gang blev brugt.

De tre Klokker, som endnu er bevarede i deres gamle Skikkelse, er vel af forskellig Størrelse — Hofbygmester Anthon fastsatte deres Tværmaal til 48, 38 og 32 Tommer —, men har en ganske ensartet Udsmykning og Indskrifter. Omkring Klokkehalsen staar mellem Akantusbladækker: Soli Deo Gloria. Me fecit Michael Carl Troschell Koeniglicher Bestalter Hoff Glochengieser (Gud alene Æren. Michael Carl Troschell, kongelig beskikket Hof-Klokkestøber

gjorde mig.), og paa Klokkelegemets ene Side: »Diese Glocke ist von den bestimmten Gaben König Friederich des Fünften durch die fortgesetzte mildeste Fürsorge und unter der Regierung König Christian des Siebenden dieser Friederichs Kirchen zum Nutzen und zur Ehre allergnädigst geschenkt und in dem Jahr 1770 in Kopenhagen neu gegossen worden.« Paa Klokkelegemets modsatte Side staar Skriftstedet: »Ps 150 V 1 Lobet den Herren in seinem Heiligthum Lobet ihm in der Veste seiner Macht«. Klokkerne blev

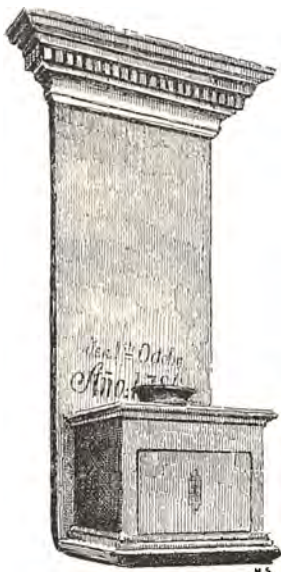
DAABSKANDE AF SØLV.

støbt af Metallet af en gammel, sønderslagen Malmklokke, men især af nyt Metal og Troschell forpligtede sig til at støbe dem af »saa god Harmoni og ren Klang, at de ikke kunde forbedres«. Naar de var ophængt i Taarnet, skulde der prøveringes med dem i 3 Dage, 2 Timer hver Formiddag og 2 Timer hver Eftermiddag, og derefter skulde Troschell garantere for dem 1 Aar fra den sidste Prøvedag. Dog var der indføjjet den Bestemmelse, at hvis der i Prøveaaret indtraf Dødsfald i det allerhøjeste Kongehus, og Klokkerne da ved daglig og megen Ringning maatte springe, skulde Troschell være fri for Tiltale i den Anledning.

Da Kirken manglede en Sølvdaabskande, passende til det smukke Sølvbækken, skænkede Pastor Lorch og hans Hustru en saadan

den 18. Juli 1772 i Anledning af, at deres første Datter skulde holdes over Daaben den følgende Dag. Kanden er et ældre Arbejde af Prøvesølv fra 1718 med Mestermærke for Københavnerguldsmeden M. C. Kirchhof og med en tidligere Ejers graverede Navnetræk A. E. B. under en nitakket Krone.

Taarnuhret er samtidig med Taarnets Fuldførelse og bærer

PENGEBØSSE FRA 1786.

paa Smedejernsrammen Mesterens Signatur: »H: A: Mathisen Copenhagen Anno 1770«, men tillige en Tilføjelse om, at det er »Forbedret og Bragt i gang af M. P. Beck Christianshavn Ao. 1771«.

I selve Kirken er der ingen Gravminder, men ved Indgangen under Kongestolen er der opsat to Mindesmærker, som det vel er værd at standse ved. Det ene bestaar af tre Portrætmedailloner forestillende Historikeren P. F. Suhm, hans Hustru Karen, født Angel, og deres Søn Ulrik Frederik, og krones af en Figur, forestillende Rygtet. Epitafiet, der ikke bærer nogen Navne, har oprinde-

ligt været anbragt paa Muren over Sarkofagerne i Begravelseskælder-
deren. Det andet bestaar af to Indskrifttavler, der krones af et Relief

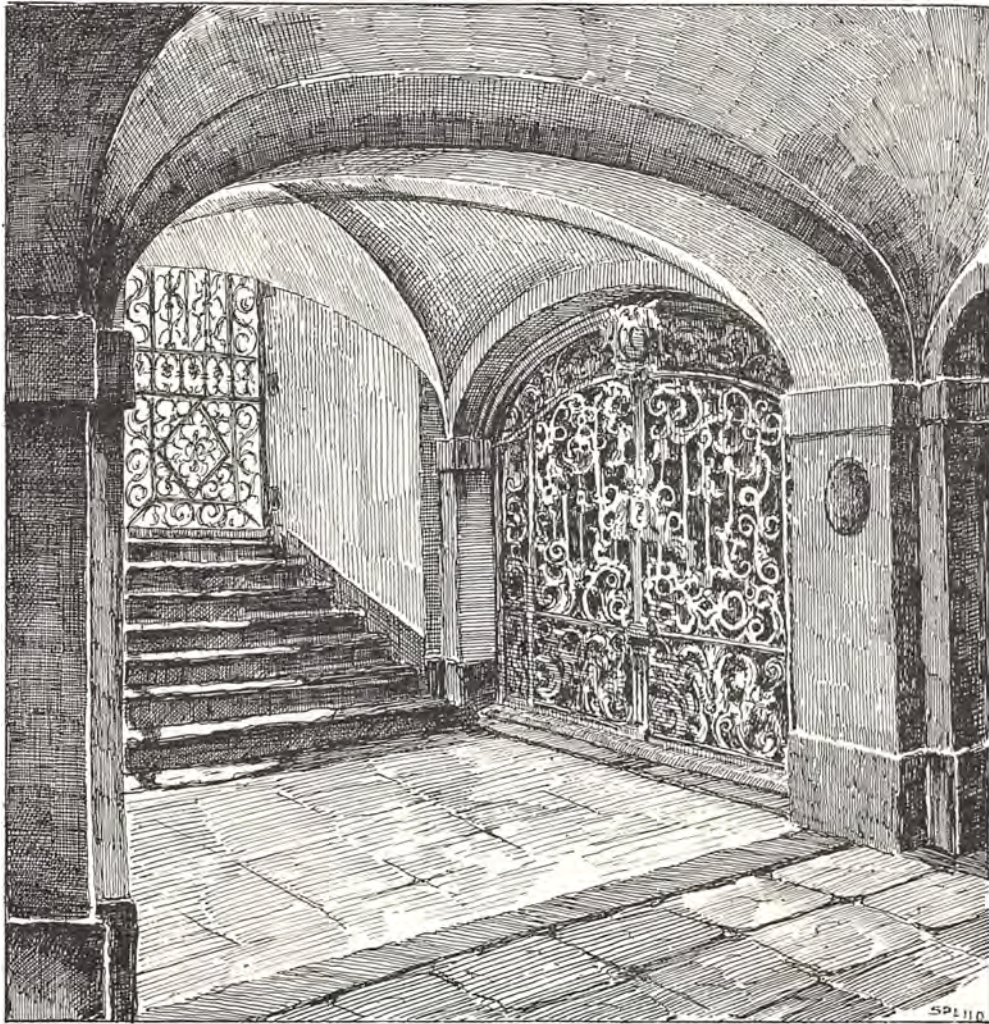
KISTEPLADE AF BLY.

forestillende et Skibsværft i Virksomhed, og flankeres af to sørgende
Smaabørn. Indskriften lyder: »Peter Appleby, fød i Gosport i
Hampshire i Engelland den V. October MDCCIX, ankom til Kiø-
benhavn den XI. Juni MDCCXXXVII, blev samme Aar Reeb-

slagermester ved Holmen, han gjorde Begyndelsen med sin Reeb-
 slagerbane MDCCXL og fuldførte samme MDCCXLVI, han ind-
 rettede sit Skibsbyggerværf MDCCLIX, døde den XIII. Augusti
 MDCCLXXIV. Hans utværlige Flittighed skaffede ham mindre Rig-
 dom end hans Ædelmodighed og Godgjørenhed rejste ham et Monu-
 ment meere varigt og mindre tvetydigt end det saa ofte misbrugte
 Marmor«. Og over hans Hustru: »Anna Patridge, fød i New Port paa
 Eilandet Wight den XII. November MDCCXII, hun kom i Ægteskab
 Aar MDCCXXXI med Peter Appleby Reebslagermester ved Hol-
 men, hun blev i samme Moder til fiire Sønner og toe Døttre, hvoraf
 hun fulgte toe Sønner og een Datter i Evigheden den XXII. Martii
 MDCCLXIII. Hendes fornuftige Husholdning og Gudsfrygt gav
 hende Evne og Hierte til Følsomhed og Hielpsomhed for den nödliden-
 des Trang og Ret til at blive begrædet af fleere end af hendes egne.«

Fra gammel Tid havde det været stærkt eftertrægtet — baade af
 religiøse og sociale Grunde — at faa sit sidste Hvilested saa nær ved
 Kirken som muligt, helst indenfor dens Mure og allerhelst naar det
 kunde blive i Koret foran Alteret. Slægt efter Slægt blev begravet
 under Kirkegulvet, men da Pladsen jo var begrænset, var Grav-
 freden ikke sikret for længere Tid og de fromme Ønsker paa Grav-
 skrifterne om at hvile i Fred til den store Dag blev ikke altid re-
 spekterede af Efterkommerne. Man kom derfor ind paa at bygge
 særlige Gravkapeller ved Kirkerne eller man indrettede Grav-
 hvælvinger under Kirkegulvet, hvor man — mod en Afgift til Kir-
 ken — kunde være sikker paa at faa Lov til at ligge uforstyrret.
 Sundhedshensyn skænkede man ikke en Tanke. Dog begyndte der
 i det 18. Aarhundrede at ske en Ændring i disse Tilstande, Begrav-
 velser i Kirkerne blev forbudt, de indenbyes Kirkegaarde blev ned-
 lagt og Standspersoner, som ellers vilde være blevet bisat i Kirkerne,
 bestemte, at de for at bryde med de gamle Forestillinger skulde be-

graves paa Kirkegaardene. Det var alligevel vanskeligt at faa de nye Tanker gennemført, da der ogsaa spillede økonomiske Hensyn

NEDGANGEN TIL GRAHVÆLVINGEN.

ind; Slægterne, som havde købt Gravstederne i Kirkerne, vilde ganske naturligt blive ved at bruge deres Ret, og Kirkerne selv havde en ikke ringe Indtægt baade af Salg og Fornyelse af Begravelser

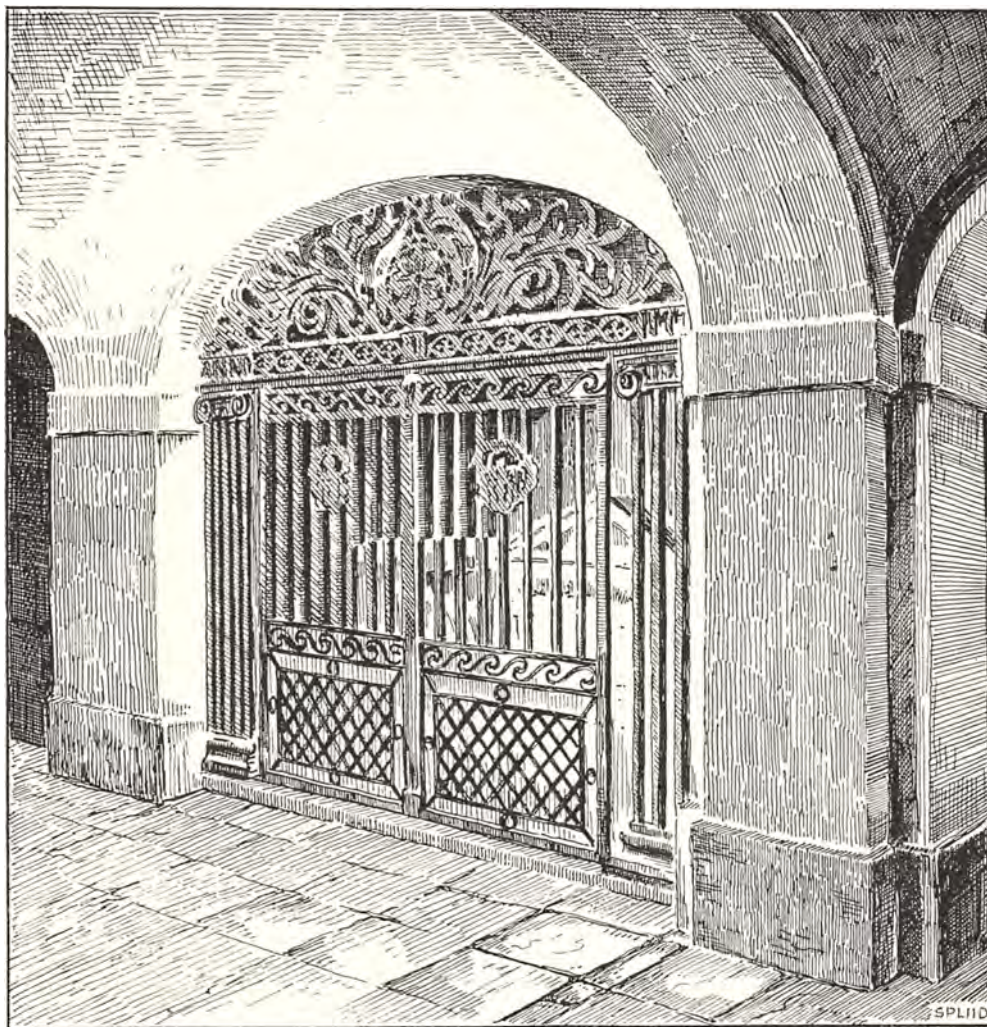
indenfor Kirkemurene. Ved Christianskirken fandt man imidlertid en Løsning, som baade tilfredsstillede den gamle og den nyere Anskuelse, idet man anlagde en Krypt, som nok hørte til Kirken, men dog ikke var i direkte Forbindelse med det Rum, hvor Menigheden samledes. I Stedet for en Række Gravkamre, som var gravet ned i Kirkegulvet efter gammeldags Skik og Brug, lagde man under hele Kirken een stor Gravkælder og gav den sin egen Indgang, een i hver af Bygningens Smalsider. Gennem Gitterdørene her og gennem tilgitrede Vinduer i Kirkens Sokkel kan baade Lys og Luft faa Adgang til Rummet. Samtiden nævnte da ogsaa denne Ordning som noget, denne Kirke havde forud for andre Kirker, hvor »de Levendes Forsamling i Kirken ej forulejliges af de i Kirken Begravedes Dunster«, og fandt, at »Begravelserne i Hvælvingerne underneden var lige saa højtidelige for det følende Menneske som lukrative for Kirkens Oekonom«.

Af de mange Begravelser baade i særlige Kapeller og under Kryptens Gulv skal vi her kun nævne den berømteste, Historikeren Peter Frederik Suhms Monument. Det bestaar af tre Marmorkister, af hvilke den midterste er den højeste og af hvid italiensk Marmor, medens de to flankerende Kister er af sort brabantisk Marmor. Epitafiet, der var rejst over Kisternes Hovedende, er, som nævnt, senere flyttet op ved Indgangen til Kirken. I den midterste af Kisterne hviler Suhms eneste, tidligt afdøde Søn Ulrik Frederik, i de to andre Suhm selv og hans første Hustru. Monumentet er udført af Weidenhaupt.

Af Johannes Wiedewelt findes der ogsaa et Arbejde her (fra 1783), en Dobbeltsarkofag af norsk Marmor med Indskrifttavle og Vaabenskjold bestilt af Kommandør Hans Georg Krog til sig selv og sin i 1782 afdøde Hustru.

Efterhaanden blev der mindre og mindre Brug for Kirken, idet de tyske Familier blev fordanskede, og den holstenske Del af Ho-

vedstadens Garnison forsvandt efter 1864, og i 1886 tog derfor den sidste tyske Præst sin Afsked, og Kirken blev derefter lukket. I nogle

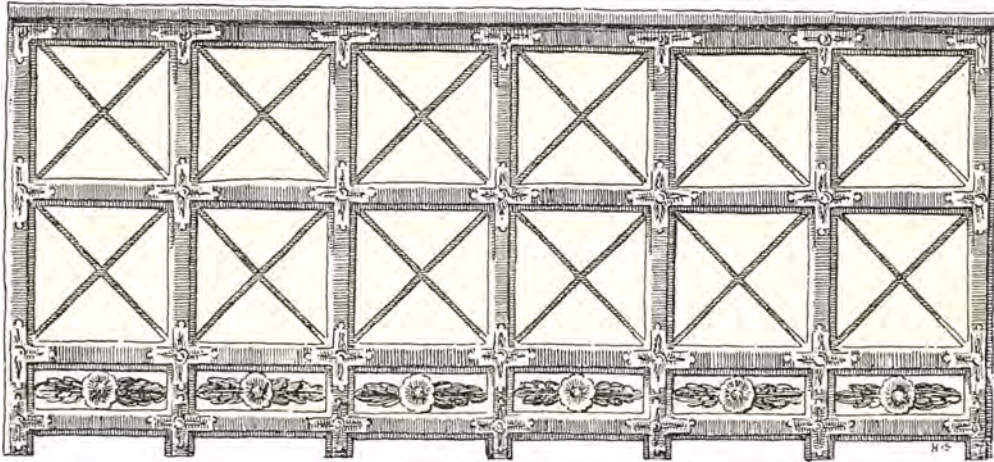

GITTER TIL P. F. SUHMS KAPEL.

Aar stod den nu saa godt som ubenyttet, men da det viste sig nødvendigt at dele det store Vor Frelseres Sogn, blev der udskilt et særligt Sogn omkring Frederiks Kirken, og samtidig fik den for-

andret sit Navn til det nuværende for at undgaa Forveksling med Frederiks Kirken (Marmorkirken i Bredgade). Den 2. Juni 1901 blev Kirken aabnet for den danske Menighed ved en Gudstjeneste, hvor Biskop Skat Rørdam holdt Indvielsestalen. Han mindede heri om den Betydning Kirken tidligere havde haft for det danske Kirkeliv, da Grundtvig her holdt sine Aftensangsgudstjenester i Tiden fra 1831—39. De fleste af disse Prædikener er samlede i Grundtvigs bekendte »Søndagsbog«, der er prydet med en Vignet af Kirken.

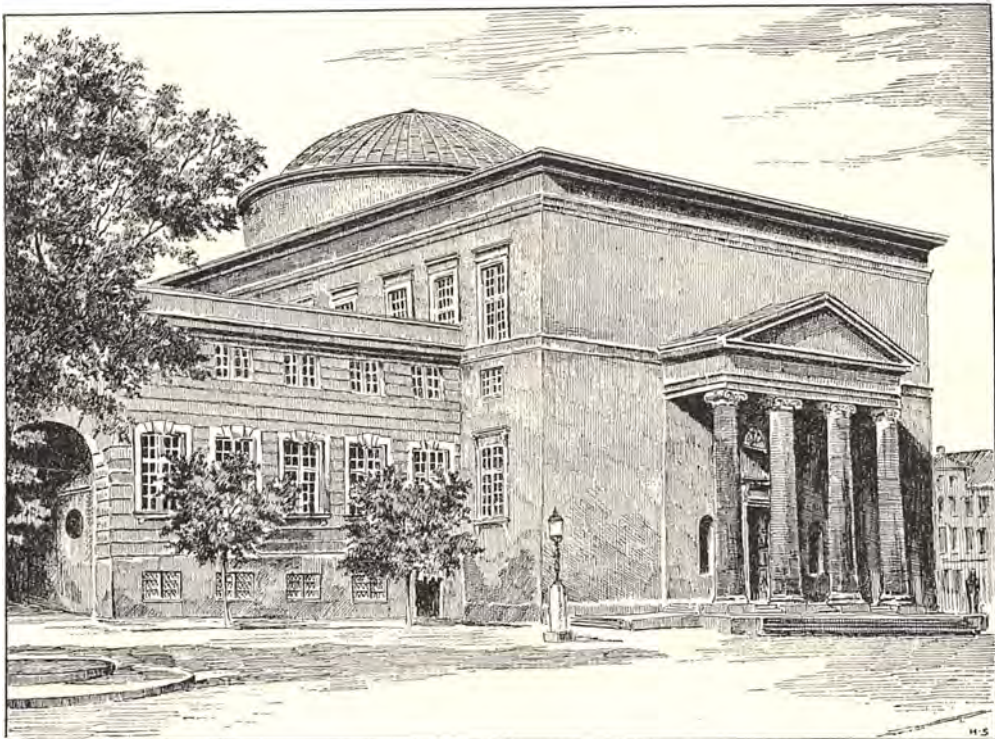

SLOTSKIRKEN

Det vilde være ganske naturligt, om der fra den første Tid, da Absalon byggede sin Borg paa Slotsholmen, ogsaa havde været et Borgkapel her, og Fund af romanske Søjleskafter af slebet Granit, Trapezkapitæler og andre smukt udarbejdede Bygningsdele, som blev fremdragne ved Udgravningen af Ruinerne under Christiansborg, kan næppe tydes paa anden Maade, end at de har været anvendt i et anseligt Kapel. De skriftlige Kilder tier dog ganske herom og først i Slutningen af Middelalderen har vi direkte Udsagn om, at der har været et Slotskapel i København, idet den pavelige Legat Arcimbold i 1517 ved et Brev tilsagde alle, der paa visse Dage forrettede deres Andagt her den samme Aflad, som de vilde have faaet i andre Kirker i og udenfor Staden.

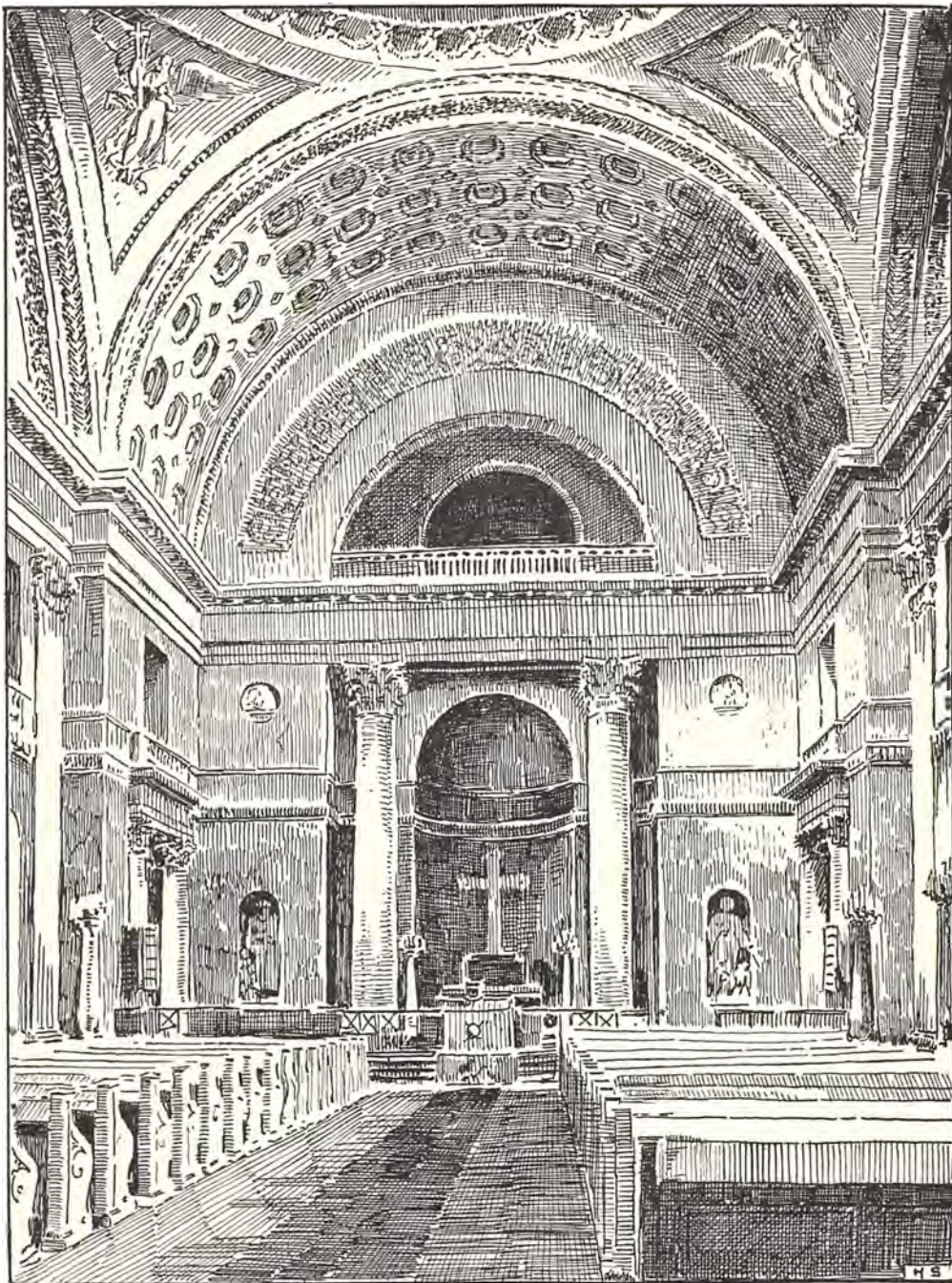
Ved de store Byggearbejder paa Københavns Slot, som Christian den Tredie lod sætte i Værk kort efter Midten af det 16. Aarhundrede, blev der ogsaa opført en Kirkefløj helt af nyt 1554, men ind-

til denne blev færdig, lod Hans Majestæt holde Gudstjeneste for sig og Dronningen i Vor Frue Kirke. Kongen kørte med sine Hofjunkere og Dronningen med sine Jomfruer til denne Gudstjeneste, som nu kaldes Tolvprædiken, siger J. L. Wolf, men »naar det var

SLOTSKIRKEN SET FRA CHRISTIANSBORG SLOTSPLADS.

lystigt Vejrlig, red Hans Majestæt og Dronningen med sine Jomfruer til Kirke paa Gangere«, medens Slotsherren og de andre Slotsfolk og Tjenere gik til Sct. Nicolai Kirke for at høre Prædiken dér. Da Slotskirken var blevet taget i Brug, ophørte naturligvis disse prægtige Optog gennem Gaderne, naar de kongelige Herskaber begav sig til og fra Kirke, men Mindet om dem levede længe efter. Da Wolf et Hundredaar senere skrev sin En-

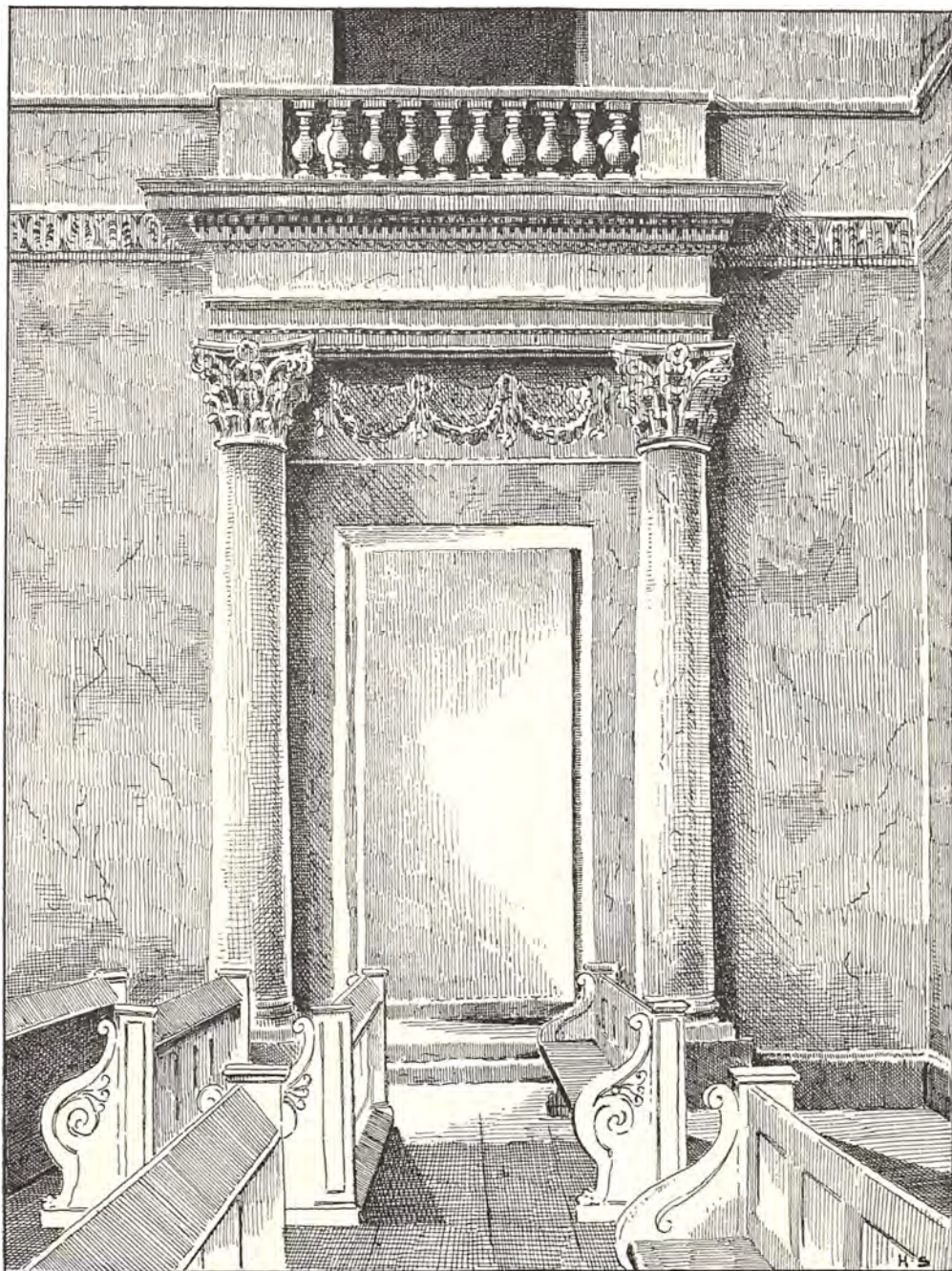

KIRKENS INDRE SET MOD KORET.

comion Regni Daniæ (1654) fortalte han herom, saaledes »som mig af gamle Folk, som var mine Forældre, er sagt udi min Ungdom«.

Kirken selv, der strakte sig som et hvælvet Rum gennem to Stokværk, forsvandt sammen med det gamle Slot, men af Inventaret er dog bevaret to udmærkede Stykker, nemlig den sentmiddelalderlige, pragtfulde Altertavle, som Frederik den Fjerde skænkede i 1728 til Søndersogns Kirke i Viborg, hvor den endnu er i Brug, og den ikke mindre pragtfulde Alterkalk af Sølv med indlagte Stene, som oprindeligt var en Mindegave til Antvorskov Kloster 1533; den findes nu paa Nationalmuseet. Ved Slottets Ombygning i 1720'erne undergik Kirken ogsaa Forandring — saaledes blev de to smaa Kister med Frederik den Fjerdes og Anna Sophie Reventlows tidligt afdøde Børn flyttet fra Slotskapellet til Holmens Kirke — og fik adskilligt nyt Inventar, men ved den umiddelbart efterfølgende fuldstændige Nybygning blev det meste af Udsmykningen kasseret og anvendt andetsteds; Altertavlen kom til Helligaandskirken og Orgelet til Reformert Kirke.

Den nye Slotskirke ved Christiansborg blev indviet af Sjællands Biskop Peder Hersleb den første Søndag i Advent (27. November) 1740 og var indrettet i en særlig Bygning Nord for Slottet, paa samme Sted, hvor den nuværende Kirke ligger. I det Ydre adskilte Kirken sig ikke meget fra Slottets øvrige Sidebygninger udover at »det italienske Tag var en god Del højere«, og Karakteren af, at den var kun bestemt for Hoffet, var betonet ved, at Adgangen til Kirkerummet ikke var direkte gennem en Hovedportal, men gennem den Korridor eller Løngang, hvormed den var forbundet med Slottet. Men var det Udvortes saaledes mindre særpræget, kunde Samtiden ikke blive træt af at skildre »den indvortes Zirats og Pragts«, hvormed denne Kirke var indrettet. »Man ser ej andet end Marmor,

PORTAL TIL SIDEGANGEN.

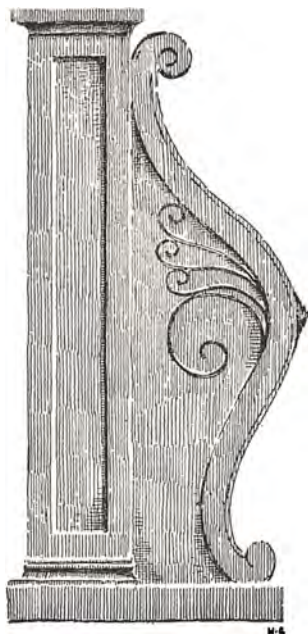
rigt Stukkaturarbejde, fortræffeligt Billedhuggerarbejde, paa det rigeste forgyldt. Galleriet paa begge Sider af Kirken bæres af 24 fritstaaende romerske Piller af hvidt italiensk Marmor, hvilende

DØBEFONT.

to og to paa høje Postamenter af blaat og graat norsk Marmor og oventil prydede med stærkt forgyldte korintiske Kapitæler. Med samme Slags rare Marmor er ogsaa alle Væggene beklædte. Paa den ene Ende af Kirken er de kongelige Stole med mangfoldigt Billedhuggerarbejde og rig Forgyldning. Lige overfor paa den an-

den korte Side (den vestlige) er Alteret, over Alteret Prædikestolen og over Altertavlen Orgelværket, altsammen paa det prægtigste udstafferet med Zirater, Billedhuggerarbejde og derhos næsten ganske saa forgyldt som en Lue. Over Alterbordet, som er af sort Marmor, er der et lille Relief af hvidt Marmor forestillende Den hellige Nadver, og under Loftet, som er prydet med mangfoldigt Stukka-

STOLESTADE. H 5

turarbejde og Forgyldning, ser man et fortræffeligt Maleri, af vor berømte Krock, som forestiller Opstandelsen, den yderste Dommedag, Himmerig og Helvede.« Stykket var oprindeligt malet til Frederik den Fjerdes Slotskirke, men blev, da denne sammen med det gamle Slot blev nedbrudt, taget ned og gemt for at opsættes i den nye Kirke.

Ved Slottets Brand den 26. Februar 1794 gik ogsaa Kirken op i Luer og kun Murværket stod tilbage, da Ilden var blevet slukket.

Det var dog ikke mere medtaget, end at man ved Genopførelsen kunde benytte de gamle Fundamenter og Mure, men ellers afveg den nye Kirke i enhver Henseende fra den ødelagte Barokkirke. Ved Forelæggelsen af C. F. Hansens Tegninger til den nuværende Bygning i 1811 udtalte Slotsbygningsskommissionen om den forrige Kirke, at den trods sin rige indvendige Udsmykning dog ved at være dækket med et fladt Loft mere havde Udseende af en dekoreret Sal og ved sin overflødige Pragt manglede »den SimPLICITET, som giver Værdighed«. Hovedfaçaden ud mod Slotspladsen blev nu prydet med en jonisk Portal, hvorigennem man kommer ind i en Forhal, som atter fører ind til Kirkerummet. Hovedskibet er kvadratisk, begrænset af fire Piller, der er forbundne ved Halvcirkelbuer og fra hvis Hjørner Hvælvingsfligene hvælver sig ud og bærer Kirkens Kuppel. Lige for Hovedindgangen er der en Niche flankeret af to korintiske Søjler, hvor Alteret har sin Plads, og modsat dette er paa lignende Maade Kongestolen anbragt mellem to Søjler. Sideskibene staar i Forbindelse med Hovedskibet ved tre Arkader, og herover er der yderligere indrettet Gallerier, som faar deres Lys fra store halvrunde Vinduer i Flankemurene, men ellers oplyses Rummet af Ovenlys gennem Kuppelen. Over Kongestolen har Kirkens Orgel sin Plads, medens den tilsvarende Arkade over Alteret er indrettet til Orkesteret.

Søjlerne og Lisenerne skulde ligesom Alteret og Prædikestolen have været udført af indenlandske Marmor-arter, Kapitæler og Korballustrade af Bronze og de øvrige glatte Partier af slebet Gibsmarmor, men da det kom til Stykket, maatte man nøjes med slebet gul Stukmarmor og simpel hvid Stuk. Kun Alterbordet blev af norsk Marmor, over hvis bageste Kant der er anbragt en blaa Marmorplade med Skriftstedet fra 1. Kor. 11, 26 i forgyldte Reliefbogstaver. Ellers bestaar Alterprydelserne kun af et stort forgyldt Kors, der rejser sig

over Indskriftpladen, og af to store Alterstager af københavnsk Prøvesølv fra 1826. Men oprindeligt var det Meningen, at Thorvaldsens Kristusfigur skulde have staaet her, og da den ogsaa skulde indgaa i Udsmykningen af Vor Frue Kirke, tænkte man en Tid at løse Vanskelighederne ved at opstille det originale Marmorarbejde i Slotskirken og en Afstøbning af Gibs i Domkirken. Spørgsmaalet blev dog løst paa den Maade, at Thorvaldsen udførte et andet Arbejde til Erstatning for Slotskirken, nemlig et Relief af »Tre Engle, som bærer to Guirlander mellem sig«, og ved at blive gentaget kom det til at danne Frisen forneden i Kuplen.

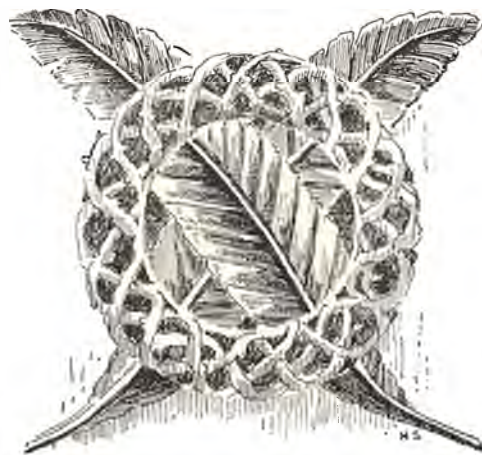
Men foruden dette er Kirken ogsaa prydet med andre Skulpturer. I Kappelvigene har H. V. Bissen modelleret Relieffigurer forestillende svævende Keruber og i Sideskibene har han udført fire Relieffer af Kristus i Templet, Lazarus' Opvækkelse, Hellig tre Konger og Kristus lader de smaa Børn komme til sig. I Nicherne ved Indgangen og ved Alteret er der endelig opstillet Gibsstatuer af de fire Evangelister: Lukas af H. E. Freund (1825), Markus af H. Conradsen (1875), Matthæus af Th. Stein (1871) og Johannes af C. Peters (1875).

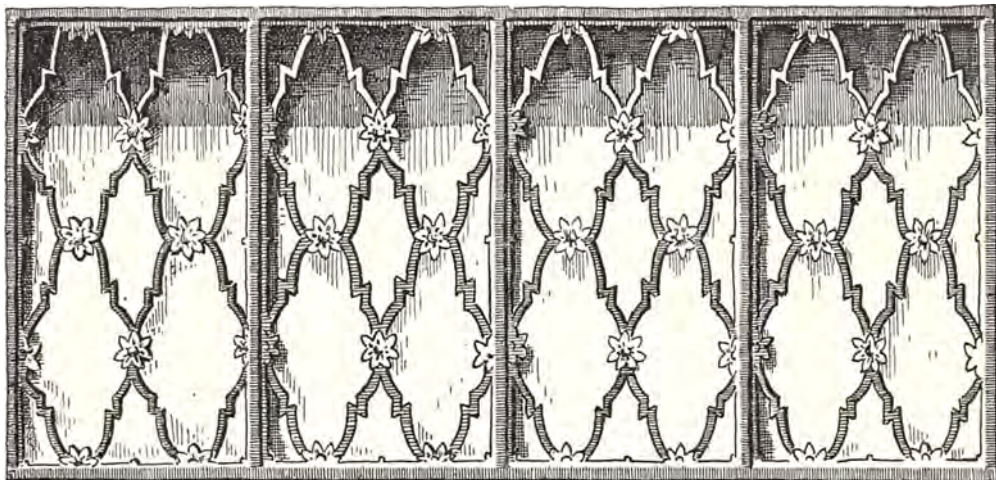
Koret er hævet nogle Trin over Skibets Gulv og indhegnet af Gelændere af poleret Jern med Enkeltheder af forgyldt Bronze, og midt for Alteret staar ved Opgangen til Korpartiet den hvidlakerede Prædikestol med forgyldte Udskæringer. Døbefonten har sin Plads i et særligt Daabsrum ved Alteret og er udført af svensk Porfyr med Bronzezirater. Daabsfadet er derimod adskilligt ældre end det øvrige Inventar, idet det bærer Christian den Femtes Navnetræk og Aarstallet 1698.

Ved Christiansborg Slots Brand i 1884 var Kirken stærkt truet og Ilden havde flere Gange fænget i Bygningen, men ved et energisk Arbejde af Brandvæsenet og frivillige Hjælpere lykkedes det

at redde den. I det Indre led Kirken derimod en betydelig Skade, som kunde have været undgaaet, idet en Del Soldater under Slukningsarbejdet gav sig til at hugge ned paa det kostbare Træværk og slæbe Stumperne ud paa Slotspladsen for at det ikke, naar det var inde i Kirkerummet, skulde komme til at give Ilden yderligere Næring.

Kirken blev indviet af Biskop Münter første Pinsedag 1826 som et Led af den tusindaarige Jubelfest for Christendommens Begyndelse i Danmark, der den Dag højtideligholdtes i alle Landets Kirker. Derefter gjorde den Tjeneste, til Slotsmenigheden blev ophævet 1926, men i den nyeste Tid (1931) er den paany blevet taget i Brug som Sognekirke.

MARMORKIRKEN

Da den oldenborgske Stamme den 28. Oktober 1749 i trehundredre Aar havde regeret som Konger i Danmark, fortæller A. G. Moltke, at Frederik den Femte besluttede sig til at fejre dette saa vigtige Tidspunkt med al Højtidelighed. Da man siden Frederik den Fjerdes og Kristian den Sjettes Dage havde været betænkt paa at bygge en ny Kirke i den østlige Del af Staden, fordi Indbyggerne derfra havde altfor lang Vej til S. Nicolai Kirke, fattede Kongen Beslutning om at sætte sine Forfædres Hensigt i Værk. Paa Festens sidste Dag, den 30. Oktober holdt Sjællands Biskop Peder Hersleb en »kort, dog fyndig og zirlig Tale«, hvorefter Frederik den Femte under Paukers og Trompeters Lyd nedlagde Grundstenen. Samtidig med Kirken skulde der rejses en helt ny Bydel herude efter den Plan, Hofbygmester Nicolai Eigtved havde udkastet, og baade Frederikskirken og Frederikstaden have deres

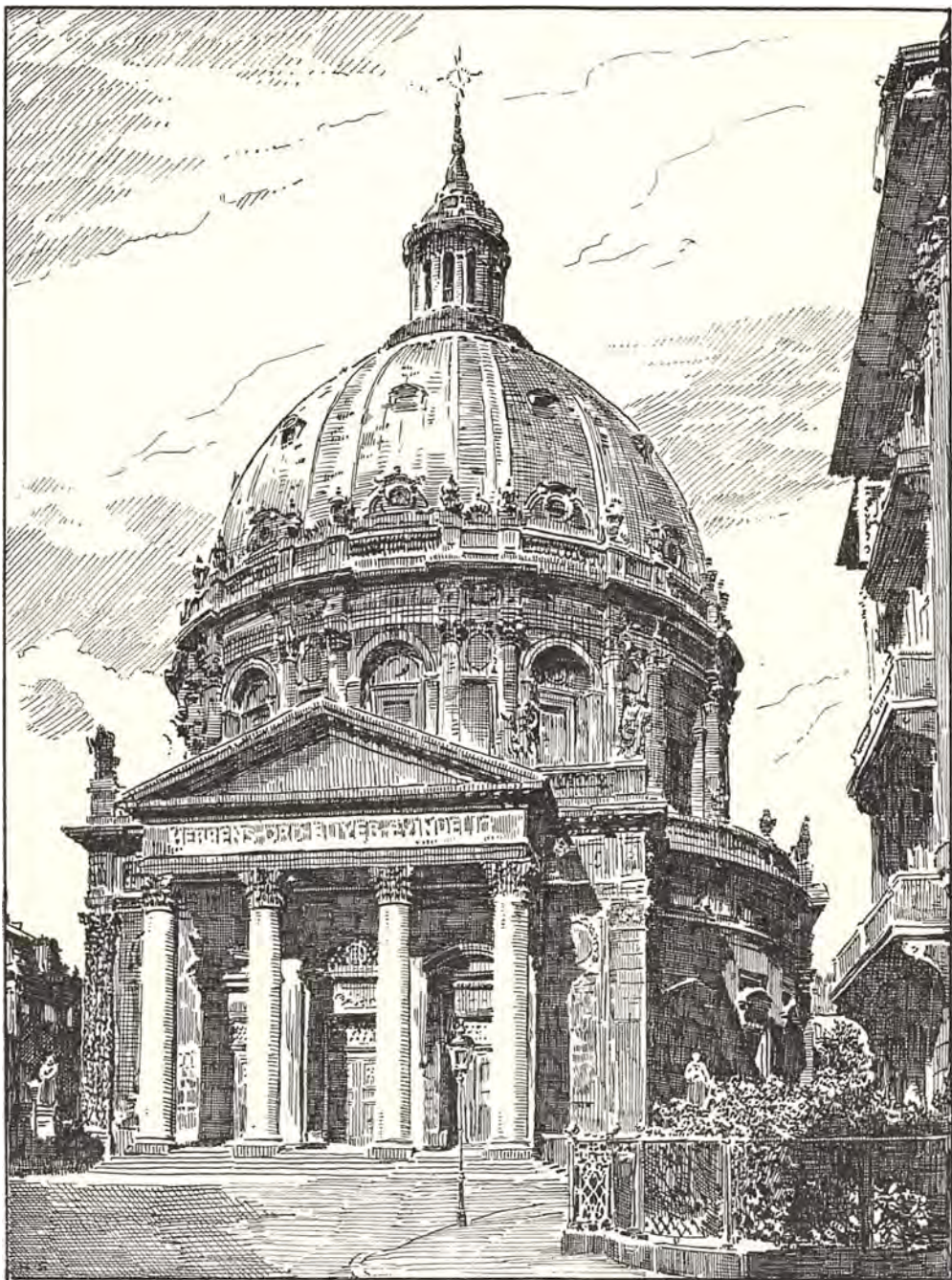
Navn til Minde om Kongen. Men medens den første Privatbygning stod færdig allerede Aaret efter — en Indskriftplade i Gaarden til Sct Annæ Plads Nr. 9 siger:

Skue, Norden, Friderichs-stad som rejser sig af Støvet
Da Femte Friderich befaler det skal skee,
Jeg Kongens Villie fuldbyrdet ufortøvet
Og var den første, som paa Pladsen byggede

— gik der henved halvandet Hundredaar, før Gudshuset kom under Tag.

I den løse og fugtige Grund, som tidligere havde været Charlotte Amalies Lysthave og af hende var blevet skænket til »from Anvendelse«, var det nødvendigt at foretage store Piloteringsarbejder og træffe Foranstaltninger mod Grundvandet, og med stor Iver tog man fat herpaa. Det Regiment Fæstningslaver, som var sat til dette Værk, pumpede saa kraftigt, at Vandet i St. Kongensgades Brønde sank betydeligt, og af Haandværkssvendene, som var beskæftigede ved Fundamenteringen, kom der saa mange til Skade, at Hofkirurgen i 1750 fik et aarligt Løntillæg for at kurere dem.

Den første Plan til Kirken skyldtes Eigtved, som dels af Hensyn til Terrænets Form og dels fordi man bevidst vilde bort fra den nedarvede Kirketype, anlagde den som en Rundkirke. Den skulde dækkes af en høj Kuppel, flankeret af to Taarne i Nord- og Syd-Axen, og opføres af Mursten og norsk Sandsten for et Beløb, som var anslaaet til nærved 260,000 Rdl., men kun Fundamenterne blev bygget efter Eigtveds Udkast. Opstalterne, som var i sachsisk-fransk Rokoko, vandt ikke Bifald, og man sendte dem derfor til Paris, hvor den nye Arkitekturstil var ved at bryde igennem, for at faa dem bedømt og erstattet af nye og bedre. Arkitekten Gabriel, som man henvendte sig til, udarbejdede flere, men i den sidste

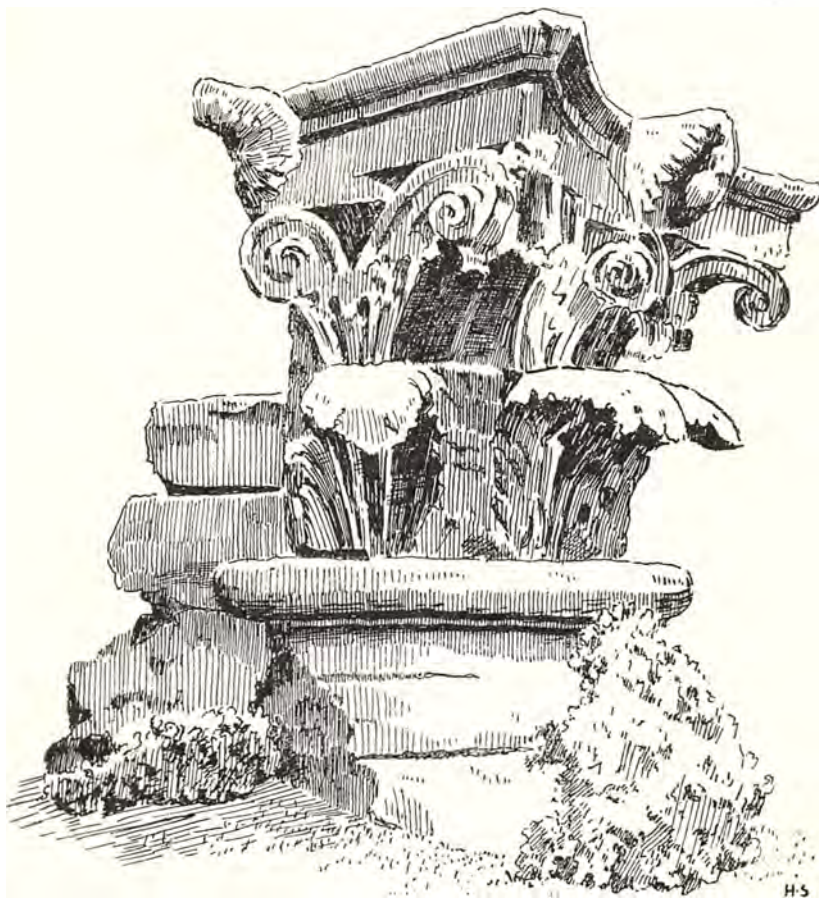

MARMORKIRKEN SET FRA BREDGADE.

Maaned af sit Liv skabte Eigtved et helt nyt Projekt, som vel blev godkendt, men ikke blev ført ud i Virkeligheden. Samme Skæbne havde et Udkast af Lauritz Thurah, der efter Eigtveds Død paa Kongens Opfordring vendte tilbage til Hovedstaden i Sommeren 1754 og som i sit Projekt udelod de to Sidetaarne og vilde gøre Kuplen 60 Alen bred (den nuværende er 48), det vil sige, at den vilde blive den største i Europa. Han forestod midlertidigt Byggearbejdet, indtil den indkaldte franske Arkitekt Jardin fra 1. April 1756 blev ansat som Kirkens Bygmester.

Jardin udarbejdede flere Planer i nyklassisk Stil og fik i Juni 1756 Kongens Godkendelse ikke blot af Opstalten til Kirken men ogsaa af, at man i Stedet for at anvende de oprindelige vedtagne Byggenemner skulde opføre Kirken af Blokke af norsk Marmor. Allerede i 1752 havde en Kommission været nedsat for at undersøge, om ikke det norske Marmor fra et nyfundet Brud i det Søndenfjældske var »zirligere, bedre, menagerligere i Arbejdsløn, fornemlig durable« end den norske Sandsten til Kirkens udvendige Beklædning, og i Marts 1753 havde man, ogsaa af merkantilske Grunde, vedtaget Forandringen med Hensyn til Materialet. Trods alle sagkyn- diges Protest mod den skæbnesvangre Beslutning fastholdt Frederik den Femte i en ny Resolution 1758, at Kirken skulde bygges af Marmorblokke fra Norge, men det vilde sige, at man i Stedet for en Udgift af 23 Rdl. pr. Kubikfavn Murværk maatte betale 171 Rdl. for en Kubikfavn norsk Marmor. Naar man imidlertid til dette Byggeforetagende kun havde afsat en Sum af 40,000 Rdl. om Aaret, betød den sidste Forandring i Virkeligheden et Dødsstød for hele Værket, selvom man i nogle Aar vedblev at holde Arbejdet i Gang. Først i 1760 begyndte Murene at rejse sig over Jorden, og da man, ved Struensees Resolution af 9. Nov. 1770, standsede Opførelsen, var man efter tyve Aars Arbejde og med en Udgift af 800,000 Rdl.

— anslaaet at svare til nærved 5 Millioner Kr. — i selve Kirken kun naaet op til en Murhøjde af 30 Alen ud mod Bredgade, hvor den var højest, medens de to Taarne stod til Søjlernes Skaftgesims.

MARMORKAPITÆL PAA KIRKEPLADSEN.

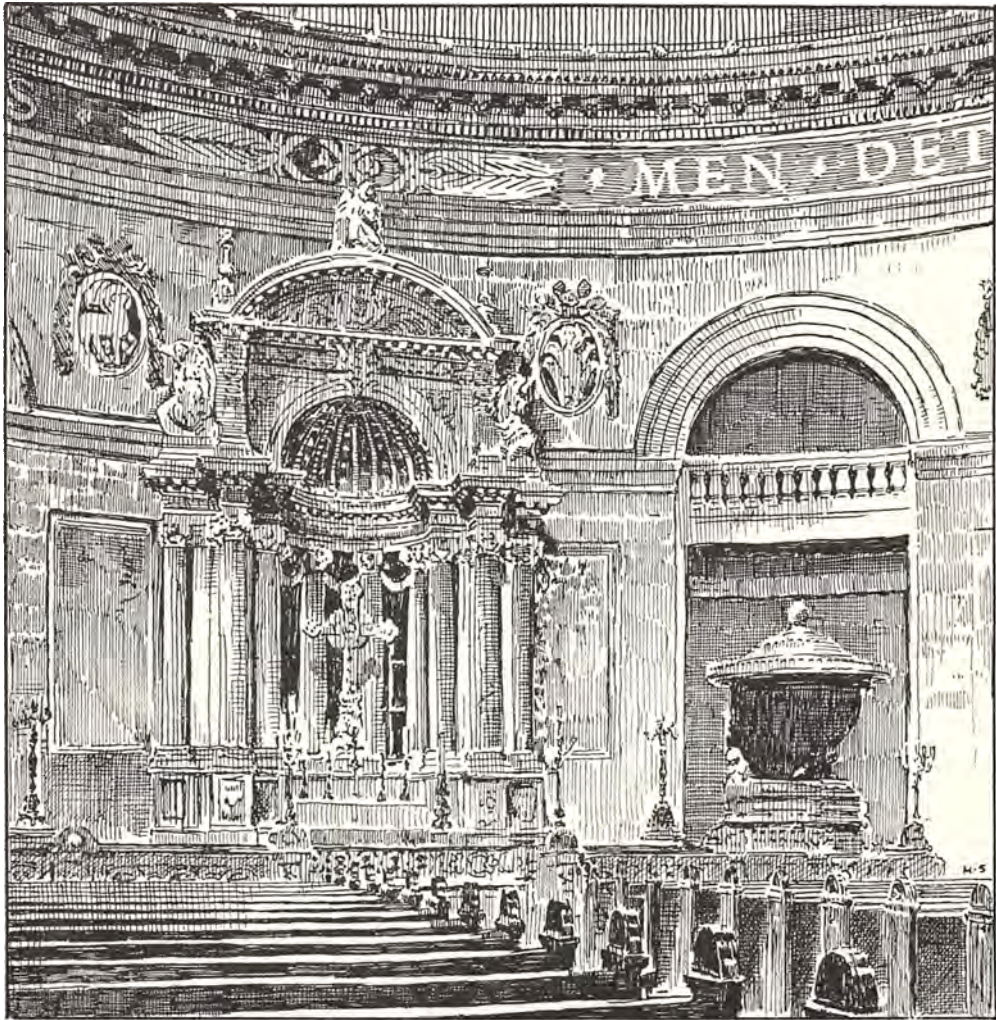
Jardin fik sin Afsked i December 1770, Stilladserne blev nedbrudt og solgt ved Auktion det følgende Aar, og Kirken fik nu Lov til i mere end Hundrede Aar at henligge i sin ufærdige Skikkelse som en idyllisk Ruin og et billigt Marmorbrud.

Dog var der igennem dette Tidsrum baade mange og meget for-

skellige Planer fremme om Anvendelsen af de staaende Mure. Al-
 lerede i 1773 var det paa Tale, at Stadsbygmester G. E. Rosenberg,
 Jardins Elev og Konduktør, skulde fuldende Kirken, uden at det
 dog blev til noget. En Snes Aar senere syntes Virkeliggørelsen nær-
 mere, thi da Sct. Nicolai Kirke var brændt i 1795, foreslog Akade-
 miet, at man i Stedet for at genopføre den gjorde Marmorkirken
 færdig, og i det følgende Aar opfordrede Finanskollegiet da C. F.
 Harsdorff til at udarbejde en ny og enklere Plan til Kirkens Fuld-
 førelse. Han fik derved Lejlighed til at genoptage sin Ungdoms
 Tanker om Kirkebygning og arbejdede i sine sidste Aar næsten
 uafslædig med Projektet. Han sagde selv herom, at han vilde skabe
 et Tempel, Nationen værdigt, men under Iagttagelse af den stren-
 gste Økonomi; den yderste Simplicitet skulde herske overalt og
 ingen overflødige eller kostbare Forsiringer skulde pryde Byg-
 ningen. Havde Arbejdet nogen Fortjeneste, var det i Forholdene
 og i Delenes Harmoni med Helheden. Da Planen havde saa meget
 tilfælles med det romerske Pantheon, havde han under Komposi-
 tionen stedse haft dette »Alderdommens Mesterværk« i Tankerne
 og udelod derfor den af Jardin paatænkte Portika mod St. Kongens-
 gade, den indvendige Kolonnade og begge Taarnene. At det
 ikke var nødvendigt at have Taarne paa Kirken, motiverede han
 saaledes: »Førend Urenes Opfindelse var Klokker meget nød-
 vendige for at tilkendegive Tiden, naar Menigheden skulde samles,
 men nu da saa at sige enhver har Ur i Lommen, da der findes
 Stueure i alle Huse, ej at tale om de offentlige Taarnure, forekom-
 mer de mig at være overflødige. Katolikkerne har beholdt dem af
 Overtro, Protestanterne af Vane. Jeg er derfor af den underdanige
 Formening, at der ingen Klokker burde være i Frederikskirken«.

Finanskollegiet satte Byggesummen til 250,000 Rdl. og affattede
 i Januar 1799 en Forestilling til Kongen, som mundtlig skal have

approberet den. En Familietradition fortæller, at Harsdorff, der laa paa sit yderste, fik Meddelelse herom, men »Glæden var ham for

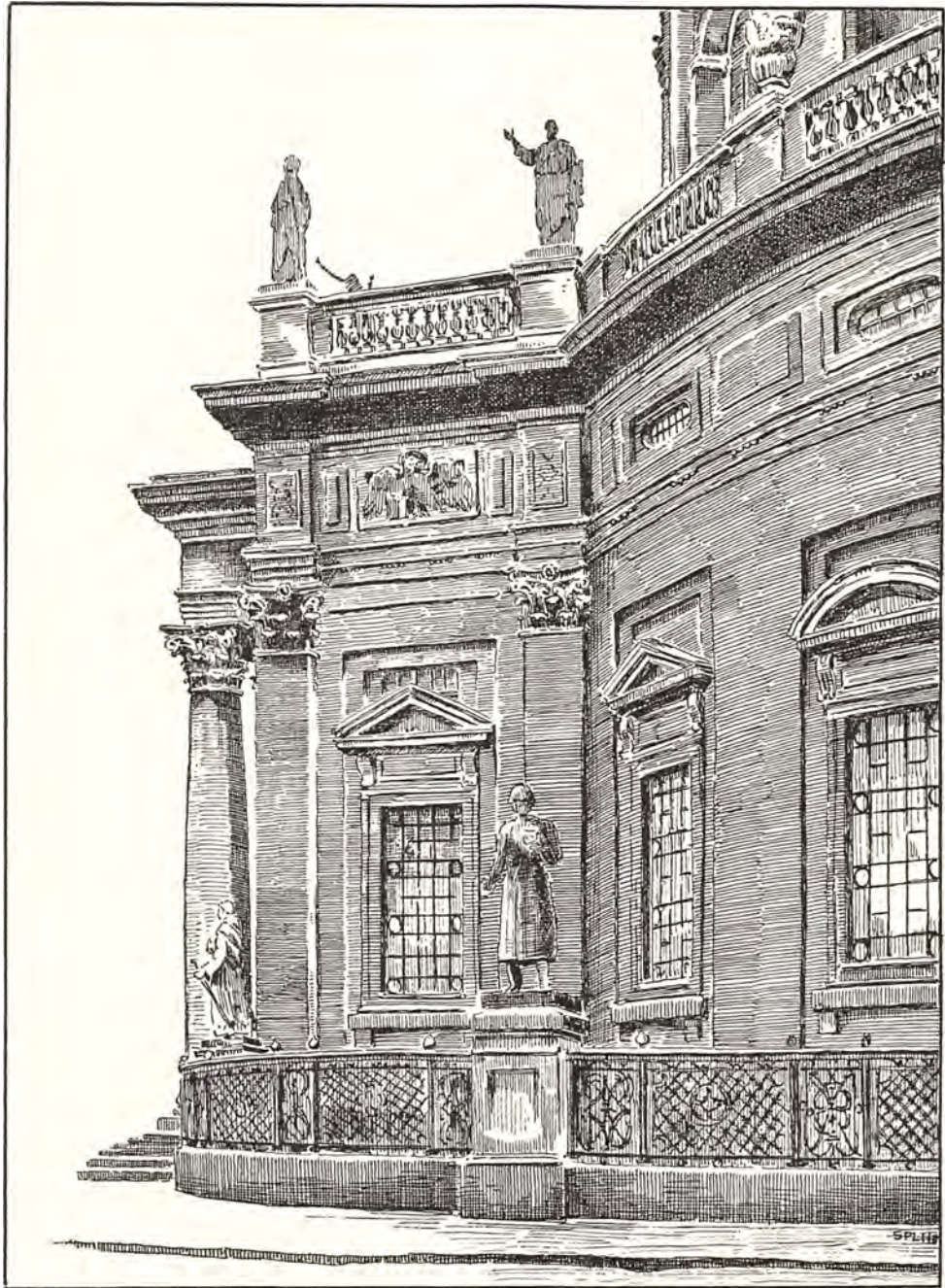
KIRKENS INDRE SET MOD KORET.

stor, den følgende Nat fantaserede han meget stærkt og ikke mange Dage efter (24. Febr. 1799) var han død«.

Samtlige Papirer blev derefter sendt til C. F. Hansen, men andre

Opgaver (Christiansborg Slot og Domhuset) hindrede ham i Arbejdet. I det 19. Aarhundrede blev der efterhaanden fremsat Forslag om enten at indrette Ruinen til Koncertlokale eller til Museum for Thorvaldsens Arbejder, eller nedbryde den og paa dens Plads bygge en Basilika, af Størrelse som Frue Kirke, fordi en rund Kirke vilde være uheldig i akustisk Henseende. Og endelig var der en Dattersøn af Harsdorff, som foreslog, at Bedstefaderens Projekt blev gennemført, at det gamle Navn Frederikskirken atter blev optaget, men nu knyttet til Grundlovens Giver, idet der paa Gavlen blev anbragt en Indskrift omtrent saalydende: »Gud, vor Fader i Christo Jesu, helliget. Af Folkets Tak for Frederik VII, Enevoldskongen, hvis Styrke var Folkets Kærlighed, hvis Kærligheds Gave er Folkets Styrke.«

Den 1. Juli 1874 købte C. F. Tietgen Marmorkirken og Pladsen med det Formaal at bygge Kirken færdig som Hjemsted for den grundtvigske Menighed — som han og hans Hustru tidligt havde sluttet sig til — men først da Rigsretssagen, som var anlagt mod Finansminister Krieger i Anledning af Salget, var endt med Frikendelse, kunde Arbejdet begynde i 1877—78 med de nødvendige Nedbrydninger. Oprindeligt var det Mening, at Kirken skulde være færdig til Grundtvigs Hundredaarsdag 1883, men Ardet blev mere langvarigt og bekosteligt end beregnet. Ialt kostede Bygningen Tietgen henved 1^{1/2} Million Kr. Ved Privatbankens Fest 1882 skænkede Tietgens Medarbejdere ham Korset til Kirkens Kuppel, og ved Vennemødet det følgende Aar blev det indviet, samtidig med at Grundtvigs Enke skænkede den syvarmede Guldstage. En privat Indsamling af gammelt Kobbertøj skaffede det nødvendige Materiale til Kuplens Kobberdækning, Etatsraad Bornholt bekostede Forgyldningen og Bankdirektør Levy indsamlede blandt den københavnske Handelsstand et Fond til Kirkens

PARTI AF KIRKENS GAMLE MURVÆRK.

Udsmykning. Endelig den 19. August 1894 blev Kirken taget i Brug, efter at Tietgen forinden den egentlige Indvielse fandt Sted havde talt i »sit eget Hus« og gjort Rede for Bygningens Historie.

Ud mod Bredgade stod Ruinen omtrent i Højde med den nuværende Gesims, hvorimod Murene til den anden Side kun var rejst til en 7—8 Alen. Alt herover er altsaa nyt, men tillige er saa godt som alle Vinduesindfatninger omhugget eller nye, Portalerne og Dørene er ligeledes nye og i det Indre er Halvdelen af de tolv store Marmorsøjler under Pulpituret opført af nyt. Kirken er i sin nuværende Skikkelse skabt af Professor F. Meldahl, og opført i Barokstil nærmest efter romerske Forbilleder. Paa Underdelens Balustrade er der anbragt Zinkstatuer af »18 Repræsentanter for den christne Kirkes Historie« nemlig: Moses, Elias, Johannes Døberen, Peter, Paulus, Polykarp, Irenæus, Athanasius, Chrysostomus, Ambrosius, Augustin, Benedikt af Nurcia, Gregor den Store, Bernhard af Clairvaux, Wicliff, Johan Huss, Luther, medens der paa Fodstykker i Kirkens Indhegning er eller bliver opsat Statuer af den danske Menigheds Førere fra Ansgar til Grundtvig.

Den indre Udsmykning og Inventaret er ogsaa ganske nyt eller kommet til Kirken i den nyeste Tid. Saaledes skyldes Alteret, en Søjlestilling af marmormalet Træ, der rejser sig foran et Vindu med blaat Glas, og Prædikestolen, der staar ved Korets Skranke, og ligeledes er af marmoreret Træ, Billedhugger H. C. Petersen og Arkitekterne Thonning og Garde. Den ene Døbefont, som nu ikke bruges, er en Bronze-gruppe af Stephan Sinding, medens den anden, af Marmor, er af Joakim Skovgaard.

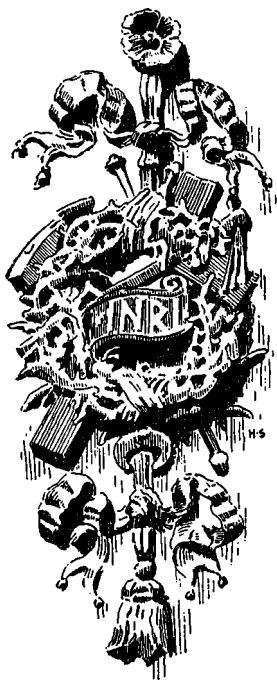
Alterkarrene er skænket af Tietgens Venner i Menigheden ved hans Sølvbryllup, medens Alterstagerne dels er af gammelt italiensk Broncearbejde dels er moderne dansk Sølvmedekunst, og Alterbibelen i emalleret Bind er udført og skænket af A. Dragsted.

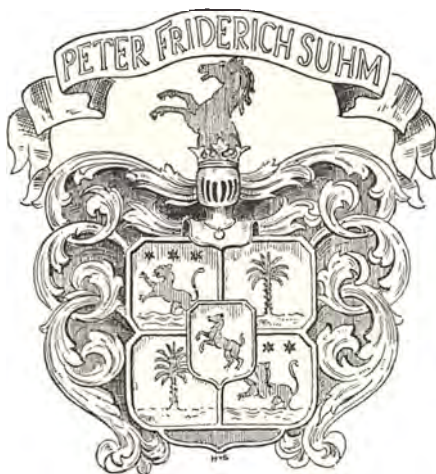
GRUNDTVIGS GULDLYSESTAGE.

Det kostbareste Stykke er imidlertid den syvarmede Stage, henved en Alen høj og af 20 Karats Guld, som ved Grundtvigs Halvtredsaars Præstjubilæum i 1861 blev »overrakt Jubeloldingen i hans Bopæl af Hds. Majestæt Enkedronning Caroline Amalie«. Guldlysestagen, »ved hvis Udførelse Beskrivelsen i 2den Mosebogs 25. Cap. fornemmelig er fulgt«, er tegnet af Billedhugger Peters og støbt af Guldsmed Green.

Med god Grund har den faaet sin Plads i denne Kirke, der var begyndt under Enevælden men blev fuldendt i det væsentligste af en Enkeltmand som Udtryk for det grundtvigske Livssyns Betydning og efter Tietgens egne Ord dannede Slutstenen paa hans Hustrus og hans egen jordiske Gerning.

NOTER OG HENVISNINGER

Det hermed foreliggende Værk om Københavns gamle Kirker er tænkt at skulle danne et Sidestykke til den Bog af Vilh. Lorenzen om Gamle københavnske Huse, som Forlaget udsendte i 1927. I begge Fremstillinger er Tegningerne, der skyldes den samme Pen, det egentlige Grundlag, hvortil Teksten er knyttet.

Da Tegneren i sit Emnevalg har været henvist til de bevarede Monumenter, har det naturligt ført med sig, at Værket i det hele taget kun behandler de endnu staaende af Hovedstadens gamle Gudshuse. Derfor er Sct. Clemens Kirke, der vistnok var den ældste af Byens fire første Sognekirker, de to Klosterkirker: Graabrødre og Sct. Clare, og Kapellerne ved Sct. Gertruds, Sct. Jørgens og og Sct. Anne Hospitaler, som fandtes her i Slutningen af Middelalderen, ikke omtalt i denne Oversigt, da de er forsvundne i Tiden efter Reformationen. Ogsaa Sct. Nicolai Kirke er udeladt, da den først i den nyeste Tid er blevet genrejst og i sin nuværende Skikkelse ikke er Midtpunkt for nogen Menighed. Heller ikke de Kirkerum, som har været knyttede til det forsvundne Sophie Amalienborg Slot, til de fremmede Gesandtskaber, til Stiftelser som Vajsenhuset, Christians Plejehus, Tugt- og Børnehuset, Arresthuset, Almindeligt Hospital, Garnisonssygehus og Frederiks Hospital, er medtaget her, ligesom naturligvis de helt nye Kirker, der i stort Tal har rejst sig siden 1861, da Sct. Johannes Kirke paa Nørrebro blev indviet, er forbigaaet.

Hvad selve Fremstillingen angaar, danner Beskrivelsen af hver Kirke et særligt Afsnit, som skulde kunne læses for sig, men ved at lade dem fremtræde i historisk Rækkefølge, i den Orden i hvilken Kirkerne er blevet indviet, skulde der tillige være skabt en sammenhængende Skildring. Som Noterne vil vise, er

det ikke en Række nye Resultater, der her bliver fremlagt, — selvom en og anden Enkelthed ikke før har været kendt — men det er en sammenfattende Oversigt over den foreliggende Litteratur om Hovedstadens Kirker. Sidste Gang en saadan fremkom, var i 1854, og siden da har en Række betydningsfulde Undersøgelser forøget vor Viden.

Ved Omtalen af den enkelte Kirke gives der en kort Udsigt over Bygningens Historie fra dens Grundlæggelse til dens nuværende Udseende, hvem der var dens Bygherre og Bygmester, hvornaar dens Indvielse fandt Sted og de vigtigste Begivenheder, som i Tidens Løb er udspillet indenfor dens Mure. Derefter nævnes Kirkens indre Udsmykning, først og fremmest de tre Ting, som efter Palladii Ord var de vigtigste ved den protestantiske Gudstjeneste: Højalteret, Prædikestolen og Fonten, men tillige gøres der Rede for de hellige Kar: Alterkalk og Disk, Daabsfad og Daabskande, og for de øvrige Dele, som hører med til Tjenesten: Messchageler, Pengetavler, Ure, Alterstager, Pengeblokke, Orgeler, Stolestader, Lysekroner, Klokker o. s. v. Endelig omtales Gravminderne, men for ikke at sprænge Værkets Rammer er her kun medtaget saadanne, som skønnedes at have kunstnerisk Betydning eller historisk Værdi. Hvor det har været muligt at finde, hvem der har bekostet Udførelsen af Forandringer ved Bygningen eller Anskaffelsen af nyt Inventar, er Navnene blevet nævnt paa disse Givere, ligesom det ogsaa, saa vidt det har ladet sig gøre, er blevet bestemt, af hvilke Haandværkere eller Kunstnere de enkelte Værker er udført.

NOTER OG HENVISNINGER

VOR FRUE KIRKE (S. 5—27)

Hovedværket er: Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie, red. af Bjørn Kornerup, 1929—30, hvor Bygningshistorien er behandlet af Chr. Axel Jensen og Thorvaldsens Kunst af Th. Oppermann; men desuden henvises til Vilh. Lorenzen: Vor Frue Kirke, Københavns Domkirke, 1927.

- S. 8. Spiret 1514: Hvitfeld, Fol.udg. II, 1103.
Billedstormen 1530: H. F. Rørdam: Hist. Kildeskrifter, 1. R. I, 363.
- 10. Stolestadeordning: Kancelliets Brevbøger, 17. Nov. 1577.
 - 12. Fund af Ligkisteplader 1813: Oldsagskommissionens Kopibog I. Jørgen Winds Ligkisteindskrift: P. Resen: Inscriptiones Hafn., 1688, 70.
 - 14. Borneman: V. Thorlacius-Ussing: Thomas Quellinus, 1926, 43 f. Zwergius: Siellandske Cleresie, I, 346 f. Thurah: Hafnia hodierna, 1748, 234. Gravstensindskrift: N. Jonge: Kbh. Beskrivelse, I, 167.
 - 15. Flyveblad i Anledning af Spirets Indvielse 1744, gengivet i P. Linde, Borup og Hassø: Vor gamle Hovedstad, 1929, 264. Thurah, Hafnia hod., 234.
 - 16. Klokkespil: Thurah, Hafnia hod., 236. Partikulærk. Regnskab 1749, Nr. 2, 18. Jan. (RA.) Klokker: Thurah, Hafnia hod., 236 f.
 - 17. Kirken før 1807: Vor Frue Kirkes Indvielse, Kbh. 1829, S. 4. Bombardementet: Lahde: Top.-hist. Udsigt over Kbh. Belejring 1807.

- S. 18. Branden: I. Frechland: Frederiksbergs Skæbne i Anledning af Kbh. Belejring 1807, S. 21.
Genrejsning: Vor Frue Kirkes Indvielse, 1829, 5 f. Vor Frue Kirke, 1818, 21.
- 18—19. C. F. Hansen: Fr. Schiøtt: Kbh. Nybygninger ved næstsidsste Aarhundredskifte, Architekten 1903, XXXV; Vor Frue Kirke før og efter 1807, 1818, 11 f., 19.
 - 19. Prædikestol: Thiele: Thorvaldsens Biographie, III, 347.
 - 20. Taarnet: Fr. Schiøtt, anf. Arb.
Klokke-transport: Ursin: Mag. f. Kunstnere og Haandværkere, IV, 1829, 286.
 - 22. Antvorskovklokken: Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906, 201. Vor Frue Kirke, 1818, 32. Vor Frue Kirkes Indvielse, 1829, S. 39.
 - 24. Thorvaldsen: Th. Oppermann: Thorvaldsen. Manddomsaarene i Rom 1797—1819, Kbh. 1927, 157 ff. —: Thorvaldsen. 1819—44, 30—54. Erik Moltesen: Thorvaldsens Museum, 1927, 330—428.
 - 27. Døbefonten: Vor Frue Kirkebog, Døbte. (LA.) Berlingske Tidende for Mandag 25. Marts 1839 indeholder følgende herom: Igaar blev, som vi have berettet, Frue Kirke atter aabnet til Gudstjeneste. Hele Kirken var opfyldt af Tilhørere, og efter endt Høimesse indviede Hr. Provst Tryde med skønne betegnende Ord Thorvaldsens herlige Døbefond, der for første Gang skulde afbenyttes. Den store Kunstner, hvem man skylder saa uendeligt meget med Hensyn til Frue Kirkes hele nuværende imponerende Indre, overvar selv den høitidelige Handling og stod Fadder til det første Barn, der fra hans Døbefond indlemmedes i den christne Kirke. Barnet var Professor Friends, Thorvaldsens Kunstneren. — Frue Kirkes Indre gjør, saaledes som den nu er dekoreret, et Indtryk, som kun den, der selv har seet den fra den store Hovedindgang, kan gjøre sig noget Begreb om.
Thiele: Thorvaldsens Biographie, IV, 41.

SCT. PETRI KIRKE (S. 28—49)

- Hovedværket er Louis Bobé: Die deutsche Sct. Petri Gemeinde, 1925, (med Bidrag af C. A. Jensen og H. U. Ramsing), paa hvilket Arbejde denne Fremstilling bygger.
- S. 30. Den ældste Sct. Petri Kirke: Rekonstruktion efter de nyeste Undersøgelser. Charles Christensen, Berl. Tid. 19. Sept. 1926.
 - 34. J. B. Holtzmann: Bygn.komm. af 1731, Prot. A. Fol. 209, (RA. V. A. II, 225). Kirkeregnskab 1731, S. 132, 164, 166. Hirsch, Fortegnelse over danske og norske Officerer. (Kgl. Bibl.)
Fløjstangen: Berl. Tid. Fredag 6. Maj 1757.
 - 36. Spiret: Holck, Kbh. Kirker, 1775.
Bombardementet: Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn, 1807, 7. Nov.
 - 38. Opsamling af smeltet Altersølv: (ved Guldsmed Axel Krøyer) Sct. Petri Kirkes Regnskab, 1728—32, ult. Dec. 1728.

- S. 38. Guldsmede: J. Olrik, Danske Guldsmedes Mærker, 1919, Nr. 79 (C. Hufnagel); 424 (Weghorst); 228 (J. Christensen).
- 39. Altertavle, Prædikestol, Font: Thurah, Hafnia hodierna, 261, Da. Mag. III, 165. Holck: Kbh. Kirker, 1775.
 - 41. M. C. Troschell: Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 286.
 - 46. Lassenius' Epitaf og Lentes Kapel: V. Thorlacius-Ussing, Quellinus, 1926, 51 ff., 97.
 - 49. Assistenskirkegaard: H. Weitemeier, Hist. Medd. om Kbh. V, 110—14; P. Linde, Borup, Hassø: Vor gamle Hovedstad, 1929, 251 ff.

HELLIGAANDSKIRKEN (S. 50—75)

Hovedværket er W. Møllerup, Helligaandskirken, 1892, hvortil der henvises, men desuden bør nævnes Lindbæk og Stemann: De danske Helligaandsklostre, 1906; Vilh. Lorenzen: De danske Helligaandsklostres Bygningshistorie, 1912, og Charles Christensen: Vort gamle Helligaandskloster (Berl. Tid. 23. Febr. 1930, 1. Maj 1928).

- S. 56. Tugt- og Børnehus: J. L. Wolf, Encomion Regni Daniæ, 1654, 371 f.
- 60. Lysekronen: J. L. Wolf, Encomion, 1654, 370.
Klokkespil: Thurah, Hafnia hodierna, 252.
Branden 1728: Hist. Medd. om Kbh. III, 542 f.
Gammelt Murværk: Charles Christensen i Berl. Tid. Slutn. af Marts og 1. April 1928.
 - 62. Guldsmede: J. Olrik, Danske Guldsmedes Mærker, 1919, Nr. 373 (Enevoldsen); 276 (Klitgaard); 122 (Brasenhauer).
 - 64. Inventar fra Nicolaj Kirke: Sct. Nicolaj Kirkes Regnskab 1806 med Inventarium. (Raadstuearkivet.)
 - 66. Prædikestol: Thurah, Hafnia hodierna, 253.
Altertavle: Josephson, Tessin i Danmark, 1924, 155.
 - 67. Krock: Da. Mag. III, 148, 165.
 - 68—70. Altertavle: Thurah, Da. Vitruv. I, 1746, 68 f.; Hafnia hodierna, 1748, 251 ff. Bygn.komm. af 1731, Prot. A, Bilag 549 (Brenno), Bilag 567: Gercken, Fonten; 545, 554: Loftet; 560: Stoleværk; 570: Prædikestol; 575, 577: Klokker. (RA. V. A. II, 225).
Det blaa Pulpitur: Komm. over Korfitz Ulfeld. Pk. 13. Udgiftsbilag Nr. 54. (RA. V. A. II, 142).
 - 70. Lysekrone: Bering Liisberg: Ure og Urmagere i Danmark, 141.
Wilh. von Unna: Resen: Inscriptiones Hafnienses, 1688, 141.

HOLMENS KIRKE (S. 76—111)

Fremstillingen bygger især paa Louis Bobé: Bremerholms Kirke 1619—1919, Kbh. 1919, hvortil der henvises.

- S. 76. Christian IV.s Valgsprog: J. L. Wolf: Encomion Regni Daniae, 1654, 200.
- 77. Sct. Clare Kirke: J. L. Wolf, Encomion, 374.
Sct. Anna Rotunda: O. Alstrup og Charles Christensen: Nyboderfolket, 1930, 7, 14 f. J. L. Wolf: Encomion, 375.
- 80. Den nye Kirke udenfor Nørreport: J. L. Wolf: Encomion, 381; Ny kirkehist. Saml. I, 353—87; Linde, Borup, Hassø: Vor gl. Hovedstad, 139 ff.
- 82. „Numrene“: J. L. Wolf, Encomion 159.
- 86. Hovedportalen: Jacob Kornerups Notebøger III, 150 ff. (Nationalmus. II).
- 88—90. Døbefonte: Sjæll. Tegn. 21. Marts 1647; Ill. Tid. 1873, Nr. 729.
- 91. Abel Schrøders Arbejder: C. A. Jensen, Snedkere og Billedsnidere 112 f.; Molbech, Ungdomsvandringer, 1811, 33 f.
- 99. Tyveri af Altersølv m. m.: Molbech, Bircherods Dagbøger, 257.
Guldsmed: J. Olrik, Danske Guldsmedes Mærker Nr. 85.
- 103. Begravelser: Wolf, Encomion, 158. Lund, Da. malede Portrætter IX.
- 104. Spends Epitaf: C. A. Jensen, Snedkere og Billedsnidere, 100.
- 107. Gravkapel: E. Pontoppidan, Danske Atlas, II, 147 f.
- 110. Tordenskjold: Personahist. Ts. 6. R. V, 172. H. M. Fenger i „Dagens Nyheder“ 1. Jan. 1914. „Dagen“ 22. Juli 1819. Da. Saml. 2. R. II, 184.

TRINITATIS KIRKE (S. 112—143)

Om Kirkens Historie findes der kun en kortfattet Artikel af F. R. Friis: Trinitatis Kirke og Rundetaarn (Bidrag til dansk Kunsthistorie, 1890—1901, S. 396—404).

- S. 112. Regensen: C. E. F. Reinhardt, Hist. Ts. 3. R. III, 63, 112, 191.
Regenskirkens Indvielse: Nyerup, Mag. for Reiseiagttagelser IV, 571.
- 113. Lysekrone: Pontoppidan, Origines Hafnienses, 1760, 282. Bering Liisberg, Murerlauget, 83, 229, 241.
Indskrifttavler: P. Linde, Borup, Hassø: Vor gamle Hovedstad, 195.
- 114. Dokumenter om Opførelsen: Christian IV.s egenhændige Breve IV, 123 f.; Da. Mag. 5. R. II (Brevene er i Universitetets Arkiv).
- 116. Gotisk Tradition: Beckett, Frederiksborg II, 142; M. Mackeprang, Vore Landsbykirker, 1920, 123 f.
- 117. Rundetaarns Forbillede: Beckett, Frederiksborg II, 60, 77.
- 118. Rundetaarns Opførelse: Chr. IV.s egenhændige Breve IV, 356; Wolf, Encomion, 360. Kirkens Opførelse: Sjæll. Tegn. 1647.

- S. 119. Indvielse: Kirkehist. Saml. 3. R. V, 226.
Kirkens Fuldendelse: Da. Saml. 2. R. II, 77; Kirkehist. Saml. 3. R. V, 227.
- 120. Jens Justesen: H. F. Rørdam i Biogr. Lexikon II, 349, VI, 347; Da. Mag. 5. R. II. 233 f.
 - 122. Sognegrænser: Pontoppidan, Origines Hafnienses, 1760, 282—88.
 - 124. Inventar før 1728: Trinitatis Ligprotokol 1679—1740 (Landsarkivet); Thurah, Hafnia hodierna, 1748, 285.
 - 126. Guldsmede: Olrik, Danske Guldsmedes Mærker, 1919, Nr. 395, 293, 121, 115. Jonge: København I, 165.
 - 127. Branden 1728: Birket Smith, Universitetsbiblioteket før 1728, S. 59.
 - 128. Klokke: Marmora Danica I, 111; Resen, Inscriptiones Hafnienses, 1688, 207; Wolf, Encomion, 160.
De nuværende Klokker bærer Indskrifterne: 1. Støbt i Aaret 1798 Anker Heegaard 1885; 2. Anker Heegaard 1886.
Istandsættelsen efter Branden: Bygn.komm. af 1731. Dokum. vedr. Trinitatis Kirke. (Rigsarkivet.)
Altertavlen: R. Josephson, Tessin i Danmark, 156.
 - 130. Staffering af Inventar: Jonge, Kbh. Beskrivelse, Ny kgl. Saml. 4to, 669 (Brændevinsbrænder Lars Nielsens Enke).
Ur: Bering Liisberg, Ure og Urmagere, 179.
 - 130. Guldsmed: Olrik Nr. 298.
 - 132. Hans Schacks Epitaf: V. Thorlacius-Ussing, Quellinus, 19 ff.
 - 134—138. Bladpolemik: „Fædrelandet“ 1863, Nr. 54; 1865, Nr. 65; 1868, Nr. 141; 1870, 5. Dec.
 - 139. Fortegnelse over Begravelserne: Konsistoriums Arkiv, Pk. 174.

REFORMERT KIRKE (S. 144—158)

Hovedværket er Vilh. Lorenzen: Den reformerte Kirke i København, 1914, Tekst til Opmaalinger af Alf. Jørgensen, men desuden er Oplysninger hentet fra S. A. Jungløv og P. Nicolet: Reformert Kirke Kjøbenhavn, et maskinskrevet Hefte, som findes i Kirkens Arkiv og som er stillet til Raadighed af dens Præster.

- S. 144. Indberetning 1671: Da. Saml. 2. R. III, 65 f.
- 146. Danske Teologers Modstand: E. Holm, Danm.-Norges indre Hist. 1660—1720, I, 354 ff.; Helweg, D. da. Kirkes Hist. efter Reform. I, 457 f.
Regeringens Stilling: H. F. Rørdam, Om fremmede Religionssamfunds, især Calvinisternes, Stilling her i Landet i Christian V's Tid, Kirkehist. Saml. 3. R. III, 144.
 - 151. Branden 1728: Da. Saml. II, 79.

- S. 154. Guldsmede: Olrik, Danske Guldsmedes Mærker, 1919, Nr. 381, 278, 116.
 - 155. Guldsmede: Nr. 268, 294, 347.
 - 156. Forordning 1690: Kirkehist. Saml. 3. R. III, 161 ff.
 Brug af Klokker: L. Koch, Klokkringning og blandede vielser i den reformerte kirke, Kirkehist. Saml. 3. R. V, 66—70.

VOR FRELSERS KIRKE (S. 159—189)

Hovedværket er O. Nielsen og P. Købke: Vor Frelser Kirke, 1896, hvortil der henvises.

- S. 159. Udkast til Christianshavn: Vilh. Lorenzen, En Renaissancestad (Festskrift til Kr. Erslev, 1927, 339—52). Vilh. Lorenzen: Christianshavns borgerlige Bygningskunst, 1914, 5.
 Indsamling til Kirken og dens Opførelse: Københavns Diplomatarium V, 163. Sjæll. Tegn. 1639, 16. Juni, Fol. 477.
- 160. Sandstensstøtter: P. Linde, Borup, Hassø: Vor gamle Hovedstad, 236
 Inventar i Kærby Kirke: Chr. Wammen, Kærby Kirke (Fra Randers Amt, 1923, 36 f.).
- 164. Grundsten: Thurah, Da. Vitruv. I, 1746, 81.
 Henrik Gerner: Københavns Forbedring i Bygning og Manufaktur, Kgl. Bibl. Haandskriftsamling, Thott. 4to, 1390.
- 166. Indvielse 1696: Molbech, Bircherods Dagbøger, 117 f.; Da. Mag. III, 313.
 Lambert von Haven: Josephson, Tessin i Danmark, 1924, 123.
- 168. Chr. Nerger: F. J. Meier, Frederiksberg Slot, 130 f.
 Nic. Tessin: Josephson, Tessin i Danmark.
- 172. Prædikestol: sml. Noten til S. 188.
 Orglet: P. Paludan: Beskrivelse over Christianshavn. 1791, 85.
- 174. Korskranke: Thurah, Hafnia hodierna, 1748, 305 f.
 Guldsmed: J. Olrik Nr. 272.
- 176. Taarnur: Bertram Larsen (Brev af 4. April 1896, NM II).
- 180. Guldsmede: J. Olrik Nr. 155, 28, 85, 127.
- 182. Spiret: Wilse, Reiseiagttagelser III, 113 ff.; Thurah, Hafnia hod., 299—306.
- 184. Kristusfiguren: Raadstuearkivet. Vor Frelser Kirke, Protokol over Spires Opførelse 1749—52, Pag. 111. Bilag til Schrødersees Regnskab 4. Juni 1766. Sml. Hugo Matthiessen, Ill. Tid. 11. Nov. 1923, der ikke har kendt dette Bilag.
- 185. Spires Indvielse: Kbh. Da. Post Tidender, 1752, 1. Sept. Nr. 70.
- 186. Epigram: August Maanedes Nye Stats Tidender Kbh. 1752, 60 f. (ved Berl. Tid. 1752).

- S. 188. Thurahs Skrivelse af Okt. 1752. Bilag til Regnskab i Raadstuearkivet (se Note til S. 184).
 Prædikestol: 1. af D. Thegler: Vor Frelser's Kirkes Regnskab (RA.) 1696, 30. Maj; 2. af Harsdorff: Fr. Weilbach, Garnisons Kirke, 1929.
- 189. Malerier paa Tagluger: Vor Frelser's Kirkes Regnskab (RA.) 1694.
 Klokkespil: John Jacobsen og P. S. Rung-Keller, Klokkespillet i Vor Frelser's Kirke, 16. Dec. 1928.

KASTELSKIRKEN (S. 190—196)

Victor Krohn: Kastelet Frederikshavns ældste Kirke og dets kirkelige Forhold. (Hist. Medd. om Kbh. 2. R. III, 50—60.)

- S. 190. Plan til Kastelet: Rekonstruktion af Charles Christensen (P. Linde, Borup, Hassø, Vor gamle Hovedstad, 224).
 Kirkens Opførelse: Molbech, Bircherods Dagbøger, 425.
- 192. Kirkens Indvielse: Molbech, Bircherods Dagbøger, 463. Danske Vers IX, 344—55. (Frederik den Tredie, læs: Fjerde.)
- 194. Kirkens Arkitekt: Weilbach, Garnisons Kirke, 1929, 14. Vilh. Lorenzen (Nord. Tidsskr. Ny Serie I, 1925, 299) henfører med Forbehold Kirken til Generalbygmester W. F. v. Platen.
 Statsfængsel: Thurah, Hafnia hodierna, 1748, 97.
- 196. Guldsmed: J. Olrik, Danske Guldsmedes Mærker Nr. 13.
 Nyere Inventar: A. V. Storm, Citadelskirken 1704—1904, Kbh. 1904.

GARNISONS KIRKE (S. 197—207).

Fr. Weilbach: Garnisons Kirke, dens Opførelse og ældre Historie, 1929, hvortil der henvises.

- S. 197. Sophie Amalienborg: Louis Bobé, Operahusets Brand, 1889, 41.
- 198. Kirke-Parademandskab: Pontoppidan, Danske Atlas, II, 181.
- 200. Landkadetternes Stole: Garnisons Kirkes Regnskaber, 1754—72, 328, (LA).
 Ældre Inventar: Jonge, Københavns Beskrivelse (Ny Kgl. Saml. 4to, 669, II, 318). Thurah, Hafnia Hodierna, 1748, 307 f.
- 202. Altertavle: Garnisons Kirkes Regnskaber 1724, med Bilag (L. A.).
- 206. Istandsættelsen 1772: Garnisons Kirkes Regnskaber 1772, med Bilag (LA.). Weilbachs Formodning om, at Harsdorff har været Ophavsmanden til det nye Inventar, bortfalder hermed.
- 206. Guldsmede: Olrik, Nr. 116, 122—191.

FREDERIKSBERG SLOTSKIRKE (S. 208—213).

- S. 208. Det ældste Slot: F. J. Meier, Frederiksberg Slot, 1896, 101.
Slottets Ombygning og Indretning af Kirken: Bogen om Frederiksberg Slot, 1919, 22, 33—38. Erik Pontoppidan siger (Memoria Hafniæ, 1738, 59), at Kirken tilligemed nogle andre Gemakker er anlagt halvt under Jorden, for at der kunde være svalt paa varme Sommerdage.
Kirkens Indvielse 1710: Zwergius, Sjællandske Cleresie (Velvilligt meddelt af Pastor Chr. Rasmussen).
- 210. Kirkerummets Udsmykning: Bogen om Frederiksberg Slot; Fr. Weilbach, Dansk Bygningskunst i det 18. Aarh., 1930, 34; Da. Mag. III, 155.
 - 213. Den moderne Istandsættelse: N. Maare, Frederiksberg Slot og dets Restaurering, Tidsskr. f. Ingeniørofficerer, 1930, 24—28.

FREDERIKSBERG KIRKE (S. 214—224)

- 214. Anlæggelsen af Frederiksberg: Otto Smith, Frederiksberg Have og Ny Hollænderby, Hist. Medd. om København 2. R. II.
Ødelæggelsen 1658—60: Hist. Medd. om København IV, 252.
- 216. Hjælp til Genopførelse: f. Ex. Snesev Kirkes Regnskab 1661—62 (LA.).
- 217. Den følgende Fremstilling er bygget paa Oplysninger i Kirkens Regnskaber 1722—34 ff. („Fortid og Nutid“, VIII, 90). V. Thorlacius-Ussings Afhandling (Tilskueren 1931, II, 455—76) om Kirken er fremkommet efter, at dette er skrevet.
- 218. Guldsmed: J. Olrik, Danske Guldsmedes Mærker Nr. 301.
- 220. Arkitekt: Fr. Weilbach, Dansk Bygningskunst i 18. Aarh. 1930, 96 f.
Ældre Nord. Architektur 6. S. 2. R. C. Elling: Philip de Lange, „Arkitekten“, Maanedshefte, 1930, 236, 271.
- 222. Eckersberg: Ph. Weilbach, Eckersberg, 1872, 232 f.
Krocks Malerier: Bogen om Frederiksberg Slot, 1919, 46.
- 223. Guldsmed: Olrik Nr. 487. Font: Ill. Tid. 1862, 30. Maj; 1873, 11. Febr.
- 224. Klokkeindskriften: Velvillig Meddelelse af Pastor Chr. Rasmussen efter Optegnelser ved Embedet.

VARTOV (S. 225—234)

- 225. Vartovs ældre Historie: Hist. Medd. om Kbh. VII. N. Jonge, Kbh. Beskrivelse, I, 1783, 68—77.
- 226. Kirkens Indvielse: Josias Lorck, Beyträge zu der neuesten Kirchengeschichte, I, 1758, 129—35; Kbh. Da. Post-Tidender 1755, 13. Juni.

- S. 232. Guldsmede: J. Olrik, Danske Guldsmedes Mærker, Nr. 122, 464.
 - 233. Vartov Menighed: Th. L. Rørdams Optegnelser i Vejlø Kaldsborg (ved Embedet). Han kom til København i Efteraaret 1854 og var her til Sommeren 1855; derefter i Tiden 1857—61.

CHRISTIANSKIRKEN (S. 235—262)

- 235. Tysk Prædiken i Vor Frelzers Kirke, Hist. Medd. om Kbh. V, 235 f. Kirkens Grundlæggelse: Josias Lorch, Beyträge zu der neuesten Kirchengeschichte, I, 1758.
- 236. Den følgende Fremstilling hviler paa Oplysninger i Kirkens Regnskaber; Privilegier m. m. 1759—1859 (LA.) (sml. „Fortid og Nutid“ VIII, 103). Eigtved: Munthe af Morgenstjerne, Nicolai Eigtved.
- 238. Grundstensnedlæggelse: Kbh. Danske Post-Tidender 16. Juni 1755.
- 242. Model af Kirken: „Architekten“ VIII, 378.
- 248. Orgelværket: Kirkens Regnskab. 1750—71. p. 123.
- 250. Indvielse: Københavns Danske Post-Tidender 3. Dec. 1759.
- 251. Guldsmed: J. Olrik, Danske Guldsmedes Mærker Nr. 464.
- 252. Messehagel og Alterlys: Jonge, Ny kgl. Saml. 4to, 669. Spiret: Kbh. Tidender 30. Juni 1769; Holck, Kbh. Sognekirker, 1775.
- 256. Guldsmed: Olrik Nr. 334.
- 260. Gravhvælving: Da. Atlas II, 207 f.; Wilse, Rejseagttagelser III, 115.
- 262. Genindvielse: Berlingske Tidende 2. Juni 1901.

SLOTSKIRKEN (S. 263—273)

- 263. Borgkapel: Bj. Kornerup, Vor Frue Kirkes og Menigheds Hist., 1929, 11. Slotskapel: H. F. Rørdam, Kbh. Kirker og Klostre i Middelald., 267—74.
- 264. J. L. Wolf: Encomion, 1654, 145.
- 266. Altertavle: Francis Beckett, Altertavler 159 ff. Alterkalk: Nationalmuseet, 2. Afdeling, Mus. Nr. 18172. Slotskirken: Thurah, Hafnia Hodierna, 1748, 63—64; N. Jonge, København, I 1783, 537—41.
- 270. Beskrivelse af Kirken: Sterm, København, 1841, 481—86. C. F. Hansen: Fr. Schjøtt, Københavnske Nybygninger ved næstsidste Aarhundredes Skifte, „Architekten“ 1903, XXXII—XXXIV.
- 271. Thorvaldsens Kristusfigur: Erik Moltesen, Thorvaldsens Museum, 238 ff. Indvielse: Berlingske Tidende, 19. Maj 1826.
- 272. Slotsbranden 1884: Arthur G. Hassø, Kbh. Brandvæsens Historie, 1931.

MARMORKIRKEN (S. 273—282)

Fremstillingen bygger især paa F. Meldahl: Frederikskirken, 1896; F. J. Meier: Marmorkirken fra 1749 til 1772, Kbh. 1883; Fr. Schiøtt: Frederikskirken paa Amalienborg, „Fra Arkiv og Museum“ , hvortil der henvises.

- S. 273. Kongehusets Jubilæum 1749: Hist. Ts. 4. R. II, 156.
- 274. Sct. Annæ Plads Nr. 9: Linde, Borup, Hassø, Vor gl. Hovedstad, 302.
 - 276. Thurah: Fr. Weilbach, Lauritz Thurah, 1924, 133—137.
 - 280. Senere Planer. G. F. Hetsch: Om Marmorkirken og dens Omgivelser. (Industrifor. Kvartalsberetn. 1856.) Om den ufuldendte Frederiks-Kirke ved Amalienborg. (For. Hist. og Statist. II.) Marmorkirken og Marmorpladsen. Ved en Dattersøn af C. F. Harsdorff. 1867.
Tietgen: J. Marstrand, Tietgen. — Frederikskirkens Kors indviet 8. Sept. 1883, Ill. Tid. 1883 Nr. 1251.
 - 282. Den nye Bygning: Berl. Tid. Aften, 24. Jan. 1894.
 - 284. Guldlysestagen: Ill. Tid. 2. Juni 1861.

BILLEDFORTEGNELSE

	Side		Side
FRUE KIRKE		Alterkalk og Vinkande	26
Niklokken. Middelalder-Klokke fra 1490 før i Antvorskov Kloster- kirke. — Frise	5	Ole Worms Kisteplade. — Vignet..	27
Biskop Peder Jensen Lodehats Segl	7	SCT. PETRI KIRKE	
Vor Frue Kapitels Segl	7	Kartouche fra Taarnet. — Vignet..	28
Murværk og Hvælvingspille fra den gotiske Vor Frue Kirke	9	Sct. Petri Kirke med Kapellet, set fra Urtegaarden	29
Indskriftplade fra Christian Friis' Kiste	11	Hovedportalen	31
Indskriftplade fra Christoffer Valken- dorfs Kiste	11	Sct. Petri Kirkes Indre med Prædike- stol	33
Ligsten over Jørgen Wind 1644	13	Sct. Petri Kirkes Altertavle	35
Vor Frue Kirkes Hovedfåçade	21	Sølvstage og Malmstage fra 1731 . .	37
Koret set fra Skindergade	23	Alterkalk og Vinkande af Sølv	39
Prædikestolen	25	Døbefont af Malm fra 1830	40

38*

	Side		Side
Pengeblok af Smedejern	41	HOLMENS KIRKE	
Klokkestøber M. C. Trochells Grav- plade af Malm	42	Christian den 4's Monogram. —	
Epitafium over Sognepræst Johannes Lassenius.....	43	Frise	76
Malmlysekrone	44	Holmens Kirke set fra Holmens Bro	77
Tysk Bygningsindskrift i Kapellet fra 1681.....	45	Hovedportalen fra 1635	78
Gehejmerraad Chr. von Lentes Kapel	46	Portalen ud mod Holmens Kanal..	79
Epitafium over Historikeren Bern- hard Møllmann.....	47	Port til Kors-Urtegaarden	81
Kisteplade med Spejlmonogram. — Vignet.....	49	Fronton mod Kirkegaarden.....	83
HELLIGAANDSKIRKEN		Fronton fra 1704	83
Det gamle Taarngitter. — Frise... 50		Holmens Kirkes Indre set mod Alte- ret	85
Helligaandskirken set fra Valken- dorfgade	51	Døbefont af Smedejern fra 1646..	87
Indgangen til Kapellet fra Kirken..	53	Daabsfad af Sølv i sin nuværende Skikkelse fra 1757.....	89
Vaabenhuset fra 1620.....	55	Enkelthed fra Abel Schrøders Alter- tavle 1661	91
Griffenfeldts Kapel.....	57	Enkelthed fra Prædikestolen 1662..	93
Tilmuret Taarnvindue.....	58	Lukket Stolestade.....	95
Vindeltrappe i Taarnet.....	59	Krucifix af Sandsten	97
Smedejernsgitter, oprindeligt i Niko- laj Kirke.....	61	Vinkande og Alterkalk	99
Kobberbøsse.....	62	Indlagt Pengetavle med Sølvbjælde	100
Malmlysestage fra Nikolaj Kirkes Alter	63	Spade til Jordpaakastelse 1670.....	101
Alter af Diderich Gercken og Justus Wiedewelt.....	65	Nedgang til Gravkælderen under Ka- pellet.....	105
Lukkede Stolestader i Helligaands- kirken	67	Niels Juels Gravkapel	107
Renæssance-Lysekrone med Ur i Hængekuglen.....	69	Indskriftplade fra Gravkælderen... 109	
Døbefonten.....	71	Klokker Peder Müllers Epitafium. — Vignet.....	111
Prædikestol fra 1879	72	Vindfløj. — Vignet.....	Titelblad
Epitafium over Nicolaus Christian Høpfner.....	73	Slutsten fra Døren mod Holmens Kanal. — Vignet.....	312
Dørhammer. — Vignet.....	75	TRINITATIS KIRKE	
		Kistedekoration. — Frise	112
		Kirken set fra Landemærket	115
		Sølvdaabsfad	117
		Sølvkalk og Vinkande.....	119
		Enkelthed fra Altertavlen.....	121

	Side		Side
Prædikestolen	123	Messehagel fra 1697	165
Stolestadegavl	125	Alteropbygning efter Nikodemus Tes-	
Døbefont	127	sin d. Y.	167
Trinitatis Kirkes Orgel	129	Orgelfaçade	169
Ur fra 1757	131	Alterstage af Sølv	171
Alterstage af Sølv	133	Lukket Stolestade	173
Gravgitter overført fra Nicolai Kirke	134	Jernbeslaget Pengeblok	175
Smedejernsgitter i Koret	135	Urværk i Taarnet af Johann Mercki	
Ligsten over Murmester Andreas Sihm	137	1699	177
Sophie Dorothea Marschalcks Kiste	138	Fra Skranken omkring Døbefonten	178
Grev Mogens Friis' Kiste	139	Døbefontens Himmel	179
Jørgen Bjelkes fløjlsbetrukne Kiste	140	Døbefont	179
Ligkisteplade over Jørgen Elers' fire-		Sølvdaabsfad og Sølvdaabskande . . .	181
aarige Datter, død 1684	141	Frelserens Statue fra Spiret	183
Anevaaben fra Jørgen Bjelkes Kiste	141	Altervinkande af Sølv 1825	184
Dekoration paa Alterklæde 1757. —		Fattigbøsser af Kobber	185
Vignet	143	Prædikestol af Harsdorff 1773	187
		Kalkdug 1697 — Vignet	189
REFORMERT KIRKE		Kirkens ældste Kalk. — Vignet	299
Kartouche over Indgangsportalen. —		Kirkens ældste Alterkande. — Vignet	303
Vignet	144	Dekoration paa Orgelpiberne. —	
Reformert Kirke set fra Gothersgade	145	Vignet	298
Reformert Kirkes Prædikestol	147	Dekoration paa Hvælvingskapperne.	
Timeglas fra Prædikestolen	148	— Vignet	289
Dronningestolen	149	Vase fra Kirkegaardsportalen. —	
Lukket Stolestade	150	Vignet	304
Fra Alterskranken	151		
Reformert Kirkes Orgel	153	KASTELSKIRKEN	
Caroline Amalies Monogram paa		Dekoration fra Frontonen mod Kirke-	
Dronningestolens Loft	154	pladsen. — Frise	190
Kapitel og Base fra Pulpiturets Bære-		Kastelskirken set fra Kirkepladsen . .	191
søjle	155	Alterstage 1704	192
Salmetavle	157	Kastelskirkens Alter	193
Altergangstegn. — Vignet	158	Døbefont med Tinfad og Tinkande	195
		Kartouche 1725. — Vignet	196
VOR FRELSERS KIRKE			
Trappetrin med Indskrift. — Frise	159	GARNISONSKIRKE	
Vor Frelsers Kirke set fra Overgaden	161	Fronton over Hovedportalen. —	
Hovedportalen	163	Frise	197

	Side		Side
Garnisonskirke set fra Sct. Annæ Plads	199	Enkedronning Caroline Amalies Stol	230
Hans Benzon og Hustru Elisabeth Las- sons Vaabenskjolde fra Altertavlen	200	Grundtvigs Stol.....	231
Altertavlen.....	201	Døbefonten.....	232
Døbefont.....	202	Alterstage 1643. — Vignet.....	234
Prædikestol og Pulpiturer.....	203	CHRISTIANSKIRKEN	
Alterstage.....	204	Kirkens Segl 1759. — Vignet.....	235
Messehagel.....	205	Christianskirken set fra Slotsholmen	237
Barnehoved skaaret i Træ. — Vignet	207	Christianskirkens Alter, Prædikestol og Orgel.....	239
FREDERIKSBERG SLOTSKIRKE		Indgangen til Kirken med Kongestolen	241
Kartouche fra Prædikestolen. — Vig- net.....	208	Opgang til Pulpiturerne.....	243
Frederiksberg Slotskirkes Indre....	209	Fra Pulpituret.....	245
Prædikestolen.....	211	Stolestadegavl.....	246
Døbefonten.....	212	Døbefont.....	247
Stolestade. — Vignet.....	213	Daabsfad af Sølv.....	249
FREDERIKSBERG KIRKE		Alterkalk og Kande af Sølv fra 1759	251
Monogram fra Alterskranken. — Vig- net.....	214	Oblatæske set fra oven og fra Siden	251
Frederiksberg Kirke set fra Kirke- gården.....	215	Sølvske til Altervinen.....	252
Alterstage af Malm 1654.....	216	Salmetavle.....	253
Alterkalk af Sølv.....	217	Daabskande af Sølv.....	255
Stukdekorationer fra Hvælvingskap- perne.....	219	Pengebøsse fra 1786.....	256
Broderet Messehagel.....	220	Kisteplade af Bly.....	257
Alter og Prædikestol.....	221	Nedgangen til Gravhvælvingen....	259
Døbefont fra 1862.....	223	Gitter til P. F. Suhms Kapel.....	261
Stolestade. — Vignet.....	224	Klokke. — Vignet.....	262
VARTOV		Monogram og Signatur paa gl. Stol. — Vignet.....	312
Kartouche over Hovedportalen — Vignet.....	225	Vaseformet Malmknop fra Alter- skranken. — Vignet.....	311
Vartov Kirkes Alter og Prædikestol	227	P. F. Suhms og Karen Angels Vaa- ben fra Gravgitter. Vignetter. 287—88	
Alterkande 1694.....	228	SLOTSKIRKEN	
Daabskande 1858.....	228	Detaille fra Alterskranke. — Frise..	263
Klokkestabel i Vartovs Gaard.....	229	Slotskirken set fra Christiansborg Slotsplads.....	264
		Kirkens Indre set mod Koret.....	265
		Portal til Sidegangen.....	267

	Side		Side
Døbefont.....	268	Marmorkirken set fra Bredgade....	275
Stolestade.....	269	Marmorkapitæl paa Kirkepladsen..	277
Detaille fra Prædikestolen. — Vignet	272	Kirkens Indre set mod Koret.....	279
		Parti af Kirkens gamle Murværk..	281
		Grundtvigs Guldlysestage	283
		Dekoration fra Døren i Hovedpor-	
		talen — Vignet.....	284
MARMORKIRKEN			
Gitter fra Vindue over Hovedpor-			
talen. — Frise.....	273		

H. 5

NAVNEFORTEGNELSE

- Aalborg, Niels Mikkelsen, Præst 103.
Abel, Peter Michael, Urmager 130.
Abel Cathrines Stiftelse 104, 160.
Absalon 5, 263.
Adeler, Cort Sivertsen, Admiral 12, 110.
Adrian, Isaac, Kobbersmed 252.
Ambrosius, Borgmester 8.
Anders, Guldsmed 8.
Andersen, Anne, g. m. Niels 230.
— Jacob, Raadmand 56
— Karen, g. m. Jep 98.
Angel, Karen, g. m. P. F. Suhm 256, 260.
Anna Cathrine, Dronning 77.
Anna Rotunda, Kirke 77, 80, 122.
Anthon, G. D., Hofbygmester 252, 254.
Antvorskov, Slotskirke 22, 266.
Appleby, Peter, Skibsbygger 257 f.
Archibold, pavelig Legat 263.
Autesen, Niels, Kirkevæрге 64.
Bagsuerd, Lars Rasmussen, Smed 244.
Balle, N. E., Biskop 156.
Bang, Thomas, Professor 119.
Bech, Christen Jensen, Kirkeforstander 56.
Beck, M. P., Urmager 256.
Becker, J. G., Hofapoteker 48.
Bendtsdatter, Gundel, g. m. Rasmus Boe-
søn 232.
Bensen, Isaak, Baadebygger 223.
— Cecilie 223.
Benzon, Hans, Godsejer 200, 205, 207.
Berkentin, C. A., Statsminister 226.
Bernstorff, J. H. E., Statsmand 253.
Berthel, Tømmermand 124.
Bihl, Charlotte, Forfatterinde 36.
Bircherod, Jens, Biskop 99, 166, 190.
Bissen, H. V., Billedhugger 207, 271.
Bjelke, Chr., Admiral, g. m. Marie Sophie
Bjelke 102.

- Bjelke, Henrik, Rigsadmiral 96.
 — Jørgen, Statholder 132, 139 ff.
 Bjerre, Jens Justesen, Præst 120, 122.
 Bjørn, C., Billedhugger 248.
 Bjørnsen, Jørgen, Viceadmiral 96, 104.
 Blasius, Leonhard, kgl. Bygmester 84.
 Blome, Anna, g. m. H. Schack 139.
 Bodersen, Skoleholder 254.
 Boesøn, Rasmus 232.
 Bolch, G., Guldsmed 180.
 Borch, C., Billedhugger 233.
 Borchmann, Gert, Stenhugger 86.
 Bornemann, Henrik, Biskop 14, 166, 172, 192.
 — J. H., Magister, Provst 166.
 Bornholt, Etatsraad 280.
 Borris, Jacob, Guldsmed 38.
 Botzen, Peter og Johan, Orgelbyggere 172.
 Bouman, Smed 176.
 Brasenhauer, Ditlev, Guldsmed 62, 232.
 Bredal, Erich, Præst 162.
 Brenno, Carl Heinrich, Gibser 68.
 Breusegem, Abraham, Billedhugger 170.
 Brockam, Henrik, Stenhugger 151, 168.
 Brockmand, Jesper, Biskop 160.
 Brun, Frederikke, Digterinde 48.
 — Johanne, Christensdatter 62.
 Bruun, Anders, Sognepræst, Magister 175.
 — Constantin, Geh.konf.raad 22, 40.
 Bubert, Jørgen, Kirkeværge 64.
 Buhler, Franz, Billedhugger 248.
 Byssing, Anne Catharina, g. m. Anders Bruun 175.
 Caroline Amalie, Dronning 230, 233, 284.
 Casse, Peter, Brygger 236, 240, 242, 249, 253.
 Cassel, Steffen, Klokker 175.
 Cassuben, Chr., Boghandler 41.
 Charlotte Amalie, Dronning 144, 146, 148, 151 f., 154.
 Charlotte Amalie, Prinsesse 274.
 Chrestoffersen, Lars 217 f.
 Christensen, Charles, Arkitekt 80.
 — Jens, Guldsmed 39.
 — Osmund, Skipper 162.
 Christian I. 52.
 — III. 263 f.
 — IV. 16, 56, 76 f., 80, 82, 89, 98, 142, 159 f.
 — V. 22, 142, 144, 146, 148, 151, 156, 164, 166, 170, 172, 182, 202, 271.
 — VI. 15 ff., 34, 66, 68, 154, 205, 220.
 — VII. 253, 255.
 — X. 213.
 Christianshavns Kirke 80, 159 ff.
 Christianskirken 235—62.
 Sct. Clara Kirke 77.
 Sct. Clemens Kirke 56.
 Cloëtta, Konsul 157.
 Conradsen, H., Billedhugger 271.
 Dam, Claus van, Klokketøber 128.
 Danner, Grevinde 100.
 Diakonissestiftelsen 212 f.
 Diderich, Johan, Skipper 184.
 Ditmar, Henrik, Maler 104.
 Dorothea, Dronning 54.
 Dragsted, A., Guldsmed 282.
 Drewitz, Chr., Bager 70.
 Dreyer, Diderich 232.
 Drost, Hans Jørgen, Maler 189.
 Dumreicher, J. H., Kommandørkaptajn 236, 240, 242, 249.
 — Johan Jacob, Kasserer 257.
 Duncker, Peter de, kgl. Bygmester 82.
 Duplessi, Anne, Legatstifterske 155.
 Dussart, Felix, Bygmester 220.
 Eckersberg, C. V., Maler 207, 222.
 Ehbisch, Fr., Billedhugger 17, 39, 66, 128, 152.

- Eigtved, Nicolai, Hofbygmester 236, 242, 252, 273 f., 276.
- Eilersøn, Jørgen, Mag. 124.
— Hans, Forvalter 124, 194.
— Dorothea 194.
- Elers, Jørgen, Etatsraad 140 f., 143.
- Eller, Chr. Sigfr., Klokker 249.
- Enevoldsen, Niels, Guldsmed 62.
- Ernst, J. C., Arkitekt 107.
- Evens, Joh., Gørtler 41.
- Ewald, Johannes, Digter 138.
- Fabritius, Michael, Handelsmand 154.
- Fallentinsdatter, Anna, g. m. Jørgen Bjørn-
sen 104.
- Falsen, Chr. Magnus, Justitsraad 226.
— Jørgen Conrad, Kommandør, g. m.
Cecilie Catharina Høyer 106.
- Fenger, L. P., Arkitekt 88, 90.
- Fincke, Kaspar, Kunstsmid 118.
- Fisker, Hendrik, Billedhugger 130.
- Fortling, Jacob, Hofstenhugger 244, 247.
- Fossati, C. L., Gibser 244.
- Freck, Anders, Murmester 113.
- Frederik I. 16, 54.
— II. 16, 30.
— III. 96, 113, 142, 146, 214, 216.
— IV. 64, 66, 68, 190, 192 (Tredie læs:
Fjerde), 204, 208, 218, 266.
— V. 68, 182, 185 f., 236, 238, 240,
242, 247, 250 ff., 255, 273 f., 276.
— VI. 18 f.
— VII. 20, 280.
— Arveprins 210.
- Frederiksberg Kirke 213, 214—224.
- Frederiksberg Slotskirke 208—213.
- Frederiksborg Slotskirke 116, 212.
- Freund, H. E., Billedhugger 27, 48, 271.
— Thea Olympia 27, 290.
- Friis, Christian, Kansler (død 1616) 11 f.
— Christian, Kansler (død 1639) 114.
- Friis, Mogens, Greve, Statsmand 139 f.
- Frue Kirke 5—27, 110, 126 f., 156, 196,
271.
- Fyren, H., Kirkevæрге 64.
- Førster, Chr. 38.
- Gabriel, J.-A., Arkitekt 274.
- Garde, Arkitekt, 282.
- Garnisons Kirke 197—207.
- Garnisons Kirke i Adelgade 194, 197.
- Garnisons Sygehus 80.
- Gercken, Andreas, Billedhugger 48.
— Diderik, Billedhugger 34, 66 ff., 130,
172, 202.
- Gerner, Henrik, Præst 164.
- Gersdorff, Joachim, Rigshofmester 139.
— Magd. Sibylle, g. m. Jørgen Bjelke
132, 139.
- Glückstad Slotskirke 84.
- Gram, Hans, Historiker 140, 142.
- Green, Guldsmed 284.
- Gries, Lars, Brygger 130.
- Griffenfeldt, Peder, Statsmand 58, 64, 66,
144.
- Grundtvig, N. F. S. 230, 233 f., 262, 280,
284.
- Gudewerth, Hans, Billedskærer 104.
- Gundelaer, Jørgen, Rotgeter 157.
- Gyldenløve, Ulrik Christian, Komman-
dant i København (død 1658) 122.
— Ulrik Christian, Generaladmiralløjt-
nant (død 1719), 106.
— Ulrik Frederik, Statholder 110, 144,
164, 176.
- Hackenberg, Bernt, Raadmand 54.
- Hagen, Kantor 248.
- Hans, Konge 52.
- Hansdatter, Inger, g. m. H. Olufsen 104.
— Sofie, g. m. Hans Nansen 62.
- Hansen, Anders, Sognepræst 56.
— C. F., Arkitekt 18, 20, 110, 270, 279 f.

- Hansen, Hans, Forvalter 96, 104.
 — Hans Chr., Arkitekt 134.
 — Hans Hinrich, Kirkevæрге 253.
 — Mads 90.
 — Niels, Raadmand 56.
- Harboe, Ludvig, Biskop 250.
- Hardenberg, Mette, g. m. Chr. Friis 12.
- Harsdorff, C. F., Arkitekt 187 f., 278 ff.
- Haste, J. H., Kaptajn 158.
- Hauber, Præst 48.
- Haven, Lambert von, Generalbygmester
 108, 124, 140, 162, 166, 168, 170, 182.
- Haveselskabets Have 218.
- Heegaard, Anker, Jernstøber 22, 293.
- Hegner, Adam, Billedhugger 248.
- Heimbrod, I. C., Billedhugger, 172.
- Heims, Jochim, Kleinsmed 132.
- Helligaandshuset 50, 52, 225, 232 f.
- Helligaandskirken 50—75, 266.
- Hendrichsdatter, Anne, g. m. Johs. Christensen Møller 175.
- Hermansen, Hans, Hofslagter 90.
- Hersleb, Peder, Biskop 226, 266.
- Hofmann, Gotfred, Generalkvartermester
 146, 162.
- Holfelt, Chr., Snedker 222.
- Holling, A. T., Guldsmed 196.
- Holmens Kirke 76—111, 266.
- Holst, Niels, Øltapper 128.
- Holstein, J. L., Statsmand 226, 252.
- Holtzmann, Fr., Klokkestøber 22.
 — J. B., Klokkestøber 17, 34, 70, 218.
- Hoppe, Elisabeth 106.
- Hornbostel, Johan, Dønniker 84.
- Hornhaver, Søren Hansen, Klokkestøber
 20, 22.
- Hufnagel, Carsten, Guldsmed 39.
- Huitfeldt, Øllegaard, g. m. J. Gersdorff 139.
- Hvid, Jacob, Provst 188.
- Hvitfeldt, Arild, Historiker 8.
- Hübner, J. C., Billedhugger 222.
- Høpfner, N. C., Bogtrykker 73 ff.
- Høvinghoff, Jacob, Kobbensmed 184.
- Isachsen, Hendrik, Raadmand 56.
- Jacobsøn, Ahron, Signetstikker 252.
 — Gabriel, Kiøng (Kyng), Kirkeforstander 90, 96, 102, 104, 106.
 — Henrik, Kirkevæрге 64
 — Peder, 233.
- Jakob, Pottemager 8
- Jardin, N. H., Arkitekt 276 f.
- Jeger, Valentin, Dønniker 84.
- Jensdatter, Else, g. m. Anders Matzen 175.
- Jensen, Christen, Guldsmed 99, 180.
 — C. A., Museumsinspektør 94.
 — Thomas, Kirkeforstander 253.
- Jerichau, A., Billedhugger 207.
- Jonsen, Niels, Guldsmed 154.
 — Zakarias, Guldsmed 223.
- Juel, Gregers, Generalløjtnant, 108.
 — Knud, Stiftamtmand 108.
 — Niels, Admiral 96, 108, 110.
- Junge, Johan Boye, Høftømrermester 34,
 36, 48.
- Justesen, Jens, se Bjerre.
- Jørgensen, Lorentz, Billedskærer 104.
- Jørnsson, Jacob, Brygger, 64.
- Kaalund, Chr. Sam., Urtekrammer 71.
- Kaare, Jachob, Snedker 244, 248.
- Kaldthof, Peter, Tøjmester 214.
- Kalthuset 216.
- Karstens, Chr., Kirkeforstander 45.
- Kastellet 80, 190.
- Kastelskirken 190—196.
- Kastens, Lambert Daniel, Orgelbygger
 130.
- Kegge, Oluf, Klokkestøber 24.
- Kingo, Thomas, Biskop 108 f., 176.
- Kirchhof, Stadsmusikant 254.
 — M. C., Guldsmed 256.

- Kirken udenfor Nørreport 80.
 Kiøng, se Gabriel Jacobsen.
 Klevenfeldt, Therkil, Personalhistoriker 132.
 Klitgaard, J. J., Guldsmed 62.
 Knudsen, Hans Jacob, Rotgeter 130.
 Kofoed, Marie, Etatsraadinde 182.
 Kohlmann, Johan, Guldsmed 170, 174.
 Komlev, J. P., Guldsmed 127.
 Konrad Køkkenfedt 8.
 Kosten, Maria, g. m. M. Fabritius 154.
 Krag, Johannes, Biskop 50.
 Kreutzfeldt, Franz, Kirkeværg 253.
 Krieger, J. C., Arkitekt 128.
 Krock, Heinrich, Hofmaler 39, 67, 208, 210, 223, 229 f., 269.
 Krog, H. G., Kommandør 260.
 Krøyer, Axel, Guldsmed 180, 290.
 Kuckeler, Emanuel, Billedhugger 170.
 Kærby Kirke ved Mariager 160.
 Kyng, se Gabriel Jacobsen.
 Küstling, Wolf, Billedhugger 248.
 Kønsberg, Niels, Garvermester 132.
 Kørbitz, J. C., Rigsmarskalk 140.
 Køster, Anna Maria, g. m. J. F. Wewer, 252.
 Lafebre, Maria Magdalena, g. m. J. H. Haste 158.
 Lange, Niels, Smedemester 254.
 Langemak, Michael, Købmand 162.
 Lasson, Elisabeth, g. m. H. Benzon 200, 205.
 Lassenius, Johs., Præst 32, 43, 45.
 Lenoir, J. M., Guldsmed 155.
 — J. P., Guldsmed 155.
 Lente, Chr. v., Gehejmeraad 46, 48, 200.
 Lerche, Vincents, Gehejmeraad 15, 228.
 Leth, Knud, Graver 249.
 — Oluf, Klokker 100.
 Levy, Bankdirektør 280.
 Lind, Jørgen, Guldsmed 154.
 London, St. Martins Kirke 15.
 Lorch, Josias, Præst 235 f., 238 ff., 253, 255.
 Lorch, Thomas, Raadmand 56.
 Lund, Jens, Kapellan 102.
 — J. L., Maler 40.
 Lundbye, J. T., Maler 207.
 Luxdorph, B. W., Kancellideputeret 140.
 Lønne, Kjeld Olsen, Student 120.
 Maare, N., Ingeniørkaptajn 213.
 Mads, Præst 54.
 Madsen, Jacob, Storkøbmand 103.
 Malmø, Sct. Petri Kirke 6.
 Mander, Karel van, Maler 103.
 Marmorkirken 234, 262—284.
 Marschalk, Sophie Dorothea, g. m. O. D. Schack 138 f.
 Marselis, Christoph, kgl. Arkitekt 198, 210.
 Mathiesen, H. A., Urmager 256.
 — Peter, Urmager 222.
 Matzen, Anders, Brændevinsbrænder 175.
 Meldahl, F., Arkitekt 282.
 Meller, Johs. Christensen 175.
 Mercki, Johann, Urmager 176.
 Mese, Bendix, Stiftsskriver 106.
 Michelsdatter, Lene 217 f.
 Michelsen, Anders. — Karen 180.
 — Laurits, Kirkeforstander 56.
 Mikkelsen, Morten, Raadmand 90.
 — Niels, Brygger 60.
 Moor, J. H. de, Hofguldsmed 180.
 Muhle, Antoni, Maler 220.
 — J. C., Maler 222.
 Müller, Adam, Maler 74.
 — F. A., Etatsraad 74.
 — Fr., Bygmester 148.
 — Hartwig, Orgelbygger 248.
 — Nicolai, Bygmester 148.
 — Peder, Klokker 106.

- Münter, Baltazar, Præst 48 (Münster, læs Münter).
 — Fr., Biskop 48, 272.
 Møllmann, B., Historiker 47 f.
 Nansen, Hans, Borgmester 56, 62.
 Nebelong, Arkitekt 134.
 Nerger, Chr., Billedhugger 168, 172.
 Nikolai Kirke 64, 66, 132, 134.
 Nielsdatter, Anna, g. m. J. Jørnson 64.
 — Karen, g. m. Chr. Sørensen 102.
 — Kirsten, g. m. O. Christensen 162.
 Nielsen, Hans, Assessor 63.
 — Jacob, islandsk Købmand 175.
 — Lars, Brændevinsbrænder 293.
 Niemeyer, Andreas, Billedhugger 210.
 „Numrene“ 82.
 Numsen, Hans, Materialskriver 103.
 — Mathias, Gehejmerraad 103.
 Næstved, Sct. Mortens Kirke 92.
 Oehlschläger, Adam 224.
 Offenberg, Anna Maria, g. m. M. M. Friis 140.
 Olsen, Peder, Hallandsfar 162.
 Olufsen, Anders, Renteskriver 88.
 — Hans, Køkkenskriver 104.
 — Niels, Kirkeforstander 90.
 Oxe, Peder, Rigshovmester 12.
 Palladius, Peder, Biskop 14.
 Patridge, Anne, g. m. P. Appleby 258.
 Sct. Pauls Kirke 212.
 Payngk, Augusta 224.
 Peder Guldsmed 8
 Pedersen, Laurits, Ankersmed 175.
 — Niels, Vinhandler 124.
 — Peder, Raadmand 56
 Pelli, Domenico, Murmester 198.
 Pelt, Abraham, Legatstifter 48.
 Peters, C., Billedhugger 271, 284.
 Petersen, Jacob, Overkammertjener 96.
 — H. C., Billedhugger 282.
 Petersen, Rolf, Kaptajn 106.
 Sct. Petri Kirke 17, 28—49, 116.
 Place, Mathias de, Kirkeældste 253.
 Platen, W. F. v., Generalbygmester 198, 295.
 Plessen, C. A. v., Overkammerherre 39.
 Plum, Margrethe, g. m. D. Dreyer 232.
 Pontoppidan, Erik, Biskop 48, 107, 122, 198, 296.
 Quellichmeier, Hartvig, Klokketøber 88.
 Quellinus, Artus, Billedhugger 132.
 — Thomas, Billedhugger 14, 48, 132.
 Ramus, J. F., Professor 15.
 Rasmus Bager 8
 Reformert Kirke 144—58, 266.
 Regensen 112.
 Reiser, J. H. 242.
 Resen, Hans, Biskop 84.
 — Peder, Præsident 14, 162, 175.
 Reventlow, Conrad, Storkansler 32.
 Robring, Christine 63.
 Rom, Kirken della Sapienza 182.
 Ronge, Villum 8.
 Rosenberg, G. E., Stadsbygmester 206, 278.
 Rosenborg Slot 71.
 Roskilde Domkirke 86, 98.
 Rostgaard, Fr., Gehejmearkivar 106.
 Rubach, Niclaus, Snedker 244, 248.
 Rudolph, A. J., Guldsmed 130.
 Rundetaarn 17, 113 f., 116 ff., 127.
 Røling, Herman 8.
 Rønnov, Joachim, Biskop 54, 75.
 Rørdam, Skat, Biskop 262.
 — Th. L., Præst 297.
 Sarti, J., kgl. Kapelmester 251.
 Schack, Hans, Feltherre 132, 139, 142.
 — Otto Diderich 138 f.
 Scheffel, Jørgen, Murmester 113, 118.
 Scheibe, Kapelmester 254.
 Schmidt, J. E. 126.

- Schrader, J. J., Guldsmed 155.
 Schrøder, Abel, Billedskærer 91 f., 94, 98.
 Schwabe, Leonhard, Billedskærer 210.
 Seifert, Johan Larsen, Herbergerer 130.
 Semp, Johan, Ingeniør 159.
 Sihm, Andreas, Murmester 137.
 Siegumfeldt, Tobaksfabrikant 40.
 Sinding, Stephan, Billedhugger 282.
 Skipperlauget 90, 99.
 Skovgaard, Joachim, Maler 74, 282.
 Slotskirken 66, 154, 206, 263—72.
 Sophie Amalie, Dronning 96, 197, 200.
 Sophie Amalienborg 143, 197, 200.
 Sophie Magdalene, Dronning 39, 154, 220.
 Sort, Hans 8.
 Spend, Niels Christensen, Præst 96, 104.
 Stanley, C. F., Billedhugger 90, 206, 254.
 — S. C., Billedhugger 244, 246 ff.
 Steenwinkel, Hans, d. ældre, Bygmester 118.
 — Hans, d. yngre, Bygmester 30, 116.
 — Hans, den yngste, Bygmester 166.
 Stein, Th., Billedhugger 271.
 Storck, H. B., Arkitekt 61.
 Sturmberg, Johan Christoph, Billedhugger 210.
 Stuu, Bertel, Kirkeværg 162.
 Suhm, P. F., Historiker 256, 260 f.
 — U. F. 256, 260.
 Sunesen, Peder, Biskop 5.
 Suur, Birgitte, g. m. C. Drewitz 70.
 Svane, Hans, Biskop 119.
 Svendsen, Herman, Raadmand 56.
 — Niels, Guldsmed 126.
 Svendsdatter, Bente, g. m. Peder Olsen 162.
 Svitser, Hans Ulriksen, Mestersmed 88.
 Sylvers, Anna Catharina, g. m. Hans Gram 143.
 Sørensen, Christen, Nagelsmed 102.
 — Jacob, Guldsmed 218.
 Sørensen, Matthis, Klokker 124.
 Tavsen, Hans 8.
 Tessin, Heinrich, Klokketøber 70, 130.
 — Nicodemus, svensk Arkitekt 67, 128, 167 f., 170, 174.
 Thegler, Diderik, Snedker 188.
 Thonning, Arkitekt, 280.
 Thorvaldsen, Bertel, Billedhugger 24, 26 f., 106, 271, 280, 290.
 Thurah, Lauritz, Generalbygmester 14 f., 182, 184 f., 188, 276.
 Tietgen, C. F., Finansmand 280—84.
 Titley, Walter, eng. Gesandt 48.
 Tommerup, Knud, Præst 194.
 Tordenskjold, Peder, Søhelt 110.
 Torstenson, Sivert, Guldsmed 232, 251.
 Trinitatis Kirke 112—143.
 Trolle, Niels, Lensmand 159.
 Troschell, Carl Michael, Klokketøber 41 f., 233, 254 f.
 Tryde, Provst 290.
 Trægaard, Alex, Guldsmed 64.
 Tscherning, E. P., Oberst 20, 22.
 Tuxen, Kapellan, 185.
 Tøger, Skipper 8.
 Ulfeld, Korfitz, Rigshovmester 68.
 — Margrethe, g. m. Niels Juel 108 f.
 Ulfstand, Ingeborg, g. m. Jørgen Wind 12 f.
 Universitetsbiblioteket 113, 128.
 Unna, Wilh. von, Apoteker 75.
 Urup, Axel, Generalfeltmarskal 14.
 Valkendorf, Christoffer, Rigshovmester 11 f., 56.
 Wanckmüller, Matthäus 242.
 Varberg, Fæstning 117.
 Wartberg, Peter, Kirkeværg 106.
 Vartov Kirke 225—234.
 Weghorst, Phillip Lorentz, Guldsmed 39.
 Weidenhaupt, A., Billedhugger 48, 132, 260.

- Weis, J. C., Murersvend 220.
 Werum, Chr., Guldsmed 154, 206.
 Wessel, Herman, Digter 138.
 Wewer, J. F., Etatsraad 236, 240, 242,
 252.
 Weyse, D. B., Deputeret 48.
 Wibe, Cathrine Hedevig, g. m. Vincents
 Lerche 228.
 Viborg, Søndersogns Kirke 266.
 Wiedewelt, Johs., Billedhugger, 17, 48, 74,
 106, 132, 157, 188, 260.
 — Justus, Billedhugger 48, 66, 202.
 Vieregg, Helene von, Grevinde 176.
 Wilhelmine, Kronprinsesse 20.
 Vind, Hedevig, g. m. J. L. Holstein 252.
 Wind, Jørgen, Admiral 12 f.
 Winnecke, Chr., Guldsmed 126.
 Wisch, Abel Cathrine v. d., g. m. H.
 Hansen 104.
 Wiwet, Poet 186.
 Vollmeister, Tømrer 246.
 Vor Frelsers Kirke 159—189, 235.
 Worm, Ole, Arkæolog 12.
 — Marie, g. m. Numsen 103.
 — Thyge Lauritzen, Billedhugger 124.
 Wrijde, Jochum, Fløjlsvæver 45.
 Wuchters, Abraham, Maler 104.
 Vänersborg 176.
 Vær, Kirke ved Horsens 60.
 Ziemer, Thomas, Raadmand 106.

TRYKT I
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S
CLICHEERNE UDFØRT AF F/A WENDT & JENSEN
PAPIR FRA DE FORENEDE
PAPIRFABRIKER

